

JACOB BURCKHARDT

İTALYA'DA RÖNESANS
KÜLTÜRÜ

I

Çeviren:

Prof. Bekir Sıtkı BAYKAL

DÜNYA EDEBİYATINDAN TERCÜMELER

ALMAN KLÁSİKLERİ : 88

İTALYA'DA RÖNESANS
KÜLTÜRÜ

I

Bu tercümenin her türlü basım ve yayım hakları Maarif Vekâletine aittir. Vekâletin müsadesi alınmadıkça bu tercümenin metni' tamamen, kısmen veya değiştirilerek alınamaz.

JACOB BURCKHARDT

İTALYA'DA RÖNESANS
KÜLTÜRÜ

I

(Dil Kultur der Renaissance in Italien)

Bu Eseri Prof. Bekir Sıtkı BAYKAL dilimize çevirmiştir.

KAHTA LİSESİ KÜTÜPHANESİ	
D. .baş No.	130
Tasnif No.	4

İSTANBUL 1957 — MAARİF BASIMEVİ

ÖNSÖZ

Batı âleminin düşünüş hayatında Romantizm ile başlayan; bir inancın gerçeğe uygun veya hayata faydalı olup olmadığına göre değil, fakat bunun estetik değerine göre hüküm yürüten dinî bir cereyan, devrin tarih yazıcılığında da tesirini göstermekte gecikmemiştir. Böylece, hususiyle XIX uncu yüzyılın ikinci yarısında, bedîî duyguları ön plânda tutan tarih yazıcılarına, estetik müverrihler denilmektedir. Onlara göre tarihî vakaları, hatta fikir hareketleri ve kültür tezahürlerini değerlendirmenin başlıca kısatısı, bunların bir insan üzerinde yaptıkları intıba'dır. Böyle olmakla beraber estetik tarih yazıcıları, Romantiklerden daha realist bir görüŖe sahiptirler ve, bunların tam aksine olarak, güzel olan bir şeyin, bir inancın sırf güzel olduğu için mutlaka doğru olması lâzımgeldiği şeklinde bir netice çıkarmaktan sakınmaktadırlar; güzelliğin, çok kere, esas unsurdan fedakârlık yapmak bahasına elde edilebileceğine inanmaktadırlar. Dolayısıyla, güzel olan bir şeyin, tarihî ve siyasî önem bakımından tâli derecede kalabileceğine kanidirler. Böylece estetik cereyana mensup tarih yazıcıları, tarihî konular karşısında daha serbest ve herhangi bir ilmi iddiaları olmaksızın davranabilmekte, diğer okullardan farklı olarak, günün meseleleri ile geçmişin olayları arasında bir takım münasebetler aramak veya zamanın siyasetine müessir olmak gibi bir ihtiyaç duymamaktadırlar. Kısaca bunlar, sırf zevk duydukları için tarihî konularla meşgul olmakta ve bu sebeple, mütat anlamda tarihçiliği meslek edinenler tarafından üzerinde durulmamış, önemsiz sayılarak

bir kenara atılmış olan mu'dil problemleri ele almayı cazip bulmaktadırlar.

Burada biz, böyle tek taraflı bir tarih görüşünün tenkidine girişerek kuvvetli ve zayıf taraflarını belirtmeğe çalışacak değiliz. Maksadımız, sadece, tercümesini takdim ettiğimiz "İtalya'da Renaissance Kültürü" adlı eseri vücuda getiren Jacob Burckhardt'in tanınmış Fransız müverrihi Ernest Renan ile birlikte en başta gelen bir temsilcisi olduğu estetik tarih yazıcılığı cereyanı hakkında kısa bir fikir vermekten ibarettir. Bunlara göre bir kültürün değeri hakkında hüküm verirken, başlıca, bu kültürün estetik değerini göz önünde bulundurmamak lâzımdır. Bunun için, sadece sanat alanında yaratılmış olan eserler kâfi değildir; bir bütün olarak devrin, sanat damgasını taşıması ve bu devri mütalâa eden kimsede şairâne duygular uyandırabilmesi esastır. İşte "İtalya'da Renaissance Kültürü", tam manasiyle böyle bir anlayıştan doğmuş bir eserdir.

Aslen İsviçre'li olan Jacob Burchardt'in, Almanya'nın XIXuncu yüzyıl düşünürleri arasında müstesna bir mevkii vardır. Çünkü o, Goethe'nin düşünüş âleminde ayrılarak, kendini iktisadî ve siyasi faaliyetlere vakf etmek şeklinde kısaca ifade edebileceğimiz zamanının umumi temayülüne kapılmadan Alamın Humanizması geleneğini temadi ettirmiş ve böylece XVIII inci asırla gelecekteki gelişmeler arasında bir köprü vazifesini görmüştür. Kendisi 1818 tarihinde Basel (Bâle) şehrinde bir papasın oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Babasının isteği ile aynı şehrin üniversitesinde teoloji öğrenimine başlamış, fakat çok geçmeden bunu bırakarak tarih ve felsefe derslerine yönelmiştir. Asıl ilmi formasyonunu, beşinci sınıftan sonra üç yıl müddetle okuduğu Berlin Üniversitesinde kazanmıştır. O tarihlerde Leopold von Ranke, Berlin Üniversitesinde bütün dünyaca meşhur seminerlerinde tarih ilminin son yıllarda eriştiği müttekâmil metotları ile çalışıyor. modern tarih anlayışını âdeta bütün dünyaya öğretiyor-

du. Genç Burckhardt, Ranke'nin Boeck'ün ve Jacob Grimm'in derslerini takip etti. Kendi temayüllerine en yakın bulduğu hocası, sanatkâr tarafı ağır basan Franz Kugler oluyordu. Bu arada bir sömestrini geçirmek üzere Bonn Üniversitesine gittiği zaman burada ünlü bir Sanat Tarihi Doçenti olan Gottfried Kinkel ile dost oldu ve bunun çevresinde toplanmış bulunan sanatkâr ruhlu insanların neşeli muhutine girdi. Berlin'e döndükten sonra da bu muhitte münasebetlerini kesmiyerek arkadaşlarının şiir yarışlarına fiilen katılmaktan geri kalmadı. Burckhardt aslında sosyete hayatından hoşlanmazdı. Bu itibarla salonlardan uzak kalmış, sadece tiyotroya sık sık gitmiştir. Almanya'da geçen öğrenci hayatı, Burckhardt'a evvelce küçümsediği Alman kültürüne derin bir saygı öğretmiş, onda, bizzat kendisinin bu kültürün bir evladı olduğu şuurunu geliştirmiştir. Almanya'da hazırladığı bir tez ile Basel'e dönerek 1843 Mayısında henüz yirmibeş yaşında olduğu halde doktorasını verdikten sonra Burckhardt'ı, Ranke'nin gayretli bir talebesi olarak Pris'te görmekteyiz. Buradan günün bir iki saatını Louvre Müzesinde, akşamlarını tiyatrolarda, fakat esas çalışma vaktini Bibliothèque Royale'de geçirmekte, Karşı-Reform devrinde İsviçre tarihine dair malzame toplamaktadır. Burckhardt bu çalışmalarını sonucunda önemli bir eser verememiştir. Çünkü onun yaratıcı kabiliyeti bu alanda değildir. Daha 1843 te yazdığı bir mektupta asıl kabiliyetinin kültür tarihi alanında olduğunu açıkça ifade etmektedir: "Epik alanda güç muvaffak oluyorum. Figürlerim sadece tali dereceden bir süsten ibaret kalıyor. Tarihi araştırmalarım da aynı durumdadır. Benim için asıl olan, problemlerin arka zeminidir ve bunu da kültür tarihinde bulmak mümkündür. İşte bu sebeple bütün gücümü, esas itibariyle kültür tarihine vereceğim". Pariste'ki çalışmalarının mahsulü olarak ortaya koyduğu Andreas von Krain adlı küçük bir kitapla Burckhardt'ın birinci faaliyet devresi kapanmış oluyordu.

1844 te Basel'e dönüp Habilitasyonunu yaptıktan sonra Burckhardt haftada iki saatlik tarih ve iki saatlik Sanat Tarihi derslerine ilâve olarak her dinleyiciye açık olmak üzere ayrıca serbest konferanslar da vermeğe başlamıştır. Bu faaliyeti ile dikkati çekerek İsviçre hükümeti tarafından kendisine Profesörlük ünvanı tevcih edilmiştir. Ancak, kadrosuz bir Profesör sıfatıyla kazandığı para yaşamasına kâfi gelmiyordu. Bu sebeple ertesi yıl hocası Franz Kugler'in dâveti üzerine Berlin'e gitti ve burada aynı hocası tarafından kendisine emanet olunan "Sanat Tarihi" ve "Resim Tarihi" adlı eserlerinin yeni birer basımı ile meşgul oldu.

Bütün bunlar onu tatmin etmiyordu. Burckhardt'in, doğduğu şehri çok sevdiği ve ancak burada huzur içinde yaşayabildiği anlaşılıyor. Nitekim, Franz Kugler'in dostluğundan ve nüfuzundan faydalanarak Berlin'de iyi bir mevki elde etmesi kolaylıkla mümkün iken 1848 de kendisine teklif olunan mütevazi bir lise hocahğını derhal kabul ederek Basel'e dönmüş ve aynı zamanda kadrosuz bir Profesör sıfatıyla Üniversitede de yine dersler vermeye başlamıştır. Buradan İtalya'ya gitmek ve bu memleketteki sanat eserlerini doya doya temaşa etmek çok daha kolay olmaktadır.

Bu arada Burckhardt bir de sevdaya kapılmış, fakat sonunda herhangi bir bağlantıya girmeksizin işin içinden sıyrılmıştır. Bundan böyle bütün varlığı ile kendini tarih ve sanat etütlerine vererek tarihin ve sanatın büyük simalarında ve bunların yarattıkları eserlerde tessellisini aramıştır. Tarihin zenginliğini ve sanatın güzelliğini bütün derinliği ile yaşayarak engin ruhunu avutmuştur. Artık, dahiyâne bir araştırmacılık ve kavrayış kudreti ile büyük problemlere dalmıştır. Goethe'nin tesiri altında kalarak sırf barbarlık ve kültür meselelerine ilgi göstermiş, bu ikisi arasında kalan dar anlamda bir millî tarih anlayışından yüzünü çevirmiştir. Onu cezbeden, büsbütün kendine bağlayan başlıca dâva, bir bütün olarak insanlık kültürünün zirveleridir. Kültür, şu veya bu

milletin değil, insanlığın müşterek malıdır ve onun zirvelerinde en parlak ifadesini bulmaktadır. Klâsik İlkçağ dünyası ne sebeple inkıraz bulmuştur? gibi Friedrich Schiller tarafından ortaya atılan bir soru ve modern kültürün meydana gelmesi için yapılan uğraşmalar, Burckhardt'ın araştırmalarına istikamet çizen belli başlı konular olmuş ve bu problemleri iki büyük eserinde çözmüştür. Bunlardan biri, "Büyük Konstantin ve Zamani" (1853), ötekisi de "İtalya'da Renaissance Kültürü" (1860) dür Bu iki kitapla Burckhardt, kültür tarihi alanında iki şaheser yaratarak dünya ölçüsünde bir şöret kazanmıştır.

Yazar her iki eseri de birer deneme olarak takdim etmekte olup bunlarda herhangi bir surette mükemmellik iddiasında değildir. Konular belli bir görüşe göre işlenmiş ve aydınlatılmıştır. Her yerde yaratıcı sanatkârın subjektifliği göze çarpmaktadır. "Büyük Konstantin ve Zamani", Paganlık ile Hıristiyanlık arasındaki mücadelenin bir tarihi olmadığı gibi "İtalya'da Renaissance Kültürü" de İtalya'nın XIII-XVI ıncı asırlardaki tarihi değildir. Birincisinde Burckhardt, sadece Paganlığın soysuzlaşmasını tasvir eder ve Klâsik İlkçağ âleminin inkırazını bu soysuzlaşmada bulur. Buna paralel olarak Hıristiyanlığın gelişmesini takip etmek işi ise konunun dışında kalır. Çok daha olgun bir eser olan "İtalya'da Renaissance Kültürü" nde de Ortaçağ hayatîyetinin devamı ve tesirleri üzerinde durulmamıştır. Bunda tam anlamı ile aydınlatılan konu, sadece yeni kültürün kendisidir. Bütün tarihî ayrıntılar, esas itibariyle bir tek fikrî cevherin karakterini çizmeğe hizmet etmektedir; bu amaç için kullanılamayacak olanlar hiç nazara alınmamıştır. Burada İtalyanlar, ilk modern halk olarak gösterilmekte ve bunların, Ortaçağın çeşitli bağlarını silkip atarak Yeniçağın ferdiyatçılığına nasıl kavuştukları tasvir olunmaktadır; modern kültürün, değerli bir hazinesi olan hürriyet'i bu endividüalizmaya borçlu olduğu anlatılmaktadır. Böylece Burckhardt, Renaissance

dünyasını ve insanını keşf etmiştir. Renaissance devrini çok iyi tanıyan üstatlardan Karl Brandi'nin sözleri ile Burckhdart, "meydan okurcasına bir plâstik ile füsünkârlığın mavi ve yeşil ışıkları içinde bütün huşunet ve keskinliği ile önümüze çıkarılmış Renaissance insanını" tasvir etmektedir. "Aklın hesapkâr soğukkanlılığına sahip ve her vasıtayı pervasızca kullanan insan; cesur değil, fakat sonsuz derecede maharetli ,her şeyi kendi isteğine râm etmeğe düşkün insan; hak etmeksizin, herhangi bir din muhabbeti duymaksızın, gününü gün etmeğe bakan ve bütün hareketlerini sırf buna uyduran, üstelik muhteşem bir ecdad gururu besleyen ve ateşin bir şöhet ihtirası ile yanan insan; Serbest düşünür, yıldızlara inanır, buna rağmen ihtiyatkârane bir dindarlık güden ve tanıya mutlak bir itaat gösteren insan; Zevk ve safaya doymaz, fakat bilgi ve sanata da aynı derecede tutkun, her güzel şekle meftun ve güzel karşısında kendinden geçen, bizzat kendisi bitmez tükenmez, yorulmak bilmez bir temaşa olan insan". İşte Jacob Burckhardt'ın karşımıza çıkardığı Renaissance insanının tablosu!

Kitapta yer alan siyasi tarih ve düşünüş tarihi hakkındaki bölümler ancak tâli derecede bir önem taşıdıkları gibi "Görenek ve Din" bölümü de ana kavramlar bakımından yeter derecede açık değildir. Bununla beraber, bu eserinde Burckhardt, sanatkârane üslûbun zirvesine erişmiş bulunmaktadır. Nekadar geniş etütler yaptığı, etütleri sırasında ne gibi meselerle karşılaştığı ve bulduğu şeyleri nasıl bütün ruhuyla benimsediği açıkça görülmektedir. İkinci faaliyet devresini kapayan bu eseriyle Burckhardt, karakterinin kalıcı taraflarını kazanmış bulunmaktadır. Daima artan bir hızla zamanını ve ilgisini güzel'e veren bu insanda sanatın yeri, sadece bilgisinde değil, fakat kalbinde ve ruhunun derinliklerindedir. Burckhardt'i bilhassa temayüz ettiren özellik, ayrıntıları bütün kaplamı ve derinliği ile kavramak ve dünyada başka hibir şey yokmuşcasına, kendini bütün varlığı ile

bir probleme verebilmek vasfının yanında, tahlil yolu ile sonuçlar çıkarabilmek ve bu sonuçları genelleştirebilmek, tipik olanı görebilmek kabiliyetleridir. Bu hususlar, "İtalya'da Renaissance Kültürü" nün başlıca kaynaklarını teşkil eden çağdaş edebî eserleri kullanış ve bunlardan faydalanış tarzında gayet açık olarak kendini göstermektedir

1848 de Basel'de kendisine verilmiş olan lise öğretmenliği, birkaç yıl conra bir maarif reformu dolayısıyla elinden alınca maddî sıkıntıya düşen Burckhardt, bir müddet için hastalanan bir profesöre vekâlet etmek suretiyle geçim parasını sağlamaya çalıştı. "Büyük Konstantin" ve Zamanı ile "Cicerone" adlı eserleri çıktıktan sonra Zürich'teki Yüksek Mühendis Okulu onu Sanat Tarihi Profesörlüğüne çağırdı. Fakat 1888 Nisanında Tarih Ordinaryüs Profesörü olarak Basel'e döndü ve bundan sonra artık hiçbir daveti kabul etmiyerek ömrünün sonuna kadar burada kaldı. Basel'de Sanat Tarihini ilâve bir ders olarak okutuyordu. 1886 da Tarih Ordinaryüs Profesörlüğünden emekliye çıktıktan sonra da, maaşının yarısındanan vezgeçmek suretiyle, Sanat Tarihi derslerini vermeğe devam etti ve 1893 te büsbütün ihtiyarlayıncıya kadar bu dersleri okuttu.

Dikkati çekecek bir noktadır ki Burckhardt hayatının son otuz yılı sırasında (1867 - 1897) hiçbir eser yayınlamamıştır. 1880 de yazmağa başladığı "Yunan Kültürü" ve daha bazı eserleri, ancak ölümünden sonra yayınlanmıştır. Faaliyetinin bu son devresinde yayın alanında hiçbir ihtirası kalmamıştır. Anlaşıldığına göre o vakte kadar kazandığı edebî ve ilmi şöhret kendisini tamamiyle tatmin etmiş bulunmaktadır. Hatta daha önceki eserlerinin yeni baskıları yapılmak lâzımgeldikçe kendisi hiçbir ilgi göstermiyerek bu işi başkalarına bırakmıştır. Buna mukabil bütün varlığını derslerine hasr etmiş ve bundan sonraki görevini dinleyicileri üzerinde etki yapmakta görmüştür. Tarih derslerinde Yunan, Ortaçağ ve

Yeniçağ kültürlerini, Sanat Tarihi derslerinde ise Eskiçağdan XVIII inci asra kadar her sahayı okutmuştur.

Burckhardt, hayatta insanlarla temas ederken birçok acı tecrübeler edinmişti. Bunun neticesi olacak ki o, son zamanlarında kendisi ile muhiti arasında açık bir mesafe bırakarak hemen hemen kimseyi yanına yaklaştırmadı. Hatta kendisiyle aynı seviyede olan kimselerle bile düşüp kalkmıyordu. Temas ettiği pek az insanlardan biri, 1869 tarihinden beri Klâsik Filoloji Profesörü olarak on yıl müddetle Basel'de yaşamakta olan meşhur filozof Friedrich Nietzsche olmuştur. Burckhardt'in Nietzsche üzerinde kuvvetli bir tesir yapmış olduğuna şüphe yoktur. Gerçekten de Nietzsche, 1886 da Burckhardt'a şöyle yazıyordu:

"Sizin kadar benimle müşterek esaslardan hareket eden kimse tanımıyorum. Bana öyle geliyorki siz de aynı problemleri görüyor, bunlarla bana çok benzer bir tarzda uğraşıyorsunuz; hatta belki de Siz daha büyük bir şiddetle davranıyor, daha derinlere gidiyorsunuz, çünkü Siz benden daha sükûtisiniz".

1897 tarihinde ömrünü tamamlayıncaya kadar Burckhardt, Basel'de son derece mütevazî bir evde tek başına, kitapları ile zengin sanat eserleri koleksiyonları arasında yaşamıştır. Hayatı her türlü gösteriş ve alayıştan uzak olarak geçmiş, fakat yarattığı eserlerle tefekkür tarihinde ölümsüz bir yer almıştır

"İtalya'da Renaissance Kültürü", Burckhardt henüz hayatta iken birçok defalar basılmıştır Fakat bunlardan, biri 1860 ve diğeri 1869 da olmak üzere, sadece iki basımını kendisi yapmıştır. Ötekileri ise, müellifin müsadesi ile Ludwig Geiger tarafından yayınlanmıştır. Burckhardt'in ölümünden sonra da birçok basımlarını yapan Ludwig Geiger, eserin esas metnini vermekle kalmayarak her defasında yeni yeni metin ve notları içine işlemiştir, öyle ki 1919 da çıkardığı 12 inci basım, orijinal kitabın hemen hemen iki katını bulmuş ve böylece müellif metninin karakteri geniş ölçüde kaybolmuştur. 1922 de

Walter Gootn 13 üncü basımını yaparken Geiger'in ilâve ettiği notlara dokunmakla beraber hiç olmazsa metnin kısmını ayıklayarak aslına irca etmiştir.

Bizim tercümesini verdiğimiz metin ise bunlardan hiçbiri değildir. Burckhardt, eserinin İtalyanca tercümesi için birtakım tashih ve ilâvelerle yeni bir nüsha hazırlayarak Mantua'da mütercim Diego Vabusa'ya yollamıştı. 1929 tarihinde uzun araştırmalardan sonra ele geçen bu metin, 1930 da yayınlanan Burckhardt Külliyyatına aynıyle girmiştir. İşte önümüzdeki tercüme de bu metindir.

Kültür tarihi gibi çok çeşitli konuları içine alan ve hususiyle Jacob Burckhardt gibi özel bir düşünüş tarzı ve üslûbu bulunan bir yazar tarafından vücuda getirilmiş böyle bir eserin Türkçeye çevrilmesi sırasında mütercim birtakım çetin problemler karşısında kalmıştır. Bunların çözülmesinde her an yardımına koşan sayın meslekdaşlarımdan bilhassa Profesör Nusret Hızır ile Doçent Samim Sinanoğlu'ya burada şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Bekir Sıtkı BAYKAL

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Tercüme edenin önsüzü V

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR SANAT ESERİ OLARAK DEVLET

Giriş:	3
XIII. yüzyılda İtalya'nın siyasî durumu	3
II. Friedrich idaresinde Norman Devleti	4
Ezzelino da Romano	8
XIV. Yüzyıl tiran'ları:	10
Malî esas ve kültürle münasebet	10
Mutlak hükmüdar ideali	11
İç ve dış tehlikeler	12
Floransa'lıların tiranlar hakkındaki hükümleri	16
Visconti'ler, son iki hükümdara kadar	17
XV. Yüzyıl tiran'ları:	21
İmparatorların müdahale ve seyahatları	22
İmparatorların unutulmuş hak iddiaları	26
Sabit bir veraset hukukunun noksanlığı; gayri meşrû varisler	27
Devlet kurucuları olarak Condottiere'ler	30
Condottiere'lerin, kendilerine iş verenlerle münasebetleri	31
Sforza ailesi	34
Genç Piccinino'nun ümitleri ve düşüşü	36
Condottiere'lerin sonraki denemeleri	37

Küçük tiran'lıklar:	38
Perugia'da Baglione'ler	40
Aralarındaki anlaşmazlık ve 1500 tarihindeki kanlı düğün	43
Malatesta, Pico ve Petrucci hanedanları	46
Akibetleri	47
 Büyük hükümdar hanedanları	49
Napoli'de Aragon hanedanı	49
Milano'da son Visconti hükümdarı	53
Francesco Sforza ve talihi	55
Galeazzo Maria ve Lodovico Moro	57
Mantua'da Gonzaga hanedanı	61
Federico da Montefeltro, Urbino dukası	63
Urbino sarayının son satveti	64
Ferrara'da Este hanedanı; ailede hüküm süren dehşet havası ve maliye sistemi	66
Memurlukların satılması, düzen, bina yapımı	67
Başkentte meşru'luk zihniyeti	70
Polis müdürü Zampante	72
Hanedanın matemine tebeanın katılması	73
Sarayın tantanası	75
Este'lerin mesen'liği	76
 Tiran'ların muarızları:	77
Sonraki Guelf'ler ve Ghibellin'ler	77
Suikastçılar	79
Kilise yolunda adam öldürmeler	80
İlkçağdaki tiran kaatilleri örneklerinin tesiri	81
Catilina'cılar	81
Tiran'ların öldürülmesi hususunda Floransa'luların görüşleri	82
Halk ve suikastçılar	84
 Cumhuriyetler:	86

XV. yüzyılda Venedik:	86
Ahali	89
Devlet ve fakir zadedân tehlikesi	90
Sarsılmazlığın sebepleri	91
Onlar Meclisi ve siyasî dâvalar	94
Condottiere'lerle münasebet	95
Dış siyasette iyimserlik	97
İstatistiğin anayürdu olarak Venedik	98
Renaissance'ın gecikmesi	98
Aziz kalıntıları saygısında gecikme	103
XIV. yüzyıldan beri Floransa:	104
Siyasî şuurda objektiflik	106
Bir siyaset adamı olarak Dante	106
İstatistiğin anayürdu olarak Floransa; Villani'ler	107
Âmme işlerine dair istatistikler	108
XV. yüzyılda para değerleri	112
Anayasa şekilleri ve tarih yazıcıları	113
Toscana Devletinde asıl illet	117
Devlet sanatkârları	118
Macchiavelli ve anayasa tasarısı	120
Siena ve Cenova	122
İtalyan devletlerinin dış siyasetleri:	126
Venedik'e duyulan kıskançlık	127
Yabancı ülkeler; Fransa'ya beslenen sempatiler	128
Bir denkleşme vücuda getirmek denemesi	129
Müdahale ve fetih	130
Türklerle işbirliği yollarının aranması	132
İspanya'nın karşı etkileri	135
Siyasette objektif telâkkî	137
Müzakere sanatı	138
Bir sanat eseri olarak harp:	140
Ateşli silâhlar	142
İhtisas ve heveslilik	143
Harp dehşeti	144

Papalık ve kendisini tehdit eden tehlikeler:	145
Dış memleketlere ve İtalya'ya karşı durum	146
V. Nicolaus zamanından beri Roma'da karışıklıklar	149
Roma'nın tam hâkimi olarak IV. Sixtus	151
Kardinal Pietro Riario'nun plânları	152
Romagna'da papa akrabalarının başında buldukları devlet	153
Hükümdar hanedanlarına mensup kardinaller	153
VIII. Innocent ve oğlu	154
Bir İspanyol olarak VI. Alexandr	158
Yabancı memleketlerle münasebetler ve kutsal maddelerin kötüye kullanılması suretiyle sağlanan kazanç (Simonie)	160
Cesare Borgia ve babasına karşı durumu	161
Cesare Borgia'nın son emelleri	162
Kilise Devletinin cismanîleştirilme tehlikesi	164
Kullanılan araçların elverişsizliği	166
Adam öldürmeler	167
Son yıllar	168
Papalığın kurtarıcısı olarak II. Julius	170
X. Leo'nun papalığa seçilmesi	173
Bu papanın tehlikeli siyasî plânları	174
Günden güne büyüyen dış tehlikeler	175
VI. Hadrian	177
VII. Clemens ve Roma'nın tahribi	177
Bu olayın sonuçları ve tepki	178
V. Karl'ın papa ile uzlaşması	181
Katolik Reformu (Karşı-Reform) devrinin papaları	183
Yurtseverlerin İtalya'sı	184

İKİNCİ BÖLÜM

FERDİN GELİŞMESİ 186

İtalyan devleti ve fert:	186
------------------------------------	-----

Ortaçağ insanı	186
Şahsiyetin uyanması	187
Zorba hükümdar ve tebeası	188
Cumhuriyetlerde ferdiyetçilik	191
Sürgün ve kozmopolitizma	192
Şahsiyetin tamamlanması:	193
Çok cepheli insanlar	194
Her cepheli, üniversal insanlar: Leon Battista Alberti	197
Modern şöhret:	201
Dante ve şöhret	202
Humanistin şöhreti; Petrarca	205
Doğum evleri kültü	206
Mezarlar kültü	207
Klâsik çağın meşhur insanları kültü	208
Yerel şöhret edebiyatı, Padua	210
Genel şöhret edebiyatı	212
Şöhret, yazarlara bağlı kalan bir nesne oluyor	214
Bir tutku olarak şöhret ihtirası	215
Modern alay ve nükte:	217
Bunun endividualizma ile olan bağları	218
Floransa'lılarda istihza; küçük hikâye (Novelle)	219
Nükteciler ve alaycılar	220
X. Leo'nun şakaları	223
Şiirde tehzil	224
Nükte teorisi	226
Hiciv	227
Hicvin kurbanı olarak Papa VI. Hadrian	230
Pietro Aretino	232
Pietro Aretino'nun yayım faaliyeti	234
Hükümdarlarla ve meşhur adamlarla münasebet- leri	235
Dini	239

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KLÂSİKÇAĞ KÜLTÜRÜNÜN
YENİDEN UYANDIRILMASI 241

Ön düşünceler:	241
Renaissance kavramının genişletilmesi	242
Ortaçağda klâsik çağ kültürü	243
İtalya'da klâsik çağ kültürünün erkenden uyanışı	244
XII. yüzyılda Lâtince şiir	245
XIV. yüzyıl zihniyeti	246
Harabeler şehri Roma:	249
Dante, Petrarca, Uberti	250
Poggio zamanında mevcut harabeler	252
Blondus, V. Nicolaus, II. Pius	253
Roma dışında klâsik çağ kültürü	256
Şehir ve ailelerin menşe'leri Roma'ya bağlanıyor	258
Roma'lıların ruh haletleri ve iddiaları	258
Julia'nın cesedi	259
Kazılar ve neticelerinin tesbiti	260
X. Leo idaresinde Roma	261
Harabeler önünde duygulanma	262
Eski yazarlar:	263
XIV. yüzyılda bunların yayılması	264
XV. Yüzyılın keşifleri	265
Kitaplıklar, kopyacılar ve müstensihler	266
Matbaa	271
Yunancanın tetebbuuna genel bir bakış	272
Şarkiyat üzerinde çalışmalar	275
Klâsik çağ kültürü karşısında Pico'nun durumu	275
XIV. yüzyılda Humanizma:	276
Humanizmanın zaferi bir zaruret	278
Dante'nin, Petrarca ve Boccaccio'nun buna iş- tirâkleri	279
Bu işte ilk mücahit olarak Boccaccio	280
Şairlere taç giydirilmesi	282

Üniversiteler ve okullar:	286
XV. yüzyılda profesör olarak humanist	287
Tâli müesseseler	289
Serbest yüksek eğitim, Vittorino	292
Ferrara'da Guarino	293
Prenslerin eğitimi	293
Humanizmayı teşvik edenler:	294
Floransa vatandaşları; Niccoli	294
Manetti; eski Medici'ler	297
Hükümdarlar; V. Nicolaus'dan beri papalar	301
Napoli hükümdarı Alfonso	305
Urbino hükümdarı Federigo	307
Sforza'lar ve Este'ler	309
Sigismondo Malatesta	311
Klâsik çağ kültürünün reproduksiyonu. Epistolographie	312
Papalık kançlaryası	313
Mektup üslubuna izafe olunan değer	315
Lâtince hitabe:	316
Hatibin aile bakımından menşesine gösterilen ilgi- sizlik	317
Resmî devlet ve kabul hitabeleri	318
Cenaze başında hitabeler	321
Akademik ve askeri hitabeler	322
Lâtince vaaz	323
Klâsik çağ hitabetinin yenilenmesi	324
Şekil ve muhteva; başkalarından alınarak aynen tekrarlanan sözler (sitasyon)	326
İrticalen yapılan hitabeler	328
Hatipliğin inhitatı	329
Lâtince trete	330
Tarih yazıcılığı:	331
Lâtince'nin nisbî zarureti	333
Ortaçağ üzerinde araştırmalar; Blondus	335

	Sayfa
Tenkid'in başlangıçları	336
Lâtince tarih yazıcılığı ile münasebet	337
Kültürün genel olarak Lâtinleştirilmesi:	338
Klâsik çağ adları	340
Lâtinleştirilmiş hayat şartları	342
Tek başına hükmetmek iddiaları	343
Cicero ve Cicero'cular	344
Lâtince konuşmalar	348
Yeni-Lâtince şiir:	350
Eski tarihten epos; Africa	351
Mitoloji şiiri	352
Hıristiyanlık Epos'u; Sannazaro	354
Çağdaş tarihi konu olarak ele alan şiir	356
Mitoloji'nin karışması	357
Didaktik şiir; Palingenius	360
Lirik ve sınırları	361
Azizleri terennüm eden nefes'ler (Ode)	361
Mersiye ve benzeri şiir neveleri	363
Epigman (Kısa ve bir şeyin üzerine konmak üzere yazılan şiir)	365
Makaronik şiir	370
XVI. yüzyılda humanistlerin düşüşü	371
Şikâyetler ve bunların meydana gelmesinde suçlarının derecesi	372
Talihsizlikleri	378
Humanistin rakibi	380
Pomponius Laetus	382
Akademiler	384

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÜNYANIN VE İNSANIN KEŞFİ	387
İtalyanların seyahatları:	388
Columbus	388
Kozmoğrafyanın seyahatlarla münasebeti	389

	Sayfa
İtalya'da tabiat ilmi:	392
Denemeye doğru yönelme	392
Dante ve yıldızlar bilgisi	393
Kilisenin işe karışması	394
Humanizma'nın tesiri	395
Botanik; bağcıvanlar	396
Zooloji; Yabancı muhitler hayvanları toplanması .	397
Ippolito Medici'nin maiyesi, esirler	401
Tabiat manzaralarındaki güzelliğin keşfi	403
Ortaçağda tabiat manzarası	404
Petrarca ve dağlara tırmanış	408
Uberti'nin Dittamondo'su	410
Flander resim okulu	411
Aeneas Sylvius ve tasvirleri	412
İnsanın keşfi:	419
Psikolojik vasıtalar; Mizaçlar	420
Şiirde fikrî tasvir:	421
Kafiyesiz mısra'ların değeri	422
Sonet'lerin değeri	423
Dante ve Vita Nuova'sı	425
Divina Commedia'sı	426
Ruh tasvircisi olarak Petrarca	428
Boccaccio ve Fiammetta	429
Trajedi nevinin az derecede gelişmesi	431
Dramın düşmanı olarak temsilde dekor ihtişamı .	432
Intermezzo'lar ve balet	434
Komedi ve maskeli komedi	436
Müzik ile telâfi	439
Romantik epos	440
Karakterlerin ikinci plâna bırakılması zarureti .	440
Pulci ve Bojardo	443
Bunların kompozisyonlarındaki iç kanun	444
Ariosto ve üslubu	445
Folengo ve Parodie	447
Karşıt olarak Tasso	449

	Sayfa
Biyografya yazıcılığı:	449
Ortaçağa nazaran İtalyanların ileriliği	450
Toscana'lı biyograflar	451
İtalya'nın öteki bölgeleri	453
Otobiyografi; Aeneas Sylvius	456
Benvenuto Cellini	457
Girolamo Cardano	458
Luigi Cornaro	460
Kavimlerin ve şehirlerin karakteristiği:	463
Dittamondo	464
XVI. asırdan tasvirler	465
İnsanın dış görünüşünün tasviri:	467
Boccaccio'da güzellik	469
Firenzuola'nın güzellik ideali	470
Umumi tarifleri	471
Hareketli hayatın tasviri:	475
Aeneas Sylvius ve diğerleri	476
Petrarca'dan beri basmakalıp bukolika nevi	479
Köylülerin gerçek durumu	480
Köy hayatının gerçek anlamda şiire sokulması	480
Battista Mantovano, Lorenzo Magnifico, Pulci	481
Angelo Poliziano	483
İnsanlık ve insan kavramı	484

BEŞİNCİ BÖLÜM

CEMİYET HAYATI VE ŞENLİKLER

İctimaî sınıf farklarının ortadan kaldırılması:	486
Ortaçağa karşıtlık	487
Şehirlerde bir arada yaşayış	488
Zadegânın teori bakımından inkârı	488
Bölgelere göre zadegânın davranışı	489
Zadegânın kültür karşısındaki durumu	491
Hayatın sonradan ispanyollaştırılması	493

Ortaçağdan beri şövalyelik haysiyeti	494
Turnier'ler ve bunların karikatürleri	495
Saray mensuplarının zarurî mütemmimi olarak za- degân	498
Hayatın dış bakımdan inceltilmesi:	499
Giyiniş ve modalar	500
Kadınların tuvalet araçları	502
Temizlik	505
Galateo ve iyi hayat tarzı	507
Rahatlık ve zarafet	508
Cemiyet hayatının esası olarak dil:	510
İdeal bir dilin yapılışı	511
Bu dilin geniş çevrelere yayılışı	513
Müfrit saf-dil taraftarları	514
Bunların az derecede başarı elde edebilmeleri	515
Karşılıklı konuşma	516
Cemiyet hayatının yüksek şekli:	517
Anlaşmalar ve tüzükler	518
Küçük hikâyeciler ve bunların salonları	519
Yüksek hanımlar ve salonlar	520
Floransa'da cemiyet hayatı	522
Bir çevrenin tasvircisi olarak Lorenzo	523
Kemâle erişmiş cemiyet insanı:	524
Onun gönül hayatı	525
Beden ve zihin maharetleri	526
Spor	527
Müzik	529
Müzik aletleri ve üstatları	530
Cemiyette heveskârlık	532
Kadının mevkii:	535
Kadının erkekler gibi eğitimi ve şiir	536
Şahsiyetinin kemâl derecesine erişmesi	537

	Sayfa
Virago	538
Cemiyette kadın	539
Aşifte kadınlarda kültür	540
Ev hayatı:	542
Ortaçağa karşıtlık	543
Agnolo Pandolfini	544
Villa ve köy hayatı	546
Şenlik ve bayramlar:	547
Bunların temel şekilleri, mysterium ve procession	548
Dış memleketlere nazaran üstün vasıfları	550
İtalyan sanatında allegorie	551
Umuma mal olmuş tarihî temsilciler	554
Mysterium temsilleri	555
Viterbo'da İsa'nın vücudu yortusu	561
Dünyevî temsiller	562
Pantomima'lar ve hükümdarların karşılanması	565
Hareket eden alaylar; ruhani zafer alayları (Trionfi)	567
Su üstünde şenlik geçitleri	576
Floransa ve Roma'da karnaval	578

ALTINCI BÖLÜM

AHLÂK, GÖRENEK VE DİN 582.

Ahlâkîlik:	582
Hükmün sınırları	583
Ahlâk düşüklüğü şuuru	584
Modern şeref duygusu	586
Her şeye hükm eden muhayyile	589
Oyun ve intikam tutkuları	590
Evlilik bağlarının zedelenmesi	598
Kadının ahlâkî durumu	600
Yücelmiş aşk	605
Genel cinayet güdüsü	607

	<u>Sayfa</u>
Haydutluk	610
Para ile tutulan adamlara yaptırılan cinayetler; Zehirlemeler	613
Belli bir amaç için değil, fakat sırf cinayet için cinayet	618
Ahlâkîliğin endividualizma ile münasebeti	620
Günlük hayatta din:	621
Bir reform noksanlığı	622
Kilise karşısında İtalyanların durumu	624
Ruhanî hiyerarşi'ye ve rahiplere karşı duyulan nefret	624
Dilenci rahipler	626
Dominiken Engizisyonu	631
Yüksek tarikatlar	632
Kiliseye ve takdislerine alışma	635
Tevbe ve istiğfar, vâizler	637
Girolamo Savonarola	648
Halk inancında pagan unsurlar	659
Aziz kalıntılarına inanç	661
Meryem Ana'ya tapınma, ibadet	665
Kült'te tereddütler	668
Salgın halinde büyük tövbe ve istiğfar dalgaları	670
Bunların Ferrara'da polis marifetiyle düzen- lenmesi	672
Renaissance'ın dini ve zihniyeti:	674
Zarurî subjektiflik	677
Zihnin dünyevîliği	678
İslâmlığa karşı tolerans	678
Bütün dinlerin hak olduğu	680
Klâsik çağ kültürünün tesiri	682
Epiküriyen diye anılanlar	683
İradenin serbestliği öğretisi	684
Dindâr humanistler	687
Humanistlerin orta yönleri	688
Kutsal'ın tenkidinin başlangıçları	691

Humanistlerin fatalizması	692
Humanistlerin dışardan pagan görünen tarafları .	693
Klâsik çağa ait ve yeni batıl inançların içiçe karış- ması:	698
Astroloji	698
Astrolojinin yayılması ve nüfuzu	699
İtalya'da astrolojinin muarızları	709
Pico'nun astrolojiyi cerh etmesi ve bunun tesiri .	711
Çeşitli batıl inançlar	714
Humanistlerin batıl inançları	718
Ölülerin hayaletleri, hortlak	719
Hayaletlere inanış	721
İtalyan cadısı	723
Cadılar yurdu Norcia	726
Kuzey memleketlerindeki cadılık inancının karış- ması ve sınırları	728
Aşifte karıların büyüğü	730
Sihirbaz ve cinleri tophyan büyüğü	732
Roma yolunda görünen hayaletler	734
Ayrı ayrı sihir neveleri	737
Temel taşı atılırken yapılan sihir, tılsım	740
Şairlerde nekromant	741
Benvenuto Cellini'nin sihir hikâyesi	743
Sihirbazlığın gerilemesi	744
Sihirbazlığın tâli kolları, Simya ilmi	746
Genel olarak inancın sarsılması:	749
Boscoli'nin günah çıkartması	750
Dinî karışıklık ve umumi şüphe	751
Ruhun ölümsüzlüğü üzerinde tartışmalar	754
Pagan cenneti	755
Homeros'un öbür-dünyası	757
Hıristiyan öğretilerinin yükümleri	759
İtalyan Theizma'sı	760
NOTLARDA SIK SIK ADLARI GEÇEN BAZI ESER- LERİN TAM BAŞLIKLARI	765
ENDEKS	767

1. II. Friedrich'in parasi.

2. Adı bilinmiyen bir usta, Francesco Sforza

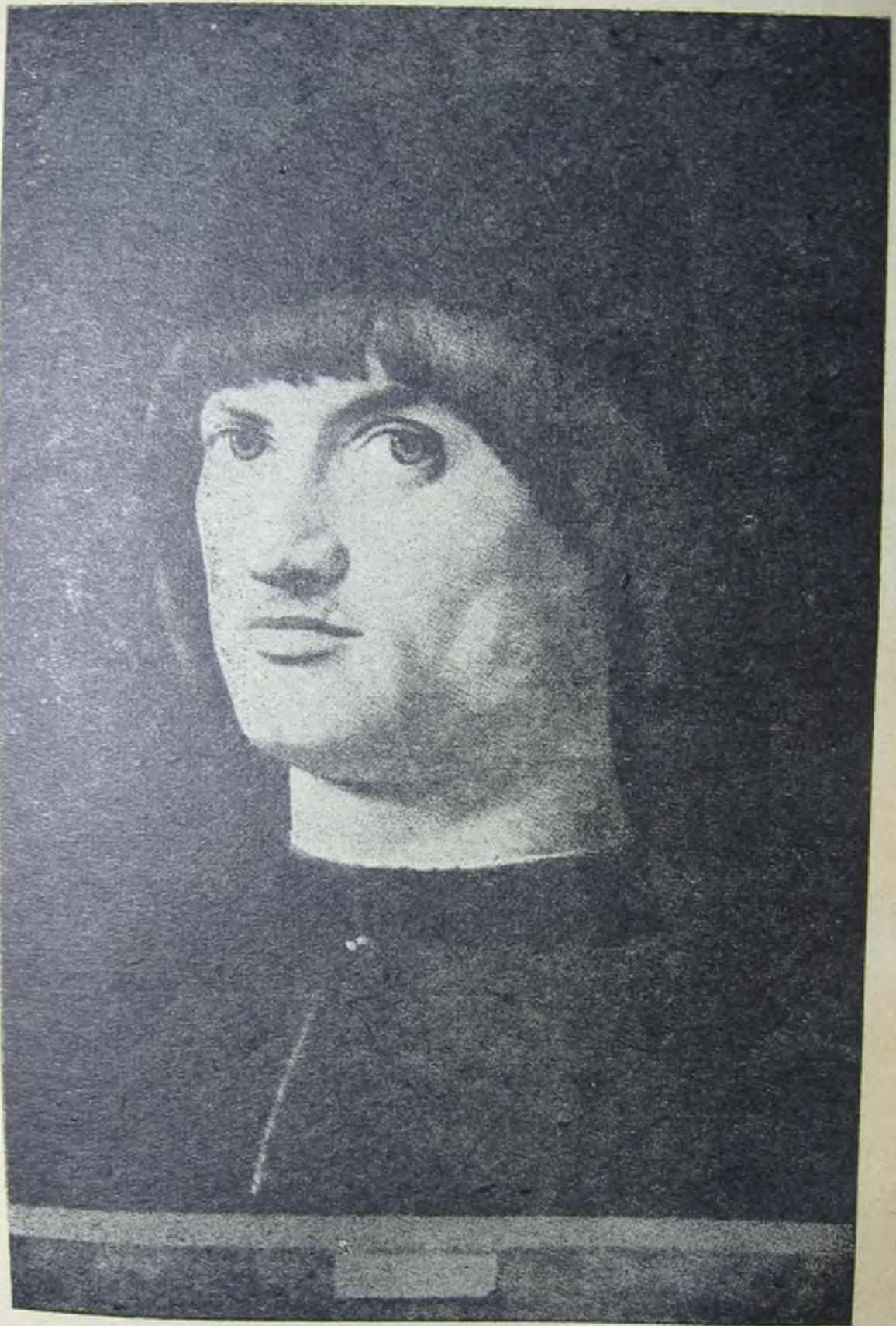

3. Adı bilinmiyen bir usta, Sigismondo Malatesta

4. Antonio Pollaiuolo, Galeazzo Maria Sforza

5. Antonello da Messina, "Condottiere"

6. Gentile Bellini, Francesco Foscari

7. Lorenzo Medeci'nin ölü maskesi

8. Antonio Pollaiuolo, IV. Sixtus

9, Pinturicchio, VI. Alexander

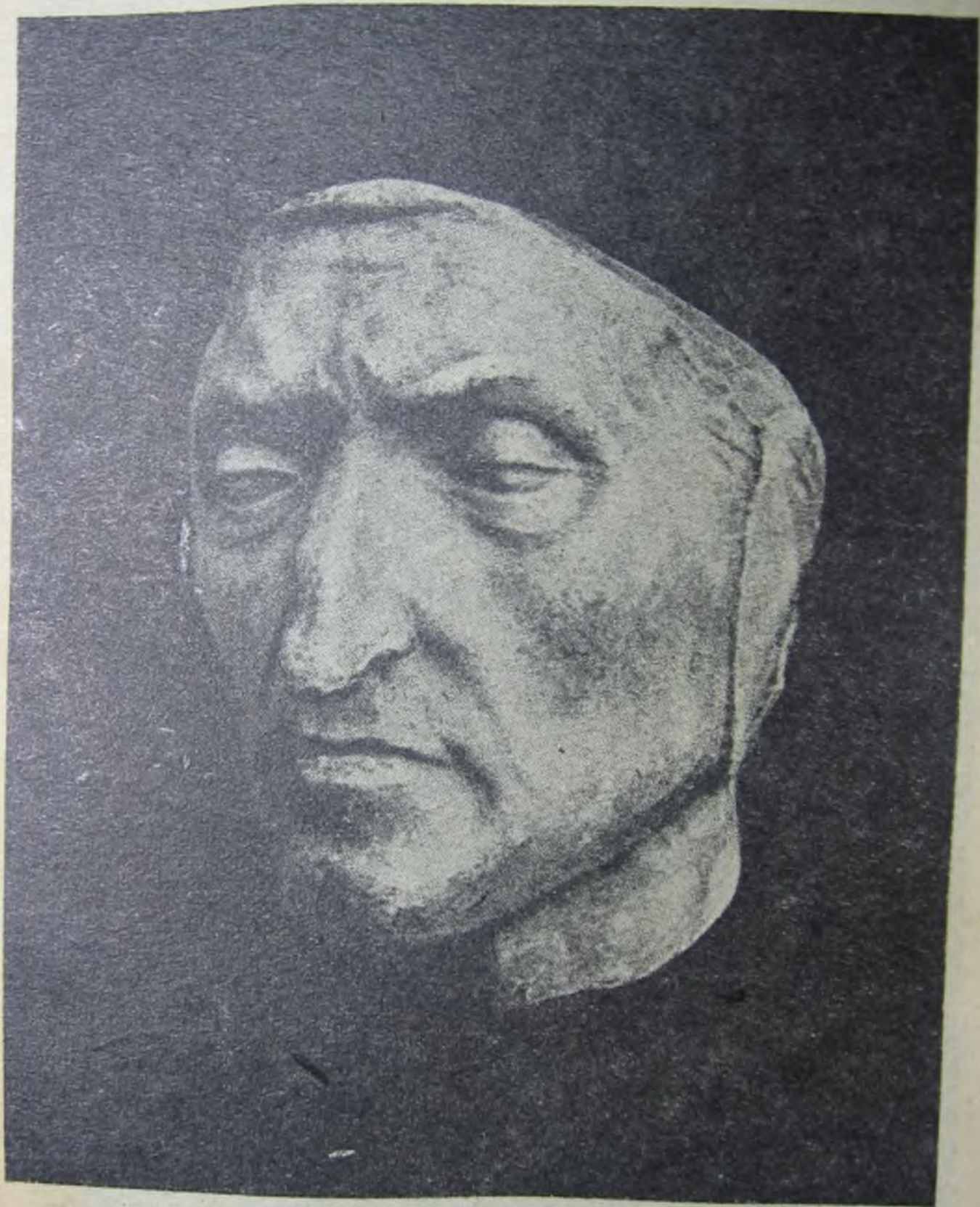

10. Gentile Bellini, II. Sultan Mehmet

11. Adı bilinmiyen bir usta, X. Leo

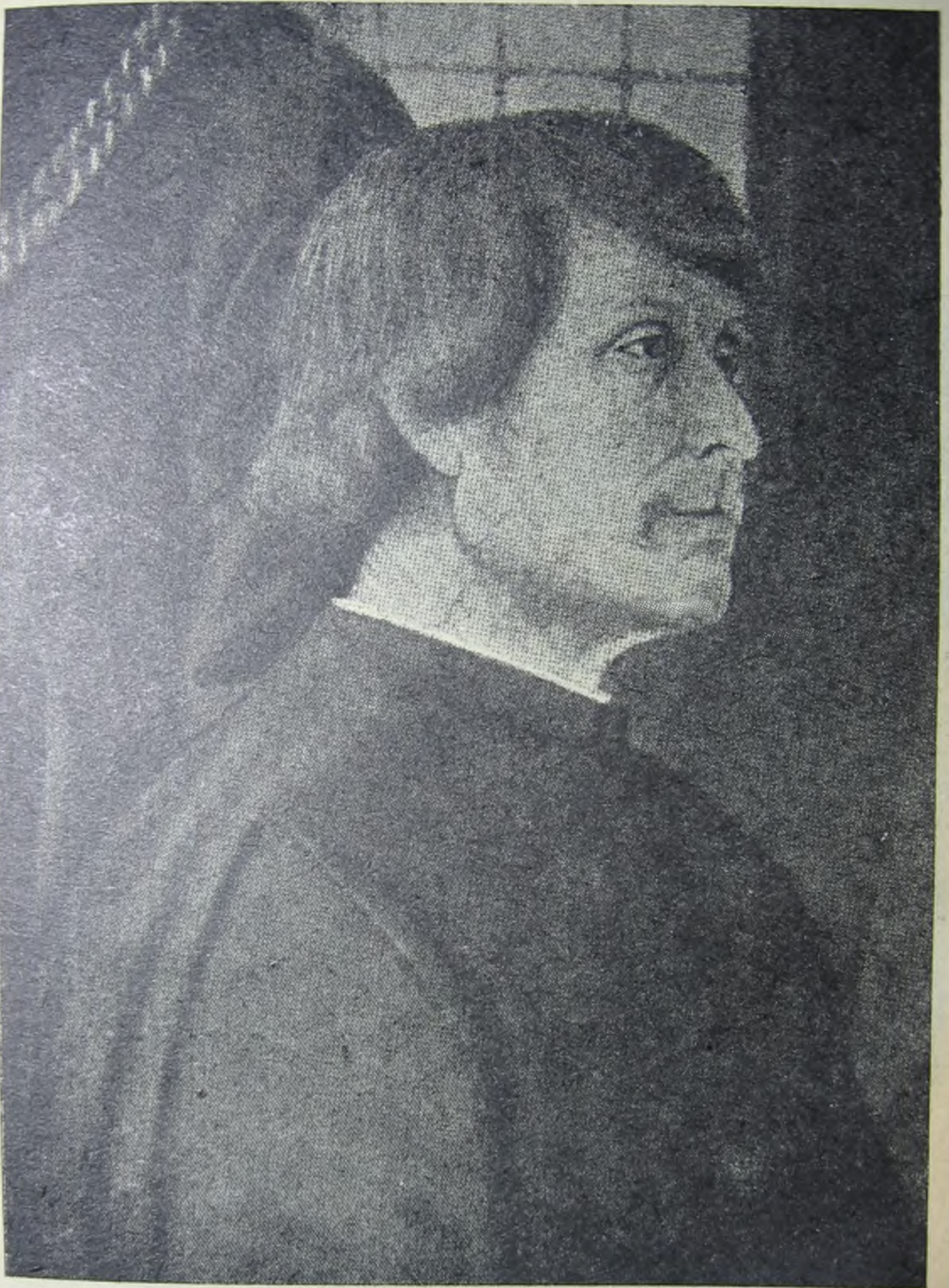
12. Dante'nin alçıdan maskesi

13. Adı bilinmiyen bir usta, Petrarca'nın mezar büstü

14. Andrea Guacialoti, II. Pius

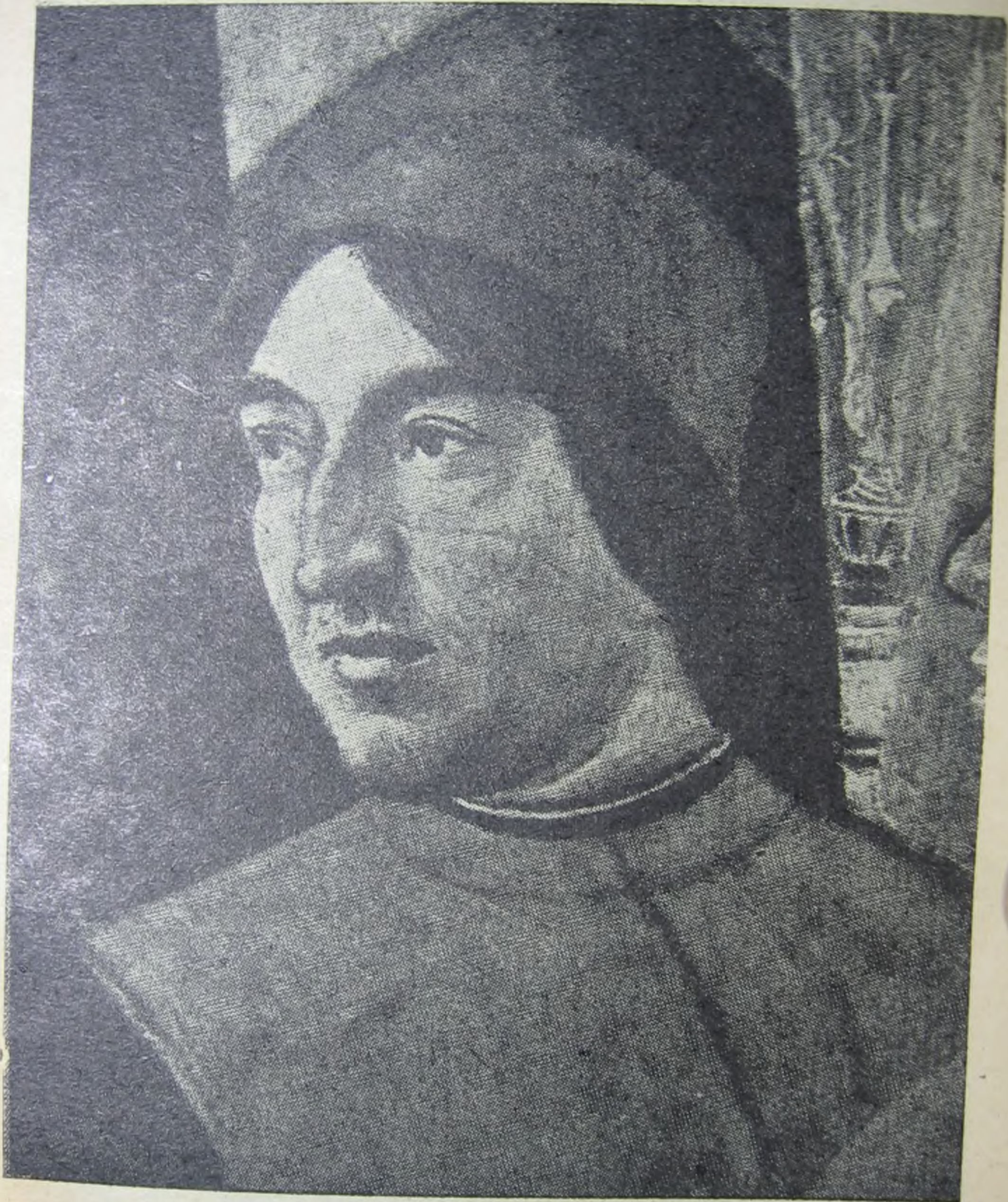
15. Melozzo da Forlì, Platina

16. Bramante, Luca Pacioli

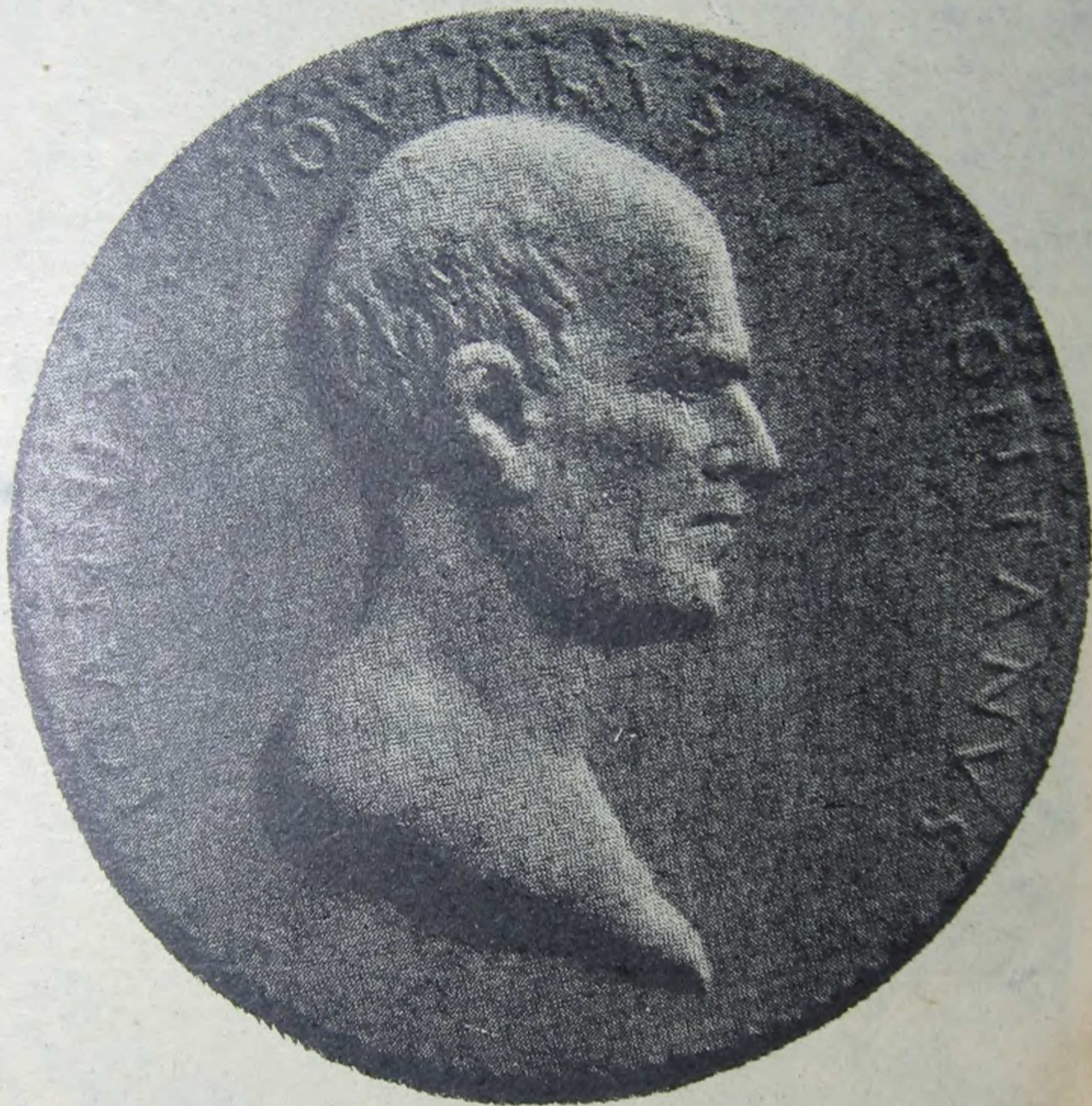

17. L. B. Alberti, kendi resmi.

18. Ghirlandaio, Poliziano

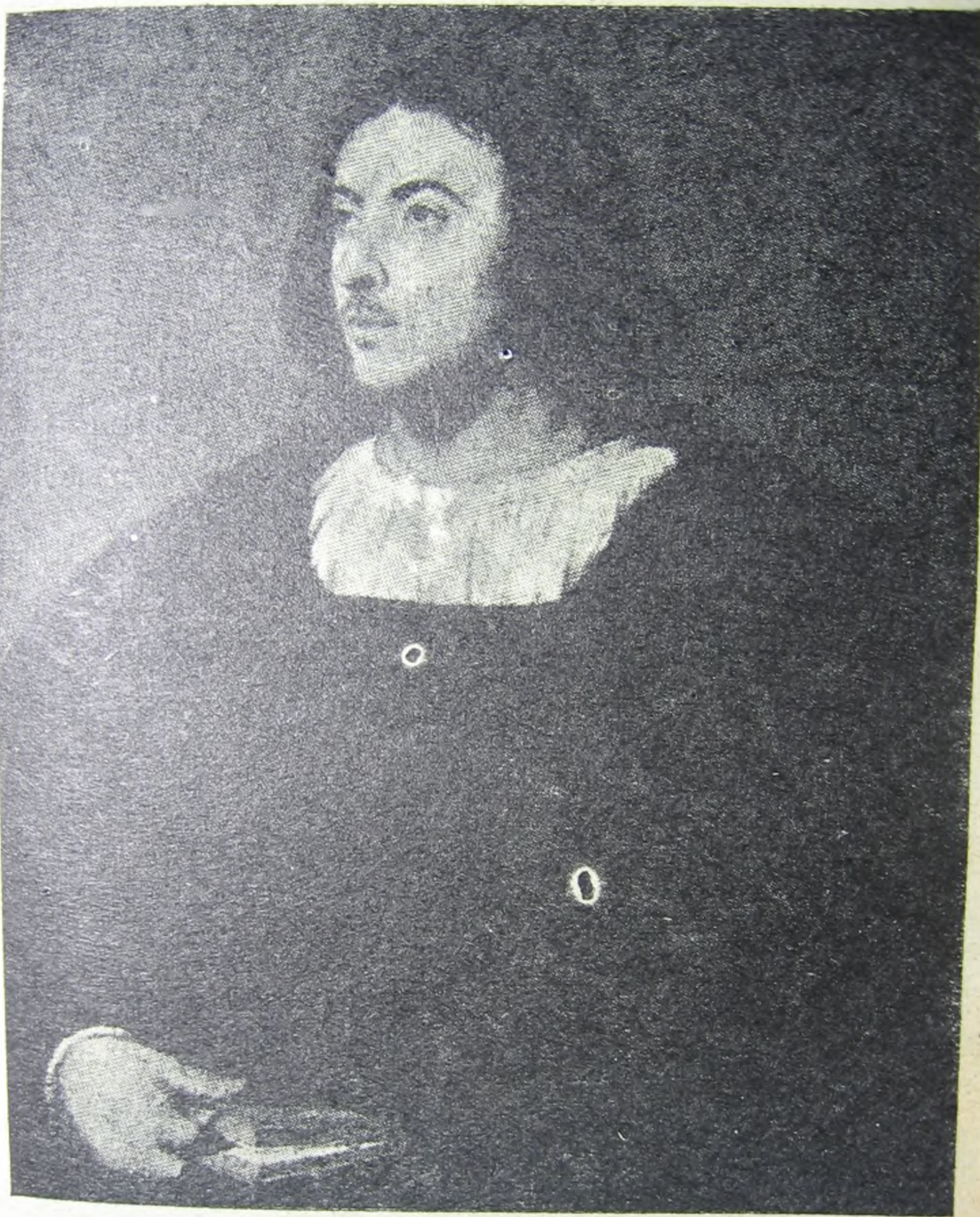

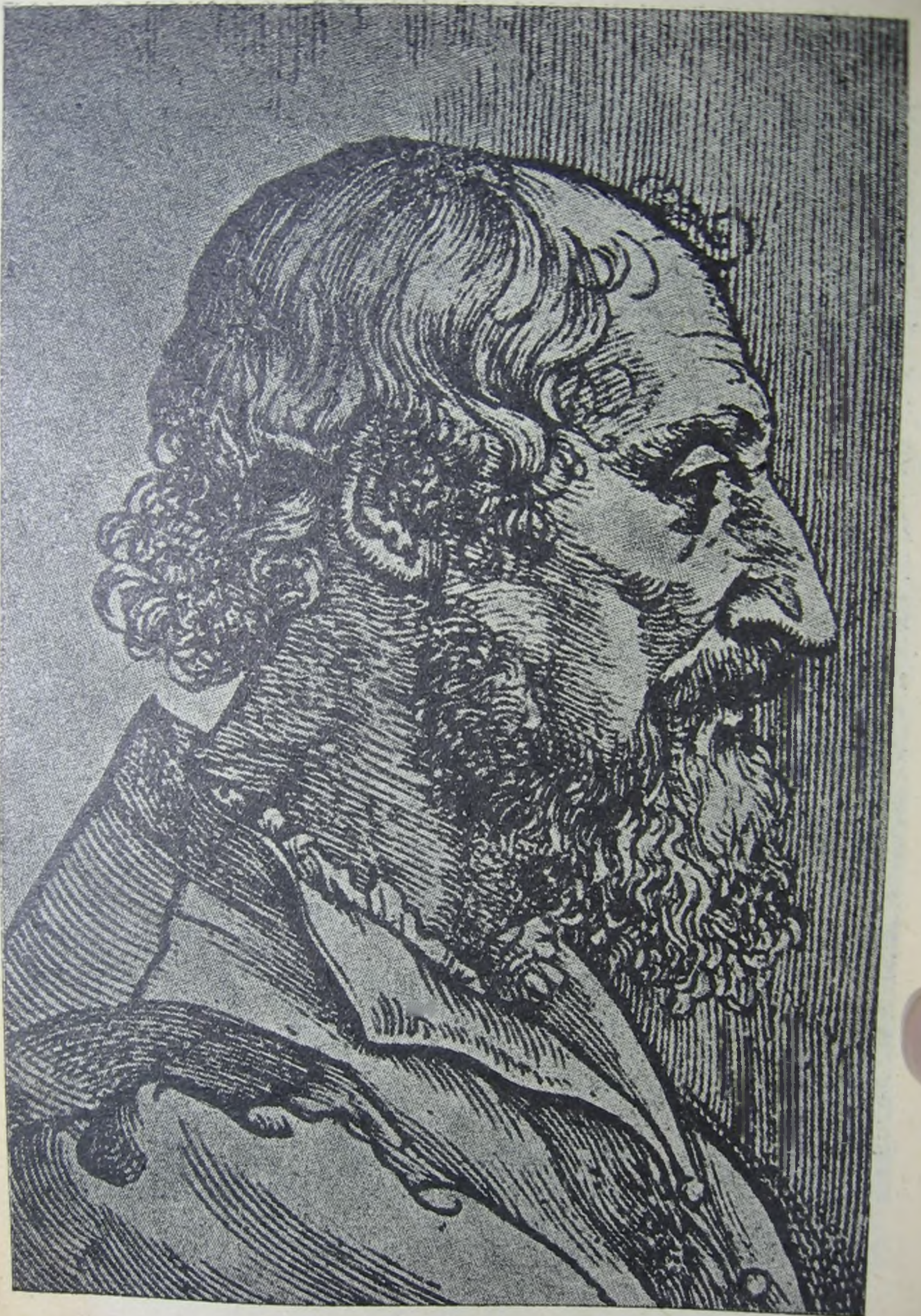
19. Adriano Fiorentino, Gioviano Pontano

20. Adı bilinmiyen bir usta, Şair portresi

21. Tizian, Sannazaro

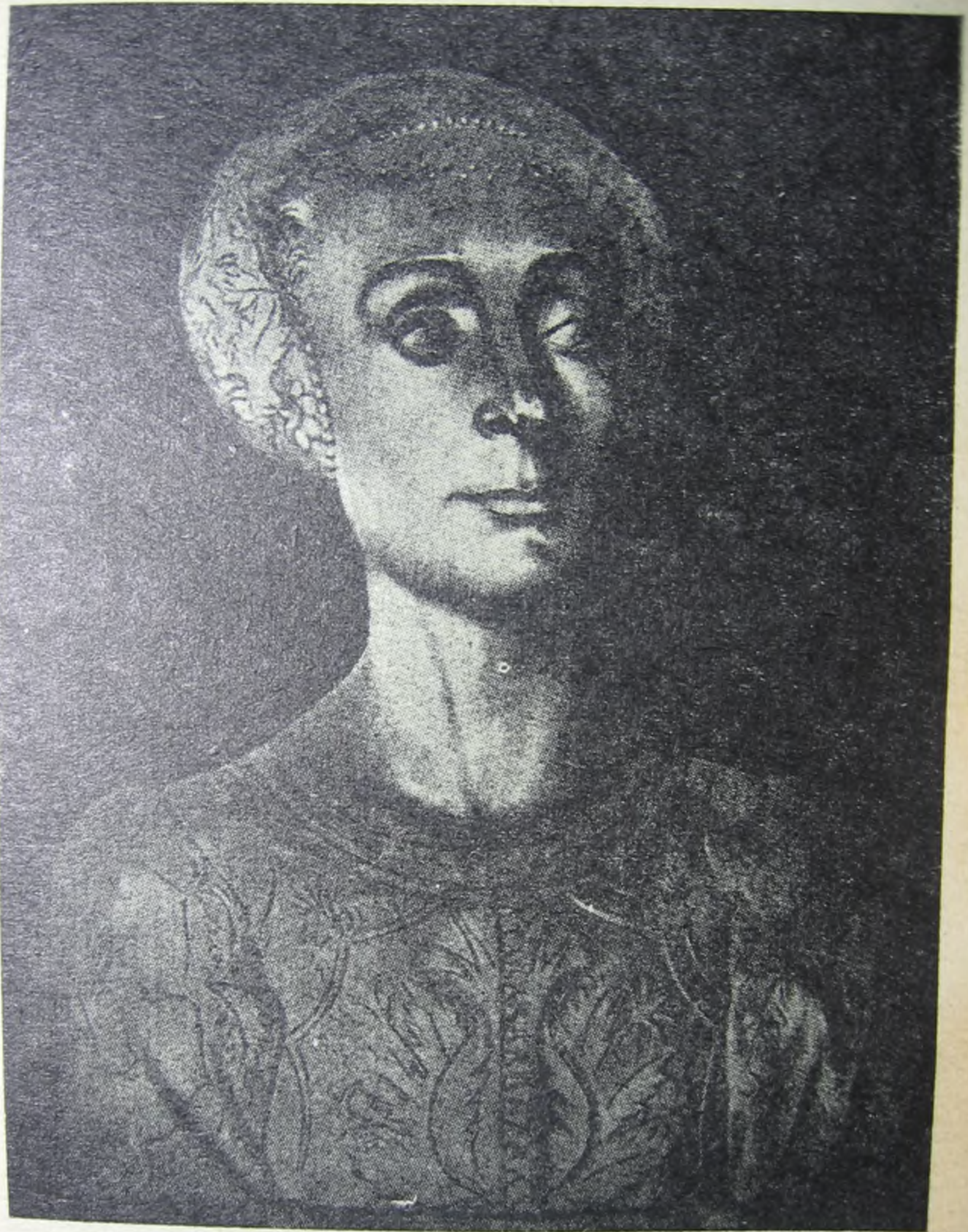
22. Tizian, Ariosto

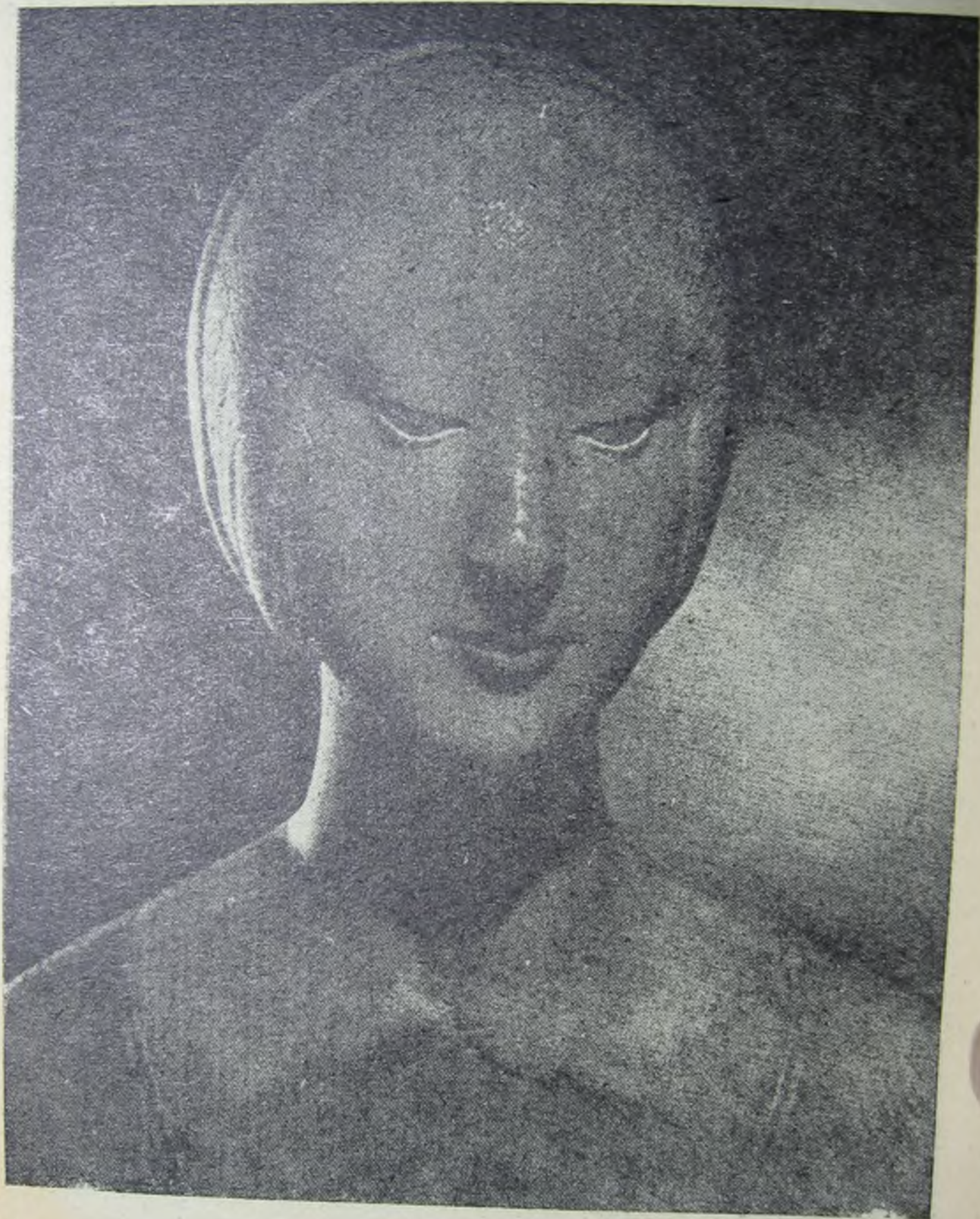
23. Raffael, Kardinal resmi

24. Adı bilinmiyen bir usta, Elisabetta Gonzaga

25. Benedetto da Maiano, Isotta da Rimini

26. Francesco Laurana, Eleonora d'Aragon

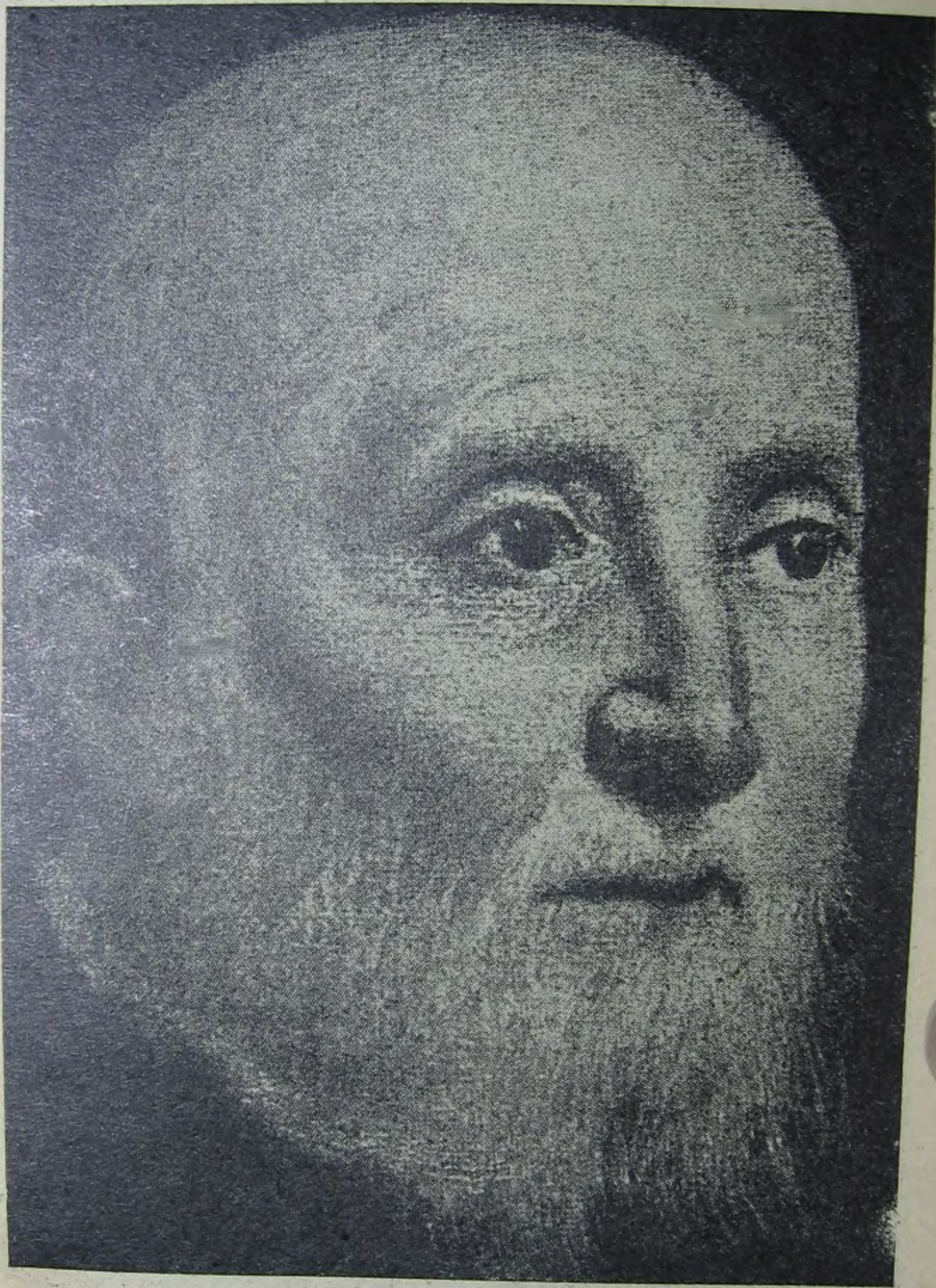
27. Domenico Veneziano, Hanım resmi

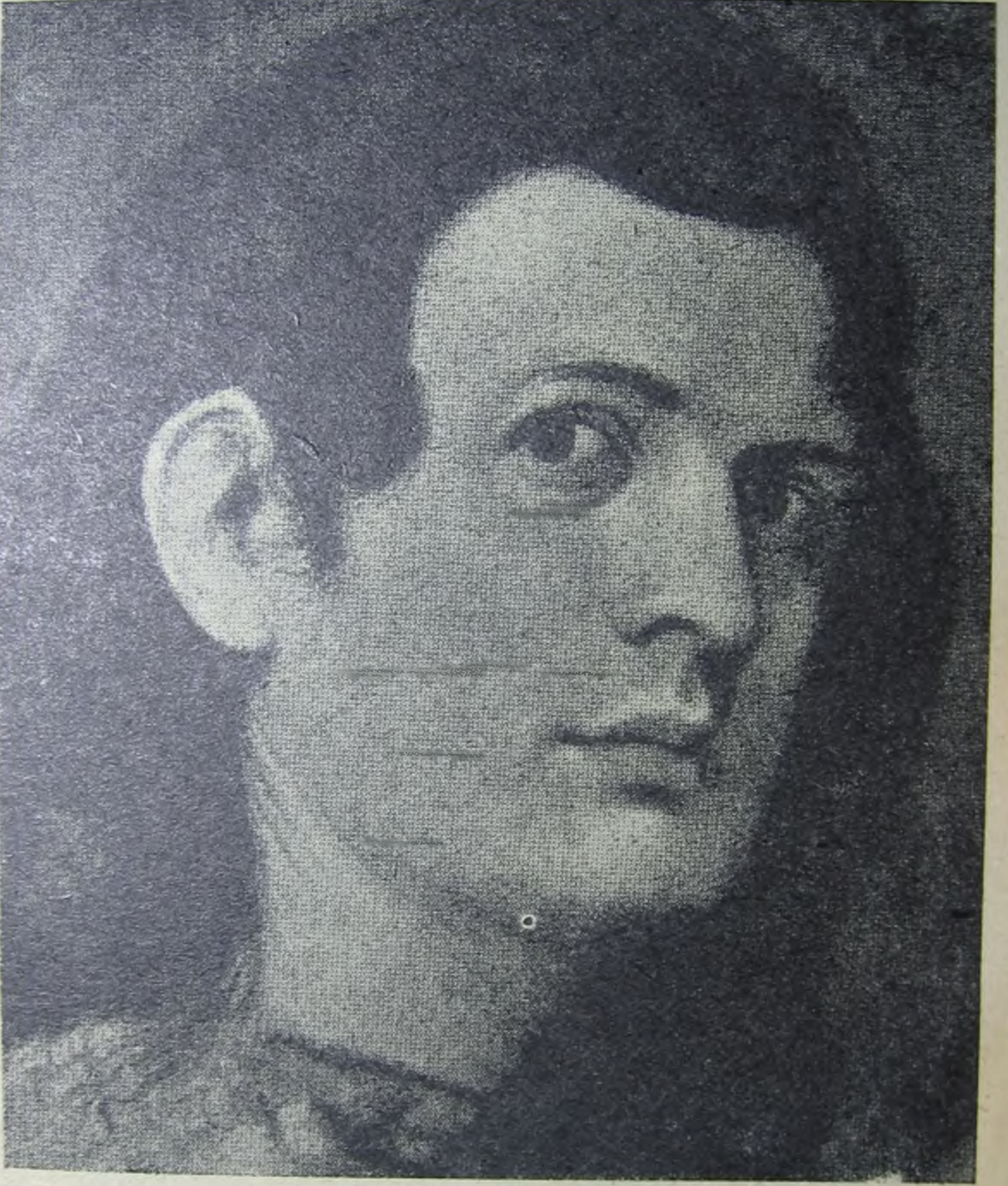
28. Raffael, Maddalena Doni

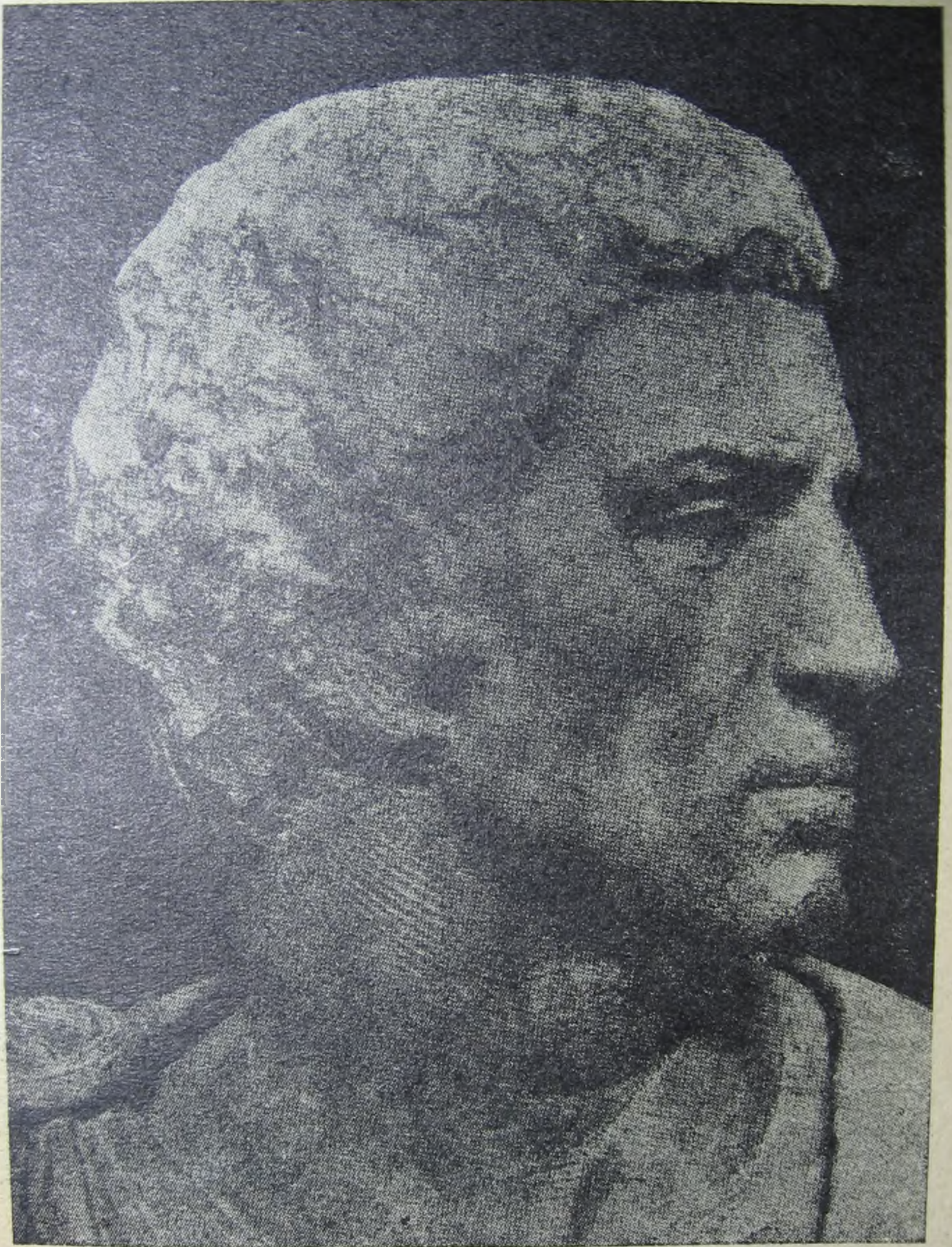
29. Ghirlandaio, Francesco Sassetti oğlu ile beraber

30. Tintoretto, Luigi Cornaro

31. Adı bilinmiyen bir usta, Genç resmi

32. Michelangelo, Brutus

İTALYA'DA RÖNESANS KÜLTÜRÜ

I

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAT ESERİ OLARAK DEVLET

Bu kitap, sözün gerçek anlamıyla, sadece bir deneme başlığını taşıyor. Yazar, çok mütevazı imkân ve araçlarla çok ağır bir ödevi üzerine aldığını tamamiyle kavramış bulunmaktadır. Fakat araştırmalarına daha büyük bir güvenle bakabilse bile, yine de işin ehli olanların tasviplerini kazanmak ihtimali çoğalmış olmazdı. Bir kültür devrinin düşünüş bakımından ana hatları, belki de her göze ayrı ayrı şekillerde görünür. Hele bugünkü medeniyetimizin en yakın anası olarak hâlâ tesir yapmakta devam eden bir kültür bahis konusu olunca, gerek yazan ve gerekse okuyanlarda her an için sübjektif birtakım hüküm ve duyguların yer bulması zaruridir. Açılmaya cesaret ettiğimiz engin denizde gidilebilecek yollar ve yönler pek çoktur. O halde bu eseri vücuda getirebilmek için yapılan çalışmalardan, başka biri kolaylıkla başka türlü faydalanabilir, bunları başka türlü kullanabilir, hattâ bu kadarı ile de kalmıyarak esasla ilgili olmak üzere büsbütün başka sonuçlar çıkarabilirdi. Aslında konu, birçok defalar işlenilmesini, ayrı ayrı görüşlü araştırmacıların üzerinde söz söylemeye davet edilmesini temenni ettirecek derecede önemlidir. Eğer bizi,

sabırla dinlemek lutfunda bulunulur ve bu kitap bir bütün olarak düşünülürse, şimdilik memnun kalacağız. Bir kültür tarihi yazmakta karşılaşılan güçlüklerin en başta geleni, büyük bir fikrî bütünün herhangi bir şekilde derli toplu bir tasvirini meydana getirebilmek için bu bütünü ayrı ayrı, görünüşte çok kere keyfî birtakım kategorilere ayırmak zorunda kalınmasıdır. Bir zamanlar, bu kitabın en büyük gediğini, yazacağımız "Rönesans Sanatı" adlı ayrı bir eserle doldurmayı düşünüyorduk. Fakat bu niyetimizi ancak kısmen gerçekleştirebildik¹.

Papalarla Hohenstaufen hanedanı arasındaki kavgalar sonuncunda İtalya, öteki batı memleketlerinden en esaslı şeylerde tamamiyle ayrı bir siyasi şekil alıyordu. Fransa, İspanya ve İngiltere'de feodal sistem, bünyesi itibariyle, ömrünü tamamladıktan sonra mutlak hükümdarların toparladıkları modern devletler içinde erimek zorunda kalacak bir tarzda gelişmişti. Almanya'da İmparatorluğun birliğini, hiç olmazsa görünüşte, muhafaza etmesine yardım etmişti. İtalya'da ise bu mahiyette bir feodal sistemden hemen hemen tamamiyle uzak kalınmıştı. XV. yüzyılın imparatorları en elverişli hallerde bile, artık en yüksek feodal makam olarak değil, ancak zaten mevcut devletlerin mümkün olan başları ve destekleri olarak kabul olunuyor ve

---

¹ Franz Kugler, Geschichte der Baukunst (Mimarî Tarihi), İtalya'da Renaissance mimarîsini ve dekoratif sanatını işliyen kısmı (Cilt 4, Bl. I.) Müellif tarafından yazılmıştır.

saygı görüyorlardı. Fakat Papalık, kendi eliyle yarattığı peykleri ve dayanak noktaları ile, gelecekte herhangi bir siyasi birliğin meydana gelmesini önleyebilecek kadar bir kuvvet gösteriyor, buna karşılık kendisi bir birlik vücuda getirecek kudrette bulunmuyordu². İmparatorluk ile Papalık arasında birçok siyasi teşekküller, şehirler ve zorba hükümdarlar yer almaktaydı. Bunların bazıları önceden vardı. Bazıları ise son zamanlarda meydana gelmiş olup varlıkları düpedüz bir vakıa idi³. Avrupa'lı modern devlet zihniyeti, kendi ihtiras ve emelleri uğrunda hiçbir kayda bağlı olmaksızın tamamiyle serbest hareket eder haliyle, ilk defa olarak işte bu siyasi teşekküllerde görülmektedir. Çok kere bunlar, her çeşit hukuk kurallarını hafifseyerek ve her türlü sağlam teşekkülleri daha doğduğu anda boğarak, en korkunç tezahürleriyle sınırsız ve bağısız bir benciliği temsil etmişlerdir. Fakat bu bencilliğin hakkından geldiği veya herhangi bir şekilde karşılanarak bir muvazene meydana getirildiği yerlerde tarihe yepyeni bir hayat girmiştir. Bu da, inceden inceye hesaplanmış, düşünülmüş bir eser, bir sanat eseri olarak devlet'tir. Şehir cumhuriyetlerinde olduğu gibi tiranların elinde bulunan memleketlerde de bu yeni hayat, yüzlerce çeşit şekliyle kendini göstermiş, gerek iç yaşayışı ve gerekse dış siyaseti tayin etmiştir. Biz bu tiran devletleri arasından tekâmül

---

² Macchiavelli, Discorsi I. I. c. 12.

³ Hükm edenlerle maiyetlerine beraberce *lo stato* denmektedir. Bu ad, sonradan hükümlüğe sahip bir bölgenin bütün varlığını ifade eden bir kavram haline gelmiş olsa gerektir (devlet).

ve görünüş bakımından en ilerde olan tipik bir tanesini ele alarak incelemekle yetineceğiz.

Zorba hükümdarlar tarafından idare edilen bölgelerin iç durumları için çok tanınmış bir örnek vardı. Bu, Aşağı - İtalya ve Sicilya'da İmparator II. Friedrich'in yaratmış bulunduğu Norman Devletiydi⁴. İslâmların (Sarazen*) yanbaşıında ihanetler ve tehlikeler içinde büyümüş olan Friedrich, daha genç yaşta meseleler üzerinde tamamiyle objektif olarak düşünüp hüküm vermeye ve işlem yapmaya alışmıştı. Bu özelliği ile o, taç ve taht sahibi ilk modern insandı. Üstelik de İslâm devletlerinin iç durumlarıyla idare teşkilâtlarını yakından tanıyordu; aynı zamanda bunların Papalarla yaptıkları ve her iki tarafı da bütün araç ve güçleri seferber ederek savaş alanına götürmeye zorlayan ölüm kalım savaşını bütün ayrıntılarıyla biliyordu. Friedrich'in buyruklarında, hususiyle 1231 den beri, feodal devleti tamamiyle parçalamak, halkı iradesiz, silâhsız ve son derece fazla vergi verebilmek kabiliyetinde bir kitle haline getirmek amacı güdülmektedir. İmparator, bütün adliye ve idare teşkilâtını, o vakte kadar batı dünyasının hiç görmediği, hiç duymadığı bir şekilde merkezileştiriyordu. Artık hiçbir memurluk makamı, halkın seçimi ile işgal edilemez olmuştu. Bu, kesin olarak yasak edilmişti. Ak-

⁴ Höfler, Kaiser Friedrich II., s. 39 vd.

* Sarrasin, Sarazin: Arapça "şarkıyyûn" kelimesinden geldiği sanılan bu ad, ortaçağda Endülüs, Kuzey Afrika ve Akdeniz kıyılarıyla adalarında yaşayan ve Avrupa ile çeşitli münasebetlerde bulunup Arapça konuşan Müslümanlara verilmiştir.

sine hareket eden bir yer, tamamiyle tahribedilmek ve halkı köle yapılmak cezasına çarptırıldı. Vergi sistemi geniş ölçüde bir kadastro esasına ve İslâm âdetlerine dayanmakta olup, vergiler doğu memleketlerine mahsus işkence ve zulme başvurmak suretiyle toplanırdı. (Gerçekten de şarklının elinden başka türlü para almanın imkânı yoktur). Burada artık halk yoktur; ancak baştanbaşa denetlenebilen bir tebaa kitlesi vardır; öyle ki meselâ hiç kimse özel müsaade almaksızın dışardan evlenemez, kayıtsız ve şartsız olarak dışarda tahsil göremezdi. Bugüne kadar bilindiğine göre ilk defa tahsil mecburiyeti koyan, Napoli Üniversitesi olmuştur. Halbuki o sıralarda doğu memleketlerinde ahali, hiç olmazsa bu gibi hususlarda serbest bırakılıyordu. Buna karşılık Friedrich, yine tamamiyle İslâm âdetlerine uygun olarak, bütün Akdeniz'de ticareti kendisi yapıyor, birçok malların alım satımını elinde bulunduruyor ve tebaasının ticaretine engel oluyordu. Gizli imansızlık akideleri taşıyan Fatımî halifeleri, hiç olmazsa ilk zamanlarda, tebaalarının dinlerine karşı müsamaha gösteriyorlardı. Buna mukabil Friedrich, hükümet sistemini, müşriklere karşı uyguladığı engizisyon işkenceleri ile tamamlamıştır. Kovuşturmaya uğratılan müşriklerin serbest düşünüşlü şchir hayatının temsilcileri oldukları kabul edilirse, bu suç bir kat daha ağır görünür. Memleket içinde polis kuvvetleri ve aynı zamanda dışarıya karşı ordunun çekirdeği olarak Friedriche'e hizmet edenler, Sicilya'dan göç ederek Luceria ve Nocera'da yerleşen Müslümanlar idiler. Bunlar her türlü inleme ve sızlamalara karşı sağır, kilisenin aforozlarına karşı ka-

yıtsız kalıyorlardı. Silâh kullanmasını unutmuş olan tebaa, sonradan Manfred'in düşürülmesi ve Anjou hanedanının Sicilya'ya gelip yerleşmesi karşısında iradesiz bir kitle halinde uzaktan seyirci kalmıştır. Fakat Anjou hanedanı, bu hükümet sistemini miras olarak kendine mal etmiş ve bundan faydalanmaya devam etmiştir.

Merkezileştirici imparatorun yanibaşında bir gaa-sıp, tamamiyle kendine has bir tarzda ortaya çıkmıştır. Bu, imparatorun vekili (Vicarius) ve damadı olan Ezzelino da Romano'dur. Ezzelino herhangi bir hükümet ve idare sistemini temsil eden bir şahsiyet değildir. Çünkü bütün faaliyetini Yukarı-İtalya'nın doğu bölgesini almak yolunda harcamıştır. Bununla beraber o, daha sonraki zamanlar için siyasi bir örnek teşkil etmek bakımından, koruyucusu bulunan imparatorundan daha az önemli değildir. Ortaçağın o zamana kadarki bütün fetihleri ve gasıpları, ya gerçek veya uydurma miras hakkına, yahut başka bir hakka dayanılarak, yahut da imansızlara veya kilise dışına atılmış olan Hıristiyanlık düşmanlarına karşı yapılmıştı. Kitle halinde katillere ve sonsuz iğrenç hareketlere dayanmak suretiyle, yani sırf amaç göz önünde tutularak, bu uğurda her vasıtayı pervasızca kullanmak suretiyle bir hükümdarlık kurmak tecrübesini ilk defa yapan, Ezzelino olmuştur. Daha sonraki zorba hükümdarların hiçbiri, hattâ Cesare Borgia bile, cinayetler işlemekte onun kâbına erişmiş değildir. Fakat bu örnek bir defa verilmiş bulunmaktadır. Ezzelino'nun düşürülmesi ise ne halk için adaletin yeniden kuruluşu

demek oluyor ve ne de gelecekteki cinayetler için bir ikaz teşkil ediyordu.

İmparator Friedrich'in tebaası olarak doğmuş olan Aquino'lu Aziz Thomas'ın böyle bir zamanda meşrutî bir hükümdarlık teorisi ortaya atışı boş yere olmuştur. Bu teoriye göre hükümdar, üyelerini kendisinin atayacağı bir âyan meclisiyle halkın seçeceği temsilcilerden teşekkül edecek ikinci bir meclis tarafından desteklenecekti. Üniversite salonlarında da buna benzer fikirler ileri sürülüyordu. Bununla beraber Friedrich ile Ezzelino, İtalya için XIII. yüzyılın en büyük siyasi şahsiyetleri idiler ve böyle olarak kalıyorlardı. Her ikisinin de daha o zamanlar yarı masal şeklinde aksettirilen simaları, ilk şekliyle aynı yüzyılda yazılmış olduğu şüphe götürmeyen "Yüz Eski Hikâye" nin başlıca konusunu teşkil etmektedir⁵. Burada bile Ezzelino, her defasında olduğu gibi büyük bir intibah bıraktığı tesir altında, ürkek bir saygı ile tasvir olunmaktadır. Göz tanıklarının kroniklerinden tutunuz da yarı mitolojik trajedilere kadar birçok edebî eserler onun şahsını konu olarak ele almışlardır⁶.

Bu iki hükümdardan hemen sonra, başlıca Guelflerle Ghibellin'ler* arasındaki parti kavgalarından doğarak, çok sayıda tiranlar ortaya çıkmışlardır. Hemen

⁵ Cento novelle antiche, Nov. 1, 6, 20, 21, 22, 23, 29, 30, 45, 56, 83, 88, 98.

⁶ Scardeonius, de urbis Patav. antiqu.: Graevius, Thesaurus, VI, III, p. 259.

* Guelf'ler (Almanca Weltin, bir Alman hanedanı): Ortaçağ İtalya'sında papa taraftarı olanlara verilen addır. Bunların muavazları Ghibellin'ler (Almanca Weiblinger, yine bir Alman hanedanı)dır. Hususiyle Kuzey İtalya'da bu iki

hemen her zaman Ghibellin'lerin başı olarak görülen bu tiranlar, o kadar çeşitli olaylar ve şartlar içinde meydana gelmişlerdir ki, genel ve kaçınılmaz bir zaruretini onları yetiştirmiş olduğu asla inkâr kabul etmez. Kullandıkları vasıtalara gelince, sadece partilerin başlamış oldukları işleri devam ettirmekten, yani düşmanları yok etmeye veya sürgüne göndermeye ve evlerini yakıp yıkmaya devam etmekten başka bir şeye başvurmaya ihtiyaçları yoktur.

XV. yüzyılın büyüklü küçüklü bütün zorba hükümdarlıklarında bu çeşit tesirlerin kaybolmuş bulunmadığını gösteren delillere çok kere raslanmaktadır. İşlenen cinayetler bütün çıplaklığı ile maydandıdır ve tarih bunları etraflı bir şekilde kaydetmiştir. Fakat sırf kendi kuvvet ve vasıtalarına dayanan ve buna göre düzenlenmiş bulunan bunlar, ilgimizi oldukça yüksek derecede çekerler.

O vakitler İtalya dışındaki hükümdarlardan hiçbirinin, bütün vasıtaları bilinçli bir şekilde hesaplamadan haberi bile yoktu. Bütün vasıtaları bilinçli bir şekilde hesaplama keyfiyetinin, devlet sınırları içinde hemen hemen mutlak denebilecek bir hâkimiyet kuvvetiyle bir araya gelmesi, İtalya'da tamamiyle özel tipte insanlar ve hayat şekilleri meydana gelmesini sağlıyordu¹. Dirayetli tiranlar için hükümdarlığın baş-

---

parti arasındaki mücadeleler tamamiyle siyasî mahiyette olup hemen hemen bütün ortaçağ boyunca devam etmiştir.

¹ Sismondi, Histoire des républiques italiennes, IV, p. 420, VIII, p. 1.

hıca sırrı, vergileri buldukları şekilde veya kendilerinin başlangıçta koydukları şekilde bırakmaktan ibaretti. Bunlar, kadastroya dayanan bir toprak vergisi, belli istihlâk maddelerine konan vergiler ve ithalât ile ihracat gümrükleri, bir de hükümdar hanedanına ait servetlerin getirdiği gelirlerdi. Gelirlerin yükselmesi, ancak genel refah ve iş hayatının artmasıyla mümkündü. Şehirlerde görüldüğü gibi istikrazlar, tiranlıklarda bahis konusu değildi. Daha ziyade inceden inceye hesaplanmış bir tertiple mal ve mülke el koyma yolu tercih olunurdu. Ancak bu yüzden, meselâ doğulu hükümdarlara mahsus bir usulle en yüksek maliye memurunun işinden atılarak bütün servetine el konması halinde olduğu gibi, genel itibarın sarsılmaması şarttı.

Ufak saray, muhafız kıtası, ücretli asker, inşaat, hükümdarın etrafındaki soytarılar ve entellektüellerin masrafları, bu gelir kaynaklarıyla karşılanmaya çalışılırdı. Her zaman için tehlikelerle çevrilmiş olan gayrimeşruluk, hükümdarı tek başına bırakmakta idi. Herhangi bir şekilde yapabileceği en şerefli bağlaşma, menşei hiç nazara alınmaksızın, yüksek kabiliyete sahip şahıslarla mümkün olabilirdi. XIII. yüzyılda kuzey memleketleri hükümdarlarının cömertliklerinden faydalananlar, yalnız şövalyeler, hizmet gören ve teganni eden zadegândan ibaretti. İtalyan tiranlarında ise durum büsbütün başka idi. Şöhrete, kalıcı mahiyette büyük işler yapmaya düşkün olan bu tiranların muhtaç oldukları şey, insanların doğuşlarındaki ayrılık değil, fakat şahsi kabiliyetleriydi. Yanlarındaki şair veya bilginlerle kendilerini yepyeni bir

zeminde görüyor, neredeyse yeni bir meşruluk kazanmış buluyorlardı².

Verona zorba hükümdarı Can Grande della Scala bu bakımdan dünyaca tanınmış olup İtalya'nın çeşitli bölgelerinden sürülerek gelen değer sahibi kimseleri sarayında besliyordu. Yazarlar ona şükran borçlu idiler. Bu gibi saraylara yaptığı ziyaretler dolayısıyla birçok kimseler tarafından muahaze edilen Petrarca, bir XIV. yüzyıl hükümdarının ideal tipini tasvir etmektedir³. Muhatabı olan Padua hükümdarından yüksek değerde birçok şeyler beklemekte, hem de onun bütün bunları yapmaya muktedir olduğuna inanmış bir tarzda istemektedir: "Sen kendi tebaanın efendisi değil, vatanın babası olmalısın ve tebaanı kendi çocukların gibi⁴, hatta vücudunun bir uzvu gibi sevmelisin. Silâhı, şahsi muhafız ve ücretli askerini düşmanlara karşı kullanmalısın. Tebaana karşı yalnız iyi niyetini göstermen kâfi gelir. Şüphesiz ki mevcut düzeni seven tebaayı kastediyorum. Zira her gün bir değişiklik yapmak isteğiyle hareket eden bir kimse, âsi ve devlet düşmanıdır!". Bundan sonraki sözlerde tamamiyle modern anlamda bir devlet kudreti fikri etraflı bir şekilde açıklanmaktadır: Hükümdar her şeyle şah-

² Franco Sacchetti, Novelle. 61. 62.

³ Petrarca, de rep. Optime administranda, ad Franc. Carraram. (Opera, p. 372, s.)

⁴ Ancak yüzyıl daha sonradır ki hükümdarın eşi de memleketin annesi olmaktadır. Karş. Hieron. Crivelli'nin Bianca Maria Visconti'nin cenazesi başında söylediği hitabe: Muratori, XXV, Col. 429. Papa IV. Sixtus'un kızkardeşine mater ecclesiae denmesi (Jac. Volateranus: Murat. XXIII, Col. 104), bunun siyasi bir tezahürüdür.

san yakından ilgilenmelidir. Kiliseler, umumi binalar yaptırmalı ve bunların bakımını sağlamalıdır. Şehir polisine önem vermeli⁵, bataklıkları kurutmalı, şarap ve hububatı deneti altında tutmalıdır. Vergiler koyarken tebaası arasında tam bir âdalet gözetmeli, kimsesizlere ve hastalara yardımda bulunmalıdır. Sivrilmiş bilginleri himaye etmeli ve kendi çevresine almazdır. Zira gelecek çağlarda hükümdarın şöhretini yaşatabilecek ancak bu bilginlerdir.

Fakat genel olarak bu sistemin bazı tarafları ne kadar parlak ve münferit bazı hükümdarların hizmetleri ne kadar değerli olursa olsun, XIV. yüzyıl insanları, bu tiranlıklardan çoğunun kısa ömürlü ve garantisiz olduklarını anlamış veya sezmiş bulunmaktadırlar. Böyle siyasi teşekküllerin tutunabilmeleri, iç sebepler yüzünden memleketin büyüklüğü ile artan bir nispette mümkün olduğundan, kuvvetli tiranlıklar daima küçüklerini yutmak temayülünü beslemişlerdir. O zamanlar yalnız Viscontilere kurban giden nice küçük hükümdarlar vardır! Şüphesiz ki hemen her defasında dış tehlike ile birlikte iç karışıklıklar da kendini göstermiş ve hükümdarın ruh hâlinde bu durumun uyandırdığı tepki, çoğu hallerde son derece uğursuz sonuçlar doğurmuştur. Bir yandan sahte mutlak iktidar, zevk ve safa ve her çeşit bençillik tahrikleri, öte yandan düşman ve suikast tehlikeleri, hükümdarın kötü anlamda tiran haline gelmesini nerdeyse kaçınılmaz bir zaruret yapıyordu.

---

⁵ Bu arada Padua sokaklarında domuz yataklarının yasak edilmesi temennisi de ifade olunmaktadır. Sebebi de manzarasının pek çirkin olması ve üstelik de atları ürkütmesidir.

Hiç olmazsa en yakın kan akrabalarına güvenebilseydi, yine de iyi idi. Ancak her şeyin gayrimeşru olduğu bir yerde ne hükümdara arda olmak ve ne de malikâneleri bölüşmek hususlarını düzenliyecek bir miras hukukunun meydana gelmesine imkân vardı. Tehlikeli zamanlarda henüz reşit çağa gelmemiş veya zayıf yaradılışlı olan bir prens, enerjik bir kuzeni veya amcası tarafından, hanedanın menfaatine olmak üzere, bertaraf edilirdi. Gayrimeşru evlâtların hükümdara varis olarak tanınması veya tanınmaması üzerinde de kavga hiç eksik olmuyordu. Böylece hanedanların birçoğuna, memnun olmıyan veya öcalmak duygusuyla hareket eden akrabaları musallat kesiliyorlardı. Bu hal, çok kere açıktan açığa ihanet ve vahşi aile cinayetleri şeklinde kendini gösteriyordu. Dışarda kaçak olarak yaşayan bazı taht vârisleri ise, sabır gösteriyor ve bu durumu da objektif olarak mütalâa edebiliyorlardı. Meselâ Garda gölünde ağla balık avlıyarak vakit geçiren Visconti, böylelerinden biridir⁶. Düşmanın habercisi ondan doğrudan doğruya Milâno'ya dönmeyi düşünüp düşünmediğini sordu ve şöyle cevap aldı: "Onun işlediği cinayetler benimkileri gölgede bırakacağı zaman gelmeden önce, dönmeye niyetim yok!" Bazı kere iş başında bulunan hükümdar, aşırı derecede hakarete uğruyan âmme vicdanına, bütün hanedanın selâmeti adına akrabaları tarafından kurban verilmektedir⁷. Ancak sayılı yerlerde hükümdarlık,

⁶ Petrarca, Rerum memorandar. Liber III. p. 460. I. Matteo Visconti ile o zamanlar Milano'da hüküm süren Guido della Torre kâsd edilmektedir.

⁷ Matteo Villani, V, 81: II. Matteo Visconti'nin kardeşleri tarafından öldürülmesi.

hanedanın bütününe dayanmakta, aile üyelerinden hepsi başta bulunanı desteklemektedir. Fakat bu halde de mal ile mümkün ve nüfuzun bölüşülmesi gibi meseleler kolayca en şiddetli kavgalara sebebiyet verebilmektedir.

O zamanki Floransa'lı yazarların eserlerinde bu sisteme karşı duyulan derin, koyu bir kine raslanmaktadır. Zorba hükümdarların, belki de kendi gururlarını okşamaktan ziyade halkın muhayyilesi üzerinde kuvvetli bir tesir bırakabilmek amacıyla, gösterdikleri debdebe ve taşıdıkları tantanalı elbiseler bile, aynı yazarların en keskin surette istihzalarını uyandırmaktadır. Hele yeni iktidara geçmiş bulunan Doc Pisa'lı Agnello (1364) gibi bir türedi dillerine düşerse vay onun haline! Gerçekten de bu adam, elinde altın asâ ile ata biner ve "tıpkı bir ölünün kalıntısı gibi" halıya ve altın işlemeli kumaştan yastığa yaslanmış olduğu halde evinin penceresinden kendini seyrettirirdi. Bir papa veya imparator gibi önünde diz çöktürerek kendine hizmet gördüründü⁸. Fakat bu eski Floransa'lılar, çok kere saygıya değer bir ciddilikle de söz söylemektedirler. Dante⁹, yeni hükümdarların mal ve mülk edinmek ve hüküm sürmek ihtiraslarını

---

⁸ Filippo Villani, *Istorie* XI,101. Petrarca da tiranları "bayram günlerinde mihraplar gibi" tertemiz bulmaktadır. Lucca'da Castracane'nin klâsik ilkçağ tarzında tertib ettiği zafer alayı, onun Tegrino tarafından kaleme alınan biyografisinde etraflı olarak tasvir edilmektedir, Murat. XI. Col. 1340.

⁹ De vulgari eloquio, I, c. 12:... qui non heroico more, sed plebeo sequuntur superbiam etc.

gayet iyi bir şekilde görmekte ve bu hali asaletsizce, aşağı halk tabakalarında bulunur bir vasıf diye adlandırmaktadır. “Onların trampet, zil, boru ve flavta sesleri: ey cellatlar, ey yırtıcı kuşlar bize gelin! demekten başka ne ifade ederler ki.” Tiranın şatosu, yüksek ve münzevî bir yerde baştan başa zindanlar ve dinleme boruları¹⁰ ile dolu olan bir kötülük ve sefalet yatağı olarak tasavvur olunmaktadır. Bâzi kimseler, tiranın hizmetine giren herkese felâkete uğrayacağı kehanetinde bulunmaktadırlar¹¹; tirana da, her türlü iyilik ve gayretin kaçınılmaz düşmanı, hiç kimseye itimad edemiyen ve tebaasının yüzündeki ifadeden kendisinin düşmesi beklendiğini anlayabilen bir insan olarak, acımaktadırlar. “Nasılki tiranlar meydana gelir, büyür ve kuvvetlenirlerse, kendilerini mutlaka çözülmeye ve çökmeğe götürecektir olan işlemlerindeki gizli maya da aynı zamanda gelişir”¹². En derin tezat, açık bir surette belirtilmemektedir: O zamanlar Floransa, ferdiyetlerin gelişmesi bakımından en zengin çağını yaşıyordu. Halbuki aynı sıralarda zorba hükümdarlar, kendileri ve en yakın hizmetkârlarından başka kimsede ferdiyetin mevcut bulunmasına ve teşekkül etmesine müsaade etmiyorlardı. Gerçekten depasaport usulüne varıncaya kadar her

---

¹⁰ Gerçi bu, ancak XV. yüzyılda meydana gelen yazılarda görülmektedir; fakat muhakkak ki daha önceki zamanların muhayyelâtına dayanmaktadır: L. B. Alberti, *de re aedif.* V, 3. — Franc. di Giorgio. *Trattato: Della Valle, Lettere Sanesi*, III, 121 'de

¹¹ Franco Sacchetti, Nov. 61.

¹² Matteo Villani, VI 1.

şeyde fert, gayet sıkı bir denet altında tutuluyordu¹³.

Böyle bir varlığın korkunçluğu ve lânetliliği, çağdaş insanların fikirlerinde mâhut yıldızlara inanış ve imansızlık yüzünden özel bir renk alıyordu. Carrara hanedanının son hükümdarı, Venedikliler şehri kuşatınca bomboş kalan Padua'da (1405) sur ve kapıları bekletecek asker bulamadığı zaman, şahsî muhafızları, hükümdarın geceleri çok kere kendisini öldürmesi için şeytanı çağırdığını duyuyorlardı.

XIV. yüzyılda tiran sisteminin en ileri de recede geliştiği ve en çok ibret verici şekil aldığı yer, muhakkak ki, başpiskopos Giovanni'nin ölümünden (1354) itibaren Visconti Hanedanının hüküm sürmekte olduğu Milano olmuştur. Hemen Bernabo'nun şahsiyeti ile, en korkunç Roma imparatorlarına çok yakın bir benzerlik, asla inkâr edilemeyecek bir şekilde kendini göstermiştir¹: Devlette en önemli amaç, hükümdarın yabancı domuz avidir. Bu işte ona müdahale edenler, korkunç işkencelerle idam olunmaktadırlar. Korkudan titreyen halk, hükümdarının 5000 av köpeğini beslemek zorundadır. Bunların en mükemmel bir şekilde bakımından en şiddetli cezalarla sorumlu-

¹³ XIV. yüzyıl ortalarına doğru Padua'daki pasaport bürosu, quelli delle bullete olarak vasıflandırılıyordu. Franco Sacchetti, Nov. 117. II. Friedrich hükümdarlığının son on yılı içinde şahsi kontrol gayet sıkı bir surette tatbik edilirken, pasaport usulünün çok geliştirilmiş olması lâzımgelir.

¹ Corio, Storia di Milano, Fol. 247, s.

dur. Vergiler, akla gelebilecek en korkunç zor araçlarına baş vurularak toplanmaktadır. Yedi kızına, her birine 100.000 altın Gulden olmak üzere çeyiz yapılmış, muazzam bir hazine toplanmıştır. Eşi öldüğü zaman (1384) "tebeaya" bir tebliğ çıkarılmıştır; buna göre ahali, başka zamanlarda sevincini olduğu gibi şimdi de hükümdarının matemini paylaşmak ve bir yıl süre ile yas tutmak zorundadır. — Hele Bernabo'yu ele geçirmek için yeğeni Giangaleazzo'nun tertip ettiği suikast (1385), son derece karakteristiktir. Bu, sonradan aynı olayları tasvir ederlerken tarihçilerin kalplerini heyecana getiren başarılı suikastlardan biri olmuştur². Giangaleazzo'nun şahsında, küçük tiranlar için tipik olan azamet ve heybet düşkünlüğü, bütün ihtişam ve debdebesiyle kendini göstermektedir. İsteddiği zaman Mantua'dan Mincio çayını ve Padua'dan Brenta suyunu çevirip başka taraflara akıtabilmek ve böylece adı geçen iki şehri kendilerini savunamaz bir duruma düşürebilmek için³ 300.000 altın Gulden harcıyarak muazzam bentler inşasına girişmiştir. Hattâ Venedik'teki sığ gölleri (Legun) kurutmağı bile aklından geçirmiş olduğu ihtimalden uzak değildir. "Bütün manastırların en muhteşemi" olan Pavia'daki Certosa manastırını ve "gerek büyüklük, gerekse ihtişam bakımından Hıristiyan âleminin bütün kiliselerine üstün" olan Milano Katedralını bina ettirmiştir⁴ Hattâ denebilir ki

² Aynı şekilde meselâ Paolo Giovio: *Viri illustres*, Jo. Galeatius.

³ Corio, Fol. 272, 285.

⁴ Cagnola: *Archiv. stor.* III, p. 23.

babası Galeazzo'nun başlayıp kendisinin tamamladığı Pavia sarayı, o vakitki Avrupanın belki de en muhteşem sarayı olmuştur. Ünlü kitaplığını ve özel bir inançla bağlı bulunduğu Aziz vücutları kalıntılarından teşekkül eden zengin kolleksiyonunu bu saraya nakl etmiştir. Bu zihniyette bir hükümdarın, siyasi alanda da en yüksek hükümdarlık tacını elde etmeğe çalışmamış bulunmasını tasavvur etmek, herhalde garip düşer. Kral Wenzel* ona 1395 te duka payesini tevcih etmiştir. Fakat 1402 de hastalanıp öldüğü sıralarda Giangaleazzo'nın asıl düşündüğü şey, İtalya kiralığını⁵ veya İmparatorluk tacını ele geçirmek-

---

* Kral Wenzel (1361 - 1419); Kutsal Roma-Germen İmparatoru: İmparator IV. Karl'ın oğlu olup 1364 te Bohemya kralı (IV. Wenzeslaus) ve 1376 da Roma kralı olmuştur. 1378 de babasının yerine Germany İmparatorluğuna geçmiştir. Sert hareketleri dolayısıyla 1400 de dört Seçmen Prens tarafından İmparatorluktan atılmıştır.

⁵ Corio, Fol. 286 ve Poggio, Hist Florent. IV: Murat. XX, Col. 290. — İmparatorluğa dair plânlarından Canggola başka bir yerde bahs etmekte olduğu gibi Trucchi, Poesie ital. inedite II, p. 118 deki sonet'de de aynı plânların sözü edilmektedir:

Stan le città lombarde con le chiave
 In man per darle a voi.. etc.
 Roma vi chiama: Cesar mio novello
 Io sono ignuda, et l'anima pur vive:
 Or mi coprite col vostro mantello etc.

(Lombardia şehirleri, ellerinde anahtar olduğu halde ona teslim olmağa hazırdırlar ve ilah... Roma diyor ki: Ey benim yeni Caesar'ım, ben çıplağım ve ruhumun yaşayabilmesi için sizden rica ediyorum, beni paltonuzla örtünüz ilah..)

ti. Hakimiyeti altına toplamış bulunduğu memleketler, söylendiğine göre tek bir yılda belli 1.200.000 altın Guldenlik âdi vergilerden başka olağan üstü vergi olarak 800.000 altın Gulden vermişlerdir. Zor araçlarını pervasızca kullanmak suretiyle genişlettiği devleti, ölümünden sonra parçalanmış, hattâ devletin eski toprak parçaları bile ancak güç halle korunabilmiştir. Eğer oğulları Giovan Maria (ölümü 1412) ile Filippo Maria (ölümü 1447) başka bir memlekette ve ailelerinden kalma miras olmaksızın yaşamış olsalardı, kim bilir ne olurlardı? Fakat Visconti hanedanının varisleri olarak onlara, nesilden nesle geçerek birikmiş bulunan ölçüsüz gaddarlık ve korkaklık sermayesi intikal etmiştir.

Giovan Maria da yine köpekleri ile şöhret kazanmıştır. Fakat bunlar artık av köpekleri değil, insan parçalamak için yetiştirilmiş başka cins hayvanlardı. Tıpkı İmparator I. Valentinian'ın ayıları gibi bu köpeklerin de özel adları vardır⁶. 1409 Mayısında savaş halâ devam ederken aç halk sokaklarda "barış! barış!" diye bağırıştığı zaman, ücretli askerini halkın üzerine saldırtmış ve bir anda 200 insan öldürtmüştür. Bunun üzerine "barış" ve "savaş" sözlerini ağza almak idam cezasıyla yasak edilmiş, papaslar bile duada "dona nobis pacem = bize barışı ver" sözü yerine "dona nobis tranquillitatem = bize sükûnu ver" demek emrini almışlardır; En sonunda birkaç suikastçı, deli Dukanın baş condottiere'si Facino Cane'nin can çekişir derecede hasta olması anından faydalanarak, hükümdarı Milano'da San Gottardo

⁶ Corio, Fol. 301 vd. Karş. Ammian. Marcellin. XXIX,3.

kilisesi önünde öldürmüşlerdir. Fakat ölüm halinde yatan Facino, efendisinin bu âkibetini duyunca hemen o gün subaylarını yanına çağırarak bunlara devletin varisi Filippo Maria'ya yardım etmeleri için yemin ettirmiş ve kendisi de ölümünden sonra Filippo Maria ile evlenmesini eşine teklif etmiştir⁷. Gerçekten de baş condottiere'nin bu vasiyeti, çok geçmeden yerine getirilmiştir. Bu kadın, Beatrice di Tenda idi. Filippo Maria'dan ileride ayrıca bahs edeceğiz.

İşte böyle bir zamanda idi ki Cola Rienzi, soyuzlaşmış Roma ahalisinin zayıf heyecanına dayanarak İtalya'da yeni bir hükümdarlık kurmak cesaretini kendinde buluyordu. Biraz önce tasvir ettiğimiz çeşitten hükümdarların yanında Cola Rienzi, daha başta zavallı, kayb olmuş bir sapıktan ibaret kalmaktadır.

XV. yüzyılın zorba hükümdarlığı değişik bir mahiyet göstermektedir. Küçük tiranlardan bir çoğu ve Scala ile Carrara gibi büyüklerden bazıları göçüp gitmişlerdir. Kuvvetli tiranlar memleketlerini genişletmiş ve toparlanmışlar, içerde de daha karakteristik bir şekilde taazzuv etmişlerdir. Yeni Aragon hanedanı elinde Napoli, daha kudretli bir devlet olmak yoluna girmiştir. Fakat bu yüzyılda bilhassa karakteristik olan nokta, condottiere'lerin bağımsız hükümdarlık, hattâ taç peşinde koşmalarıdır: Bu, salt gerçek yolunda ileri bir adım, gerek kabiliyet ve gerekse hayasızlık için de yüksek bir mükâfattır. Kü-

⁷ Paul. Jovius: Viri illustres, Jo. Galeatius, Philippus.

çük tiranlar, kendilerine bir dayanak sağlamak için, şimdi memnuniyetle büyük devletlerin hizmetlerine girmekte, bunların condottiere'leri olmaktadır. Condottiere'lik sanatı kendilerine biraz para ve aynı zamanda yapacakları fenalıklardan dolayı ceza muaflığı, hattâ topraklarını genişletme fırsatı sağlamaktadır. Topuna birden bakılırsa gerek büyük ve gerekse küçük tiranlar daha çok gayret sarf etmek, daha düşünceli ve daha hesaplı hareket etmek, çok fazla, kitlesel halinde zulüm yapmaktan sakınmak zorunda kalmaktadırlar. Fenalığı, ancak amaçlarına ulaşmak için gözle görülür şekilde faydaları dokunacak derecede yapabilmektedirler. İşin dışında kalanlar da ancak bu kadarını mâzur görmektedirler. Avrupa memleketlerindeki meşru hükümdar hanedanlarının dayanağını teşkil eden din hazinesinden burada bir eser bile yoktur. Olsa olsa başkent halkının bir çeşit teveccühüne dayanılabilmektedir. İtalyan hükümdarlarının başlıca destek ve yardımcısı, daima istidat ve soğuk kanlı hesaplılık olmuştur. Kabına sığmaz bir tutku ile hiçbir bakımdan pratik olmıyan amaçlar uğrunda kendini harcıyan Cesur Karl gibi hükümdar karakterleri, İtalyanlar için gerçek anlamda bir bilmececi. "İsviçreliler düpedüz köylüdürler. Hepsi öldürülse de, savaşta can verecek olan Burgund zadedânını telafi edecek bir karşılık olmaz; Duka İsviçre'ye hiç mukavemetsiz sahip olsa bile, bu yüzden yıllık geliri 5000 Dukat kadar da artmış olmaz ilah.."¹. Karl'ın karakterinde görülen ortaçağa mah-

¹ De Gingins, *Dépêches des ambassadeurs milanais*, II, p. 200 (N, 213) Karş. II, 3. (N. 144) ve II, 212 (N. 218).

sus duyuş, düşünüş ve hareket tarzları, onun şövalyece emelleri veya ülküleri, İtalyanlar için çoktan beri anlaşılmaz şeylerdi. Maiyetindeki subaylara tokat atması² ve onları yine de hizmetinde kullanmağa devam etmesi, bir yenilginin cezası olarak askerine fena muamele etmesi ve bundan sonra yine de gizli müşavirlerini kıtaları önüne çıkararak utandırması gibi hareketleri, güneyli diplomatlarca bir türlü anlaşılamıyordu. Bu hali gören güneyli diplomatlar, Karl'ı kayıb olmuş bir hükümdar olarak sayıyorlardı. Diğer taraftan bizzat İtalyan hükümdarlarına mahsus siyaset tarzında bunların üstüne çıkan ve her şeyden evvel Francesco Sforza'nın hayranı olduğunu gizlemiyen Fransa kralı XI. Louis ise, alelâde yaradılışı ile kültür ve incelik bakımından İtalyan hükümdarlarının çok gerisinde gelmektedir.

XV. yüzyılın İtalyan devletlerinde iyilik ile fenalık, çok dikkate değer şekilde birbirine karışmış bir haldedir. Hükümdarlarda şahsiyet okadar gelişmiş, çok kere o kadar önemli, durum ve görevleri için o kadar karakteristik bir hale gelmiştir ki³ isabetli bir ahlâk hükmüne varmak güçtür.

Hakimiyetin temel ve zemini gayrı meşrûdur ve böyle kalmaktadır; ona bir uğursuzluk musallat olmuştur ve onu bir türlü bırakmak istememektedir. İmparatorun tasvip ve tensibleri durumu değiştirmemektedir;

² Paul. Jovius, Elogia.

³ Macchiavelli'de *virtù* denilen ve aynı zamanda *sceleratezza* ile te'lif edilmesi kabil diye düşünülen şey, işte bu kuvvet ile istîdadın halitasıdır: meselâ Discorsi I, 10, Septimus Severus münasebetiyle.

çünkü halk, hükümdarının herhangi bir yabancı memlekette veya geçici bir yabancından bir parşömen parçası satın almış olmasından haberdar bile olmamaktadır⁴. Bilmiyen insan şöyle bir mantık yürütmektedir: Eğer imparatorlar biraz olsun faydalı olsalardı, zorba beylerin ortaya çıkmalarına hiçbir zaman meydan vermezlerdi. IV. Karl'ın Roma seferinden beri imparatorlar, İtalya'da kendilerinin dahli olmaksızın zorla meydana getirilen durumları sadece tasvip etmişlerdir. Fakat verdikleri resmî belgeler dışında hiçbir şeyle bunları garanti edememişlerdir. İtalya'da Karl'ın bütün hareketleri, en zilletli siyasî komedilerden biridir. İmparatoru Visconti'lerin nasıl oynattıkları ve sonunda topraklarından nasıl attıkları, onun bir panayır taciri gibi malı (yâni verdiği imtiyaz beratları) karşılığı olarak para almak üzere öteye beriye nasıl koştuğu, Roma'da ne kadar sönük bir şekilde ortaya çıktığı ve en sonunda tek bir kılıç darbesi bile vurmaksızın doldurduğu kesesiyle tekrar Alp'leri nasıl aştığı⁵, Matteo Villani'nin eserinde okunabilir⁶.

⁴ Bu mesele hakkında: Franc. Vettori, Arch. stor. VI, p. 293, vd. "Almanya'da oturan ve bir Roma imparatorunun mağrur adından başka hiçbir şeyine sahip bulunmayan bir adamın unvan tevcihi, bir herifi bir şehrin gerçek efendisi (Signore) yapacak durumda değildir."

⁵ IV. Karl'ın kutsal topraklara bir Haçlı Seferi yapmasına isteyen bir İtalyan, Fazio degli Uberti idi (Dittamondo, L. VI, cap. 5, 1360 tarihlerinde). Bu pasaj, bahis konusu olan şiirde en güzel ve en karakteristik olan parçalardan biridir. Şair, inatçı bir Türkmen tarafından Merkad-i İsa'dan kovulmaktadır:

Coi passi lunghi e con la testa bassa

İmparator Sigismund ise, hiç değilse ilk defasında (1414)), Papa XXIII. Johannes'i konsile iştirak etmeğe tahrik etmek gibi iyi bir niyetle İtalya'ya gelmişti. İmparator ile Papanın Cremona'daki yüksek kuleden Lombardia'nın panoramasını seyr ettikleri sı-

Olthe passai e dissì: ecco vergogna

Del christian che'l saracin qui lassa!

Poscia al pastor (papa'yı) mi volsi per rampogna:

E tu ti stai, che sei vicar di Cristo

Co' frati tuoi a ingrassar la carogna?

Similimente dissì a quel sofisto (IV. Karl)

Che sta in Buemme (Bohemya) a piantar vigne e fichi,

E che non cura di sì caro acquisto:

Che fai? perchè non segui i primi antichi

Cesari de' Romani, e che non segui,

Dico, gli Otti, i Corradi, i Federichi?

E che pur tieni questo imperio in tregui?

E se non hai lo cuor d'esser Augusto,

Che nol rifiuti? o che non ti dilegui? etc.

(Uzun adımlarla ve başım eğik

Geçip gittim ve dedim ki: işte Sarazen'i (İslâmı).

Burada bırakan Hıristiyanlığın yüz karası

Sonra azarlamak için papa'ya dönerek:

Sen de İsa'nın vekili olduğun halde

Ne diye kardeşlerinle durup leşini semirtiyorsun!

Benzer şekilde Bohemya'da asma ve incir diken

Ve bu aziz fethi umursamayan

O Sofist'e (IV. Karl'a) dedim ki:

Ne yapıyorsun? neden Romalı'ların ilk kadim

Sezar'larını örnek almıyorsun? Soruyorum sana,

Neden Otto'ları, Konrad'ları, Frederik'leri örnek almıyorsun?

Ne diye bu imparatorluğu hâla savaşa sürmüyorsun?

Eğer sende Augustus (İmparator) olarak yürek yoksa

Niçin reddetmiyorsun? veya niçin ortadan kaybolmuyorsun?

⁶ M. Villani, IV, 38, 39, 56, 77, 78, 92; V, 1, 2, 21,

36, 54.

rada idi ki ev sahibi olan Gabrino Fondolo, her ikisini de kuleden aşağı atmak hevesine düşüyordu. İkinci defasında Sigismund, tamamiyle bir maceracı olarak İtalya'da görünmektedir. Altı aydan daha uzun bir zaman Siena'da sanki bir ceza evinde imiş gibi oturmuş ve sonra taç giymek üzere ancak güç halle Roma'ya varabilmiştir. İmparator III. Friedrich hakkında da ne düşünebilir ki? Onun İtalya'yı ziyaretleri, haklarını İmparatorun beratları ile teyid ettirmek isteyenlerin veya bir imparatoru gerekli debdebe ve ihtişam ile ağırlayabilmekten övünen kimselerin paraları ile yapılmış tatil veya hava değişimi seyahatları mahiyetini taşımaktadır. Napoli kralı Alfons, imparatorun kendisini ziyaretinde 150.000 altın Gulden harcamıştır⁷. İkinci defa Roma'dan dönüşünde (1469) Friedrich, Ferrara'da⁸ birgün sabahtan aşkama kadar hiç odadan çıkmaksızın 80 tane terfi beratı dağıtmıştır. Burada İmparator, şövalyeler, kontlar, doktorlar, noterler tâyin etmiştir. Tercih olunan kontluk payeleri derece derece idi: Conte palatino (saray kontları), beş taneye kadar doktor tâyin edebilmek hakkına sahip kontlar, gayri meşru çocukları meşru yapmak, noter nasb etmek, gayri meşru noterleri meşru yapmak ve ilah.. haklarına sahip kontlar. Ancak imparatorun kâtibi, sözü geçen belgelerin yazılması karşılığı olarak ücret istemiş, fakat istenen fiyatlar Ferrara'da biraz fahiş görül-

⁷ Bu hususta daha esaslı bilgi için bak: Vespasiano Fiorent., P. 54, karş. 150.

⁸ Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 215.

müştür⁹. İmparator böyle tevcihler dağıtır ve o küçük sarayı baştan başa rütbelere boğarken, Ferrara dukası Borso'nun ne düşündüğü kaynaklarda açıklanamamaktadır. O vakitler yüksekten konuşan humanistler, menfaatlarına göre bir takım gruplara ayrılmışlardı. Bir kısmı¹⁰, imparatoru Roma şairlerinin basmakalıp alkışları ile selamlarken, Poggio¹¹, taç giymenin artık ne mâna ifade ettiğini anlayamamaktadır. Eskilerde yalnız muzaffer bir imparatora taç giydirilirdi ve hem de bu taç defne dalından olurdu.

Sonra imparator I. Maximilian ile İtalya'ya karşı, genel olarak yabancı milletlerin bu memlekete müdahaleleri ile ilgili olarak, yeni bir imparatorluk siyaseti başlamıştır. Başlangıç, yâni bedbaht yeğenin bertaraf edilmesi ile Lodovico Moro'ya Milano dukalığının tevcihi hayır getirecek bir tarzda olmamıştır. Modern müdahale teorisine göre, eğer iki kişi bir memleketi parçalamak istiyorsa bir üçüncü şahıs da gelip işe karışabilirdi. Böylece imparator da şimdi kendi payını isteyebilirdi. Fakat hak veya buna benzer şeylerden artık bahs etmemek lâzımdır. XII. Louis (1502) Genova'da beklendiği sırada, büyük imparatorluk kartalı Doc sarayının büyük salonu cephesinden kaldırılır ve her taraf zambaklarla* süslenirken tarihçi Senarega¹² bu kadar

⁹ Haveria voluto scortigare la brigata (Adamın niyeti, güruhu soyup soğana çevirmektir).

¹⁰ Annales Estenses: Murat: XX, Col. 41.

¹¹ Poggii His. Florent. pop., L. VII: Murat. XX. Col. 381.

* Beyaz zemin üzerinde altın sarısı zambaklar bulunan Fransız Kırallığının bayrağı kâsd edilmiştir.

¹² Senarega, de reb. Genuens.: Murat. XXIV, Col. 575.

ihtilâllerde daima korunan o kartalın aslında ne mâna ifade ettiğini ve imparatorun Genova üzerinde ne gibi istekleri bulunduğunu herkese sorup durmaktadır. Fakat şu eski sözden başka bir şey bilen kimse yoktur: Genova, "camera imperii" (imparatorluğun kubbesi)dir. Bütün İtalya'da hiç kimse bu gibi soruları açık olarak cevaplandırarak bilgiye sahip değildi. Ancak V. Karl, İspanya ile Kutsal Roma German İmparatorluğunu birleştirdiği zaman, İspanyol askerine dayanarak imparatorluğun İtalya üzerindeki haklarını duyurabilmiştir. Fakat bilindiği gibi V. Karl'ın bu suretle elde ettiği kazançlar, İmparatorluğa değil, İspanya devletine yaramıştır.

Meşru evlâda karşı genel olarak gösterilen kayıtsızlık da, XV. asrın siyasî bakımdan gayrı meşru hanedanlarıyla ilgili bir keyfiyetti. Bu hal yabancıların, meselâ Fransız tarihçisi Philippe de Comines'in gözüne çarpıyordu. Yâni meşrûluk ile gayrı meşrûluk arasında nerdeyse fark kalmamıştı. Kuzey memleketlerinde, meselâ Burgundia'da, gayrı meşru çocuklara belli surette sınırlandırılmış apanajlar, piskoposluklar ve buna benzer dirlikler verilirdi; Portegiz'de hanedanın gayrı meşru bir kolu, ancak son derece büyük gayretler sarfetmek suretiyle tahtını muhafaza etmeğe muvaffak oluyordu. İtalya'da ise ailesinin ana kolunda herhangi bir şekilde gayrı meşru doğmuş bir atası bulunmayan ve buna sükûnetle tahammül olunmayan hiçbir hükümdar hanedanı artık kalmamıştı. Napoli'de hüküm süren Aragon'lar, bu hanedanın gayrı meşru bir kolu idiler. Esasen Aragon memleketi, I. Alfonso'nun kardeşine miras yoluyla inti-

kal etmişti. Urbino hükümdarı Büyük Federigo'nun soy bakımından Montefeltro hanedanı ile belki de hiç ilgisi yoktur. Papa II. Pius 1459 da Mantua kongresine gittiği zaman, Este Hanedanının gayri meşru çocuklarından sekizi kendisini karşılamak üzere Ferrara'ya gitmişlerdi¹³. O zamanın hükümdarı olan Düka Borso ile bunun aynı şekilde gayri meşru' kardeşi ve selefi olan Leonello'nun yine gayri meşru iki oğlu da bunlar arasında bulunuyorlardı. Gerçi Leonello'nun ayrıca meşru' olarak nikâhladığı bir zevcesi de vardı. Fakat bu kadın Napoli hükümdarı I. Alfonso'nun Afrika'lı bir metresinden doğmuş gayri meşru' kızı idi¹⁴. Gayri meşru' evlâtlara, çok kere meşrû varislerin henüz rüşt çağına girmemiş olmaları dolayısıyla yer veriliyordu. Veliahtların meşru' veya gayri meşru' olup olmadıklarına bakılmaksızın bir çeşit en büyük evlâdın tahta geçmesi usulü kabul olunmuştu. Bütün İtalya'da ehliyete, şahsiyet ve kabiliyete, öteki batı memleketlerinde yürürlükte olan kanun ve âdetlerin üstünde bir yer veriliyordu. Devir öyle bir devir idi ki, papanın oğulları hükümdarlıklar kuruyorlardı; XVI. yüzyılda ise yabancıların ve başlamakta olan Katolik Reformunun tesiri altında, meşru'luğa da daha sıkı bir surette bağlı kalmak zaruri sayılmıştır. Varchi, meşru' erkek evlâdın hükümdara arda olmasını "aklın bir emri ve eski za-

¹³ Diario Ferrarese'de bunların adları sayılmaktadır: Murat. XXIV, Col. 203.

¹⁴ Marin Sanudo, Vita de' duchi de Venezia: Murat. XXII, Col. 113.

manlardan beri Tanrı buyruğu" olarak görmektedir¹⁵. Kardinal İppolito de' Medici, Floransa üzerindeki hak iddiasını, muhtemel olarak meşru bir izdivaçtan dünyaya gelmiş veya hiç olmazsa Duka Alessandro gibi bir hizmetçi kızıdan değil, bir asilzade kızından doğmuş olmasına bina ediyordu¹⁶. XV. yüzyılda da ahlâkî ve siyasî bakımlardan hemen hemen hiç bir mâna ifade etmemiş şolan morganatik* aşk evlenmelerine şimdi önem verilmeğe başlanıyordu.

Fakat XV. yüzyılda gayri meşru'lüğün en yüksek, en fazla hayranlık uyandıran şekli, doğuş itibariyle ne olursa olsun, hükümdarlık mevkiine kadar yükselen Condottiere'ler tarafından temsil edilmektedir. Daha XI. yüzyılda Normanlar tarafından güney İtalya'nın istilâ edilmesi de aynı mahiyette bir olaydı. Bu çeşit teşebbüsler; şimdi bütün İtalya yarım adasını sürekli olarak karışıklıklar içinde tutmağa başlıyordu.

Ücretli askerin başında bulunan komutanın hükümdar olarak bir yere yerleşmesi, kendisini hizmetine almış olan beğün para darlığı yüzünden toprak ve ahali vermek suretiyle borcunu ödemesi halinde,

¹⁵ Varchi, Stor. Fiorent. I, p. 8.

¹⁶ Soriano, Relaz. di Roma 1533: Tommaso Gar. Relazioni, p. 281..

* Morganatik evlenme: Sosyal mevkileri bakımından birbirlerine eşit sayılmıyan bir kadınla bir erkeğin evlenmesi demektir. Bu çeşit evlenmelerde sosyal mevkii daha aşağı tutulan karı veya koca, eşinin bütün haklarına sahip değildir. Meselâ koca kiral ise eşi kiralıca olamaz ve doğan çocuklar da babalarının tahtına varis olamazlar.

gasp yoluyla olmaksızın da mümkündür¹⁷. Her ne olursa olsun Condottiere, buyruğu altındaki askerin çoğuna yol vermiş bulunduğu zamanlarda dahi, kış karargâhını kurabilecek ve en zarurî ihtiyaçlarını toplayabilecek güvenli bir yere muhtaçtı. Bu çeşit bir çetebaşının ilk örneği John Hawkwood'dır. Papa XI. Gregor ona Bagnacavallo ile Cotignola'yı vermişti. Fakat Alberigo da Barbiano ile İtalyan orduları ve komutanları sahneye çıktıkları zaman, hükümdarlıklar elde etmek veya, Condottiere'nin her hangi bir yerde tiran olması halinde, eldeki toprakları genişletmek fırsatı ele geçmiş oldu. Bu çeşit askerî ihtirasın ilk büyük zaferi, 1402 tarihinde Giangaleazzo'nun ölümünden sonra Milano Dukalığında kutlandı. Her iki oğlunun da hükümdarlık devirleri (s. 20 vd.) esas itibariyle savaşçı tiranların ortadan kaldırılmasına uğraşılmakla geçti. Bu tiranların en büyüğü olan Facino Cane, en sonunda, hükümdarın dul kalan zevcesi, birçok şehirler ve 400.000 altın Gulden ile birlikte bu hanedanın varisi oldu. Üstelik Beatrice di Tenda, yâni şimdi Facino ile evlenen ölü dükânın dul zevcesi, ilk kocasının askerlerini de kendi tarafına çekti¹⁸. İşte bu zamandan itibaren ki, hükûmetlerle Condottiere'leri arasında hiçbir ölçüye sığmaya-

¹⁷ Bu bahis için karş. Canestrini, Archiv. stor. Tom XVI. giriş bölümü.

¹⁸ Cagnola, Archiv. stor. III, p. 28: et (Filippo Maria) da lei (Beatr.) molto texoro e dinari, e tutte le giente d'arme del dicto Facino, che obedivano a lei = ve (Filippo Maria) ondan (Beatrice) çok miktarda mücevher ve para aldı ve yukarıda adı geçen Facino'nun askerleri olup ona (Beatrice) itaat edenler de (para aldılar).

çok derecede ahlâka aykırı münasebetler meydana geldi. XV. yüzyıl için karakteristik olan bu hal, eski bir fıkrada¹⁹ - bu çeşit fıkraların hiçbir yerde aslı olmamasına rağmen her yerde gerçeği ifade ederler - aşağı yukarı şöyle tasvir olunmaktadır: Bir zamanlar bir şehir halkının (Siena'lılar kasd edilmiş olsa gerektir) kendilerini düşman baskısından kurtarmış olan bir komutanları vardı. Halk bu komutanı mükâfatlandırmak için ne yapılması gerektiği hakkında her gün müzakerelerde bulunup dururdu. Kendi takatlarında olan hiçbir şeyi, hattâ onu şehrin hükümdarı yapmayı bile, ona lâıyk bir mükâfat bulmuyorlardı. En sonunda birisi ayağa kalktı ve komutanı öldürerek şehrin Aziz hâmisi yapılması ve bu sıfatla ona tapınılması fikrini ileri sürdü. Böylece aşağı yukarı Roma Senatosunun vaktiyle Romulus hakkında vermiş bulunduğu karara uyularak bu komutana da aynı muamele yapıldı. Gerçekte Condottiere'lerin kendilerine ücret veren beğlerden başka sakınacak kimseleri yoktu. Savaşta başarılı oldukları takdirde tehlikeli görülerek ortadan kaldırılırlardı. Roberto Malatesta, Papa IV. Sixtus adına kazandığı bir zaferden (1482) hemen sonra böyle bir akibete uğramıştı. Savaşta başarı göstermedikleri takdirde ise hemen ilk yenilgiden sonra kendilerinden öc alınırdı.. Nitekim Venedikli'ler, Carmagnola'ya 1432 de böyle muamele etmişlerdi²⁰. Condottiere'lerin çok kere karı ve

¹⁹ Infessura: Eccard. Scriptores II, Col. 1911. Muzaffer Condottiere'yi Macchiavelli iki şıktan birini tercih etmek durumu karşısında bırakıyor; bu hususta bak: Discorsi I, 30.

²⁰ Onların 1516 da Alviano'yu da zehirlenmiş oldukları ve bu hususta gösterilen sebeplerin doğruluğu şüpheli kal-

çocuklarını rehine olarak vermek zorunda kalmaları, buna rağmen itimat telkin edememeleri ve kendilerinin de itimat edememeleri keyfiyeti, ahlâk bakımından durumu açıkça göstermektedir. Bu durum içinde Condottiere'lerin, kalpleri derin bir kin ile dolmaması için, feragat kahramanı olmaları, Belisar'ın* karakterine sahip bulunmaları gerekiyordu. Ancak kemâl derecesini bulmuş fazilet onları mutlak surette cani olmaktan alıkoyabilirdi. Gerçekten de Condottiere'ler arasında kutsallıkları hafifseyen, insanlara karşı zalim ve cani olan bir takım kimselere raslamaktayız. Bunlar öyle adamlardır ki, papa tarafından afo-

---

maktadır, karşı. Prato: Archiv. (Stor. III, p. 348. — Venedik Cumhuriyeti, kendisini Colleoni'ye mirasçı tâyin ettirdi ve onun ölümünden sonra ancak 1575 de mallarının devlete geçmesini sağlıyan resmi muameleyi yaptı, karşı. Malipiero, Annali Veneti: Archiv. Stor. VII, I, p. 244. Condottiere'lerin, paralarını Venedik'te yatırmalarından Cumhuriyet hükümeti memnurluk duyuyordu, bak aynı eser, p. 351.

* Belisar: Doğu Roma İmparatoru I. Justinian'ın komutanıdır (505-565). 532 de İstanbul'da çıkan Nika ayaklanmasını bastırmış, 533-34 te Afrika'da Vandal Devletini yıkmış, 536 da Güney-İtalya ve Roma'yı, 540 ta Ravenna'yı almış, fakat bâzı hareketleri imparatoru endişeye düşürdüğünden geri çağırılmıştır. 541-42 de Pers'lere karşı, 544 ten itibaren de İtalya'da Doğu Got'larına karşı savaşmış ve 549 da yeniden işten uzaklaştırılmıştır. 559 da İstanbul'u tehdid eden Hun'lara karşı başarılı bir savaş yaparak bunları geri atmış olan ünlü asker, bir suikasta dahil bulunduğu iddiasıyla habs edilmişse de iki yıl kadar sonra serbest bırakılmıştır. Uğradığı bütün haksızlıklara rağmen kendisine verilen vazifeleri büyük bir sadakatla yapmış ve hiçbir zaman imparatora karşı kin beslememiştir. Yukarda kastedilen, onun bir karakteridir.

roz edilmiş durumda ölmekte bile hiç bir mahzur görmemektedirler. Fakat aynı zamanda bazılarında şahsiyet ve kabiliyet kemâl derecesine gelmiş ve böylece askerlerin takdir ve hayranlığını kazanmışlardır. Yeniçağ tarihinde bunlar, komutanın sırf şahsî itibarının, başka hiçbir şey düşünülmezsizin, tek başına muharrik kuvvet olduğu ilk ordulardır. Meselâ Francesco Sforza'nın hayatında bu özellik parlak bir şekilde kendini göstermektedir²¹. İctimaî sınıfa dayanan hiçbir peşin hüküm yoktur ki, Francesco Sforza'yı her ferdin ayrı ayrı sevgisini kazanmaktan ve güç anlarda bu sevgiden gereği gibi faydalanmaktan alıkoymasın. Onu gördükleri zaman düşmanların silâhlarını bıraktıkları ve başlarını açarak selâmladıkları olmuştur. Çünkü herkes müşterek olarak onu "savaşçıların babası" saymaktadır. Bu Sforza ailesinin bir hükümdar hanedanı kurmağa hazırlandığı daha baştan beri sezilmekte ve böylece ilgi çekmektedir²². Bu mesut talihin temelini ailenin fazla derecede velutluğu teşkil etmektedir. Francesco'nun çok meşhur olan babası Jacopo'nun tam yirmi kardeşi vardı. Hepsi de Faenza yakınlarındaki Cotignola'da, kendi aileleri ile Pasolini ailesi arasında hüküm süren ve Romagna bölgesine mahsus olan o sonsuz kan gütme dâvalarının tesiri altında gayet sert hayat şartları içinde yetişmişlerdi. Evleri baştan başa silâh deposu ve karakol odaları halindeydi. Anne ve kızlar da tam mânasiyle savaşkan

²¹ Cagnola: Archiv. Stor. III, p. 121.

²² Hiç değilse bu, Paul. Jovianus'un Vita magni Sfortiae (Viri Illustres) adlı eserinde görülmektedir. Bu eser, onun hakkında yazılan biyografyaların en cazip olanlarından biridir.

idiler. Jacopo, henüz on üç yaşında iken gizlice evinden kaçarak önce papanın Condottiere'si olan Boldrino'nun maiyetinde çalışmak üzere Panicale'ye gitti. Bu Boldrino'dur ki, öldükten sonra da, kendisine lâıyk bir arda bulununcaya kadar askerine komuta etmekte devam etmiştir: Tahnit edilmiş cesedi, dört tarafına bayraklar dikilmiş bir çadıra konmuş ve komutlar bu çadırdan verilmiştir. Çeşitli hizmetlerde sivrilen Jacopo, kendi adamlarını yanına çekti ve bunlardan, hanedanı efradı kalabalık olan bir hükümdar gibi faydalandı. Esir olarak Castel dell Uovo'da bulunduğu sıralarda ordusunu dağılmadan bir arada tutan, onun bu akrabaları olmuştur. Kızkardeşi kendi eliyle kırılın murahhaslarını esir etti ve bu rehineler sayesinde Jacopo'yu ölümden kurtardı. Jacopo, para işlerinde gayet sağlamdı ve bu sayede yenilgiye uğradığı zamanlarda da bankerlerden kredi bulabiliyordu. Her tarafta köylüyü askerın sarkıntılıklarından koruyor ve zapt ettiği şehirleri yakıp yıkmaktan hoşlanmıyordu. Sadece bunlar bile onun uzun vâdeli niyetler beslediğine, geniş plânlara sahip bulunduğuna birer işaretti. Hele önemli bir şahsiyet sahibi olan odalığı Lucia'yı (Francesco'nın annesidir), hükümdar hanedanına mensup bir prensesle evlenebilmek için serbest kalmak amacı ile, başka birisi ile evlendirmesi, onun ne gibi niyetler beslediğini büsbütün açığa vurmaktadır. Akrabalarının evlenmeleri de belki bir plâna göre yapılıyordu. Meslekdaşlarının sürmekte oldukları tanrısız, dinsiz ve aşağılık hayat-tan kendini uzak tutuyordu. Oğlu Francesco'yu uzak gurbete yollarken ona verdiği üç öğüt şunlardı: Baş-

kasının karısına dokunma; adamlarından kimseye dayak atma veya, eğer bir defa bunu yapmışsan, onu yanından uzaklaştır; sert başlı ve nalını kaybetmekten hoşlanan bir ata binme. Herşeyden evvel Jacopo, büyük bir komutan şahsiyetine değilse bile büyük bir asker şahsiyetine, kuvvetli ve her bakımdan idmanlı bir vücuda, popüler bir köylü yüzüne malikti. Hayret edilecek derecede kuvvetli bir hafızası olup bütün atlarını, askerlerini ve yıllardan beri maaş durumlarını ayrı ayrı bilirdi. Bütün boş zamanlarını tarih öğrenmeğe hasr eder, Yunan ve Lâtin yazarlarını kendi ihtiyacı için tercüme ettirirdi. Daha büyük bir hükümdarlık elde etmeğe uğraştı ve azametli Milâno'yu, parlak ordu komutanlığı ve hiç çekinmeden pervasızca ihanetleri sayesinde ele geçirdi (1447-1450).

Francesco'nun verdiği örnek çok çekici idi. O vakitlerde Aeneas Sylvius²³ şöyle yazıyor: "Bizim değişiklik heveslisi, hiçbir şeyin sabit kalmadığı ve hiç bir eski hükümdarlığın mevcut bulunmadığı İtalya'da köleler kolaylıkla kiral olabilirler". Fakat kendi kendini "talihin adamı" diye adlandıran başka birisi, o zamanlar İtalyanların zihnini herkesten çok meşgul ediyordu. Bu adam, Nocolò'nun oğlu Giacomo Piccinino'dır. Onun bir hükümdarlık kurmağa muvafak olup olamayacağı, üzerinde hararetle ve açıktan açığa tartışılan bir mesele idi. İtalya'daki büyük devletlerin böyle bir şeye engel olmakta, anlaşılması kolay sebepler dolayısıyla, menfaatları vardı. Fran-

²³ Aen. Sylvius: De dictis et factis Alphonsi, Opera, Fol. 475.

cesco Sforza da, hükümdarlığa yükselmiş olan çete-başlarının sonuncusu olmaktan fayda görüyordu. Fakat, meselâ Siena'yı ele geçirmek teşebbüsünde bulunduğu zaman Piccinino'ya karşı gönderilen kitalar ve başlarındaki subaylar, kendi menfaatlarını on tutmakta görüyorlardı²⁴. "Eğer o ortadan kalkarsa biz tekrar tarlalarımızda çift başına dönebiliriz" diyorlardı. Piccinino'yu Orbetello'da kuşattıkları halde aynı zamanda ona yiyecek gönderiyorlardı. En sonunda ona, bu sargıdan şerefli bir şekilde kurtulmak imkânını verdiler. Bununla beraber Piccinino felâketten kurtulamadı. 1465 de Miilâno'da Sforza'lara yaptığı bir ziyaretten sonra Napoli kralı Ferrante'nin yanına varmak üzere yola koyulduğu zaman işin sonu üzerinde bütün İtalya bahse tutuşuyordu. Verilen bütün teminatlara ve kendisinin yüksek kimselelerle kurmuş bulunduğu münasebetlere rağmen Castel nuovo'da kiral Ferrante tarafından öldürtüldü²⁵. Miras yoluyla ele geçirdikleri devletlere sahip bulunan Condottiere'ler de hiçbir zaman durumlarından emin değillerdi. Roma'da Roberto Malatesta ve Bologna'da Federigo aynı günde öldükleri zaman (1482) görüldü ki, her ikisi de son nefeslerinde devletlerini birbirlerine vasiyet etmişlerdir²⁶! Bu kadar

²⁴ Pii II. Comment. I, p. 46, karşı. 69.

²⁵ Sismondi X, p. 258. — Corio, Fol. 412. Burada Sforza suça dahil sayılmaktadır. Çünkü o, Piccinino'nun savaş şöhretini oğulları için tehlikeli görmektedir. — Storia Bresciana: Murat. XXI, Col. 902. — 1466 tarihinde Venedik Condottiere'si Colleoni'ye yapılan muameleyi Malipiero anlatmaktadır: Annali Veneti, Archiv. Stor. VII, I, p. 210.

²⁶ Allegretti. Diarii Sanesi: Murat XXIII. P. 811.

kötü işlere girişmekte hiçbir mahzur görmiyen bir sınıfa karşı ne yapılırsa mübah görülüyordu. Francesco Sforza, henüz pek genç iken, Kalabria'lı zengin bir ailenin mirascısı ve Montalto kontesi olan Palissena Ruffa ile evlendirilmiş ve bu kadından bir kız çocuğu dünyaya gelmişti. Halası bu kadını ve çocuğunu zehirledi ve mirasa kendisi kondu²⁷.

Piccinino'nun ortadan kaldırılmasından sonra yeni Condottiere devletlerinin meydana gelmeleri, anlaşılan artık tahammül edilmez bir iskandal telâkki olunmuştur. İtalya'nın dört "büyük devleti", yâni Napoli, Milâno, Papalık ve Venedik, bu gibi rahatsızlık verici olaylara göz yummayan bir muvazene sistemi kurmuş görünmektedirler. Kısmen Condottiere'lik yapmış veya hâlâ yapmakta olan küçük tiranların kaynaştıkları Kilise Devletinde IV. Sixtus zamanından beri papaların akrabaları, bu gibi teşebbüslere girişmek inhisarını elde etmişlerdi. Fakat işler biraz çapraşık gitmeğe başladığı anda hemen Condottiere'ler de ortaya çıkıyorlardı. Papa VIII. İnnocent'in beceriksiz idaresi altında, eskiden Burgundia hizmetinde çalışmış bulunan Boccacino, kendisi için zapt etmiş olduğu Ossimo şehri ile birlikte nerdeyse Türklerle teslim oluyordu²⁸. Lorenzo Magnifico'nun aracılığı ile onun paraya kanarak çekilip gitmesi, derin bir ferahlık yarattı. 1495 te Fransa kralı VIII. Charles'in giriştiği harp yüzünden bütün işler alt üst ol-

²⁷ Orationes Philelphi, Fol. 9: Francesco'nun cenazesi başında söylenen hitabe.

²⁸ Marin Sanudo, Vite de' Duchi di Ven.: Murat. XXII, Col. 1241.

duğu zaman Brescia Condottiere'si Vidovero²⁹, bir hükümdarlık ele geçirmek teşebbüsünde bulundu. Videvero daha önce birçok kişizade ve ahaliyi öldürmek suretiyle Cesena şehrini zapt etmişti. Fakat şehrin kalesi kendini savunmada devam etmeğe muvafak olduğundan, buradan çekilip gitmek zorunda kalmıştı. Şimdi ise, yukarda adı geçen Roberto ile Venedik Condottieresinin oğlu olan Pandolfo Malatesta da Rimini'nin kendisine verdiği bir asker kıtası ile harekete geçerek Ravenna Başpiskoposunun elinden Castelnuovo şehrini aldı. Daha büyük işler çıkacağından kuşkulanan ve papa tarafından sıkıştırılan Venedik'liler, "iyi niyetle", Pandolfo'ya bir fırsat çıktığında dostunu tevkif etmek emrini verdiler. Gerçekten de Pandolfo, "yürek acısı ile" olmakla beraber, Videvero'yu tevkif etti. Fakat arkasından onu dar ağacına çekmek emrini aldı. Pandolfo ihtiyatlı davranarak esirini evvelâ hapisyanede boğdurdu ve sonra halka teşhir etti. Bu çeşit gasipların son önemli örneği, meşhur Castellan de Musso olmuştur. Bu adam da, 1525 Pavia meydan savaşından sonra Milano'da çıkan karışıklıklar sırasında Comer gölünde âni olarak bir hükümdarlık kurmuştur .

XV. yüzyılın zorba hükümdarları hakkında genel olarak denebilir ki en büyük fenalıklar, küçük ve çok küçük devletlerde toplanmaktadır. Gerçekten de her ferdi kendi mevkiine uygun bir hayat sürmek isteyen birçok aileler arasında irsî düşmanlıklar, bu gibi yerlerde daha fazladır. 1434 te Bernardo Varano de

²⁹ Malipiero, Ann. Veneti, Archiv. stor. VII, I, p. 407.

Camerino, iki kardeşini ortadan kaldırmıştır³⁰. Çünkü Bernardo'nun oğulları bu amaçlarının mirasına konmak istemişlerdi. Her nerede bir şehrin efendisi pratik, mütedil ve kansız idaresi ile, aynı zamanda kültüre yaptığı hizmetlerle sivrilmiş ise, genel olarak bu adam, büyük bir hanedana mensup veya büyük bir hanedanın siyasetine bağlı kimsedir. Meselâ Pesaro prensi, Büyük Francesco'nun kardeşi ve Urbino hükümdarı Federigo (ölümü 1473)'nun kayın babası olan Alessandro Sforza³¹, bu çeşitten bir hükümdardı. İyi bir idare adamı, âdil ve anlayışlı bir hükümdar olarak, uzun bir savaş hayatından sonra sakin bir saltanat devri idrak etmiş, muazzam bir kitaplık vücuda getirmiş, boş zamanlarını ilim ve din üzerinde konuşmalarla geçirmiştir. Siyasetinde tamamiyle Este ve Sforza hanedanlarına bağlı olan Bologna hükümdarı II. Giovanni Bentivoglio (1462-1506) da bu çeşit hükümdarlar arasında sayılabilir. Buna karşılık Camerino'da Vurani, Rimini'de Malatesta, Faenza'da Manfredi ve hususiyle Perugia'da Baglioni ailelerinde pek çok kanlı karışıklıklara şahit oluyoruz. Baglioni ailesinde XV. yüzyılın sonlarına doğru cereyan eden olaylar hakkında mükemmel tarih kayıtlarına, yâni Graziani ile Matarazzo'nun kronikleri³² sayesinde gayet etraflı ve canlı bilgilere sahip bulunmaktayız.

Baglione'ler, hükümdarlıkları şeklen bir prenslik olarak değil, fakat daha ziyade bir şehrin başı

³⁰ Chron. Eugubinum: Murat. XXI, Col. 972.

³¹ Vespasiano Fiorent., p. 148.

³² Archiv. Stor. XVI, kısım I ve II.

olarak gelişen, kuvvet ve iktidarları büyük aile ser-
vetine ve memurlukların işgalinde fiilî nüfuza dayana-
nan ailelerden biri idi. Aile üyelerinden biri genel
başkan olarak tanınırdı. Bununla beraber ailenin ayrı
ayrı kollarına mensup ferdleri arasında gizli olarak
derin bir kin ve garaz hüküm sürmekteydi. Karşılarda
Oddi ailesinin başkanlığı altında bir kişizadeler
partisi vardı. 1487 tarihine doğru hepsi silâha
sarıldılar ve bütün büyüklerin evleri kabadayılarla
doldu. Zorbalık hareketleri yapılmayan gün geçmezdi.
Öldürülen bir Alman öğrencisinin gömülmesi vesilesiyle
iki taraf silâhlı olarak karşı karşıya geldiler. Hattâ bâzan
başka başka ailelere mensup Bravo'lar açık alanda
birbirlerine karşı meydan savaşı verdiler. Esnaf ve küçük
sanat erbabı boş yere şikâyetlerde bulunuyorlardı. Papa'nın
valileri ve akrabaları susuyorlar veya çok geçmeden çekilip
gidiyorlardı. En sonunda Oddi'ler, Perugia'dan çıkıp gitmek
zorunda kaldılar. Bundan sonra şehir, Baglione'lerin tam
mânasiyle cebir ve tahakküm idareleri altında kuşatılmış
bir kale halini aldı. Büyük katedral, Baglione'lerin kışlası
olarak kullanıldı. Komplolara ve baskınlara karşı korkunç
intikamlarla mukabele olunuyordu. 1491 tarihinde şehre
sokulmağa muvaffak olan düşman partiden 130 kişi perişan
edilerek hükümet konağı (Palazzo Comunale) önünde idam
olunduktan sonra şehir meydanında 35 tane sunak kuruldu
ve şehrin üzerine çöken uğursuzluğu def etmek amacıyla
ile üç gün boyunca âyinler yapıldı, dinî alaylar halinde
dolaşıldı. Papa VIII. Innocent'in bir yeğeni güpegündüz
sokakta hançerlenerek öldürüldü.

Papa Alexandr'ın ara bulmak için gönderdiği yeğeni ise, açıktan açığa alay edilmekten başka hiçbir sonuç elde edemedi. Hükümdarlık süren ailenin iki reisi olan Guido ile Ridolfo, mucizeler gösteren Dominiken rahibesi Suor Colomba de Rieti ile sık sık görüşüyorlardı. Rahibe, gelecek günlerde yaşanacak büyük felâket haberleri ile onları tehdit ederek barış tavsiyelerinde bulundu. Fakat tabii olarak bu öğütlerin de bir tesiri görülmedi. Bununla beraber kronik yazarı, bu korkunç yıllarda Perugia ahalisinden iyi kimselerin dua ve dindarlıklarına dikkati çekmekten geri kalmamaktadır. 1494 te Fransa kıralı VIII. Charles İtalya üzerine yürüdüğü sıralarda Baglione'ler ile Assisi ve çevresinde yerleşmiş bulunan sürgünler arasında o kadar şiddetli savaşlar oluyordu ki, vadedeki bütün binalar yerle bir olmuş, tarlalar bomboş kalmıştı; köylüler vahşileşerek cüretli haydüt ve kaatiller haline gelmişler, azıp büyüyen çalılıkların sakinleri geyiklerle kurtlar olmuşlardı. Buralarda kurtlar, çarpışmalarda ölenlerin leşleri (hıristiyan eti) ile geçiniyorlardı. Papa II. Alexandr, Napoli'den dönmekte olan VIII. Charles'in önünden kaçarak Umbria'ya sığındığı zaman, Perugia da ebedi olarak Baglione'lerin elinden kurtulabileceği ümidi-ne düştü. Papa, Guido'ya bir şenlik, bir gezinti veya buna benzer bir şey yapılmasını teklif ederek hepsini bir araya toplamak istedi. Fakat Guido, "Perugia'nın bütün silâhlı kuvvetlerini bir arada görmenin en güzel bir sahne olacağı" fikrini ileri sürdü. Bunun üzerine Papa, plânını gerçekleştirmekten vazgeçti.

Çok geçmeden sürgünler, yeniden bir baskın yaptılar. Bu çarpışmalarda ancak Baglione'lerin şahsî cesaretleri sayesinde zafer kazanılabildi: Şehir meydanında 18 yaşındaki Simonetto Baglione, yanındaki pek az sayıda kimselerle birkaç yüz düşmana karşı şiddetle döğüştü ve yirmiden fazla yara alarak yere yıkıldı. Fakat Astorre Baglione imdadına yetiştiği zaman, altın yaldızlı demir silâhları ile ve üzerinde bir atmaca resmi bulunan miğferi ile tekrar ayağa kalkarak atının üzerine sıçradı: "Görünüşünde ve fiillerinde ancak Mars ile kıyaslanabilecek bir surette boğuşanların üzerine atıldı".

O vakitler henüz on iki yaşında bir çocuk olan Rafael, Pietro Perugino'nun yanında ders görüyordu. O günlerin intibâları, belki de, Rafael'in ilk zamanlarına ait Aziz Georg'in ve Aziz Michael'in küçük tablolarında ebedileşmiştir. Belki de aynı intibâlardan bâzı izler de Aziz Michael'in büyük tablosunda ölümsüz bir şekilde yaşayıp durmaktadır. Hattâ, "Heliodor'da Semavî atlı" tablosunda Astorre Baglione, bir tanrı şekline sokulmuştur.

Düşmanların bir kısmı öldürülmüş, bir kısmı da paniğe uğrayarak kaçmışlardı. Bundan sonra da bu çeşit hücumlara kabiliyetleri kalmamıştı. Bir müddet sonra onlara kısmî bir barış ve yurtlarına dönmek müsaadesi verildi. Fakat böylece Perugia'da emniyet artmış olmadı. Hükümdarlık süren ailede iç kavgalar, tüyler ürpertici olaylarla patlak verdi. Guido, Rinaldo ve bunların oğulları Gianpaolo, Simonetto, Astorre, Guismondo, Gentile, Marcantonio ve diğerle-

rine karşı, bu ailenin iki küçük yeğeni olan Grifone ile Carlo Barciglia birleştiler. Carlo Barciglia, aynı zamanda Camerino prensi Varano'nun yeğeni ve eski sürgünlerden biri olan Jeronimo della Penna'nın kayını idi. Kötü olayların vukubulacağını sezen Simonetto, amcasının dizlerine kapanarak Penna'yı öldürmeğe müsaade etmesini istedi. Fakat Guido bu isteği reddetti. 1500 yılı yazının ortasında Astorre ile Lavinan Colonna'nın düğünleri olurken komplo, birdenbire olgun bir hale geliverdi. Düğün şenliği başladı ve uğursuzluğa alâmet sayılan olaylarla birkaç gün devam etti. Uğursuzluk alâmetlerinin günden güne nasıl çoğaldığını Matarazzo gayet güzel bir şekilde tasvir etmektedir. Hazır bulunan Varano, tertipcileri bir araya topladı. Şeytanca bir tarzda Grifone'ye tek başına hükümdar yapılacağı vaad olundu ve tamamıyla uydurma olarak zevcesi Zenobia ile Gianpaolo arasında bir münasebet bulunduğu kendisine söylendi. En sonunda komploya dahil bulunanların herbirine kurbanları tâyin olundu (Baglione'lerin evleri ayrı ayrı yerlerde ve çoğu şimdiki kalenin bulunduğu mevkide idi). Mevcut Bravo'lardan herbirine onbeş adam verildi. Geri kalanlar da nöbetçi dikildi. Haziranın 15 inci gecesini kapular kırılarak evlere girildi ve Guido, Astorre, Simonetto ve Gismondo öldürüldüler. Ötekileri ise sıvışmağa muvaffak oldular.

Astorre'nin naaşını Simonetto'nunki ile yan yana sokakta gören seyirciler, "hususiyile yabancı öğrenciler", onu eski bir Roma'lıya benzettiler. Manzara bu kadar vekarlı ve muhteşemdi. Simonetto'da bizzat ölümün bile gemleyemediği muannit bir cesaret

görüyorlardı. Muzafferler ailenin dostlarını dolaşıyor ve kendilerini onlara tavsiye etmek istiyorlardı. Fakat herkesin göz yaşı döktüğünü ve köylere göç etmek için hazırlıklar yapmakta olduğunu gördüler. Bu arada, suikasttan kurtulmağa muvaffak olmuş bulunan Baglione'ler, dışarda adamlarını topladılar ve, başlarında Gianpaolo olduğu halde, ertesi gün şehre girdiler. Şehirde Barciglia tarafından ölümle tehdit edilen taraftarları da çarçabuk onlara katıldılar. San Ecolano yakınında Grifone eline düştüğü zaman Gianpaolo, onu öldürmeği adamlarına bıraktı. Fakat Barciglia ile Penna, Camparino'ya, felâketin asıl müsebbibi olan Varona'nın yanına kaçtılar. Bir an içinde ve hemen hemen hiçbir kayba uğramaksızın Gianpaolo, şehrin efendisi olmuştu.

Grifone'nin hâlâ genç ve güzel olan annesi Atalanta, bir gün önce Grifone'nin zevcesi Zenobia ve Gianpaolo'nun iki çocuğu ile birlikte bir çiftliğe gitmiş bulunuyordu. Arkasından koşan oğlunu, defalarca anne bedduası ile reddetmişti. Şimdi gelini ile birlikte şehre gelerek ölmek üzere bulunan oğlunu aradı. Bu iki kadının önünden herkes kaçıyor, kimse Grifone'nin kaatili olarak ortaya çıkıp annenin bedduasını üzerine çekmek istemiyordu. Fakat burada aldanılmıyordu. Annenin bizzat kendisi, oğlunun başı ucunda ona ölüm darbesini vurana af edeceğine dair yemin ederek teminat verdi. Çok geçmeden Grifone, annesinin hayırduasını alarak hayata gözlerini yumdu. Kanlı elbiseleri ile şehir meydanından geçen bu iki kadını seyr edenler, derin bir saygı duyuyorlardı. Rafael'in sonradan dünyaca meşhur "Me-

zara Konuş" tablosunu yaptığı kadın, işte bu Atalanta'dır. Burada Atalanta, acılarını, en yüce ve en kutsal annelik ızdırabı duyan Meryem Ana'nın ayakları önüne seriyordu.

Bu trajedinin büyük bir kısmı yakınında cereyan edip birçok sahnelerine şahit olan Katedral, şarap ile yıkandı ve yeniden takdis edildi. Düğün şerefine dikilmiş olan zafer takı hâlâ orada duruyordu. Üzerinde Astorre'nin gördüğü işleri tasvir eden resimler ve bize bütün bu olayları anlatan muhterem Matarazzo'nun methiye mısra'ları görülüyordu.

Baglione ailesinin ilk devirlerine dair tamamiyle efsanevî bir tarihçe ortaya çıkmıştır. Muhakkak ki, bu, vuku'bulan vahşice olayların aksinden başka bir şey değildir. Aynı efsaneye göre gûya bu aileye mensup olanlar, öteden beri meşum bir şekilde ölmüşlerdir; bir zamanlar yirmi yedisi birden öbür dünyaya göçmüştür. Daha önce de bir defa daha evleri yıkılmış ve tuğlalarından sokaklara kaldırım döşenmiştir ve ilah... Gerçekten de Papa III. Paul zamanında Baglione ailesinin sarayları yıkılmıştır. Fakat öyle görünüyor ki Baglione'ler, bir zaman için isabetli kararlar almışlar, taraftarları arasında düzeni sağlamış ve memurları fena asilzadelerin tasalluttundan korumuşlardır. Ancak, musibet, sadece görünüşte sindirilmiş bir yangın gibi, sonradan tekrar alevlenmiştir. Papa X. Leo zamanında Gianpaolo, kandırılarak Roma'ya cezb olundu (1520) ve burada başı kesildi. Bunun oğullarından biri olup Perugia'ya ancak zaman zaman ve en haşin zor vasıtalarına baş vurmak suretiyle, aynı şekilde papaların tehdidi

karşısında kalan Urbino dukasının bağlaştığı olarak, hakim olabilen Orazio, kendi ailesi içinde bir defa daha dehşet salmıştır. Orazio, bir amcası ile üç kuzenini öldürtmüştür. Bunun üzerine duka, artık kâfi olduğunu ona ihtar etmiştir³³. Orazio'nun kardeşi Malatesta Baglione, Floransa hizmetinde ordu komutanı olup 1530 ihaneti ile adını ebedileştirmiştir. Malatesta'nın oğlu Ridolfo, Baglione ailesinin Perugia'da, papanın temsilcisini ve memurları öldürmek suretiyle, 1534 te kısa bir zaman için ve fakat korkunç bir şekilde hüküm süren son ferdidir.

Rimini'de hüküm süren zorba hükümdarların da adlarına arasına rastlamaktayız. Sigismondo Malatesta (ölümü 1467) nın şahsiyetinde bir araya toplanan canilik, Tanrı tanımazlık, askerî kaabiliyet ve yüksek seviyede bir kültür gibi özellikler, ancak çok nadir hallerde tek bir insanda birleşmiş bulunabilir. Fakat bu ailede olduğu gibi cinayetler üst üste yığılırsa, bunlar her türlü meziyetlere ağır basar ve, ne kadar kabiliyetli olurlarsa olsunlar, tiranları uçuruma sürükler. Sigismondo'nun yukarıda adı geçen torunu Pandolfo, ancak, Condottiere olarak hizmetinde bulunduğu Venedik Cumhuriyetinin, bütün cinayetlerine rağmen bu komutanını düşürmek istemeyişi sayesinde ki tutunabilmiştir. 1497 de Pandolfo, kâfi derecede haklı sebeplerle³⁴ tebeası tarafından Rimini'deki burcunda bombardımana tutulduğu ve sonra buradan kaçmasına müsaade olunduğu zaman, Venedik komiseri, Cumhuriyetin bu kardeş

³³ Varchi, Stor. fiorent. I, p. 242. vd.

³⁴ Malipiero, Ann. Veneti, Archiv. stor. VII, I, p. 498.

kaatili ve daha birçok cinayetlerin faili olan Condottiere'sini tekrar getirerek yerine oturttu. Otuz yıl kadar sonra Malatesta'lar, fakir düşmüş sürgünler haline gelmişlerdir. 1527 tarihi de, tıpkı Cesare Borgia'nın zamanı gibi, küçük tiranlar için âdeta amansız bir salgın hastalık devri olmuştur. Ancak pek azı bundan kurtulabilmişlerdir. Hattâ kurtuluşları bile kendileri için iyi bir şey olmamıştır. Pico ailesinden gelen küçük prenslerin hükümdarlık sürdükleri Mirandola'da 1533 sırasında Lilio Gregorio Giraldi adlı fakir bir bilgin yaşıyordu. O, Roma'nın tahribi üzerine kaçarak yaşı çok ilerlemiş bulunan Giovan Francesco Pico (meşhur Giovanni'nin yeğeni) nun misafirsevenliğine sığınmıştı ve Giovan Francesco'nun kendisi için hazırlamak istediği mezar anıtı hakkında yapılan konuşmalar vesilesiyle bir eser³⁵ telif edildi. Bu eserin ithaf kısmı Nisan 1533 tarihini taşımaktadır. Fakat son kısmındaki satırlar ne kadar acıklıdır: "Aynı yılın Ekim ayında bedbaht prens kardeşinin oğlu tarafından bir gece öldürülerek devleti elinden alındı. Kendim ise perişan bir halde ancak canımı kurtarabildim".

1490 yıllarından beri siyasi kavgalarla parçalanmış bir halde olan Siena'da Pandolfo Petrucci'nin yaşattığı soysuzlaşmış bir yarı tiranlık, üzerinde durulacak bir değer de bile değildir. Bu adam, sönük ve fena bir tiran olarak, bir hukuk profesörü ve bir de münecim yardımı ile hüküm sürüyor, yer yer vah-

³⁵ Lli. Greg. Giraldus, de vario sepeliendi ritu. — Daha 1470 de bu ailede minyatürler tahrib edilmişti. Karş. Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 225.

şice katillerle dehşet saçıyordu. Yaz mevsiminde eğlencesi, Amiata dağındaki kayaları, neye ve kime çarptığına hiç aldırmaksızın, aşağı yuvarlamaktı. En kurnaz tiranların bile beceremedikleri bir işi başarmasına, yâni Cesare Borgia'nın desiselerine kurban gitmekten kendini korumağa muvaffak olmasına rağmen, yine de sonunda yalnız bırakılmış ve hakir görülen bir adam olarak ölmüştür. Fakat oğulları, daha uzun zaman, bir çeşit yarı tiranlıklarda tutunmağa muvaffak olmuşlardır.

İtalya'nın önemli hükümdar aileleri mütalâa edilirlerken Aragon hanedanının ayrı olarak ele alınması gerektir. Norman'lar zamanından beri burada baronların hakimiyeti şeklinde devam edegelen feodal toprak sistemi, tek başına göz önünde tutulsa bile, bu devlete özel bir çehre vermektedir. İtalya'nın geri kalan kısımlarında ise, yalnız Kilise Devleti'nin güney tarafları ile başka birkaç bölge müstesna, hemen hemen baştan başa alelâde toprak mülkiyeti sistemi yürürlüktedir; buralarda devlet, hiç bir hak ve yetkinin irsî olmasına müsaade etmemektedir. Böylece, 1435 den beri Napoli'yi elinde bulunduran Büyük Alfonso (ölümü 1458), gerçek veya sözde ardalarından tamamıyla başka tarzda bir hükümdardır. Alfons her bakımdan parlak bir hayat sürmüş, tebeası arasında korku duymaksızın yaşamış, insanlarla temasda son derece tatlı ve sevimli kalmış, sonradan Lucrezia d'Alagna'ya karşı gösterdiği tutkunluk da hoş görülmüştür. Bütün bunlara rağmen onun fena

bir huyu da vardı: İsrâfçı idi³⁶. Bunun ise bir takım kaçınılmaz sonuçları olmuştur: Kötü niyetli maliye memurları evvelâ her şeye hakim olacak derecede büyük bir nüfuz kazandılar ve sonra iflas etmiş duruma düşen kıralın elinden bütün servetini aldılar. Bir Haçlı seferi propagandası yapıldı. Bu vesileyle ruhbandan vergi almak amacı güdüüyordu. Abruzi dağları bölgesinde vuku bulan şiddetli bir yer depreminden sonra hayatta kalan halk, ölenlerin de vergilerini vermek zorunda bırakıldı. Bu şartlar altında Alfonso, yüksek misafirler için zamanının en parlak ve cömert ev sahibi idi (S. 66); herkese, hattâ düşmanlarına bile durmaksızın ikramlarda bulunmaktan büyük zevk duyardı. Edebî eserler meydana getirmek yolunda gösterilen gayretleri mükâfatlandırmakta, sözün tam anlamı ile, ölçüsüzdü. Meselâ Poggio'ya Xenophon'unun Cyropaedeia'sını Lâtinceye çevirdiği için 500 altın mükâfat vermişti.

Ölümünden sonra yerine geçen Ferrante³⁷, Alfonso'nun bir İspanyol kadından doğmuş gayrı meşru oğlu sayılıyordu. Fakat o, belki de Valansiya'lı bir dönmenin (marran) sulbundan dünyaya gelmişti. Ferrante'yi karanlık ve zalim yapan, ister daha ziyade soyu veya kendi varlığını tehdid eden baron

³⁶ Jovian. Pontan.: de liberalitate, ayrıca de obedientia, I. 4. Karş. Sismondi X, p. 78 vd.

³⁷ Tristano Caracciolo: de veritate fortunae: Murat. XXII. — Jovian. Pontanus: de prudentia, I. IV; de magnanimitate, I, I; de liberalitate, de immanitate. — Cam. Porzio, Congiura da' Baroni, birçok yerlerinde. — Comines, Charles VIII, chap. 17, Aragon hanedanının genel olarak karakteristik tarafları ile birlikte.

komploları olsun. Her halde o, devrinin hükümdarları arasında en korkuncu idi. Hiç durmadan faaliyet gösteren, en kuvvetli siyaset adamlarından biri olarak tanınan, aynı zamanda mazbut mizaçlı da olan bu kiral, bütün kuvvetlerini, bu arada amansız hafızasını ve duygularını asla belli etmemek kabiliyetini, düşmanlarını ortadan kaldırmağa yöneltmiştir. Baronların elebaşları, karısı tarafından kıralla akraba olmalarına rağmen, bütün dış düşmanları ile bağlaşık idiler. Bir hükümdara karşı hakaret teşkil edebilecek bütün bu muameleler kendisine reva görüldüğünden, en cezri tedbirler almağa bayağı günlük olaylar gibi alışmıştır. Bu mücadele ve dış savaşları için vasıtalar bulmakta aşağı yukarı II. Friedrich gibi islâmî tarzda tedbirlere baş vurmuştur: Zahire ve zeytin yağı ticaretini hükümetin kendisi yapmaktadır; bütün ticareti büyük bir tüccar olan Francesco Coppola'nın elinde toplamıştır. Coppola kazancı kıralla paylaşıyor ve bütün armatörleri hizmetine alıyordu. Zoraki istikrazlar, zenginlerin katl edilerek mallarına el konulması, ruhanî memurlukların satılması ve ruhanî korporasyonları harp tekâlifine tabi tutulması, Ferrante'nin geri kalan ihtiyaçlarını karşılıyordu. Kiralın son derecede düşkün olduğu avlanmadan başka iki eğlencesi daha vardı: Düşmanlarını, ya canlı olarak ihtimamla muhafaza altına alınmış zindanlarda, yahut da ölü ve tahnit edilmiş olarak, hayatta iken taşıdıkları elbiseyi giymiş oldukları halde³⁸ yakınında bulundururdu.

³⁸ Paul. Jovius, Histor. I, p. 14, bir Milano elçisinin söylevinde; Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 294.

Hapisteki düşmanları hakkında itimadını kazanmış kimselerle konuşurken kıs kıs gülerdi. Mumyalar kolleksiyonunu gizli tutmağa lüzum bile görmüyordu. Kurbanları, hemen hemen hepsini ihanetle, hattâ kendi kırallık sofrasında otururlarken yakalamış olduğu adamlardı. Hizmetinde ağaran ve hastalanan başbakanı Antonello Petrucci'ye yaptığı muamele gerçekten cehennem azabına benzetmektedir. Günden güne artan ölüm korkusundan faydalanarak, başbakandan durmadan hediyeler koparıyordu. En sonunda, son defaki baronlar komposuna dahil bulunduğunu bahane ederek onu da tevkif ettirip hapse attırdı ve Coppola ile birlikte idam ettirdi. Caracciola ile Porzio'nun eserlerinde bütün bu olayların tasviri okunduğu zaman insanın tüyleri ürpermektedir.

Ferrante'nin büyük oğlu olan Calabria dukası Alfonso, Ferrante'nin son zamanlarında babasiyle bir çeşit müşterek hükümdarlık sürmüştür. Bu Alfonso, vahşi ve zalim bir keyif ehli idi. Babasına nisbetle daha açık yürekli olup dini ve dinî âdetleri küçümsemegi açığa vurmaktan çekinmezdi. O devir tiranlarının müsbet ve canlı taraflarını bu hükümdarlarda aramamak zorundayız. Zamanın kültür ve sanatından kendilerine ne mal etmişlerse hepsi lüks veya görünüşten ibarettir. Halis İspanyollar bile İtalya'da hemen daima soysuzlaşmış olarak sahneye çıkmaktadırlar. Fakat bu karışık kanlı hanedanın sonu, (1494 ve 1503), ırkî hasletler noksanlığını açık bir şekilde göstermektedir. Ferrante, iç kaygular ve iztiraplar içinde ölüyor. Alfonso, bütün ailenin biricik

iyi insanı olan kendi kardeşi Federigo'ya ihanet suçunu reva görüyor ve en yakışsız bir tarzda hakaret ediyor. En sonunda, o zamana kadar İtalya'nın en iyi ordu komutanlarından biri olarak sayılan Federigo, şaşırmış bir halde Sicilya'ya firar ediyor ve oğlu Ferrante'yi Fransız'lara ve mütad ihanete kurban veriyor. Aragon'lar tarzında hükümdarlık sürmüş olan bir hanedan, çocukları ve torunlarında günün birinde hükümdarlığa ihya etmek ümidini yaşatabilmek için, en az hayatını pahalıya satmak zorunda idi. Fakat, bu vesileyle Comines'in biraz tek taraflı ve lâkin umumiyetle doğru olarak söylediği gibi, zalim insan hiçbir zaman cesur olmamıştır (Jamais homme cruel ne fut hardi).

XV. asır anlamında İtalya'ya mahsus tipik hükümdar şahsiyetleri, Giangaleazzo'dan beri her bakımdan mütakâmil bir mutlak hükümdarlık tarzı vücuda getirmiş olan Milano dukalarında görülmektedir. Birinci derecede Visconti hanedanının son hükümdarı Filippo Maria (1412-1447), hakkında son derece dikkate değer ve — büyük bir talih eseri olarak — mükemmel bilgiler verilen³⁹ bir şahsiyettir. Korkunun, büyük kabiliyetlere sahip bulunan yüksek mevkideki bir insanı ne hâle getirebileceği, burada, denebilir ki riyazî bir mükemmellekle kendini göstermektedir. Devletin bütün araç ve amaçları şahsî emniyetin sağlanması noktasında toplanmaktadır. Ancak Filippo Maria'nın zalim bencilliği, kana susamışlık derecesinde ileri gitmemiştir. Hükümdar. i-

³⁹ Petri Candidi Decembrii Vita Phil. Mariae Vicecomitis: Murat. XX.

çinde muhteşem bahçelerle hıyabanlar ve manaj alanları bulunan Milano kalesinde oturmaktadır. Yıllardan beri şehire ayak bile basmamıştır. Gezintilerini mutantan şatolarının bulunduğu kasabalara yapmaktadır. Süratli atlar tarafından çekilen altı düz nehir sandalları, bütün alayı içine alabilecek bir şekilde hazırlanmıştır; ve hükümdarı, bizzat yaptırdığı kanallardan geçirerek oralara götürmektedir. Kalenin içine giren herkes, yüzlerce insan tarafından gözetlenmektedir. Dışarıya herhangi bir işaret verilmesinin önüne geçmek için pencerelerin önünde durulması bile yasak edilmiştir. Hükümdarın şahsî muhitine alınmaları gereken kimseler, gayet sıkı bir takım imtihanlardan geçirilmektedir. Sonra bu adamlara en yüksek siyasi görevler verilmekte ve hükümdar maiyetinde hizmete alınmaktadırlar. Çünkü her iki çeşit görev de aynı derecede şerefli ve önemlidir. İşte bu adamdır ki uzun ve çetin savaşlar yapmış, sürekli bir şekilde büyük siyasi işleri elinde tutmuş, yâni hiç dinmeksizin geniş yetkilerle adamlarını dışarıya yollamıştır. Hizmetindeki adamlardan hiçbiri ötekine itimad etmiyordu; Condottiere'ler casuslar vasıtasıyla, elçiler ve yüksek memurlar da aralarında sunî olarak geçimsizlikler yaratmak, yâni bir iyinin yanında bir kötüyü çalıştırmak suretiyle şaşırtiliyor ve birbirinden uzak tutuluyorlardı; bu tedbirler sayesinde hükümdarın şahsî emniyeti sağlama bağlanmış oluyordu. Filippo Maria'nın içinde dünya görüşünün birbirine zıt iki kutbu yaşamakta idi. Yıldızlara, alın yazısına inanırdı; aynı zamanda dua ederek her çeşit mânevî varlıktan me-

ded umardı³⁹ a. Eski yazarları ve Fransız şövalye romanlarını okurdu. En sonunda, ölümün anılması-
nı bile işitmek istemiyen⁴⁰ ve, kendi mes'ud sarayında
hiç kimse olmasın diye, ölmek üzere bulunan gözde-
lerini bile kalenin dışına çıkartan bu adam, bir ya-
ra kapanması ve vücudundan kan alınmasına müsa-
ade etmemesi neticesinde, ölümünü kasdî olarak çabuk-
laştırmış, âdab ve vekar ile bu dünyadan göçmüştür.

Filippo Maria'nın damadı ve sonunda mirasçısı
olan talihli Condottiere Francesco Sforza (1450-1466,
bak: sayfa 36), belki de bütün İtalyanlar için XV.
asrın ruhuna en uygun düşen adamdı. Dehanın ve
endividüel kudretin zaferi, hiç kimsede onun şahsi-
yetinde olduğu kadar parlak ifadesini bulmamıştır.
Bunu lâıyık ile takdir etmek istemeyenler bile onu,
talihin en sevgili çocuğu olarak tebciil etmek zorunda
idiler. Anlaşıldığına göre Milano, hiç olmazsa böyle
meşhur bir hükümdara sahip olmağı kendisi için bir
şeref sayıyordu. İlk defa şehre girdiği zaman kala-
balık bir halk kitlesi, atından inmesine müsaade et-
meden onu katedrale taşımıştı⁴¹. Hayatının bilânço-
sunu, bu gibi işleri iyi tanıyan Papa II. Pius'dan

---

³⁹ a Milano kalesinde bulunan ondört yardım meleği
heykeli acaba onun zamanından mı kalmadır? — Bak: His-
toria der Frudsberge, Fol. 27.

⁴⁰ quod aliquando "non esse" necesse esset (bâzan "ol-
mama"nın zarurî olduğu onu korkutuyordu).

⁴¹ Corio, Fol. 400; — Cagnola: Archiv. Stor. II, p.
125.

dinleyelim⁴²: “Duka 1459 tarihinde Mantua hükümdarlar kongresine geldiği zaman 60 (daha muhtemelen olarak 58) yaşında idi. At üstünde bir delikanlıya benziyordu. Uzun boylu idi ve çok müessir intiba bırakan bir vücudu vardı. Yüzünün çizgileri ciddi, konuşması sâkin ve tatlı, bütün hâl ve tavrı tam mânasiyle şâhâne idi. Zamanımızda hiç kimse ile mukayese kabul etmiyecek derecede mükemmel beden, ruh ve zihin kabiliyetlerine sahipti. Savaş alanlarında da yenilgi nedir görmemişti — İşte bu adam idi ki, aşağı tabakadan yükselerek bir devletin başı olmuştu. Eşi güzel ve faziletli, çocukları gökteki melekler gibi zarif idiler. Çok nadir olarak hastalanırdı. Esaslı isteklerinin hepsi yerine gelirdi. Bununla beraber bazı talihsizliklere de uğradı. Zevcesi, kıskançlık yüzünden kocasının sevgilisini öldürmüştü. Silâh arkadaşları ve dostları olan Troilo ile Brunoro, onu terk ederek kiral Alfonso'nun hizmetine girmişlerdi. Yine bir dostu olan Ciarpollone'yi, ihaneti dolayısıyla asmak zorunda kalmıştı. Bir defa da kardeşi Alessandro'nun Fransız'ları kendi aleyhine kışkırttığına şahid olmuştu. Oğullarından biri babasına karşı bir takım gizli tertipler kurmuş ve haps edilmişti. Savaşla feth ettiği Ancona'yı yine savaşla kayb etmişti. Hiçbir yerde karışıklıklarla uğraşmak zorunda kalmamış, bu bakımdan talihi hiç kimseye nasib olmamış şekilde yaver gitmiştir. Tatsız işlerle az uğraş-

⁴² Pii II. Comment. III, p. 130. Karş. II. 87, 106. Caracciolo, de varietate fortunæ: Murat. XXII, Col. 74 te Sforza'nın talihi hakkında başka ve çok daha menfi olan bir kıymet hükmü vermektedir.

mak zorunda kalan bir insan bahtiyardır". Bilgin Papa, talihin bu şekilde menfi bir târifini yaptıktan sonra okuyucularına veda etmektedir. Eğer II. Pius geleceği görebilseydi veya, sadece, kayıtsız şartsız bir mutlak hükümdarlığın sonuçlarını münakaşa etmek isteseydi, her halde bu ailenin garantisi olmadığı hakikatı gözünden kaçmış olmazdı. O melek gibi güzel, üstelik de mükemmel bir tahsil ile yetiştirilmiş çocuklar, büyüdükleri zaman sınırsız bencilliğin en soysuzlaşmış tezahürlerine râm olmuşlardır. Vücut görünüşü bakımından bir harika olan Galeazzo Maria (1466-1476), ellerinin güzelliğinden, adamlarına ödediği ücretin yüksekliğinden, para bulmakta kendisine gösterilen itibardan, iki milyon altın ihtiva eden hazinesinden, etrafına toplanan meşhur insanlardan, beslediği ordusundan ve kuş avcılığından gurur duymakta idi. Aynı zamanda kendi sesini dinlemekten hoşlanırdı. Çünkü güzel konuşur, meselâ bir Venedik elçisine hakaret edebildiği zaman belki de en büyük talakatla söz söylerdi⁴³. Bu arada bir takım garip huyları da vardı. Meselâ bir odayı tek bir gece içinde resimlerle süsletirdi. Yakınlarına korkunç zulümler yapar, düşüncesiz münasebetsizlikte bulunurdu. Bazı hayalperestler onu, bir tiranda mevcut bulunması lâzımgelen bütün meziyetlere sahip imiş gibi görüyorlardı. Bunlar Galeazzo Maria'yı öldürdüler ve böylece devleti kardeşlerinin eline bıraktılar. Kardeşlerinden biri olan Lodovico il Moro, sonradan zindana atılan yeğenini bertaraf ederek

⁴³ Malipiero, Ann. veneti, Archiv. stor. VII, I. p. 216.

hükümdarlığı tek başına ele aldı. Fransızların müdahalesi ve bütün İtalya'nın üzerine çöken musibetler, bu gaspla ilgilidir. Fakat Moro, bu devrin en ileri derecede kemal bulmuş hükümdar karakterine sahiptir ve böylece, hakkında büsbütün fena fikirler beslenemeyecek bir tabiat mahsulü olarak görünmektedir. Kullandığı vasıtalar son derece ahlâka aykırı olmakla beraber bunların uygulanmasında o nisbette bir iptidailik göstermektedir. Eğer birisi, yalnız amaçlar için değil fakat aynı zamanda araçlar için de ahlakî bir sorumluluğun mevcut bulunduğunu kendisine anlatmağa kalkışsaydı, çok muhtemeldir ki hayretlere düşmüş olurdu; hattâ belki de kan dökmekten mümkün olduğu kadar kaçınmayı özel bir fazilet sayıp hareketlerini buna göre ayarlamış olurdu. Siyasî kudreti önünde İtalyanların gösterdikleri yarı mitolojik saygıyı, sanki alacaklı bulunduğu bir haraç⁴⁴ gibi kabul ederdi. 1496 da hâlâ, Papa Alexandr'ın kendi kilise kayyumu, İmparator Maximilian'ın kendi Condottiere'si, Venedik'in kendi hazinedarı, Fransa kiralının ise, istediği gibi gelip gitmek zorunda olduğundan, kendi kuryesi olduğunu ileri sürerek övünüyordu⁴⁵. 1499 da son derece sıkıştığı zaman mümkün olan çıkar yolu aramakta hayret edilecek derecede bir temkin gösteriyor ve bunu yaparken de insan yaradılışının lûtf ve ihsanına güveniyor; bu, kendisine gerçekten şeref sağhyan bir haldir. Milano kalesinde sebat etmesi için hizmetini arz eden kar-

⁴⁴ Chron. venetum: Murat. XXIV, Co.1 65.

⁴⁵ Malipiero, Ann. Veneti, Archiv. Stor. VII, I, p. 492. Karş. 481, 561.

deşi Kardinal Ascanio'yı reddediyor; çünkü aralarında eskiden şiddetli kavgalar olmuştur: "Monsignore, kusura bakmayınız, her ne kadar kardeşim iseniz de size güvenemiyorum" diyor. "Geri dönebilmesi için bir teminat" teşkil eden kale için bir komutan seçmişti. Bu adama hiçbir zaman fenalık yapmamış, daima iyilikte bulunmuştu⁴⁶. Fakat sonra bu komutan ona ihanet ederek kaleyi düşmanlara teslim etti. Memleketi içinde Moro, iyi ve faydalı idaresi ile meşhurdu. Milano'da, hattâ Como'da nihayet halkın kendisine beslediği sevgiye güveniyordu. Bununla beraber hükümdarlığının son yıllarında (1496 dan beri) memleketin takatını aşacak derecede çok ağır vergiler koymuştu. Meselâ Cremona'da tanınmış bir vatandaşı, yeni vergiler aleyhinde söz söylediği için gizlice münasip bir şekilde boğdurdu. O zamandan beri de, huzuruna insan kabul ettiği vakit, araya koyduğu bir kalasla onları kendi vücudundan uzak tutardı⁴⁷, öyle ki müzakere edebilmek için çok yüksek sesle konuşmak lâzımgeliyordu. Moro'nun sarayı Burgund sarayının ortadan kalkmasından sonra, Avrupanın en tantanalı sarayı idi. Burada ahlâka son derece aykırı bir hayat yaşanıyordu. Baba kızını, koca karısını, oğlan kardeş kız kardeşini feda ediyordu⁴⁸.

⁴⁶ Onunla yaptığı son konuşma, ashna tamamiyle uygun ve dikkate şayan olarak Senarega: Murat. XXIV, Col. 567 dedir.

⁴⁷ Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 336, 367, 369. Halk, onun hazineyi doldurduğuna inanıyordu.

⁴⁸ Corio, Fol. 448. Bandello'nun Milâna ile ilgili hikâyelerinde ve bunların giriş kısımlarında bu durumun sonraki zamanlara yaptığı tesir bilhassa belirtilmektedir.

Ancak, hiç olmazsa hükümdar, daima faal ka-
lıyordu. Fiilleri bakımından Moro, kendini, doğru-
dan doğruya zihin mahsulleri ile yaşayan kimselere,
yâni bilginlere, şairlere, müzisyenlere ve sanatkâr-
lara yakın görüyordu. Kurduğu akademi⁴⁹, bir ta-
kım gençlerin tahsil görmeleri için değil, birinci de-
redece kendi şahsı için meydana getirilmiştir. Aynı za-
manda oradaki adamların şan ve şereflerine değil, soh-
betlerine ve başarılarına muhtaçtır. Başta Bramante'ye
az bir aylık verildiği muhakkaktır⁵⁰. Fakat Lionar-
do 1496 ya kadar dolgun ücret almıştır. Onu bu
saraya bağlayan, kendi isteğinden başka ne olabilir-
di? Dünya, o zamanki fanilerden belki de hiç birine
nasib olmıyan bir şekilde onu bağrına basmak için
kucağını açmış duruyordu. Lodovico Moro'nun ru-
hunda yüksek bir unsurun yaşadığına delalet eden
bir şey varsa, o da bu muammalı üstadın o çevrede
bu kadar uzun zaman kalmış olmasıdır. Lionardo'n-
un sonraları Cesare Borgia ile I. François'nun hiz-
metlerinde çalışmış olması, bu hükümdarlarda da
olağan üstü bir takım hasletlerin bulunmasından ileri
gelmektedir.

Moro'nun, hükümdarlıktan düştükten sonra ya-
bancı kimseler tarafından fena yetiştirilmiş olan o-
ğullarından en büyüğü Massimiliano'da babasına ben-
zer bir taraf yoktur. Küçüğü Francesco ise
hiç olmazsa hamle yapmak iktidarına sahiptir. O
zamanlarda birçok efendi değiştiren ve bu değişiklik-

⁴⁹ Amoretti, Memorie storiche sulla vita ecc. di Lio-
nardo da Vinci, p. 35, s. 83, s.

⁵⁰ Onun sonet'si için bk. Trucchi, Poesie inedite.

ler sırasında sonsuz ıztıraplara katlanmak zorunda kalan Milano, hiç olmazsa tepkilere karşı kendini güven altına almağa çalışıyordu. Milano'lular, 1512 tarihinde "kutsal birlik" ordularının ve Massimiliano'nun önünde çekilip gitmek zorunda kalan Fransızlardan bir teminat belgesi aldılar⁵¹. Belgede, Fransızların Milano'dan çıkarılmalarında bu şehir halkının payı olmadığı ve şehri, âsi durumuna düşmeksizin yeni bir fatihe teslim etmeğe mezun buldukları teyid olunuyordu. Siyasî bakımdan şu noktayı da göz önünde bulundurmak gerekir ki bedbaht şehrin, böyle elden ele geçme anlarında, tıpkı Aragon'ların kaçırları sırasında Napoli'nin başına geldiği gibi, aralarında kibar kimselerin de bulunduğu serseri grupları tarafından yağma edilmesi bir alışkanlık haline gelmişti.

XV. yüzyılın ikinci yarısında özel olarak iyi düzenlenmiş ve gayretli hükümdarlar tarafından temsil edilen iki memleket vardır. Bunlar, Gonzaga hanedanının Mantua'sı ile Montefeltro'ların Urbino'sudur. Gonzaga'lar bir aile olarak birbirleriyle iyi geçiniyorlardı. Uzun zamandan beri ailede gizli katil hadisesi vaki olmamıştı ve ölümlerini açıkça gösterebiliyorlardı. Marchese Francesco Gonzaga⁵² ile zevcesi Isabella d'Este, bazı aksaklıklara rağmen, vakarlı ve birbirlerine bağlı bir karı koca olarak kalmışlardır; küçük fakat son derece önemli olan devlet-

⁵¹ Prato: Archiv. Stor. III, p. 298. karş. 302.

⁵² 1466 da doğmuş, 1480 de altı yaşındaki Isabella ile nişanlanmış, 1484 te tahta geçmiş, 1490 da evlenmiş ve 1519

lerinin çok kere büyük tehlikeler içinde bocaladığı bir devirde şahsiyet sahibi ve mesut oğullarını yetiştirmişlerdir. Bir hükümdar ve Condottiere olarak Francesco'nun dürüst ve namuslu bir siyaset takip etmesini, o zamanki şartlar içinde ne İmparator, ne Fransız kırılları ve ne de Venedik Cumhuriyeti istemişler, hattâ beklemişlerdir. Ancak, en az Taro meydan savaşından beri (1495) Francesco, silâh şerefi ile ilgili olan işlerde kendini bir İtalyan yurtseveri olarak hissediyor ve zevcesini de buna imale ediyordu. Bundan böyle Isabella, meselâ Faenza'nın Cesare Borgia'ya karşı müdafaa edilişi gibi kahramanca sadakat tezahürlerini, İtalyan şerefının kurtarılışı olarak duymaktadır. Bu kadın hakkında hükmünüzü verirken, güzel prensesin büyük bir cömertlikle himaye ettiği sanatkârlarla yazarların ifadelerine başvurmak ihtiyacında kalmıyoruz. Çünkü bizzat kendi mektupları, bu son derece sakın, müşahedelerinde mizahlı ve sevimli kadını bize kâfi derecede tanıtmaktadır. Bembo, Bandello, Ariosto ve Bernardo Tasso gibi önemli şahsiyetler, küçük ve kuvvetsiz, çok kere hazinesi de boş olmasına rağmen, eserlerini bu saraya gönderirlerdi. Eski Urbino sarayının ortadan kalkmasından (1058) sonra artık hiçbir yerde, bu saraydakinden daha ince bir cemiyet mevcut değildi. Bazı hususlarda, hele hareket serbestliğinde bura-

---

da ölmüştür. Isabella'nın ölümü de 1539 dadır. Oğulları, 1530 da dukalığa yükselmiş olan Federigo (1519-1540) ile meşhur Ferrante Gonzaga'dır. Isabella'nın muhaberelerinden alıp buraya koyduğumuz mâlumat, ekleri ile beraber olmak üzere Archiv. Stor. Append. Tom. II de d'Arco tarafından nakledilmiştir.

51, Ferrara sarayına da üstündü. Isabella, sanatta çok bilgili bir uzmandı. Onun küçük, fakat büyük bir titizlikle seçilerek toplanmış kolleksiyonunun katalogunu okuyan her sanat dostu, mutlaka heyecan duyar.

Urbino, büyük Federigo (1444-1482)' nun şahsında, kendisi aslen Montefeltro ailesinden olsun veya olmasın, hükümdar şahsiyetinin en mükemmel bir temsilcisine sahip bulunuyordu. Bir Condottiere olarak Federigo, bu sınıfa mahsus olan siyasî ahlâka sahipti. Bu ahlâktan Condottiere'ler ancak yarı yarıya sorumlu idiler. Küçük bir memleketin hükümdarı olarak Federigo, dışarda askerî hizmetlerde kazandığı parayı kendi memleketinde harcamak ve tebaasına mümkün olduğu kadar hafif vergi yüklemek siyasetini güdüyordu. Kendisi ve iki ardası olan Guidobaldo ile Francesco Maria hakkında şöyle denilmektedir: "Binalar yaptırıyorlar, memleketin imarını teşvik ediyorlar, tebaanın yanı başında yaşıyorlar ve birçok insanlara aylık veriyorlardı. Halk onları severdi"⁵³. Fakat inceden inceye hesaplanmış ve düzenlenmiş bir sanat eseri olan yalnız devlet değildi. Saray da, hem her bakımdan, böyle idi. Federigo 500 insan beslerdi. Saray hizmetleri, en büyük kırallıklarda nadir rastlanacak derecede mükemmeldi. Fakat hiçbir şey israf edilmezdi. Her adım bir maksada göre atılır ve sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Burada oyun oynanmaz, gammazlık yapılmaz, yüksekten atılıp tutulmazdı.

⁵³ Francesco Vettori: Archiv. Stor. Append. Tom. VI, p. 321. — Federigo hakkında bilhassa: Vespasiano Fiorent. p. 132 vd.

Çünkü sarayın, aynı zamanda memleket ileri gelenlerinin çocukları için bir askerî eğitim müessesesi olması gerekiyordu. Bu gençlerin lâıyıkı ile yetişmeleri duka için bir şeref meselesi idi. Kendisi için inşa ettirdiği saray çok muhteşem değildi, fakat mevki ve tertip bakımından klâsik bir mükemmellikte idi. En büyük hazinesini, o meşhur kitaphını buraya topluyordu. İdaresinden herkesin faydalandığı veya kendine kazanç sağladığı, kimsenin dilenmediği bir memlekette Federigo, şahsını tam bir emniyette hissettiğinden daima silâhsız ve hemen hemen maiyetsiz dolaşırđı. Umumi bahçelerde gezer, umumi salonlarda bir yandan Livius'un eserlerinden (perhiz zamanlarında dua kitaplarından) parçalar okuttururken bir yandan da mutevazi sofrasında yemek yerdi; onun bu hallerini devrin hükümdarlarından hiçbiri taklid edemezdi. Aynı gün öğleden sonra hem klâsik çağa ait bir konferans dinler, hem de Clarisse manastırını ziyaret ederek demir parmaklıklı konuşma yerinde baş rahibe ile kutsal meseleler üzerinde görüşürdü. Akşamları muhteşem manzaralı San Francesco çayırında sarayına mensup gençlerin beden hareketlerini idare etmesini severdi ve bu gençlerin yakalamaca ve koşmaca oyunlarında mükemmel surette hareket kabiliyeti kazanmalarını büyük bir dikkatle takip ederdi. Daima son derece mültefit davranmağa ve cana yakın olmağa gayret ederdi. Kendisi için çalışan sanatkârları iş yerlerinde ziyaret eder, huzuruna her zaman adam kabul eder ve herkesin işini mümkün olduğu kadar gününde görürdü. Bu durum içinde, sokaktan geçerken, halkın diz çökerek ona: Dio ti

mantenga, Signore! (Tanrı seni korusun, Efendimiz!) diye bağırdıklarına hayret edilmemelidir. Aydın tabaka ise onu İtalyanın ışığı diye adlandırdırlardı⁵⁴. Yüksek meziyetlere sahip olan, fakat çeşit çeşit hastalık ve falâketlerden bir türlü yakasını kurtaramıyan oğlu Guidobaldo, en sonunda (1508), devleti, emin bir adama, yani aynı zamanda Papa II. Julius'un da akrabası olan yeğeni Francesco Maria'nın eline teslim etmeğe muvaffak oldu. Francesco Maria ise memleketi hiç değilse sürekli yabancı hakimiyetinden korudu. Guidobaldo'nun Cesare Borgia önünde ve Francesco Maria'nın da Papa Ş. Leo'nun kuvvetleri karşısında ne kadar büyük bir emniyetle sıvışıp kaçtıkları, dikkate şayan bir noktadır. Gerçekten bu hükümdarlar şuna inanıyorlardı ki, üstün kuvvetler karşısında memleketi müdafaa edeceğimiz diye boş yere kan dökülmesine ve ahalinin ızdırıp çekmesine ne kadar az sebebiyet verilirse, buhran geçtikten sonra yeniden memlekete dönebilmeleri o nisbette kolay olurdu. Gerçi Lodovico Moro da Milano'da aynı düşünce ile hareket ediyordu. Fakat bunu yaparken aleyhinde çalışan ve kendisine karşı beslenen kinden doğmuş bulunan birçok amilleri unuttuyordu. — Guidobaldo'nun sarayı, Baldassar Castiglione tarafından en ileri derecede incelmış bir cemiyetin yüksek okulu olarak ebedileştirilmiştir. Bu zat Tiris adlı ekloge (çoban kasidesi)sini 1506 da bu cemiyet önünde takdim etmiş ve takdirle karşılanmıştır. Sonra da Cortigiano'sındaki münazarayı yüksek kültürlü Duşes

⁵⁴ Castiglione, Cortigiano, L. I.

Elisabetta Gonzaga'nın çevresine intikal ettirmiştir (1508).

Este Hanedanı, Ferrara, Modena ve Reggio'da kurduğu idarelerde hem zora ve hem de sevgiye dayanan dikkate değer bir tarz bulmuştur⁵⁵. Sarayın içerisinde korkunç hâdiseler cereyan etmektedir. Bir evlâtlıkla münasebette bulunmak suretiyle kocasına ihanet ettiği bahanesiyle bir prensesin başı kesiliyor (1425). Meşru ve gayrimeşru doğmuş prens'er saraydan kaçıyorlar ve gurbette arkalarından yollanan cellâtlarla tehdit ediliyorlar (son defa 1471 de). Üstelik dışardan hiç durmaksızın suikast tertipleri yapılıyor. Gayrimeşru bir prensin yine gayrimeşru bir oğlu, biricik meşru varisin (I. Ercole) elinden hükümdarlığı almak istiyor. Söylendiğine göre I. Ercole, sonradan, kendisini zehirlemek niyetinde olduğunu ve hem de bu cinayeti kardeşi olan Napoli hükümdarı Ferrante'nin emri ile işleyeceğini duyduğu karısını zehirliyor. İki gayrimeşru prensin kendi kardeşlerine, yani fiilen hükümdarlık yapmakta olan I. Alfonso ile Kardinal Ippolito'ya karşı tertibettikleri suikast (1506), bu faciaların sonunu teşkil etmektedir. Bu suikast iş işten geçmeden öğrenilmiş ve tertipçilerine müebbet zindan cezasına çarptırılmaya mal olmuştur. — Bundan başka bu devlette maliye sistemi son derece tekâmül etmiştir. Bu, bir zaruretin neticesi olmuştur. Çünkü bu devlet, her

⁵⁵ Bu bilgiler bilhassa Annales Estenses: Muratori, XX. ve Diario Ferrarese: Murat XXIV. ye göre verilmiştir.

şeyden önce İtalya'nın büyük ve orta devletleri arasında en ziyade tehdit altında bulunanıdır ve bu sebeple silâh ile tahkimata son derece muhtaçtır. Bununla beraber memleketin vergi verebilme kabiliyeti ile birlikte umumi refahın da artması gerekiyordu. Marchese Nicolò (ölümü 1441), tebaasının diğerlerinden daha zengin olmasını açık olarak arzu etmekteydi. Eğer nüfusun süratle artması gerçekte refaha bir delil teşkil ederse, 1497 de son derece genişlemiş bulunan başkentte kiralık ev bulunamaması keyfiyetini bu hususta hakiki bir unsur olarak zikredebiliriz⁵⁶. Ferrara, Avrupa'nın ilk modern şehridir. İlk defa olarak burada hükümdarların işaretleri ile büyük ve düzenli bir şekilde inşa edilmiş şehir semtleri meydana gelmiştir. İlk defa olarak buradadır ki memurların teksifi ve suni olarak bir araya getirilen endüstri sayesinde bir başkent ahalisi toplanmıştır. Bütün İtalya'dan, hususiyle Floransa'dan kaçıp gelen zengin mülteciler burada yerleşiyorlar ve kendilerine köşkler inşa ettiriyorlardı. Fakat vasıtalı vergi alma usulü, ancak tahammül edilebilir bir dereceye ulaştırılmış olsa gerektir. O zamanki İtalya'nın diğer zorba hükümdarlarında da, meselâ Galeazzo Maria Sforza'daki gibi, cömertlik görülmektedir; bunlar halka yardımda bulunurlardı: Kıtık zamanlarında uzak memleketlerden zahire getirtir ve bunu, anlaşılan, parasız dağıtırlardı. Fakat normal zamanlarda hükümdar, zahire üzerinde değilse bile başka birçok yiyecek maddelerinde uyguladığı tekel sistemi ile zarar görmeden tutunabiliyordu. Bunlar, tuzlanmış et, ba-

⁵⁶Diario Ferr. 1. c. Col. 347.

lik, meyva ve Ferrara istihkâmları önündeki bahçelerde bol miktarda yetiştirilen sebze gibi maddelerdi. Fakat üzerinde en fazla düşünülmeğe değer gelir, her yıl yeniden işgal edilen memurluk mevkilerinin satışlarından elde edilen paralardı. Memurlukların satılması usulü bütün İtalya'da yaygın olmakla beraber bu hususta en mükemmel bilgiyi Ferrara'da buluyoruz. Meselâ 1502 yılı hakkında şöyle denilmektedir: Çoğu, memurluklarını tuzlu (salti) bir fiatla satın aldılar. Çeşitli memurlar, vergi muhassılları, devlet mallarını idare eden memurlar (massari), noterler, hakimler (podestas) ve bizzat *captitani*, yani taşra şehirlerde dukaların en yüksek memurları bunlar arasında sayılmaktadır. Memurluklarını yüksek bir fiatla satın almış olan ve halk tarafından "seytandan daha fazla" nefret duyulan "adam yeyiciler" den biri olarak Tito Strozza'nın adı verilmektedir. Gönül ister ki bu adam, eserlerini Lâtince olarak yazan aynı addaki meşhur şair olmasın. Her mevsim geldiği zaman devrin dukası şahsan Ferrara'da bir tur yapardı. *Andar per ventura* diye anılan bu gezintide duka, en azı, zenginlerden bağışlar toplardı. Ancak bu bağışlar, nakit para değil, aynî toprak ürünleri olurdu.

Bütün İtalya şuna kani bulunuyordu ki Ferrara'da askere ücreti ve üniversite profesörlerine aylıkları daima tam gününde ödenirdi; asker kendi kendine ahali ve köylüye yük olmazdı; Ferrara zapt edilmesi mümkün olmıyan bir kale idi ve içinde önemli bir para hazinesi biriktirilmiş bulunuyordu. Ferrar-

⁵⁷ Paul. Jovius, Vita Alfonsi ducis: Viri illustres.

ra'nın bu şöhreti dukanın gururunu teşkil ediyordu⁵⁸. Sınıflar arasında bir ayrılık bahis konusu değildi. Maliye nazırı aynı zamanda saray nazırı idi. Borso (1430-1471), I. Ercole (1505 e kadar) ve I. Alfonso'nun yaptırmış oldukları binalar sayı bakımından hayli çoktu, fakat çoğu hacım bakımından ufaktı^{58 a}. Bunlar, duka hanedanının debdebe ve alayişe düşkünlüğüne rağmen — nitekim Borso hiçbir zaman altın yaldızlı elbise ve mücevherler içinde olmaksızın dışarı çıkmazdı, — hesapsız harcamalar ve israf yapmadığını göstermektedir. Her halde Alfonso, süslü küçük köşklerinin, gölgesi bahçeler içinde *Belvedere* ile güzel freskoları ve fıskıyeli havuzları bulunan *Montana* villalarının, bir gün olayların dehşeti altında çökeceğini sezmiş olsa gerektir.

Sürekli olarak tehditler karşısında bulunma keyfiyeti, bu hükümdarda hiç şüphe götürmez tarzda şahsî gayret hassasını geliştirmiştir. Böyle sunî bir varlık içinde başarı ile tutunabilmek için büyük bir usta olmak gerekmektedir. Her biri kendini haklı göstermek ve işgal ettiği hükümdarlık mevkiini hak ettiğini isbat etmek zorunda idi. Hepsinin karakterinde fena taraflar mevcuttur; fakat her birinin içinde İtalyanlarca ideal sayılan hükümdarlık meziyetlerinden birer parça yaşamaktadır. O zamanın Avrupasında hangi bir hükümdar gösterilebilir ki meselâ I. Alfonso'nun yaptığı kadar kendi şahsının iyi yetişmesi

⁵⁸ Paul. Jovius 1. c.

^{58 a} O zamanki İtalyan manastırlarının en güzeli sayılabilecek olan Ferrara manastırını (Certosa di Ferrara) yaptıran Borso olmuştur.

için gayret sarf etmiş olsun. Onun Fransa'ya, İngiltere ve Hollanda'ya yaptığı seyahatlar aslında birer inceleme ve araştırma gezisi idi ve kendisine bu memleketlerin ticaret ve endüstrileri hakkında yakından bilgi kazandırmıştı⁵⁹. Dinlenme saatlarında torna işleri ile meşgul olmasından dolayı onu muaheze etmek bir hafiflik olur. Çünkü bu, hükümdarın top dökmeçiliğindeki ustalığı ile ve her sanat kolunun ustalarını herhangi bir peşin hükme tâbi olmaksızın etrafına toplamak adeti ile ilgili bir iştir. İtalyan hükümdarları, aynı devrin kuzey Avrupa hükümdarları gibi, yalnız, kendini dünyanın önem verilmeğe lâyık biricik sınıfı sayan ve hükümdarı da bu kuruntu içine sürükleyen zadedgân sınıfına bağlı değillerdir. İtalya'da hükümdar, herkesi tanımak ve kullanmak zordur. Aynı şekilde zadedgân da gerçi doğuş bakımından kapalı bir sınıftır; fakat cemiyet hayatı mü-nasebetlerinde kendi sınıfına göre değil, şahsî kabiliyetine göre itibar görmekte ve bu zihniyeti taşımaktadır. Aynı meseleyi ileride ayrıca ele alacağız .

Hanedanlarına karşı Ferrara'lılar, sessiz bir korku, sırf İtalyanlara mahsus olan iyi düşünülerek hazırlanmış gösteri zihniyeti ve tamamen modern olan tebea sadakatı anlayışı gibi unsurların birbirleriyle karışmasından meydana gelmiş çok dikkate değer

⁵⁹ Bu vesileyle Papa X. Leo'nun kardinal sıfatıyla yapmış olduğu seyahati de söyleyelim. Karş. Paul. Jovii vita Leonis X., Lib. I. Maksat pek ciddi değildi; daha çok eğlenme ve genel olarak dünyayı tanıma amacı güdülmüştü. Üstelik bu, tamamiyle modern idi. Kuzey memleketlerinde hiç kimse, esas itibarıyla böyle bir maksat için seyahata çıkmazdı.

bir duygu beslemektedirler. Şahsî hayranlık yeni bir vazife duygusu haline inkılâb etmektedir. Ferrara şehri, 1441 de ölen hükümdar Nicolo'nun bir tunç heykelini 1451 de piazzaya (şehir meydanı'na) dikiyordu. Borso 1454 te kendisinin bir bronz heykelini onun yanına dikmekten kaçınmıyordu. Üstelik şehir, Borso devrinin hemen başlangıcında, meclisin resmî bir kararı ile bu hükümdar şerefine bir "mermer zafer sütunu" dikiyordu. Memleket dışında, Venedik'te Borso hakkında açıktan açığa fena lâflar söylemiş olan bir Ferrara'lı yurduna döndüğü zaman ihbar ediliyor ve mahkemece sürgün ve mallarına el konma cezalarına çarptırılıyordu. Hattâ dürüst bir Ferrara vatandaşı, onu mahkeme önünde az kalsın kurşunla öldürüyordu. Suçlu, boynuna ip sarılmış olduğu halde dukanın huzuruna giderek af diliyordu. Esasen bu hanedan geniş ölçüde gözetleyiciler, casuslar kullanmaktadır ve duka şahsan her gün yabancılar hakkında verilen raporları gözden geçirmektedir. Misafirhane sahipleri böyle raporlar vermeleri için kesin olarak emir almış bulunmaktadırlar. Borso devrinde bu iş⁶⁰, hükümdarın önemli hiçbir seyyaha şeref vermeden geçip gitmeğe müsaade etmek istemiyen misafirsevenliği ile birleştirilmiştir. Buna mukabil I. Ercole⁶¹ için bu, bir cınniyet tedbiri idi. Bologna'da da II. Giovanni Bentivoglio zamanında memlekette geçmekte olan her seyyah şehre girerken kapıda bir vesika almağa mecbur tutulurdu. Şehrin öteki ka-

⁶⁰ Jovian. Pontan., de liberalitate.

⁶¹ Giraldi, Hekatomithi, VI, Nov. 1.

⁶² Vasari XII, 166. V. di Michelangelo.

pısından ancak bu vesikayı göstermek suretiyle çıkabilirdi⁶². Hükümdar, baskı yapan memurları birden bire yere çarptığı zaman son derece popüler olurdu; Borso en yakın müşavirlerini tevkif ettiği, I. Ercole uzun yıllar halkı sömürmüş olan bir muhassılı rezil ederek işinden attığı vakit halk, sevinç alameti olarak ateş yakmış ve çanlar çalmıştı. Fakat I. Ercole, *capitano di giustizia* denilen polis müdürüne, Lucca'lı Gregorio Zampante'ye (bu gibi memurlukların yerli kimselere verilmesi doğru değildi) halka zulm etmekte fazla ileri gitmeğe müsaade etmişti. Dukanın oğulları ve kardeşleri bile polis müdürünün önünde titrerlerdi. Koyduğu para cezası daima yüzlerce ve binlerce Dukat'a baliğ olurdu; işkence daha sorguya çekiliştten önce başlardı. En büyük canilerden rüşvet alır ve tamamiyle uydurma sebeplerle onları affederdi. Eğer Duka bu Tanrı ve dünya düşmanı adamı yanından kovsa, tebeası ona seve seve 10000 ve hattâ daha da fazla dukat vermeğe hazırды; Fakat Ercole onu kendine vaftiz babası ve *cavaliere* yapmıştı. Böylece Zampante her yıl 2000 dukat parayı bir tarafa koyuyordu. Şüphesiz o, yalnız kendi bahçesinde yetiştirilmiş üzümden yer ve yanında silâhlı muhafızlardan, zaptiyelerden teşkil olunmuş bir kıta bulunmaksızın sokaklarda dolaşamaz olmuştu. Artık onu bertaraf etmenin zamanı gelmişti. Fakat tam bu sırada Zampante tarafından çok ağır bir surette hakarete uğramış bulunan iki öğrenci ile bir Yahudi dönmesi, evinde istirahat ederken onu öldürdüler ve hazır bekliyen atlara binerek şehirde dolaşmağa başladılar; sokaklarda şöyle şarkı söylüyor-

lardı: “Dışarı çıkın, ey ahali, koşun! Zampante’yi öldürdük”. Arkalarından gönderilen müfreze onlara yetişemedi. Kaatiller çok uzak olmıyan sınırı aşmış ve emniyet altına girmiş bulunuyorlardı. Tabii bunun üzerine, bazısı *sonette* ve bazısı *canzone* şeklinde olmak üzere hicivler yağdırılmıştır. — Diğer taraftan sarayı ve halkı da, faydalı hizmetkârlarına kendisinin duymakta olduğu saygıyı paylaşmağa zorlaması, hükümdarlara mahsus zihniyetin icaplarındandır. 1496 da Borso’nun özel danışmanı Lodovico Castella öldüğü vakit cenazenin gömüleceği gün şehirde bütün mahkemelerin, dükkânların ve üniversitede bütün dershanelerin açık bulundurulması yasak edilmişti. Herkes S. Dominico’ya götürülmekte olan cenazenin arkasından yürümek zorunda idi; çünkü duka da cenaze alayına iştirak etmekte idi. Gerçekten Borso, “tebeadan birinin cenazesine giden Este hanedanından ilk hükümdar olarak”, siyah elbiseler içinde ağıya ağıya tabutun arkasından yürüyordu. Hükümdarın hemen gerisinde Castella’nın akrabaları yer almışlardı. Her birinin yanında saraya mensup yüksek bir şahsiyet bulunuyordu. Sonra asilzadeler, burjuva sınıfına mensup olan bu ölünün naşını kiliseden alıp gömüleceği yere götürdüler. Hükümdar kalbinin teessür ve heyecanlarına iştirak edildiği, ilk defa bu İtalyan devletlerinde görülmüştür⁶³. Bunun aslında güzel bir insanî değer bulunabilir; fakat ifadesi, hususiyle şairlerde, genel olarak çift mânalıdır. Daha Ariosto’nun, I. Ercole’nin eşi Lianora d’Aragon’un ölümü üzerine yazmış olduğu gençlik şiirlerinden bi-

⁶³ Erken bir örnek, Bernabò Visconti, S. 22.

rinde⁶⁴, öteden beri mersiyelerde kaçınılmaz bir adet olarak takdim olunan matem çiçeklerinden başka, tamamiyle modern olan bir takım tablolara rastlanmaktadır: "Bu ölüm vakası, Ferrara'ya, yıllarca geçiştiremediği bir darbe vurmuştur. Onun iyilik yapıcısı, şimdi gökte şefaat dileyicisi olmuştur. Çünkü dünya o kadına lâayık bir yer değildi. Şüphesiz ki ölüm Tanrıçesi onun yanına, biz sıra işi fanilere olduğu gibi, kanlı tırpanla değil, fakat münasip bir surette (onesta) ve güler yüzle gelmiştir, öyle ki ortada herhangi bir korku eseri kalmamıştır". Fakat başkalarının duygularına iştirak etmenin büsbütün başka türlüüne de rastlamaktayız. Mukadderatlarını himayelerine girdikleri ailelerin teveccühlerine bağlamak zorunda kalan ve göze girmeyi uman hikâyeciler, bize hükümdarların aşk hikâyelerini anlatmaktadırlar. Bir kısmı kahramanları henüz hayatta iken yazılan⁶⁵ bu hikâyeler, öyle bir tarzda kaleme alınmışlardır ki daha sonraki asırlarda böyle bir şey, iğrenç boşboğazlığın en aşırı derecesi sayılırdı; fakat o zamanlar için mâsumâne bir minnettarlık ifadesi olarak görünmektedir. Hattâ lirik şairler bile, aynı zaman-

---

⁶⁴ Capitolo 19, ve Opera minori, ed. Lemonnier, Vol. I, p. 425 de Elogia 17 başlığı altında. Hiç şüphe yok ki, o vakit on dokuz yaşında olan şair, bu ölümün sebebini (s. 66) bilmiyordu.

⁶⁵ Giraldi'nin Hecatommithi'sinde I, Nov. 8 ve VI, Nov. 1, 2, 3, 4, 10, I. Ercole, I. Alfonso ve II. Ercole hakkında: bunların hepsi, I. Alfonso ile II. Ercole hayatta iken yazılmıştır. Çağdaş hükümdarlar hakkında birçok bilgiye aynı şekilde Bandello'da rastlanmaktadır.

da meşru eşleri bulunan yüksek hamilerinin gayrı meşru gönül eğlencelerini terennüm edecek kadar ilerleri gitmektedirler. Meselâ Angelo Poliziano, Lorenzo Magnifico'nun ve Gioviano Pontano da, Calabria hükümdarı Alfonso'nun, meşru zevceleri yanında, yaşadıkları aşk maceralarını tasvir eden şiirler yazmışlardır. Bahis konusu olan şiir⁶⁶, Aragon hanedanına mensup bu hükümdarın iğrenç ruhunu istemiyerek açığa vurmaktadır. O, bu alanda da en bahtlı olmak ihtiyacındadır. Aksi takdirde, kendisinden daha becerikli olanların vay haline! — Meselâ Leonardo gibi en büyük ressamların, efendilerinin gönlünü eğlendiren metreslerinin tablolarını yapmaları da gayet tabiidir.

Fakat Este hanedanı, başkaları tarafından tebcil edilmeği beklemiyor, kendi kendini tebcil ediyordu. Borso, Schifanoja sarayında, kendisini işbaşında gösteren bir seri resimlerini yaptırmıştı. Edcole ise (ilk defa 1472 de) hükümdarlığa geçiş gününün yıl dönümlerini öyle bir muhteşem alayla kutlardı ki bunlar hiç tereddütsüz kutsal cenaze alayları ile mukayese edilmektedir: Tıpkı pazar günleri yapıldığı gibi bütün dükkânlar kapanırdı. Alayın ortasında Este ailesine mensup olanların, gayrı meşru evlâtlar da dahil olmak üzere, hepsi toplu bir halde altın sırmalı elbiseler içinde yürüdükleri görülürdü. Hükümdarın bütün iktidar ve payenin kaynağı olduğunu, şahsî taltiflerin kendi elinde bulunduğunu gösteren bir timsal

⁶⁶ Bir çokları arasında *Deliciae poetar. italar.*

olmak üzere bu ailede çoktan beri⁶⁷ bir altın mahmuz nişanı vardı. Bu altın mahmuz nişanının orta çağ şövalyeliği ile hiçbir ilgisi yoktu. I. Ercole bu mahmuza ayrıca bir asâ ile altın işlemeli bir manto ve bir irâd ilâve etti. Şüphesiz ki bunu elde etmek isteyen muntazam surette bir hizmet beklenmekte idi.

Sanat ve edebiyatın himayesi, Este'lerin sarayına dünya ölçüsünde bir şöhret sağlamıştı. Sanat ve edebiyat, kısmen İtalya'nın en mükemmellerinden biri olan üniversite tarafından, kısmen de saray ve devlet hizmetlerinde bulunan makam sahipleri tarafından bağışlarla himaye ediliyordu. Bunun için ayrıca bir fedakârlıkta hemen hemen bulunulmazdı. Bojardo, zengin bir asilzade ve yüksek bir memur olarak tamamiyle bu çevreye mensup olanlar arasında idi. Ariosto önem kazanmağa başladığı zaman artık ne Milano ve ne de Floransa sarayı, hiç değilse gerçek anlamı ile, mevcut bulunmuyordu. Çok geçmeden Urbino sarayı da ortadan kalkmıştı. Napoli sarayı ise çoktan kayıplara karışmıştı. Ariosto, kardinal Ipolitto'nun müzikçileri ve hokkabazları yanında bir yer bularak yerleşmekle yetindi ve, sonradan Alfonso onu kendi hizmetine alıncaya kadar orada kaldı. Daha sonra Torquato Tasso'nun durumu büsbütün başka olacaktır. Ona sahip olmak için saray gerçek bir kıskançlık göstermiştir.

---

⁶⁷ Daha 1367 de Niccolò'da sözü edilmiştir. Polistore: Murat. XXIV, Col. 848.

Böyle merkezileştirilmiş hükümdar kuvvetine karşı devlet içinde yapılacak her çeşit mukavemet teşebbüsü başarısızlıkla sona ermeğe mahkûm idi. Bir şehir cumhuriyeti kurmak için gerekli olan unsurlar ebedî olarak yok edilmiş, her şey kuvvete ve zor kullanmağa yöneltmişti. Feodal malikânelere sahip bulunduğu yerlerde de hiçbir siyasî hakkı olmayan zategân, istediği kadar kendilerini ve *bravo*'larını *Guelf*ler ve *Ghibellin*'ler diye ayırsın ve ona göre kıyafetlere sokadursun, tüylü berelerini veya kabarık kiltolarını şöyle veya böyle giydiredursun, —, meselâ, Machihavelli² gibi düşünen kimseler kesin olarak biliyorlardı ki Milâno veya Napoli, bir cumhuriyete lâyük olamayacak kadar “tefessüh” etmişti. Çoktan beri artık eski cebir ve şiddetin gölgesinde yetiştirilmiş aile münaferetlerinden başka bir mahiyeti olmayan bu iki sözde parti arasında garib dâvalar vardı. Bir İtalyan hükümdar, kendisine partileri ortadan kaldırmak öğütünde bulunan³ Agrippa von Nettesheim'e* şu cevabı veriyordu: Bunlar arasındaki dâvalar bana her yıl nakdî ceza olarak 72,000 Dukat sağlamaktadır: — Meselâ 1500 trihinde Moro'nun kısa bir zaman için memleketlerinin başına dönmesi sıralarında Tortona Guelfleri, yakında bulunan Fransız ordusunun bir

¹ Burigozzo, Archiv. Stor. II, 432.

² Discorsi I, 17.

³ De incert. et vanitate scientiar. cap. 55.

* Ag. von Nettesheim (1486-1535), Alman, filozof ve tabib. 1527 de yazdığı *De Incertitudine et vanitate scientiarum* adlı eseri o devir ilminin durumunu istihzalı bir surette tasvir etmektedir.

kısmını, *Ghibellin*'leri büsbütün ortadan kaldırmak amacı ile şehirlerine dâvet ettiler. Fransızlar gerçi ilkin *Ghibellin*'lerin mallarını yağma ve tahrib ettiler; fakat sonradan kendilerini çağıran *Guelf*'lere de aynı muameleyi yaptılar; Tortona baştan başa bir kül ve enkaz yığını haline gelinceye kadar aynı faaliyete devam ettiler⁴. Her çeşit tutkunun ve öc duygusunun hiçbir zaman sönmeden yaşadığı Romagna'da da bu iki isim, yâni *Ghibellin* ve *Guelf* adları, siyasî mânalarını büsbütün kayb etmişlerdi. Şurada veya burada *Guelf*'lerin Fransa'ya, *Ghibellin*'lerin İspanya'ya sempati göstermek zorunda bulduklarına inanmaları, fakir halkın siyasî şuur bozukluğunu gösteren olaylardan biri idi. Bu çılgınca hareketi sömürmüş olanların fazla bir başarı kazandıklarını görmüyorum. Fransa, bütün müdahalelerinden sonra İtalya'yı tekrar boşaltmak zorunda kalmıştır. İtalya'yı alt ettikten sonra İspanya'nın ne hale düştüğünü elle tutulur bir şekilde görmekteyiz.

Biz yine de Renaissance hükümdarlığı konusuna dönelim. Tamamiyle temiz ve saf ruhlu bir insan, belki o zamanlarda da, bütün kuvvetin Tanrıdan geldiğini ve bu hükümdarların, eğer herkes tarafından iyi niyetle ve temiz kalblilikle desteklenmiş olsalardı, zamanla iyi olacaklarını ve zora dayanan menşe'lerini unutmak zorunda kalacaklarını düşünebilirdi. Fakat, tutkulu, yaratıcı ateşle cihazlanmış ruh ve muhayyileye sahip bulunan insanlardan böyle bir şey beklemek doğru olmaz. Bunlar fena doktorlar gibi hastalığın tedavisini ârazın kaldırılmasında görüyorlar ve

⁴ Prato, Archiv. Stor, II, p. 241.

hükümdarlar öldürüldüğü takdirde hürriyetin kendiliğinden geleceğine inanıyorlardı. Yahut ta bu kadar derin bile düşünmüyorlar, genel olarak her tarafa yayılmış olan kin ve nefreti yatıştırmak veya sadece aile felâketlerinin yahut ta şahsî hakaretlerin öcünü almak istiyorlardı. Nasılki hükümdarlık kayıtsız ve şartsızdır ve hiç bir yasa bağı tanımamaktadır, tıpkı bunun gibi muarızların kullandığı araç da kayıtsız ve şartsızdır. Daha Boccaccio, bunu açıktan açığa ifade etmektedir⁵: “Zorla post kapmış bir zorbaya kıral, hükümdar mı diyeyim ve ona efendim olarak sadık mı kalayım? Hayır: Çünkü o halk tabakasının düşmanıdır. Ona karşı silâh, casus, tuzak, hiyle kullanılabilir, suikast yapabilirim. Bu kutsal ve zarurî bir iştir. Tiran kanından daha makbul bir kurban mevcut değildir”. Burada münferid olaylarla ayrı ayrı meşgul olacak değiliz. Machiavelli, *Discorsi* adlı eserinin herkesce tanınan bir bölümünde⁶ ilk çağ ile modern çağın

⁵ De casibus virorum illustrium, L. II, cap. 15.

⁶ *Discorsi*, III, 6.; bununla *Storie fior.* L. VIII karşılaştırılmalıdır. — Suikastları tasvir etmek, İtalyanların çok eski zamanlardan beri sevdikleri bir iş olmuştur. Liutprand bile bu gibi olayları X. asırdaki çağdaşlarından daha etraflı olarak anlatmaktadır. XI. asırdan kalma yazılar arasında (Baluz, *Miscell.* I, p. 184), imdada çağrılan Roger tarafından Messina'nın İslâmlardan kurtarılışı, bu çeşit yazılar arasında karakteristik bir parçadır (1061). Sicilya Halk Ayaklanması (Vesper) — 30 Mart 1282 de ikindi vakti Palermo'da halk Fransızlara karşı ayaklanmış ve bu isyan sonunda Anjou hanedanı Sicilya'dan kovulmuştur — 'nın dramatik bir şekilde tasviri bir tarafa bırakılsın. Bilindiği gibi, bu çeşit olayların tasvirinden Yunan tarihçileri de çok hoşlanmışlardır.

suikastlarını Yunan tiranları zamanından başlayarak ele almış ve bunlar hakkında, ayrı ayrı olarak tertip ve başarı derecelerine göre tam bir soğukkanlılıkla hüküm vermiştir. Biz burada sadece iki noktaya işaret etmekle yetinelim ve ibadet sırasında yapılan katiller, bir de eski çağın tesirleri üzerinde birkaç söz söyleyelim.

Büyük bir ihtimamla korunan zorba hükümdarları, dinî törenler için kiliseye gittikleri zamanlar dışında ele geçirmek hemen hemen imkânsızdı.. Hele bütün hükümdar ailesini bir arada bulmak, bundan başka bir vesile ile hiç mümkün değildi. Böylece Fabria'lılar⁷ 1435 tarihinde başlarındaki tiran ailesini (Chiavelli) bir ayin sırasında, hem de sözleşildiği üzere duanın *Et incarnatus est* parçası okunurken toptan öldürmüşlerdi. Milano'da Duka Giovan Visconti 1412 de San Gottardo kilisesinin kapısında, Duka Galeazzo Maria Sforza ise 1476 da San Stefano kilisesi içinde öldürülmüşlerdi. Bir defasında Lodovico Moro, dul Düşüş Bona'ya mensup adamların hançerlerinden, ancak San Ambrogio kilisesine, pusu kurulmuş olan kapıdan değil de başka ve hiç beklenmedik bir kapıdan girmek suretiyle kurtulabilmişti (1484). Bu işler yapılırken büyük bir günaha girileceği sanılmıyordu. Galeazzo'nun kaatilleri, cinayetten hemen önce kilisenin kutsal koruyucusuna dua ediyorlar ve aynı yerde ilk ayine iştirâk ediyorlardı. Bununla beraber Lorenzo ve Giuliano Medici'ye karşı tertiplenen suikast (1478) ın kısmen başarılammamasının sebebi şu idi:

⁷ Corio, Fol. 333. Aşağıda verilen bilgi, aynı eser, Fol. 305, 422. s, 444 e göredir.

Haydut Montesecco, bir şölen sırasında onları öldürmeyi şart olarak kabul etmiş, buna mukabil cinayeti Floransa Katedralında işlemeği reddetmişti. Sonra onun yerine “kutsal yerlere alışmış bulduklarından bu yerlerde aynı işi yapmaktan kaçınmayan” rahipler razı edilmişlerdi⁸.

Klâsik çağın tesirine gelince: Bunun ahlâk ve siyaset meseleleri üzerindeki etkilerine ilerdeki bölümlerde birçok defalar temas edeceğiz. Hükümdarlar, gerek devlet hakkındaki fikirlerinde, gerek tavır ve hareketlerinde eski Roma İmparatorluğunu çok kere açık olarak örnek almak suretiyle bizzat kendileri misal vermektedirler. Aynı şekilde düşmanlar da, nazari düşüncelerle işe koyuldukları anda, tiran kaatillerini taklit etmektedirler. Esasta bunlara, cinayeti işlemeğe karar vermekte doğrudan doğruya klâsik örneğin âmil olduğunu isbat etmek güçtür. Bununla beraber klâsik çağ örneklerini taklit etmek, sırf sözden ve bir tarz meselesi olmaktan ibaret de kalmamıştır. En fazla dikkate değer bilgi, Galeazzo Sforza'nın kaatilleri olan Lampugnani ile Olgiate ve Visconti hakkında mevcuttur.⁹ Her üçünün de tamamıyla şahsî sebepleri vardı. Bununla beraber karar belki de genel bir sebepten ileri geliyordu. Cola de' Montani adında bir hümanist ve belagat öğretmeni, Milano'lu çok genç azilzâdelerden teşekkül eden bir kitle için-

⁸ Gallus'dan aynen nakl edilen parça: Sismondi XI, 93. Kiliseye gidis sırasında yapılan katlin yukarıda söylenen sebebi, daha Meroving'ler zamanında ifade edilmiştir. Gregor. Turon. IX. 3.

⁹ Corio. Fol. 422. — Allegretto, diari Sanesi: Murat XXIII, Col. 777 — Bak yukarıda sayfa 57.

de, şöhret kazanmağa ve vatan için büyük işler görmeğe kuvvetli bir istek uyandırmış ve en sonunda Olgiate ile Visconti'yi Milano'yu kurtarmak niyeti ile dışarı göndermişti. Çok geçmeden kendisinden şüphelenilerek memleket dışı edildi ve böylece gençleri, alevlenmiş fanatizmaları ile baş başa bırakmak zorunda kaldı. Vakadan aşağı yukarı on gün önce bu gençler, San Ambrogio manastırında birbirlerine yemin ederek söz verdiler. Olgiate şöyle diyor: "Sonra manastırın ücra bir odasında Aziz Ambrosius'un bir tablosu önünde gözlerimi yukarı diktim, kendimiz ve bütün halkı için yardımını diledim". Nasılki sonradan kilisesinde işlenen cinayeti San Stefano korumuştur, tıpkı bunun gibi şehrin semavî hâmisi de bu işi desteklemeli idi. Bundan sonra andlılar daha birçok kimseleri yardımcı olarak işe karıştırıyorlar, Lampugnani'nin evini her gece toplandıkları genel karargâh ittihaz ediyorlar ve kınlar ile adam hançerleme tâlimleri yapıyorlar. Cinayet başarı ile işlendi. Fakat Lampugnani, suikasta uğrayan dükânın yanındakiler tarafından hemen öldürüldü ve arkadaşları yakalandı. Visconti pişmanlık gösterdi. Olgiate ise, bütün işkencelere rağmen, vakıanın Tanrı isteğine uygun bir kurban olduğu iddiasında sebat etti ve cellat göğsünü delerken şunları söyledi: Girolamo, kendini topla; sen uzun zaman anılacaksın; ölüm acı, şöhret ebedîdir.

Fakat burada plânlar ve niyetler ne kadar ideal olursa olsun, suikastın tertip ve icra tarzında, bütün suikastların en meşumu olan bir örneğin, yâni hürriyetle hiçbir ilgisi bulunmayan Catilina suikastının

tesiri kendini göstermektedir. Sienna vakayinâmelerinde, suikastçıların Sallust'î etüt ettikleri açıkça ifade olunmaktadır; Olgiate'nin itirafı da bunu doğrudan doğruya aydınlatmaktadır¹⁰. Bu korkunç Catilina adına başka yerlerde de rastlayacağız. Gizli fesat tertipleri için, güdülen amaç bir tarafa bırakılmak şartı ile, bunun kadar cazip bir örnek bulmak mümkün değildir.

Kendilerini Medici'lerden kurtardıkları veya kurtarmak istedikleri zamanlarda Floransalılar için tiran katli, açıktan açığa mübah görülmüş bir ideal sayılıyordu. 1494 te Medici'lerin kaçmalarından sonra Donatello'nun "Judith ve ölü Holofernas" heykeller gurbu¹¹ saraylarından alındı ve şimdi Michelangelo'nun Davud heykellerinin durduğu yere konularak üzerine şu kitabe yazıldı: *exemplum salutis publicae cives posuere* (vatandaşlar, vatanın selâmeti için bir örnek verdiler) 1496. Hususiyle şimdi genç Brutus hatırlanıyordu; o Brutus ki imparatorluğa ihanet etmesi dolayısıyla daha Dante'de¹² Cas-

¹⁰ Olgiate'nin kendi raporunda (Corio) geçen aşağıdaki şu bir cümle ile mukayese edilsin: *Quisque nostrum magis sicios potissime et infinitos alios sollicitare, infestare, alter alteri benevolos se facere coepit. Aliquid aliquibus parum donare; simul magis noctu edere, bibere, vigilare, nostra omnia bona polliceri, etc.* (Bizimkilerden her biri, bilhassa arkadaşlarını ve daha pek çok başkalarını kışkırtmağa ve təciz etmeğe, birbirlerinin gönlünü kazanmağa başladılar. Bazılarına biraz bir şey veriyorlar, aynı zamanda daha çok geceleri yiyor, içiyor, sabahlıyorlar, varımızı yoğumuzu dağıtacaklarını vaad ediyorlardı).

¹¹ Vasari, III, 251, v. di Donatello'ya not.

¹² Inferno XXXIV, 64.

sius ve Judas Iscarioth ile bir arada, cehennemın en derin çukuruna sokulmuştur. Giuliano'ya, Giovanni ve Guilio Medici'ye karşı tertip ettiği suikastta (1513) muvaffak olamayan Pietro Paolo Boscoli, Brutus'a son derece hayran idi ve, bir Cassius bulsa Brutus'u taklid etmek cesaretini kendinde buluyordu. Sonra Cassius'un rolünü oynatmak üzere Agostino Capponi'yi elde etmişti. Zindanda söylediği son sözler¹³ — ki bunlar dinin o zamanki durumu hakkında en önemli belgelerden birini teşkil etmektedir —. bir hıristiyan olarak ölmek için zihnini o klâsik çağ hayallerinden ayırmakta ne kadar güçlük çektiğini göstermektedir. Bir dostu ve yine kendisini tövbeye getiren papas, Aquino'lu San Thomas'ın suikastı telin ettiğine dair ona teminat vermek zorunda kalıyorlardı. Fakat aynı papas, San Thomas'ın bu hususta bir ayırma yapmakta olduğunu ve halkın isteğine aykırı olarak iktidarı zorla ele geçirmiş olan bir tirana karşı suikast yapılmasına cevaz verdiğini, aynı suçlunun aynı dostuna gizlice itiraf etmiştir. — Lorenzino Medici 1537 de Duka Alessandro'yu öldürüp kaçtığı zaman, vak'anın büyük bir ihtimalle doğru, fakat hiç değilse kendi emriyle yazılmış olan bir müdafaanamesi yayınlanmıştır⁴. Bu müdafaanamede o, tiran katlini en bü-

¹³ Bunları kulakları ile işitmiş olan Luca della Robbia'nın notları: Archiv. Stor. I, p. 273. Karş. Paul. Jovius. Vita Leonis X., L. III: Viri illustres'de.

¹⁴ Roscoe, Vita di Lorenzo de' Medici, vol. IV, ek 12. — yine karş. Relation, Lettere di principi (ed. Venez. 1577) III, fol. 162 vd.

yük bir hizmet olarak övmektedir; Alessandro gerçekten halis Mecidi ailesinden olduğundan ve dolayısıyla (uzaktan da olsa) akrabası bulunduğundan kendisini, vatan sevgisi yüzünden kardeşini öldürmüş olan Timoleon ile hiç çekinmeden mukayese etmektedir. Başkaları burada da Brutus teşbihini kullanmışlardır. Hatta bizzat Michelangelo'nun, daha çok son zamanlarında, bu çeşit düşüncelere bağlı kaldığını, onun Brutus büstünden anlamak mümkündür. Büyük sanatkâr, hemen hemen bütün eserleri gibi bu eserini de tamamlamamıştır. Fakat bunun sebebi, muhakkak ki, altına konulmuş olan beytin ifade ettiği gibi, Caesar'ın öldürülmesinden kalbinde acı duyması değildir.

Yeniçağ hükümdarlıklarına karşı teşekkül etmiş olduğu şekilde bir kitle radikalizmasını, Renaissance devri hükümdarlıklarında aramak boşunadır. Renaissance devrinde her ferd hükümdarlığı kendi içinde protesto ediyordu; fakat ona müşterek kuvvetlerle hücum etmekten çok daha evvel bu idare altında iyi veya menfaatına uygun bir şekilde yaşamayı düşünüyordu. Ahalinin birleşerek başlarındaki hükümdar hanedanını ortadan kaldırmağa veya memleketten kovmağa teşebbüs edecek kadar ilerigidilmesi için işlerin Fabriano'da ve Rimini'deki (sayfa 47) derecede çığrından çıkması gerekiyordu. Aynı zamanda çok iyi biliniyordu ki, kaide olarak, baştaki efendiyi değiştirmekten başka bir iş yapılamazdı. Cumhuriyetlerin yıldızı kesin olarak sönmekte idi.

Bir zamanlar İtalyan şehirleri, şehri bir devlet haline getiren kuvveti son derece geliştirmişlerdi. Bu şehirlerin büyük bir federasyon içinde birbirlerine bağlanmaktan başka yapılacak iş kalmamıştı. Ayrıntılarda şu veya bu kisveye bürünmüş olmakla beraber aslında bu fikir, İtalya'da daima ortaya atılmıştır. XII. ve XIII. yüzyıllardaki harpler sırasında gerçekten de büyük ve savaşçılık bakımından kudretli şehir birlikleri meydana gelmiştir. Hattâ Sismondi (II, 174), Lombardia birliğinin son defa Barbarossa'ya karşı yaptığı silâhlanma hazırlıkları zamanının (1168 den beri), genel bir İtalyan federasyonu kurulmak için en elverişli bir an olduğuna inanmaktadır. Fakat İtalya şehirleri arasında en kuvvetli olanları, bu işin gerçekleşmesine imkân bırakmıyacak bir takım özellikler geliştirmişlerdi: Ticarete rakib olarak birbirlerine karşı en sert vasıtalar kullanıyorlar ve zayıf komşuları haksız yere ezeerek kendilerine bağlıyorlardı. Bu demektir ki sonunda tek başına tutunabileceklerine, bir bütün halinde birleşmeğe ihtiyaçları bulunmadığına inanıyorlar ve her türlü zorba hükümdarlıkların kurulabilmesi için zemin hazırlıyorlardı. Bu tiranlık rejimi, zadedgân partilerinin kendi aralarında ve ahali ile yaptıkları iç mücadelelerden bezilerek kuvvetli bir hükümetin özlemediği ve, tek taraflı parti idaresinin çoktandır ahalden asker toplanarak teşkil olunacak bir orduyu işe yaramaz saymağa alışmasından sonra¹, mevcut ücretli asker birliklerinin para karşılığında

¹ Son nokta hakkında bak Jac. Nardi, Vita di Ant. Giacomini, p. 18.

her hizmete hazır bulunduğu bir zamanda ortaya çıkıyordu. Tiranlar şehirlerden çoğunun hürriyetlerine son veriyorlardı. Gerçi bâzı yerlerde zorba hükümdarlar kovuluyorlardı; fakat bu, yarım veya kısa bir zamana münhasır kalıyordu. Tiranlık daima yeniden kuruluyordu; çünkü içerde kendisi için elverişli şartlar mevcuttu ve mukabil kuvvetler yıpranmış bulunuyordu.

Bağımsızlıklarını koruyabilmiş olan şehirlerden ikisi, bütün insanîk tarihi için son derece önemli olmuşlardır. Bunlardan biri Floransa'dır. Bu şehir sürekli bir hareketin sahnesini teşkil etmiş ve üç asır boyunca bu harekete iştirak eden ferdlerin ve umumun bütün fikir ve niyetleri hakkında bize bilgiler intikal ettirmiştir. Ötekisi, görünüşte durgunluğun ve siyasî susmanın şehri olan Venedik'tir. Bu iki şehir arasında akla sığabilecek en şiddetli karşıtlıklar bulunmaktadır; bununla beraber her ikisi de dünya üzerinde hiçbir şeyle mukayese kabul etmez.

Venedik, kendini, insan hünerinden daha başka bir şeyin tesiri ile meydana gelmiş bir harika ve esrar eseri olarak görüyordu. Şehrin kuruluşuna dair bir efsâne yaşıyordu. Buna göre 25 Mart 413 günü öğle vakti Padua'lı göçmenler, barbarlar tarafından parçalanmış olan İtalya'da taarruz edilmesini imkânsız ve kutsal bir sığınak kurmak amacı ile, Rialto'da ilk temel taşını atmışlardı. Daha sonra gelen yazarlar, bu kurucuların, şehrin gelecek zamanlarda erişeceği büyüklüğü sezmiş olduklarını ileri sürmüşlerdir. *Hexameter* vezni ile yazmış olduğu şii-

rinde kuruluş olayını tantanalı ve çoşkun bir şekilde terennüm eden M. Antonino Sabellico, şehrin takdis ayinini icra eden papasa, Tanrıya hitaben şöyle söylüyor: "Eğer biz günün birinde büyük işlere girişmek cesaretini gösterirsek sen muvaffak eyle! Şimdi sadece fakir bir mihrabın önünde diz çöküyoruz. Fakat, eğer adaklarımız boş yere değilse, sana, ey Tanrı, burada mermer ve altından yüz tapınak yükselecektir!"². Ada üzerinde kurulmuş olan bu şehir. XV. yüzyıl sonlarında o zamanki dünyanın bir mücevher sandığı gibi görünüyordu. Aynı Sabellico, bu sıfatla³ şehri, çok eskiden yapılmış kubbeli kiliseleri ile; değirmi kuleleri, cepheleri mermer kaplı binaları ile; tavanlardaki bol yıldızların vesair süslerin pratik hayatta her köşesinden faydalanmağa engel teşkil etmediği ihtişamı ile tasvir etmektedir. Bizi, kalabalığın kaynaştığı Rialto kenarındaki San Giacometto meydanına götürmektedir: Yüksek sesler veya bağrışmalar değil, fakat sadece çok sesli bir uğultu buranın dünya ölçüsündeki iş hayatını açığa vurmaktadır. Dört yanı çevreleyen revaklarda ve yine meydana açılan sokaklardaki revaklarda sarraflar ve yüzlerce kuyumcu oturmaktadır; başları üzerinde uçsuz bucaksız dükkân ve mağazalar bulunmaktadır. Köp-

² Carmina (şarkı)larında, Genethliacon. — Karş. Sansovino, Venezia, Fol. 203. — En eski Venedik kronik yazarı Joh. Diaconi (Pertz, Monum. IX. p. 5, 6.), ada üzerindeki tesisleri Langobard'lar zamanına götürüyor ve Rialdo'daki iskân yerlerinin daha geç zamana ait olduğunu sarîh olarak kayd ediyor.

³ De situ Venetae urbis.

rünün öteki tarafında bulunan Alman'ların *Fondaco'* sunu tasvir etmektedir: Bu binanın geniş salonlarında onların eşyaları bulunmakta ve adamları oturmaktadır. Önündeki kanalda daima arka arkaya sıralanmış gemiler yatmaktadır. Biraz daha yukarıya doğru gidildiği zaman şarap ve zeytinyağı yüklü gemiler ve buna paralel olarak hamalların (facchino) kaynaştıkları sahil kenarında kubbeli tacir dükkânları vardır. Sonra Rialto'dan Marcus meydanına kadar itiriyat dükkânları ve misafirhaneler sıralanmaktadır. Sabellico bu suretle yazısına devam ederek okuyucusunu bir semtten öbür semte gezdirmekte, tâ iki hastanenin bulunduğu yere kadar götürmektedir. Bu müesseseler yüksek amaçlar için kurulmuş olan enstitüler arasındadır. Esasen umumi hizmetlere yararlı müesseselerin bu kadar geliştirilmiş şekline yalnız Venedik'te rastlanmaktadır. Gerek barış ve gerekse savaş zamanlarında sosyal yardım, Venediklilere mahsus bir özellikti. Düşmandan da olsalar yarahlılara gösterdikleri ihtimam daima yabancıların hayretini uyandıran bir konu idi⁴. Aslında umumi hizmetlerle ilgili her çeşit müessesenin en mükemmel örneği Venedik'te görülmektedir. Emeklilik usulüne, hattâ yetim ve dullara mahsus olmak üzere de, sistematik bir şekilde itina gösterilirdi. Zenginlik, dünyayı tanıma ve siyasî güvenlik, bu gibi meseleler üzerinde düşünceleri olgunlaştırmıştı. Sessiz ve basiretli adımlarla yürüyen, düşünerek söz söyleyen bu levend ve sarı-

⁴ Bütün bu semt, XVI. yüzyılda yapılan binalarla tamamen değişmiştir.

şin⁵ insanlar, giyinişlerinde, tavır ve hareketlerinde birbirlerinden çok az farklı idiler. Süs eşyasını, hususiyile incileri karılarına ve kızlarına takarlardı. O vakitler genel refah, Türkler karşısında uğranılan büyük kayıplara rağmen, halâ gerçekten parlak bir derecede idi. Fakat toplanan enerji ve Venedik hakkında Avrupa'nın umumî olarak beslediği peşin hüküm, sonraları da bu memleketin, Hindistan'a giden deniz yolunun keşfedilmesi, Mısır'da Memlûk Sultanlığının yıkılması ve Cambray Bağlaşıklarına karşı harp gibi en şiddetli darbeler karşısında da, yıkılmadan yaşayabilmesine kâfi gelmiştir.

Tivoli yakınlarında doğmuş ve zamanın filologları gibi serbestçe lâf etmeğe alışkın olan Sabellico, eserinin başka bir yerinde⁶, sabah derslerini dinlemeğe gelen genç zadedgânın kendisiyle siyaset üzerinde konuşmağa yanaşmadıklarına işaret etmektedir: "İtalya'da şu veya bu hareket hakkında halkın ne düşündüğünü, ne dediğini onlardan sorduğum zaman hepsi bir ağızdan hiçbir şey bilmiyoruz diye cevap veriyorlar". Bununla beraber zadedgânın soysuzlaşmış kısmından, devletin bütün engizisyon kovuşturmalarna rağmen, bazı şeyler öğrenmek mümkündü. An-

⁵ Benedictus: Carol. VIII.: Eccard, Scriptores, II, Col. 1597, 1601, 1621. — Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 26 de Venedik'lilerin siyasi meziyetleri sayılmaktadır: bontà innocenza, zelo di carità, pietà, misericordia (iyilik, mâsumluk, hemcins sevgisi, dindarlık, merhamet).

^{6a} Birçok nobili saçlarını kısa keserlerdi; Erasmi Colloq. ed Tigur, a. 1553 pag. 215, miles et carthusianus.

⁶ Epistolae, libr. V. Fol. 28.

çak bunu pek o kadar ucuza mal etmek kabil olmazdı. XV. yüzyılın son çeyreğinde en yüksek mevki işgal eden memurlar arasında ihanetciler de bulunmaktaydı⁷. Papaların, İtalyan hükümdarlarının, hattâ Venedik Cumhuriyetinin hizmetindeki alelâde *Condottiere*'lerin kısmen muntazam aylıklı casusları vardı. İş o raddeye gelmişti ki On'lar Meclisi, önemli siyasi haberleri *Pregadi* Meclisinden gizli tutmağı hayırlı buluyordu; hattâ Lodovico Moro'nun, *Pregadi* Meclisi üyelerinin belli bir kısmını elde etmiş bulunduğu kabul olunuyordu. Bâzi suçluların geceleyin astırılması ve ihbarcılara yüksek bahşiş verilmesi (meselâ ölünceye kadar altmış Dukat aylık bağlaması) gibi tedbirlerin iyi neticeler vermiş olduğunu söylemek güçtür. Esas sebep, zadedândan bir çoğunun fakir bulunması idi ve fakirliği de birdenbire ortadan kaldırmak mümkün değildi. 1492 de iki asilzâde, memuriyet sahibi olmıyan fakir zadedânı teselli için devletin yılda 10000 Dukat fedakârlıkta bulunmasını teklif etti. Mesele nerdeyse büyük meclise sunulacak duruma gelmişti ve bu mecliste de çoğunluğu kazanmak mümkündü. Fakat On'lar Meclisi, henüz iş işten geçmeden müdahale etti ve teklif sahibi iki asilzadeyi Kıbrıs adası üzerindeki Nicosia'ya sürdü⁸.

⁷ Malipiero, Ann. Veneti, Archiv. Stor. VII, I, P. 377, 431, 481, 493, 530; II, p. 661, 668, 679. — Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 57. — Diario Ferrarese, aynı kulliyat, Col. 240.

⁸ Malipiero: Archiv. Stor. VII. II. p. 691; karşı. 694, 713 ve I. 535..

Yine bu zamanlarda idi ki Soranzo ailesinden biri dışarda kilise hırsızlığı suçu ile idam olundu ve Contarini ailesine mensup bir şahıs da ev basmak suçundan zincire vuruldu. 1499 da aynı aileden başka bir adam Signor'lar Meclisinin önüne çıkıp yıllardan beri memuriyetsiz olduğunu, ancak 16 Dukat geliri, buna mukabil dokuz çocuğu olduğunu ve üstelik altmış Dukat da birçlu bulunduğunu, ticaret işinden anlamadığını ve bir müddet önce sokağa atıldığını ileri sürerek şikayet etti. Bazı zengin asilzadelerin fakirleri bedava oturtmak üzere evler inşa ettirdiklerini bu durumla izah etmek mümkündür. Tanrı için, hattâ uzun sıralar halinde, tapınaklar bina ettirmek, vasiyetnamelerde savap işleri olarak görülmektedir⁹.

Eğer Venedik'in düşmanları, cumhuriyetin karşılaştığı bu çeşit güçlüklerle ciddî olarak ümid bağlamışlardı ise bunda aldanıyorlardı. En aşağısına bile çalışması karşılığı olarak zengin kazançlar sağlayan ticaretin gelişmesi keyfiyetinin ve doğu Akdeniz'deki sömürgelerin, cemiyetteki tehlikeli siyasi kuvvetleri başka taraflara yönelttiği düşünülebilir. Fakat Cenova'nın siyasî tarihi, aynı elverişli durumlara rağmen, son derece fırtınalı değil miydi? Venedik'in sarsılmaz oluşuna sebep, daha çok, dünyanın başka hiçbir tarafında bir araya gelmesi mümkün olmıyan şartların burada toplanarak müessir olmasıdır. Taarruz edilmesi imkânsız bir şehir olarak Venedik öteden beri dış münasebetlerde son derece soğuk kanlı bir temkinle hareket etmişti; İtal-

⁹ Marin Sanudo, Vite de' Duchi: Murat. XXII, Col. 1194.

yan'ının öteki memleketlerinde görülen particiliği hemen hemen hiç tanımıyordu; bağlaşımlarını sırf geçici amaçlar uğruna yapmış ve mümkün olduğu kadar pahalıya satmıştı. Bu sebeplerdir ki Venedik karakterinin ana vasfını, gururlu ve hattâ başkalarını küçümseyici bir tecerrüt ve bunun tabii sonucu olarak içerde kuvvetli bir dayanışma teşkil ediyordu. Geri kalan bütün İtalya'nın Venedik'e karşı beslediği kin ve garez de bu hususları bir kat daha takviye ediyordu. Doğrudan doğruya şehir içinde bütün ahali, gerek sömürgelere ve gerekse Terraferma'daki malikânelere karşı gayet kuvvetli müşterek menfaatlarla birbirine bağlı idi. Terraferma ahali (yani Bergamo'ya kadar olan şehirlerde oturan insanlar) yalnız Venedik ile alış veriş yapmağa mezundu. Böyle sunî bir menfaat, ancak içerde sükûn ve birlikle muhafaza edilebilirdi. Ezici bir çoğunluk muhakkak ki bunu tamamiyle idrak ediyordu ve sırf bu sebep dolayısıyla bile suikast tertipçileri için burası elverişli bir zemin değildi. Gerçi memnun olmayanlar vardı; fakat bunlar zadedgân ve halk olarak birbirlerinden o şekilde ayrılmışlardı ki, her hangi bir surette anlaşmalarına imkân yoktu. Zadedgân arasında tehlikeli sayılması mümkün olan, yâni zenginler için suikast tertiplerinin ana kaynağı olan işsizlik, büyük ticaret teşebbüsleri, seyahatları ve daima tekrarlanan Türk savaşları sayesinde ortadan kaldırılmış bulunuyordu. Bu harpler sırasında, bâzı defalar cezaya çarpılmağa müstahak olacak derecede ağır suçlu mevkiine düşecek bir şekilde, askerî komutanları korurlardı. Hattâ bir Venedik hakimi, zade-

gânın her hangi bir surette birbirini incitmek hususundaki bu kaçınanlıkları, adâlete aykırı olarak devam ettiği takdirde, devletin çökeceği kehanetinde bulunmuştu¹⁰. Böyle olmakla beraber geniş ölçüde serbest bir hava içinde hareket edebilmek. Venedik zadegânına genel olarak sağlam bir yol çiziyordu. Mamafi kıskançlık ve ihtirasın kesin olarak tatmin edilmesi gerektiği bâzı hallerde, resmi bir kurban verildiği de görülürdü; bunun için resmî makam ve meşru' vasıtalar vardı. Doc Francesco Foscari (ölümü 1457)'nin, bütün Venedik'lilerin gözleri önünde tokatlanarak sonunda ölümüne sebep olan işkence, yalnız aristokratlar arasında görülebilen öc alma tarzının belki de en korkunç örneğini teşkil etmektedir. On'lar Meclisi her şeye müdahale eder; ölüm ve kalım, hazine ve ordu komutanlığı üzerinde kayıtsız şartsız hak sahibidir; içlerinde engizisyoncular bulunur; Foscari'yi ve onun gibi daha birçok iktidar sahiplerini alasağa etmiştir. İşte bu On'lar Meclisi, bütün idareyi elinde bulunduran ve *gran consiglio* denilen hakim sınıf tarafından her yıl yeniden seçilir ve böylece doğrudan doğruya aynı sınıfın iradesini temsil ederdi. Bu seçimlerde büyük entrikalar dönmemiş olsa gerektir. Çünkü müddetin kısa oluşu ve üyelik bittikten sonraki sorumluluğu bu memuriyeti cazip olmaktan bir dereceye kadar çıkarmaktadır. Gerçek Venedik'liler, icraatları ne kadar cehennemî ve cebrî olursa olsun, ne bunlardan ve ne de başka Venedik memurlarından korkarak kaçmazlar. tersine olarak önlerine dikilirlerdi.

¹⁰ Chron. Venetum. Murat. XXIV, Col. 105.

Bunun sebebi, sadece Cumhuriyetin çok nüfuzlu oluşu ve kendileri kaçtıkları takdirde yerlerine ailelerine işkence edilebileceği ihtimali deyildi; daha ziyade çoğu vak'alarda resmî makamların hiç olmazsa mâkul sebeplere göre hareket etmeleri ve bunlarda kana susama halinin görülmeşi idi¹¹. Her halde hiçbir devlet-hiçbir zaman, uzaklarda bulunan tebeası üzerinde Venedik'inkinden daha büyük bir mânevî nüfuza sahip bulunmuş değildir. Meselâ *Pregadi* Meclisinde ihanetçiler yok değildi; fakat bu, yabancı memleketlerde bulunan her Venedik'linin kendi hükûmetinin tabii casusu olması ile bol bol telâfi edilmiş oluyordu. Gayet tabii olarak Roma'daki Venedik'li kardinaller, papanın yüksek ruhanî meclisinin gizli müzakerelerini hükümetlerine bildiriyorlardı. Kardinal Domenico Grimani, Ascanio Sforza tarafından kardeşi Ludovico Moro'ya gönderilmekte olan mektupları Roma yakınlarında yakalattı (1500) ve bunları Venedik'e gönderdi. Tam o sırada ağır itham altında bulunan babası, oğlunun bu hizmetini *gran consiglio*, yâni bütün dünya önünde açığa vurarak bundan meded umdu¹².

Venedik'in Condottiere'lerine ne kadar itibar gösterdiğine ve bunları nasıl tuttuğuna yukarda (sayfa 32) işaret olmuştu. Condottiere'lerin sadık kalmalarını sağlamak için en kuvvetli garanti, bunların çok sayıda olmaları idi. Kalabalık oluşları, ihaneti

¹¹ Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 123 ve Malipiero, başka bir yerde. VII, I. p. 175, s. amiral Antonio Grimani hadisesini anlatmaktadırlar.

¹² Chron. Venetum, I. c. Col. 168.

güçleştirdiği gibi her çeşit gizli tertipleri keşfetmeyi de aynı nipte kolaylaştırıyordu. Venedik ordusunun listelerine bakılacak olursa çeşit çeşit birliklerin bir araya toplanmış olduğu görülür ve hemen böyle bir ordu ile müşterek askerî hareketlerin nasıl mümkün olduğu sorusu akla gelir. 1495 tarihindeki savaş hareketlerinde 15526 süvarinin küçük küçük birlikler halinde ayrı ayrı komutanlara bağlı buldukları görülüyor. Yalnız Mantua hükümdarı Gonzaga'nın komutası altında 1200 ve Gioffredo Borgia'nın komutasında 740 süvari bulunuyordu. Bunlardan sonra altı Condottiere'nin 600-700 er, on Condottiere'nin 400 er, on iki Condottiere'nin 200-400 er, aşağı yukarı on dört Condottiere'nin 100-200 er, dokuzunun 80 er, altısının 50-60 ar ve ilah.. süvarisi vardı. Bular kısmen eski Venedik birlikleri, kısmen de şehir ve taşra zadedânının komutasındaki birlikler idi. Fakat komutanların çoğu İtalyan hükümdarları ve şehir hakimleri veya bunların akrabaları idiler. Bu süvari kuvvetinden başka 2400 kişilik bir piyade birliği de aynı savaşa iştirak etmişti. Bunların nasıl toplandığı ve kimler tarafından komuta edildikleri hakkında hiç bir bilgimiz yoktur. Aynı şekilde, büyük bir ihtimalle özel asker sınıflarını teşkil eden 3300 kişilik bir kıta hakkında da fazla bir şey bilmiyoruz. Barış zamanlarında Terraferma şehirlerinde ya hiç garnizon bulundurulmaz, yahut da inanılmıyacak kadar az sayıda

---

¹³ Malipiero, I, c. VII, I, p. 349. Bu çeşitten başka listeler: Marin Sanudo, Vite de' Duchi, Mur. XXII, Col. 990 (1426 tarihine dair), Col. 1088 (1440 yılına dair), Corio, Fol. 435-438 (1481 yılı hakkında), Guazzo, Historie. Fol. 151.

kuvvetler bulundurulurdu. Venedik, tebeasının doğrudan doğruya meşruluk duygusuna olmasa bile basiretine bel bağlıyordu. Cambray bağlaşıklarına karşı yapılan savaşta (1509) Venedik, bilindiği gibi Terraferma'yı sadakat yemininden azad etti. Cumhuriyet hükümeti, düşman işgalinin ne demek olduğunu tadacak olan halkın mülâyim Venedik idaresini arayacağına kani bulunuyordu. Gerçekten de Terraferma ahalisi, Venedik'ten ihanetle ayrılmak ihtiyacını duymamış olduğundan ve dolayısıyla cezaya çarptırılmaktan korkmağa mahal kalmadığından, büyük bir şevkle öteden beri alışkın olduğu idareye yeniden dönmekte gecikmedi. Bu münasebetle şunu söyleyelim ki, bu harp, Venedik'in genişlemesi hırsı aleyhinde yüz yıldan beri koparılan çığlıkların bir sonucu idi. Bâzan San Marcus Cumhuriyeti, kendi görüşlerine göre çılgınca ve hesaba sığmaz işlere düşmanlarının girişebileceklerini ummayan çok akıllı insanlara mahsus hataya düşüyordu¹⁴. Belki de daha ziyade aristokratlara mahsus olan bu iyimserlik havası içinde Venedik hükümeti bir zamanlar II. Sultan Mehmed'in İstanbul'u almak hazırlıklarını, hattâ Fransa kralı VIII. Charles'in savaş tedariklerini büsbütün bilmezlikten geldi ve en sonunda hiç beklemediği bu işler birer gerçek oldu¹⁵. Cambray İttifakı da bu çeşit olaylardan biri idi. Çünkü bu bağlaşma, işin asıl tertipçileri olan XII. Louis ile Papa II. Julius'un men-

¹⁴ Guicciardini (Ricordi, N. 150), siyasî intikam duygusunun, şahsi menfaatin açık sesini boğabileceğine belki de ilk defa işaret etmiş olan tarihçidir.

¹⁵ Malipiero. I. c. VII, I. p. 328.

faatlarına düpedüz aykırı düşüyordu. Fakat bütün İtalya'nın istilacı Venedik'lilere karşı duymakta olduğu kin ve garez papanın nefsinde toplanmış bulunuyordu; o kadar ki bu duygunun etkisi altında papa, yabancılardan İtalya'ya girmelerine göz yumuyordu. Kardinal Amboise'in ve kralının İtalya'ya karşı güttükleri siyasete gelince, bunların habis çılgınlıklarını Venedik'in daha evvel anlamış olması ve bundan korkması lâzımgelirdi. Geri kalan devletlerden çoğunun bu Cambray Bağlaşmasına katılmalarının sebebi, Venedik'e karşı duydukları imrenmeden ibarettir. Zenginliğe ve kuvvete erişmek için teşvik edici bir muharrik olarak sayılan haset, aslında acınacak bir duygudan başka bir şey değildir. Venedik bu mücadele sonunda şerefini kurtardı, fakat tesirleri uzun süren zararlara da uğradı.

Dayandığı temellerin bu kadar karmaşık, faaliyet ve menfaatlarının bu kadar geniş alanlara yayılmış bulunduğu bir devleti, meseleler hakkında topyekün olarak sistemli bir bilgiye sahip olmadan, kuvvetlerle yükler ve artış ile eksiliş arasında daima bir bilanço yapmadan yaşayabilen bir vücut olarak tasavvur etmek asla mümkün değildir. Şüphesiz ki Venedik, belki Floransa ile ve ikinci derecede de gelişmiş İtalyan devletleri ile birlikte, modern istatistik ilminin doğum yeri olmak iddiasında bulunabilir. Ortaçağın feodal devletinde hükümdar haklarını ve toprak kayıtlarını ihtiva eden listeler dışında sayım ile ilgili bir şey tanınmamaktadır. Burada istihsal sabit olarak kabul olunmaktadır; gerçekten de bu, esasta toprak bahis konusu olduğu müddetçe, aşı-

ğı yukarı böyledir. Buna karşılık bütün batı memleketlerinde şehirler, endüstri ve ticarete dayanan istihallerini, büyük bir ihtimalle çok erken zamanlardan beri, son derece değişen bir nesne olarak görmüşler ve hareket hatlarını bu değişikliğe göre düzenlemişlerdir. Ancak bu da, hattâ şehirlerin en parlak devirlerinde bile, tek taraflı bir ticaret bilançosuna münhasır kalmıştır. Donanmalar, ordular, siyasî baskı ve nüfuz, doğrudan doğruya bir tüccarın büyük defterine aktif ve pasif olarak kayda geçerdi. Ancak İtalyan şehirlerindedir ki tamamiyle siyasî bir şuurun mantikî sonuçları — İslamî idare örneğine göre çok eski zamanlardan beri istihsal ve ticaretle entanziv bir şekilde uğraşma — bir arada toplanmış ve böylece gerçek anlamda bir istatistik ilminin kurulması imkânı meydana gelmiştir¹⁶. Güney İtalya'da İmparator II. Friedrich tarafından kurulmuş zora dayanan devlette (sayfa 6 vd.) kuvvetler, ölümlü veya kalım mücadelesi göz önünde tutularak tek taraflı bir şekilde teksif edilmiş ve her şey buna göre

¹⁶ Manipulus Florum: Murat. XI, 711 vd. in 1288 tarihine ait Milano istatistiği, oldukça sınırlı anlamda olmakla beraber çok önemlidir. Burada şunlar sayılmaktadır: Ev kapıları, nüfus, eli silâh tutanlar, kasap dükkânları, balıkçılar, zahire ihtiyacı, köpekler, av kuşları, odun, saman, şarap ve tuz fiyatları — sonra hakimler, noterler, doktorlar, öğretmenler, istinsahçılar, demirciler, nalbantlar, hastaneler, manastırlar, vakıflar ve ruhban birlikleri. — Bundan belki de daha eski olmak üzere Liber de magnalibus Mediolani'den alınma başka bir istatistik vardır: Heiner. de Hervordia, ed. Potthast, p. 165. — Karş. yine 1280 tarihine ait Asti istatistiği: Ogerius Alpherius (Alfieri), de gestis Astensium, Histor. patr. monumenta. Scriptorum Tom III. Col. 684 vd.

düzenlenmişti. Buna karşılık Venedik'te kuvvetin ve hayatın zevkini tatmak, atalardan kalan mirası geliştirmek, en ziyade kazanç sağlayabilen endüstri nevelerini yaratmak ve daima yeni yeni ihraç yolları açmak, ulaşılmak istenen en yüksek gayeleri teşkil etmektedir.

Devrin yazarları bu meseleler hakkında hiç çekinmeden mütalâa yürütmektedirler¹⁷. 1422 tarihinde şehir nüfusunun 190,000 e vardığını öğreniyoruz. Artık ocaklara, eli silâh tutarlara, kendi kendini geçindirebilenlere ve bunlara benzer şeylere göre değil, fakat adam başına nüfus sayımı ve bunun bütün diğer hesaplarda en objektif esas olarak kabul olunması, belki de en erken İtalya'da yapılmış bir iştir. Aynı sırasında Floransa'lılar, Filippo Maria Visconti'ye karşı Venedik'lilerle bir bağlaşma yapmak istediler. Fakat Venedik'liler, açık ve sağlam bir ticaret bilançosuna dayanan bir kanaatla, Milano ile Venedik, yâni alıcı ile satıcı arasında bir harbin delilikten başka bir şey olmayacağını ileri sürerek teklifi reddettiler. Dukanın sadece ordusunu büyütmesi bile, hemen vergilerin yükselmesine sebep olacağından, Milano Dukalığını takatsız bir müstehlik haline getirecekti. "Floransa'lıların yenilmesi daha hayırlı olacaktır. Çünkü bu takdirde onlar, serbest şehir hayatına alışkın olduklarından, tıpkı sıkıştırılan Lucca'lıların yapmış oldukları gibi, göç edip bize gelerek yerleşecekler, ipek ve yün dokumacılığı sa'natını beraberlerinde ge-

¹⁷ Hususiyle Marin Sanudo Vite de' Duchi di Venezia: Murat. XXII.

tireceklerdir". 1423 de ölüm döşeginde yatan Doc Mocenigo'nun, yanına çağırıldığı bazı senatörlere söylediği sözler çok dikkate şayandır¹⁸. Bu nutuk Venedik'in teknil kuvvet ve servet istatistiğinin en önemli unsurlarını ihtiva etmektedir. Bu güç vesika-nın esaslı bir yorumunun mevcut bulunup bulunmadığını ve mevcutsa nerede olduğunu bilmiyorum. Sadece alâka uyandırabilecek hususlara işaret edelim: Bir harp istikrazını karşılamak üzere dört milyon dukatın ödenmesinden sonra o zaman devlet borçları altı milyona varıyordu. Anlaşıldığına göre ticarete tedavül eden paranın yekûnü 10 milyon idi ve bu meblağ 4 milyon kâr getiriyordu (metinde böyle deniliyor). 3000 kayık, 300 kadırğa ve 45 kalyon üzerinde sırası ile 17000, 8000 ve 11000 denizci geziyordu (her kadırğada 200 den fazla adam vardı). Bunlara ilâve olarak gemi inşaatında çalışan 16000 usta ve işçi vardı. Venedik'teki evlerin tahminî değeri yedi milyon olup kiradan yarım milyon kazanç sağlanıyordu¹⁹. 70-4000 dukat geliri olan 1000 asılzâde vardı. Başka bir sûtunda aynı yılın alelâde devlet geliri 1100000 dukat olarak tahmin edilmektedir. Harpler yüzünden ticaretin sekteye uğraması dolayı-

¹⁸ Sanudo, aynı yer, Col. 958. Ticaretle ilgili kısımlar bundan naklen Scherer, Allg. Geschichte des Welthandels, I. 326 notta verilmiştir.

¹⁹ Bununla yalnız devlete ait olan evler değil, şehrin bütün evleri kasd edilmektedir. Bununla beraber devlete ait olan binalar bâzan çok yüksek kazanç sağlardı; karşı. Vasari, XIII, 83. V. d. Jac. Sansovino.

siyle bu miktar asrın ortalarına doğru 800,000 Dukata düşmüştür²⁰.

Gerçi Venedik, bu çeşit hesapları ve bunların pratik alanlarda değerlendirilmesi gibi özellikleri ile modern devlet hayatının bir tarafını mütekâmil bir örnek olarak en erken veren devlet olmuştur. Bununla beraber o zamanki İtalya'da en yüksek bir varlık olarak kıymet verilen kültür'de oldukça geri idi. Burada genel olarak edebî hamle, hususiyle klâsik ilkçağ hayranlığı noksandır²¹. Sabellico'nun ifadesine göre Venedik'te felsefe ve belâğat kabiliyeti, aslında tüccarlık ve devletçilik kabiliyeti kadar büyüktür. Daha 1459 da Trabzon'lu Georgios, Eflatun'un "Kanunlar"ını Lâtinceye tercüme ederek doc'a sunmuş ve 150 dukat gibi hatırı sayılır derecede yüksek bir yıllık ücretle filoloji öğretmenliğine atanmıştı. Belâğat üzerindeki eserini de Senyörler Meclisine ithaf etmişti²². Fakat Franceso Sansovino'nun tanınmış kitabına²³ eklediği Venedik Edebiyat Tarihi gözden geçirilecek olursa görülecektir ki XIV. yüzyılda teolojiye, hukuk ve tıbbâ dair meslek kitapları ile tarihlerden başka diğer ilimler üzerinde yazılmış eserler hemen hemen yok gibidir. XV. asırda da humanizma, şehri önemine nisbetle, Ermolao Barbaro ve bir de Aldo Manucci bir tarafa bırakılacak olursa, son derece zaif

²⁰ Bunun için bak Sanudo, Col. 963. 1490 senesine ait bir devlet hesabı: Col. 1245.

²¹ Hatta bu ikrah, Venedik'li II. Paul'da kin derecesine varmıştır, okadar ki humanistleri toptan dinsizler olarak anmıştır. Platina, Vita Pauli, p. 323.

²² Sanudo, I. c. Col. 1167.

bir surette temsil edilmektedir. Kardinal Bessarion'un şehre vakf ettiği kitaplık da nerdeyse dağılmak ve harap olmaktan bile korunmamıştır. İlmî işlerin görülmesi için şüphesiz ki Padua Üniversitesi mevcuttu. Burada doktorlara ve devlet hukukuna ait muhtıraların yazarları sıfatıyla hukukçulara çok daha fazla para verilirdi. İtalyan şiir sanatına da Venedik'in iştirâki uzun zaman pek zaif kalmıştı. Buna mukabil XVI. asrın başlarında bütün kayb edilenlerin acısı çıkarılıyormuşcasına çok kuvvetli bir hamle görülmektedir. Renaissance'ın sanat anlayışı bile Venedik'e dışardan gelmiştir; ve ancak XV. yüzyılın sonlarında Venedik kendi kuvvetlerini bu alanda tam hızla faaliyete geçirmiştir. Hattâ burada daha da karakteristik fikir gerilikleri görülmektedir. Ruhbanı tamamiyle hükmü altında bulunduran, bütün önemli devlet makamlarının işgali işine kimseyi karıştırmayan ve Papalığa arka arkaya kafa tutan bu devletin resmî ibadet tarzı, son derece özel bir mahiyet taşıyordu²⁴. Türkler tarafından feth edilen Yunanistan'da çok büyük fedakârlıklar karşılığı olarak azizlerin vücut ve diğer kalıntıları satın alınıyor ve bunlar Doc tarafından parlak dinî törenle karşılanıyordu²⁵. 1455 tarihinde dikişsiz libas için 10000

²³ Sansovino, Venezia, Lib. XIII.

²⁴ Karş. Heinric. de Hervordia, 1223 tarihine dair (p. 213, ed. Potthast).

²⁵ Sanudo, I, c. Col. 1158, 1171, 1177. S. Lucas'ın naaşı geldiği zaman, aynı naaşın daha önce kendi ellerine geçmiş bulunduğu inanan Padua'daki S. Giustina manastırı Benediktin'leri ile anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlığı Papa halletmek zorunda kaldı. Karş. Guicciardini, Ricordi, Nr. 401.

dukata kadar para ödemek kararı verildi. Fakat böyle bir libas ele geçirmek mümkün olmadı. Burada halkın heyecanına tercüman olarak yapılmış bir hareket bahis konusu değildir. Kararı veren yüksek devlet makamlarıdır. Karar verilmese hiç kimse üzerinde duracak değildi ve muhakkak ki Floransa'da böyle bir şey yapılmazdı. Kitlelerin ibadetini ve Papa VI. Alexandr'in çıkardığı günah affı fermanlarına besledikleri kavi inancı bir tarafa bırakalım. Fakat devletin kendisi, kiliseyi başka yerlerde hiç görülmemiş bir derecede benimsedikten sonra, bünyesinde gerçek anlamda bir çeşit ruhani unsur ihtiva ediyordu. Devletin sembolü olan Doc, oniki büyük dinî alayda²⁶ yarı ruhanî bir fonksiyonla ortaya çıkıyordu. Kilisenin büyük bayramları ile rekabet halinde bulunan bu şenlikler, siyasî hâtıralar şerefine tertip ediliyordu. Bunların en parlağı olan meşhur "denizle evlenme" bayramı, her yıl İsa'nın göğe çıktığı gün yapılırdı.

En yüksek siyasî şuur, insanın gelişme şekillerinde en büyük zenginlik, Floransa tarihinde bir araya gelmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Floransa, bu anlamda dünyanın ilk modern devleti adı ile anılmağa hak kazanmıştır. Başlarında hükümdarlar bulunan devletlerde tek bir aileye munhasır olan işler, burada bütün bir halk tarafından görülmektedir. Aynı zamanda keskin düşünüşlü ve sanatkârane yaratıcı olan üstün vasıflı Floransa ahali, siyasî ve sosyal duruma durmaksızın yeni yeni şekiller vermekte ve aynı tarzda bu değişiklikleri tasvir ve muhakeme etmektedir. Böylece Floransa, siyasî doktrinle-

²⁶ Sansovino, Venezia, Lib. XII.

rin, tecrübe ve âni değişikliklerin anayurdu olduğu gibi Venedik'le birlikte istatistik ilminin, tek başına ve dünyadaki bütün devletlerden daha önce olarak da modern anlamda tarih yazıcılığının vatanı olmuştur. Üstelik eski Roma'yı temaşa etmenin ve Roma tarih yazıcılarını yakından tanımanın tesiri de az olmamıştır. Nitekim Giovanni Villani, tanınmış eserini yazmak ilhamını 1300 tarihini kutlamak üzere Roma'da yapılan büyük törenden aldığını ve memleketine döner dönmez işe koyulduğunu itiraf etmektedir²⁷. Ancak şunu da kaydetmek icabeder ki, aynı yılda aynı amaçla Roma'ya gitmiş olan 200000 ziyaretçi arasında kabiliyet ve temayül bakımından Giovanni Villani'ye benzeyen kimseler muhakkak vardı; fakat buna rağmen hiç biri memleketine döndüğü zaman şehrinin tarihini yazmış değildir. Çünkü hiç biri: "Roma gerilemektedir, fakat benim vatanım olan şehir yükselmektedir ve büyük işler görmeğe hazırdır. Bu sebeptendir ki, kendi şehrimin bütün geçmişini yazmak istedim ve zamanımıza kadar bunu yazmağa devam edeceğim, bundan sonra yaşayacağım olayları da ilâve edeceğim" diyecek ve bu fikirden cesaret alacak durumda değildir. Tarih yazıcıları sayesinde Floransa, kendi hayatının akışını gösteren bir vesikadan başka ayrı bir kazanç daha elde ediyordu: İtalya'nın bütün öteki devletlerinden daha büyük bir şöhret²⁸.

²⁷ G. Villani, VIII, 36. — 1300 yılı, aynı zamanda Dante'nin İlâhi Komedi'sinde sabit tutulan tarihtir.

²⁸ Bu, daha 1470 de Vespasiano Fiorentini, sayfa 554 te tesbit edilmiştir.

Burada üzerinde durmamız gereken nokta, bu dikkate şayan devletin tarihi değildir; ancak, bu tarih sayesinde Floransa'lılarda uyanmış olan fikir hürriyeti ve objektiflik hakkında bir kaç söz söyleyeceğiz.

1300 sıralarında Dino Compagni, şehirde kendi zamanında yapılan mücadeleleri tasvir etmektedir. Şehrin siyasî durumu, partiler arasındaki gerginliklerin âmilleri, liderlerin karakterleri, kısacası yakın ve uzak sebepler ile tesirlerin teşkil ettiği bütün bir örgü, burada öyle tasvir edilmiştir ki, Floransa'lıların tasvir etme ve hüküm vermede genel olarak üstünlükleri gayet açık bir surette görülmektedir. Bu buhranların en büyük kurbanı olan Dante Alighieri, memleketinde ve sürgünde görüp yaşadığı olayların tesiri ile ne kadar olgunlaşmış bir siyaset adamıdır! Anayasada yapılan mütcmadî değişiklik ve tecrübelerle ilk şiirlerinde (Terzine *) öyle alay etmektedir²⁹ ki bu sözler, benzeri olayların görüleceği her yerde atasözleri olarak kalacaktır. Dante memleketine o kadar ısrar ve özleyişle hitab etti ki, Floransa'lılara cesaret verdi. Fakat onun fikirleri bütün İtalya'ya ve dünyaya yayılıyordu. Gerçi onun anladığı mânâda imparatorluk lehindeki faaliyetleri aslında bir yanılmadan başka bir şey değildir; fakat şunu itiraf etmek lâzımdır ki, henüz doğmuş olan siyasî bir spekülasyonun gençlik hayalleri Dante'de büyük bir şiir kudretine sahip bulunmaktadır. Bu yola girenle-

²⁹ Purgatorio, sonunda VI.

* Terza rima: Üç mısralı ve üçlü kafiyeli İtalyan şiir şekli.

rin ilki³⁰ olmaktan gurur duymaktadır. Şüphesiz ki, bunda Aristo'nun izinden yürümektedir, fakat kendi tarzında ziyadesiyle bağımsızdır. Onun ideal olarak tasarladığı imparator, âdil, insanları seven ve yalnız Tanrıya bağlı olan bir yüksek yargıçtır; hukukan, tabiaten ve Tanrı hükmü ile tasvib edilmiş bulunan Roma, cihan hâkimiyetinin mirasçısıdır. Dante'ye göre dünyanın fethi meşrudur; bütün milletler arasında Roma'lılar lehine verilmiş bir Tanrı hükmüdür; Tanrı, bu devlet içinde İsa şeklinde insan kalıbına girmekle, doğusunda İmparator Augustus'un vergi mükellefiyetine dahil olmak ve ölümünde de Pontius Pilatus'un mahkemesi huzuruna çıkmak suretiyle, bu devleti tanımıştır. Biz bu ve daha başka delilleri tâkib etmekte her ne kadar güçlük çekiyorsak da Dante'nin heyecanı bizi daima peşinden sürüklemektedir. Mektupları³¹ ile Dante, ilk gazetecilerden biridir; belki de bir amaç uğruna kaleme aldığı yazılarını mektup şeklinde yazan ilk lâik adamdır. O buna erkenden başlamıştır. Daha Beatrice'nin ölümünden sonra "dünyanın büyüklerine" Floransa'nın durumu hakkında bir hicviye çıkarmıştır. Sonradan sürgünde iken kaleme aldığı umûma mahsus yazuları da imparatora, hükümdarlara ve kardinallara hitap etmektedir. Bu mektuplarda ve "Halk Dili Hakkında" (De Vulgare Eloquio) adlı ki-

³⁰ De Monarchia I, 1.

³¹ Danthis Alligherii epistolao, cum notis C. Witte, Padua 1827. İtalya'da imparatoru nasıl istiyordu ise papayı da öyle istiyordu. Bak: 1314 te papa seçimi için toplanan kardinaller meclisi sırasında yazdığı mektup, sayfa 5.

tabında çeşitli şekiller altında bu kadar çok ıztıraplara mal edilen o duygu, yâni bir sürgünün kendi yurdu dışında da dil ve kültürde elinden alınması imkânsız bir fikir vatani bulabileceği duygusu, tekerrür etmektedir. Bu meseleye ilerde bir daha döneceğiz.

Giovanni ve Matteo Villani'lere borçlu bulunduğumuz şey, yalnız derin siyasî mülâhazalar değil, fakat daha çok taze ve pratik müşahedeler, başka devletler hakkında önemli kayıtlarla birlikte Floransa istatistik ilminin esaslarıdır³¹a. Ticaret ile endüstri burada dahi siyasî düşünüşün yanında devlet ekonomisi üzerinde de kafa yormak ihtiyacını uyandırmıştır. Muazzam kasa mevcudu güvenilir kaynaklarla³² teyid olunan Papalık (XII. Johannes'in ölümünde 25 milyon altın Gulden) başta gelmek üzere dünyanın hiçbir yerinde para işleri hakkında Floransa'da olduğu kadar ince ve açık bir bilgiye sahip bulunulmamaktadır. Geniş ölçüde istikrazlara dair esaslı mâlûmat yalnız burada edinmek mümkündür. Meselâ İngiltere kralı Floransa'da Bardi ve Peruzzi müesseselerinden büyük bir istikraz yapmıştır. Aynı müesseseler kendilerine ve kumpanyaya ait olmak üzere 1338 tarihinde 1365000 altın para kaybetmişler,

---

³¹ a İlâve olarak 1339 senesine ait anonim bir istatistik: Baluz. Miscell. IV, P. 117. de. tamamlayıcı bilgiler vermektedir. Yine burada umumi faaliyet: non est dives aut pauper in ea (scil. civitate) qui de arte certa se nutrire non valeat et suos (O memlekette belli bir zanaatla kendini ve yakınlarını beslemeğe muktedir olmayacak zengin veya fakir kimse yoktur).

³² Giovan. Villani XI. 20. Karş. Matt. Villani IX. 93.

fakat buna rağmen yeniden kalkınmışlardır³³. Yine aynı zamana ait olmak üzere Floransa devletinin durumuna dair çok önemli bilgiler³⁴ verilmektedir. Bu kayıtlar, devletin geliri (300000 altın Gulden'den daha fazla) ve giderini, şehrin (henüz iptidaî tarzda ekmek istihlâki esas tutularak hesaplanmış 90000 nüfus) ve devletin nüfusunu, her yıl vaftiz edilen 5800-6000 çocukla nüfusun senede 300-500 kadar arttığını³⁵, 3000-10000 çocuğun okuma ve 1000-1200 çocuğun altı okulda hesap öğrendiğini, bunlardan başka 600 kadar öğrenciyeye dört okulda Lâ-tince gramer ve mantık okutulduğunu göstermektedir. Bundan sonra kiliselerin, manastırların ve hastahanelerin (bu hastahanelerdeki yatak sayısı 1000 i bulmaktadır), son derece değerli kayıtlarla yün endüstrisinin, para ve şehir iaşesinin, memurların ve ilâh... istatistikleri gelmektedir³⁶. Bu istatistikler gözden geçirilirken başka hususlar da öğrenilmektedir. Meselâ 1353 ve bundan sonraki yıllarda yeni devlet gelirinin düzenlenmesi işine girişildiği zaman minberlerden Fransisken rahiplerinin lehte, Dominiken'lerle Augustin'lerin aleyhte nasıl vaaz ettikleri

---

³³ Bu ve buna benzer notlar: Giov. Villani XI, 87; XII, 54

³⁴ Giov. Villani XI, 91. Bundan farklı olarak Macchiavelli, Stor. Fiorent. Lib. II.

³⁵ Papas her oğlan çocuk için bir siyah ve her kız çocuk için bir beyaz fasulya kordu. Bütün kontrol bundan ibaretti.

³⁶ Binaları sağlam yapılmış olan Floransa'da daha o zaman daimi bir itfaiye ekibi vardı, aynı yer, XII, 35.

görülmektedir³⁷. Veba salgınının ekonomik sonuçları tekmil Avrupa'nın hiçbir yerinde Floransa'da olduğu kadar dikkatı çekmiş ve belirtilmiş değildir³⁸. İnsan az olunca her şeyin ucuzlayacağı beklenirken tam tersi olarak yiyecek maddeleri ile ücretlerinin iki katına çıktığını; aşağı halk tabakasının başlangıçta hiç çalışmayıp sadece iyi yaşamak istediğini; o vakitler şehirde uşak ve kadın hizmetçilerin ancak çok yüksek bir ücretle bulunabildiklerini; köylünün sadece en verimli toprakları ekip az verimli olanların hâli bıraktığını, veba sıralarında fakirler için yapılan vakıfların, fakirlerin kısmen ölmeleri ve kısmen de artık fakir olmamaları dolayısıyla, sonradan maksada uygun görülmediğini ve ilâh... gibi bilgileri bize intikal ettiren adam, ancak bir Floransa'lı olmuştur. Nihayet çocuksuz bir hayırseverin şehirde bulunan bütün dilencilere altışar dinar vakıf bırakması gibi büyük bir vasiyetnâme vesilesiyle Floransa'nın etraflı bir dilenci istatistiğini³⁹ yapmak tecrübesine girişilmiştir.

Meseleleri istatistiğe dayanarak mütalâa etmek hassası, sonraları Floransa'lılarda son derece tekâmül etmiştir. Bunda güzel olan taraf şudur ki, Floransa'lıların yüksek anlamda tarih ile, genel kültür ve umumiyetle sanat ile olan münasebet ve bağları belirlemektedir. 1422 tarihinde⁴⁰ kaleme alınan bir yazı-

³⁷ Matteo Villani, III, 106.

³⁸ Matteo Villani, I, 2-7, karşı. 58. — Veba salgınının kendisi hakkında birinci derecede Boccaccio'nun Decamerone'si başındaki meşhur tasviri mevcuttur.

³⁹ Giov. Villani X, 164.

⁴⁰ Ex annalibus Ceretani: Fabroni, Magni Cosmi Vita, adnot 34.

da, aynı zamanda ve bir çırpıda, "*Mercato nuovo*" etrafında sıralanmış bulunan 72 sarraf dükkânına, tedavülde dolaşan nakit para yekûnuna (iki milyon altın Gulden), o vakitler yeni olan altın sırma sanatına, ipek kumaşlara, eski mimarî eserleri topraktan kazıyıp çıkaran Filippò Brunellesco'ya ve Cumhuriyetin kâtibi olup klâsik edebiyat ile belâğatı yeniden uyandıran Lionardo Aretino'ya temas edilmektedir; nihayet o zamanlar siyaset bakımından sükûnet içinde olan şehrin umumî refahından ve yabancı ücretli askerlerden kurulu olmuş bulunan İtalya'nın şaadetinden bahs edilmektedir. Yukarda (sayfa 98) sözü geçen ve hemen hemen aynı yıla ait bulunan Venedik istatistiği, şüphesiz ki, bu memlekette çok daha büyük bir mülkiyet, kazanç ve faaliyet alanı mevcut olduğunu açığa vurmaktadır. Çoktan beri Venedik, gemileri ile denizlere hükmetmektedir; halbuki Floransa, ancak 1422 de ilk kalyonunu (İskenderiye'ye gitmek üzere) yola çıkarmıştır. Ancak, Floransa vesikalarındaki üstün ruh, hangi okuyucunun gözünden kaçabilir? Floransa'da bu ve buna benzer kayıtlar her on yılda bir yapılmakta ve sistematik bir sıra içinde verilmektedir. Halbuki başka yerlerde bu çeşit kayıtlara, en elverişli hallerde bile ancak münaferit ifadeler şeklinde rastlanabilmektedir. İlk Medici'lerin servetlerini ve meşgul oldukları işleri takribî olarak öğrenmekteyiz. Bunlar 1434 ile 1471 tarihleri arasında sadaka olarak, umumi binalara harcanmak üzere ve vergi olarak 663755 altın Gulden ödemişlerdir. Bu paranın 400000 altın Guldenden daha fazlası yalnız Cosimo'ya

düşmektedir⁴¹. Lorenzo da paranın bu kadar iyi bir şekilde harcanmasından sevinç duymaktadır. 1478'den sonrası için şehrin ticaret ve sanayiini aydınlatan son derece önemli ve kendi nevinde dört başı mamur bir tablosu⁴² mevcuttur. Bu sanayi, yarı yarıya veya tamamıyla güzel sanat şubeleri ile ilgilidir. Altın ve gümüş işlemeli kumaşlar ve şam kumaşları, ağaç oymacılığı ve kakmacılığı (*intarsia*), mermer ve kum taşı üzerinde arabesk tarzında oymacılık, alçıdan portreler, kuyumculuk ve süs eşyası sanatı, hattâ bütün dış varlığın sistemlenmesinde doğuştan kabiliyetleri, Floransa'lıların ev, ticarethane ve ziraat idarelerine ait defterlerinde kendini göstermektedir. Bu defterler, XV. asırda diğer Avrupa milletlerinin-kine kat kat üstündür. Haklı olarak bunlardan seçme parçaların yayınlanmasına başlanmıştır. Ancak, bunlardan açık bir surette genel sonuçlar çıkarabilmek için daha birçok etütler yapmak gerekmektedir. Her ne olursa olsun, burada da öyle bir devlet görünmektedir ki ahalisi arasında ölüm döşeginde bulunan babalar, vasiyetnamelerle⁴³ devlete başvurarak, oğullarından, sanatları ile muntazam bir surette meşgul olmadıkları takdirde, 10000 Gulden ceza alınmasını istemektedirler.

⁴¹ Ricordi Lorenzi: Fabroni, Magni Cosmi vita. Adnot 2 ve 25. — Paul Jovius: Elogia. Cosmus.

⁴² Benedetto Dei tarafından: Fabroni, aynı eser, Adnot 200. Zaman tayıni, Varchi, III, p. 107 den anlaşılmaktadır. — Lodovico Getti adında birisinin mali tasarısı, mühim notlarla birlikte: Roscoe, Vita di Lor. de' Medici, cilt II, ek I.

⁴³ Meselâ Arch. stor. IV te.

⁴⁴ Libri. Histoire des sciences mathém. II, 163.

XVI. asrın birinci yarısı için belki de dünyanın hiçbir şehri, Varchi⁴⁵'nin Floransa'yı fevkalâde güzel bir şekilde tasvir eden yazısı derecesinde mükemmel bir vesikaya sahip bulunmamaktadır. Başka bazı işlerde olduğu gibi tasvirî istatistikte de bu şehir, hürriyeti ve sâveti mezara konmadan az evvel, bir defa daha bize mükemmel bir örnek bırakmaktadır⁴⁶.

⁴⁵ Varchi, Stor. fiorent. III, p. 56 IX. kitabın sonu. Yanlış olduğu anlaşılan bâzı rakamlar her halde yazı veya baskı hatasından ileri gelse gerektir.

⁴⁶ Elimde yeter derecede malzeme olmadığından, İtalya'daki paranın değeri ve servet hakkında burada ancak dağınık bâzı bilgiler verebileceğim. Açık mübalağaları bir tarafa bırakmak icab eder. Kayıtlardan çoğu altın paralara dair olup bu paralar şunlardır: Ducato, Zecchino, Florino d'oro ve Scudo d'oro. Bunların değerleri, aşağı yukarı 11-12 Frank (İsviçre) tutarındadır.

Meselâ Venedik'te Doc Andrea Vendramin (1476), sahip bulunduğu 170000 Ducati ile çok zengin bir adam olarak sayılırdı (Malipiero, aynı eser, VII, p. 666).

1460 larda Aquileja patriki Ludovico Patavino, 200000 Ducati serveti ile "İtalya'nın hemen hemen en zengin adamı" olarak tanınıyordu. (Gasp. Veronens., Vita Pauli II, : Murat. III, II, Col. 1027). Başka yerlerde masalları andıran mübalağalı kayıtlara rastlanmaktadır.

Antonio Grimani (sayfa 95), oğlu Domenico'nun kardinalliğe yükseltilmesi için 30000 Dukat harcamıştı. Elindeki nakit serveti 100000 Dukat olarak tahmin ediliyordu. (Chron. Venetum, Murat. XXIV, Col. 125).

Venedik'te zahire ticareti ve satış fiyatları hakkında blhassa bak Malipiero, aynı eser, VII, II, p. 709 vd. (1498 yılına ait not).

Daha 1522 tarihlerine doğru Roma'nın yanında İtalya'nın en zengin şehri olarak artık Venedik değil, Cenova

Dış varlığın bu şekilde istatistiğe vurularak hesaplanması işi ile, yukarda sözü edilen siyasî hayatın tasviri, sürekli olarak omuz omuza yürütülmektedir. Floransa, sadece siyasî hayatta daha çok çeşitli şekiller ve renkler idrak etmekle kalmıyor, üstelik İtalya'nın ve hattâ batı dünyasının diğer serbest devletleri ile kıyas kabul etmiyecek kadar fazla derecede bu siyasî hayatın hesabını da veriyor. Floransa, insan sınıfları ile münferit insanların mütehavvil bir genelliğe olan münasebetlerinin en mükemmel bir aynasıdır. Fransa ve Flander'de büyük şehir demokrasilerinin Froissart tarafından tasvir olunan şekil-

---

sayılmaktadır. (Bunun doğruluğuna, ancak Franc. Vettori gibi bir otoriteye dayanılarak inanılabilir; bak onun Storia'sı: Archiv. Stor., Append. Tom. IV, p. 343). Bandello, Parte II, Nov. 34 ve 42 de, zamanının en zengin Cenovalı tüccarı diye Ansaldo Grimaldi'nin adını vermektedir.

Franc. Sansovino, 1400 ile 1580 tarihleri arasında para değerinin yarı yarıya düşmüş olduğunu kabul etmektedir (Venezia, Fol. 151, bis.).

Öyle sanılmaktadır ki Lombardia'da XV. asır ortalarındaki zahire fiyatları ile XIX. asır ortalarındaki zahire fiyatları arasında 3/8 nisbeti kabul edilebilir (Sacco di Piacenza: Archiv. Stor. Append. Tom V, yayımlayan Scarabelli'nin notu).

Duka Borso zamanında Ferrara'da 50-60000 Dukat servete sahip zengin kimseler vardı (Diario Ferrarese, Murat. XXIV, Col. 207, 214, 218; efsanevi bir kayıt: Col. 187).

Floransa hakkında ortalama bir sonucu aşacak kadar mübalağalı kayıtlara çok nadir rastlanmaktadır. Meselâ hükümdarların yapmış oldukları istikrazlara ait rakamlar bu kabildendir. Her ne kadar bu paraların bâzı ticaret evleri tarafından ikraz edildikleri söyleniyorsa da aslında bunlar

lerdeki tabloları ve XIV. asır Alman kroniklerinin anlattıkları, gerçekten kâfi derecede önemli şeylerdir. Ancak fikir mükemmelliğinde ve olayların akışını çok taraflı sebeplere dayandırmada Floransa'lılar, hepsine kat kat üstündürler. Zadegân hâkimiyeti, tiranlık, orta sınıfın işçi sınıf ile mücadeleleri, taın demokrasi, yarım ve sırf görünüşte demokrasi, bir ailenin hâkimiyeti, Savonarola'nın teokrasisi, Medici'lerin zorbalığa dayanan hükümdarlığını hazırlayan karma hâkimiyet şekillerine varıncaya kadar hepsi öyle tasvir olunmaktadır ki ilgilileri harekete getiren en

---

ticaret şirketleridir. Mağlup edilen partilerden alındığı söylenen çok yüksek vergiler de yine böyle fazla mübalagalıydılar. Meselâ 1430 dan 1453 e kadar 77 ailenin 4875000 altın Gulden vergi ödedikleri bildirilmektedir. (Varchi, II, p. 115 vd).

Giovanni Medici öldüğü zaman (1428) bıraktığı servet 179221 altın Gulden idi. Fakat oğulları Cosimo ile Lorenzo'dan yalnız sonuncusu ölünce(1440) 235137 altın Gulden bırakmıştı (Fabroni, Laur. Med., Adnot. 2).

Daha XIV. asırda Ponte vecchio'daki 44 kuyumcu dükkânının devlete senede 800 altın Gulden gelir getirmesi, kazancın genel olarak arttığına delalet eden bir misaldir (Vasari II, 114, V. di Taddeo Gaddi). — Buonaccorso Pitti'nin günlük hatıralar defteri (Delécluze, Florance et ses vicissitudes, vol. II), sadece her şeyin pahalı ve para değerinin düşmüş olduğunu isbat eden rakamlarda doludur.

Roma için ise, Papalığın geliri, Avrupa'dan aktığına göre, tabii olarak bir ölçü olamaz; papanın hazineleri ve kardinallerin gelirlerine dair verilen kayıtlara da pek itimad edilmemek gerektir. Tanınmış bankacı Agoetino Chigi, topu topu 800000 Dukat bırakmıştır (ölümü 1520). (Lettere pittoriche, I. Append. 48).

derin âmiller gün gibi aydınlatılmaktadır⁴⁷. Nihayet Machiavelli, Floransa Tarihi adlı eserinde (1492 ye kadar) kendi vatani olan şehri tamamiyle canlı bir varlık olarak kabul etmekte, bunun gelişmesini en-dividüel ve tabii bir vetire olarak görmektedir. Böylece Machiavelli, böyle bir kavrayışa yükselebilen ilk modern insan olmuştur. Machiavelli'nin canı istediği gibi hareket edip etmediğini ve hangi noktalarda böyle davranarak tarihi zorladığını araştırmak, konumuzun dışında kalmaktadır. Meselâ o, doğrudan doğruya kendisi tarafından uydurulmuş birtakım renklerle süslediği bir tiran tipi olan Castruccio Castracane'nin hayatını yazarken açıktan açığa keyfî hareket etmiştir. *İstorie Fiorentine* (Floransa Tarihi)'nin her satırına karşı bazı itirazlar ileri sürmek mümkündür. Bununla beraber bir bütün olarak bu eserin yüksek, hattâ emsalsiz değerine asla noksanlık gelmiş olmaz. Machiavelli'nin çağdaşları ve ardaları, Jacopo Pitti, Guicciardini, Segni, Varchi, Vettori gibi yüce isimler, ne kadar muhteşem bir çelenk teşkil etmektedirler! Bu üstatların bize anlattıkları da ne kadar muhteşem bir tarihtir! Burada bize, Floransa Cumhuriyetinin, unutulmaz mahiyette muazzam bir temaşa olan son yıllarını dolduran olayları bütün ayrıntıları ile nakl olunmaktadır. Bazı kimseler için, o zaman-

⁴⁷ Müellif, Cosimo (1433-1465) ve torunu Lorenzo Magnifico (ölümü 1492)'nin iç siyasetleri üzerinde herhangi bir hüküm vermekten kaçınmaktadır. Esaslı surette şikâyetçi olarak yükselen bir ses (Gino Gapponi) için bak: Archiv. Stor. I, p. 315 vd. Öyle anlaşılıyor ki tepki uyandıran, Roscoe'deki Lorenzo medhiyesi olmuştur (Sismondi, Hist. des rép. ital. ve daha birçok müellifler).

ki dünyanın bu en yüksek, en orijinal hayatı hakkında bize intikal ettirilen bu malzeme yığını, birinci sınıf merak uyandırıcı şeylerin bir kolleksiyonundan başka bir şey ifade etmiyebilir; bazı kişiler, zadegânın ve yüksek kimselerin iflâs edişlerini şeytanca bir sevinçle tesbit edebilirler; bazıları da, meseleyi büyük bir mahkeme dâvası olarak tahlil edebilirler. Her ne olursa olsun bu, dünyanın sonuna kadar daima inceden inceye mütalâa edilmesi gereken bir konu olarak kalacaktır. Floransa'da durumu daima yeniden bulandıran ana uğursuzluk, Pisa'lılar gibi vaktiyle kudretli bir varlık iken sonradan boyun eğdirilmiş düşmanlar üzerinde hükmetmek olmuştur. Bu hâl, zarurî olarak daimi surette zora dayanan bir rejim uygulamak sonucunu doğurmuştur. Biricik çıkar yol ve şüphesiz ki kahramanca bir çare, tam vaktinde Toscana'yı serbest şehirlerden teşekkül eden bir federasyon haline getirmek olurdu. Böyle zecrî bir iş, ancak Savonarola tarafından, o da özel olarak elverişli şartların yardımı ile, gerçekleştirilebilirdi. Bu fikir, çok geç kalmış ateşli bir buhran rüyası olarak, Lucca'lı bir vatanseveri⁴⁸ idam sehpasına götürmüştür (1548). Floransa'nın bütün başına gelen-

---

⁴⁸ Franc. Burlamacchi, Lucca protestanlarının başı olan Michele B.'nin babası, karş. Archiv. Stor. Append. Tom II. p. 176. — Milano'nun, XI-XIII. asırlarda kardeş şehirlere karşı sert davranmak suretiyle büyük bir despot devletin kuruluşunu nasıl kolaylaştırdığı kâfi derecede bilinmemektedir. Visconti hanedanının sönmesi sırasında (1447) hâlâ Milano, aynı haklara sa'ip şehirlerden kurulacak bir federasyonun lafını bile işitmek istememek suretiyle Kuzey İtalya'nın hürriyetini küçümsüyordu. Karş. Corio, Fol. 358 vd.

ler, bu uğursuzlukla, bir de Floransa'lı Guelf'lerin yabancı bir hükümdara besledikleri sempati ve bunun neticesi olarak vaki olan yabancı müdahaleleri ile sıklıdan sıkıya bağlıdır. Fakat, kutsal bir rahibin liderliği altında mütemadiyen kabaran bir ruh haleti içinde, bütün geçmiş zamanların intikam ve imhadan başka bir örnek bırakmış olmasına rağmen, alt edilen düşmanı korumak bakımından İtalya'da ilk misali vermiş olan bu halka hayranlık duymamak mümkün müdür? Burada vatanseverlik ile ahlâka ve dine dönüşü bir bütün halinde kaynaştırılan ateş, uzaktan, kısa bir zaman sonra sönmüş gibi görünmektedir. Fakat bunun en değerli sonuçları sonradan 1526-1530 muhasarasında yeniden parlamıştır. Floransa üzerinde bu fırtınayı koparanlar, Guicciardini'nin o zaman yazmış olduğu gibi, "deli" idiler; fakat kendisi de ütiraf ediyor ki onları inanılmaz işler gördüler. Eğer Guicciardini akıllıların felâket önünden kaçtıklarını söylüyorsa, bunun mânası, Floransa'nın büsbütün şerefsiz ve sessiz olarak düşmanlarına teslim olması lâzımgeliyordu demekten başka bir şey olamaz. Bu takdirde güzel sayfiye yerleri ile bahçeleri, sayısız vatandaşların can ve malları korunmuş, buna mukabil en büyük hatıralardan biri kendisinden eksilmiş olurdu.

Floransa'lılar bazı büyük işlerde İtalyanların ve bütün modern Avrupa'nın ilk örnekleri ve ilk ifadeleridirler. Çok kere fena taraflar bakımından da aynıyle böyledirler. Dante, anayasasını durmadan islâh etmekte olan Floransa'yı, ıztıraplarından kaçmak için daima yerini değiştiren bir hastaya benzetmektedir Böy-

lece o, bu devlet hayatının kalıcı özelliklerinden birini ifade etmiş oluyor. Bir anayasanın yapılabileceğine, eldeki kuvvetlerin ve mevcut istikametlerin hesaplanması suretiyle yeniden meydana getirebileceğine⁴⁹ inanmak, modern zaman insanlarında görülen büyük bir yanılmadır ve bu yanılma, Floransa'da hareketli zamanlarda mütemadiyen kendini göstermektedir. Machiavelli de bundan kurtulmuş değildir. Kuvvetlerin sunî olarak yer değiştirmesi ve dağılması, inceden inceye süzgeçten geçirilmiş seçim usulleri, zahiri memuriyetler vesaire gibi vasıtalarla istikrarlı bir durum yaratmak, büyüğü ve küçüğü aynı şekilde memnun etmek veya aldatmak isteyen devlet idaresi sanatkârları ortaya çıkmışlardır. Bunlar ortaya attıkları teorilerde gayet iptidai bir tarzda klâsik ilk çağdan misaller gösterirler ve nihayet tamamiyle resmî olarak meselâ *ottimati*, *aristocrazia*⁵⁰ ve ilâh.. gibi parti adlarını oradan alırlardı. Ancak o zamandan beridir ki dünya bu deyimlere alışmış ve bütün Avrupa'ca müteber umumi bir mâna vermiştir. Halbuki bütün eski parti adları

---

⁴⁹ İsa'nın doğum gününden önceki üçüncü pazar günü Savonarola, yeni bir anayasanın ne şekilde meydana getirilebileceği hakkında şöyle vaaz ediyordu (1494): Şehirdeki 16 cemâattan her biri bir tasarı hazırlamalıdır; Gonfaloniere'ler, bunların içinden en iyilerini seçerek dört tanesini ayırmalıdırlar ve nihayet Signor'lar Meclisi de dört tasarı arasında en iyisini seçmelidir. — Sonradan bu işler, hem de bizzat vaazın tesiriyle olmak üzere, büsbütün başka şekilde oldu.

⁵⁰ Bu son isim ilk defa 1527 de Medici'lerin kovulmasından sonra ortaya çıktı: bak Varchi I. 121 vd.

sadece ilgili memlekete ait bulunurdu veya doğrudan doğruya işi tarif eder veya menşeiini tesadüf oyunlarından alırlardı. Fakat işim, ister parlak ister sîlik olsun, işin asıl kendisine ne derecede tesir edebilir!

Bir devlet yapısını bina edebileceklerini sanan⁵¹ bu gibi sanatkârlar arasında hiç biriyle mukayese kabul etmiyecek şekilde en büyüğü Machiavelli'dir. O, eldeki kuvvetleri daima canlı ve faal olarak kabul etmekte, karışıklıkları doğru ve mükemmel olarak ortaya koymakta, kendini de, başkalarını da aldatmak cihetine gitmemektedir. Onda gurur ve mübalâğacılıktan eser bile yoktur. Geniş okuyucu kitleleri için değil, ya müşavirler ve hükümdarlar için, yahut ta dostları için yazmaktadır. Onun nazarında tehlike, hiçbir zaman sahte dâhilikte ve kavramları yanlış olarak geliştirmekte değil, fakat anlaşıldığına göre güçlkle dinzinleyebildiği kuvvetli bir muhayyilededir. Bununla beraber Machiavelli'nin siyasî objektifliği bazan korkunç denecek derecede samimidir; fakat bu, insanların artık kolay kolay hakka inanmadıkları ve adaletin varlığını kabul edemedikleri bir zamanda, son derece ağır bir zaruret ve tehlike zamanında meydana gelmiştir. Bu siyasî objektifliğe karşı faziletli isyan, asrımızda sağdan ve soldan faaliyet gösteren kuvvetleri görmüş olan bizlerin üzerinde ayrıca derin bir intiba bırakmaktadır. Machiavelli, hiç değilse meseleler karşısında kendi şahsını unutacak kabiliyettedir. Pek az sözleri bir tarafa atılırsa Machiavelli, yazıla-

---

⁵¹ Macchiavelli, *Storie fiorent.* I, III "Un savio dator delle leggi" Floransa'yı kurtarabilirdi.

rında doğrudan doğruya coşkunkluktan bir eser bile mevcut bulunmamasına ve bizzat Floransa'lılar tarafından nihayet bir hain sayılmasına⁵² rağmen, kelimenin en dar anlamı ile bir vatanseverdir. Çağdaşlarımızın çoğu gibi ahlâk ve söz söylemek hususlarında ne kadar serbest olursa olsun, Machiavelli'nin ilk ve son düşüncesi, devletin selâmeti olmuştur. Floransa'da yeni bir siyasî sistem kurmak için vücûda getirdiği en mükemmel programı Papa X. Leo'ya⁵³ takdim ettiği bir muhtıradaki tesbit olunmuştur. Bu muhtıra, Machiavelli'nin "il Principe"sini ithaf ettiği Urbino dukası Lorenzo Medici'nin ölümünden (1519) sonra kaleme alınmıştır. O vakitlerde iş çığrından çıkmış, tamamiyle tefessüh etmiş bir durumda idi. Aynı muhtıradaki teklif olunan tedbirler, ahlâk bakımından her zaman hoş görülebilecek mahiyette değildir. Fakat onun, Medici'lerin bir mirascısı olarak, Cumhuriyeti mutedil bir demokrasi şekline sokmak ümidini beslediğini görmek çok enteresandır. Papaya, papaya hususi surette bağlı olanlara ve Floransa'nın çeşitli menfaatlarına yapılan tâvizlerden teşekkül edecek daha sanatkârane bir bina tasavvur etmek mümkün değildir. Kendimizi sanki bir saatin içine bakıyormuş gibi sanırız. Floransa için daha başka birçok prensipler, müşahedeler, mukayeseler, siyasî perspektivler vesaire gibi şeylere "Discorsi"sinde rastlamaktayız. Bunlar arasında birinci sınıf güzellikte olanlar vardır. Meselâ o, cumhuriyetlerin ilerlediklerini ve bu

⁵² Varchi, Stor. fiorent. I, p. 210.

⁵³ Discorso sopra il reformar lo stato di Firenze: Opera minori, p. 207.

ilerlemenin hamle hamle kendini gösterdiğini kanun olarak kabul etmekte ve anayasanın seyyal ve değişmeğe elverişli olmasını istemektedir. Bu sayede âni idam hükümlerinden ve sürgün cezalarından kaçınmak mümkün olur. Buna benzer bir sebeple, yani bütün özel zor hareketlerini ve yabancı müdahalelerini — ki “bütün hürriyetlerin ölümü demektir” — önlemek amacı ile, nefret duyulan hemşehriler için mahkeme önüne çıkarma (accusa) usulünün kabulünü arzu etmektedir. Halbuki Floransa'da öteden beri böyle mahkemeler değil, fena sözler hüküm sürmektedir. Machiavelli, cumhuriyetlerde buhranlı zamanlarda büyük bir rol oynayan isteğe aykırı ve gecikmiş kararları büyük bir ustalıkla karakterize etmektedir. Bu arada bir defa muhayyilesi ve zamanındaki olayların baskısı, onu kayıtsız ve şartsız olarak halkın methiyesini yapmak yoluna saptırmıştır. Ona göre halk, kendi işini görecek adamları seçmesini bir hükümdardan daha iyi anlar ve “öğütlerle” yanlış yoldan dönmesini daha iyi bilir⁵⁴. Toscana üzerinde hüküm etmek meselesine gelince o, bu memleketin kendi vatanı olan Floransa şehrine ait olduğuna asla şüphe beslememektedir ve özel bir *Discorso*'da Pisa'ya yeniden boyun eğdirilmesinin Floransa için hayati bir dâva olduğunu ileri sürmektedir. Arezzo'nun, 1502 ayaklanması üzerine yerle bir edilmiş olmasına teessüf etmektedir. Hattâ İtalyan cumhuriyetlerinin, kendilerinin hücûma uğramaları ve içerde asayişî sağlayabilmeleri için, dışarıya karşı

⁵⁴ Aynı görüşe Montesquieu'de rastlanmaktadır ki bunu Macchiavelli'den aldığına şüphe yoktur.

canlı bir şekilde faaliyet göstermelerini ve genişlemelerini genel olarak tasvib etmektedir. Ancak Floransa işe daima ters taraftan başlamış ve Pisa, Siena ve Lucca'yı öteden beri amansız düşmanlar haline sokmuştur; buna mukabil kardeşçe muamele yaptığı Pistoja, kendi isteği ile Floransa'ya boyun eğmiştir⁵⁴ a,

XV. yüzyılda hâlâ yaşayan ve sayıları da az olan diğer İtalyan cumhuriyetlerini, İtalyan ve hattâ modern Avrupa zihniyetinin doğuşunda en verimli bir merkez teşkil etmiş bulunan bu biricik Floransa ile mukayese etmek bile yerinde bir hareket olmayacaktır. Siena ağır organik hastalıklardan kıvranmakta idi. Sanat ve endüstrisinde gördüğümüz nisbî gelişme, bizi bu hususta aldatmamalıdır. Aeneas Sylvius⁵⁵, vatani olan bu şehirden, neşe içinde yaşamakta olan Germanyaya İmparatorluğu şehirlerine gerçekten hasretle bakmaktadır. Bu Alman şehirlerinde insana hayatı haram eden mal ve mülk müsaderesi, keyfî muameleler yapan devlet memurları ve siyasî kavgalar gibi şeyler yoktur⁵⁶. Cenova, burada sözünü ettiğimiz konu

⁵⁴ a Biraz daha geç bir zamana (1532 ?) ait olmak üzere Medici partisinin durumu ve teşkilâtlandırılmasının zaruri olduğu hakkında Guicciardini tarafından yazılmış olan son derece açık ve dürüst muhtıra'ya bk. Lettere di principi III, fol. 124 (ed. Venez. 1577).

⁵⁵ Aen. Sylvii apologia ad Martinum Mayer, p. 701. — Yine buna benzer ifade: Macchiavelli, Discorsi I, 55.

⁵⁶ Tamamiyle modern olan yarım-adam kültürünün ve dalgınlığın bâzan siyasi hayata nasıl müdahale ettiğini, 1535 tarihindeki parti kavgaları göstermektedir, Della Valle, Lettere sanesi II, p. 317. Livius'un ve Macchiavelli'nin eseri

lar arasına giremez. Çünkü Andrea Doria'nın yaşadığı zamandan önce bu memleketin Renaissance hareketinde hemen hemen hiçbir payı olmamıştır. Bu sebeptendir ki Riviera ahalisi, İtalyanlar arasında her çeşit yüksek kültürü küçümseyen insanlar olarak⁵⁷ sayılmışlardır. Burada parti mücadeleleri o kadar vahşi bir mahiyet göstermekte, bütün hayatı altüst edici büyük sarsıntılar şeklinde tezahür etmektedir ki, Cenova'lıların bunca ihtilâl ve işgallerden sonra daima yeniden katlanılabilir şartlara nasıl dönebileceklerini anlayabilmek çok güç oluyor. Buna muvaffak olabilmelerinin sebebini, belki de, devlet işlerine karışan Cenova'lılardan istisnasız hepsinin aynı zamanda faal ticaret adamı olmalarında aramak doğru olur⁵⁸. Zenginlik ile büyük kazancın, emniyetsizliğin ne derecesine tahammül edebileceğini; uzak diyarlarda sömürgelere sahip olmanın bu iç durumla telifi nasıl kabil olduğunu işte bu Cenova misali hayret edilecek bir tarzda bize öğretmektedir.

Discorsi'nin tesirleriyle galeyana gelen bir takım küçük esnaf, ileri gelenlerle memurların fena idareleri karşısında eski Roma'nın Halk Tribünleri ve diğer makamları gibi müesseseler kurulmasını bütün ciddiyetleriyle istediler.

⁵⁷ Piero Valeriano, de infelicitate literator., Bartolomeo della Rovere vesilesiyle.

⁵⁸ Senarega, de reb. Genuens.: Murat. XXIV, Col. 548. Güvensizlik hakkında karşı. bilhassa Col. 519, 525, 528 ve ilaah.. 1464 te hükûmet Francesco Sforza'ya devredildikten sonra elçilerin son derece bir açık kalblilikle söylemiş oldukları nutuk, bak. Cagnola, Archiv. Stor. III, p. 185 vd. Başpiskopos, doc, korsan ve (daha sonra) Kardinal Paolo Fregoso gibi simalar, İtalya'da hüküm süren genel şartların büsbütün dışında kahlılar.

Lucca'nın XV. yüzyılda büyük bir önemi yoktur. Aynı asrın ilk yıllarında bu şehir Guinigi ailesinin yarı tiranlık rejimi altında yaşadığı sıralarda Lucca,lı tarihçi Giovanni di Ser Cambio'nun kaleme aldığı bir muhtıra bize intikal etmiştir. Bu yazı, cumhuriyetlerde hüküm süren bu gibi hanedanlar hakkında canlı bir anıt sayılabilir.⁵⁹ Yazar şu konuları ele almaktadır: Şehir ve memleket içinde ücretli asker kıt'alarının büyüklüğü ve dağılışı; memurluk makamlarının seçkin partizanlara tevcih olunması; özel ellerde bulunan bütün silâhların listesi ve şüpheli şahısların ellerinden silâhların alınması; sürgünlerin muhafaza edilmesi (bunlar ikamete memur edildikleri yerlere, bütün mal ve mülklerine elkoyma tehdidi ile bağlı kılınmakta ve kaçmalarının önüne geçilmektedir); Gizli cebir muameleleri vasıtasıyla tehlikeli asilerin ortadan kaldırılması; başka taraflara göç etmiş bulunan ticaret ve sanayi erbabının geri dönmeğe zorlanmaları; yalnız taraftarlardan teşekkül eden 12 veya 18 kişilik bir komisyon vasıtası ile vatandaşların genel toplantılardan (consiglio generale) mümkün merteye alıkonması; bütün paraların, bulundurmalarından vazgeçilmesi imkânsız olan ücretli askerlere yalnız sarf edilmesi (bunlar olmasa daima tehlike içinde yaşamak zorunda kalınır; bunları daima iyi bir ruh haleti içinde bulundurmak zaruridir) "i soldati sí faccino amici, confidanti e savi"; nihayet hâlihazırdaki ihtiyaçlar, hususiyle ipek sanayiinin, aynı zamanda diğer sanayi kollarının ve şarapçılığın gerilemiş olduğu itiraf edilmekte ve tedbir olarak

⁵⁹ Baluz. Miscell. ed. Mansi Tom IV, p. 81 vd.

dışarıdan gelecek şaraba yüksek bir gümrük resmi konulması ve bütün memleket ahalisinin yiyecek maddeleri müstesna olmak üzere her ihtiyacını şehirde satın alması için sıkı bir mecburiyet konulması teklif olunmaktadır. Bu dikkate değer muhtıra, bizim için de etraflı bir şekilde yorumlanmağa muhtaçtır. Burada muhtırayı, sadece, İtalya'da birbiriyle bağıntılı siyasî düşünüşün kuzey Avrupa memleketlerinden çok daha erken gelişmiş bulunduğu gerçeğini gösteren birçok bölgelerden biri olarak analiz.

Nasılki İtalyan devletlerinin çoğu kendi bün-yelerinde birer sanat eseri, yani şuurlu, inceden in-ceye düşünülmüş ve büyük bir hassasiyetle hesaplan-mış birer yapı idiler; böylece gerek birbiriyle ve ge-rekse yabancı devletlerle olan münasebetlerinin de bir sanat eseri olması gerekiyordu. Bu devletlerden hemen hemen hepsinin oldukça yakın bir zamanda gasplar-la meydana gelmiş olmaları, dış münasebetleri için olduğu kadar iç siyasetleri için de aynı derecede felâ-ketli olmuştur. Hiçbiri ötekini kayıtsız ve şartsız ta-nımamaktadır. Kendi hükümdarlığını kurmağa ve sağlamaştırmağa yardım etmiş olan talih oyunu. komşunun aleyhine olmak üzere hükmünü icra edebi-lirdi. Zorba hükümdarın rahat durması veya durma-ması, her zaman yalnız kendi şahsına bağlı olan bir key-fiyet değildir. Kendini büyütmeğe, hatta harekete geçmek ihtiyacı, bütün gayrimeşru kuvvetlere mah-sus olan bir şeydir. Böylece İtalya, sonradan tedrici

olarak başka memleketlerde de kabul edilmiş bir hukuk sisteminin yerine kaim olan bir “dış siyaset” in anayurdu olmuştur. Milletlerarası meselelerin tamamıyla objektif bir şekilde, gerek peşin hükümlerden kurtulmuş ve gerekse ahlâkî mülâhazalarla ilgisiz olarak mütalâa edimesi, İtalya’da bazen zarif ve muhteşem bir manzara teşkil edecek derecede bir kemâle ulaşmaktadır. Fakat bir bütün olarak dubsiz bir uçurum intibasını bırakmaktadır.

Bu entrikalar, bağlaşmalar, silâhlanmalar, rüşvetle kandırmalar ve ihanetler hep bir araya getirilirse o zamanki İtalya’nın dış tarihini teşkil ederler. Hususiyile Venedik, uzun zaman genel şikâyetlere konu olmuştur. Bu devletin İtalya’yı baştan başa fethedeceğinden veya bütün devletleri tedricî olarak birer birer kendisine boyun eğmeye zorlayacak şekilde kuvvetini genişleteceğinden endişe duyulmaktadır.¹ Halbuki yakından bakılacak olursa açıkça anlaşılacaktır ki böyle şikâyetler halktan değil, fakat hemen hepsi hükümdar ve hükümet çevrelerinden yükselmektedir. Bu çevrelere ise, mülâyim idaresi sayesinde Venedik’in genel itimadı kazanmış bulunmasına karşılık², ken-

¹ Yine aynı şekilde çok daha sonra Varchi, Stor. fiorent. I, 57.

² Gerçi Galeazzo Maria Sforza 1476 da Venedik elçisini bunun tam tersini, yâni Venedik tebaasının, Venedik’e karşı yapacağı savaşta, kendisine satılmak teklifinde bulduklarını söylemiştir; ancak bu gülünç bir övünmeden başka bir şey değildir; karşı. Malipiero, Annali Veneti, Archiv. Stor. VII, I. p. 216 vd. Her vesileyle şehirler ve bölgeler kendi istekleri ile Venedik’e boyun eğmektedirler; şüphesiz bunların

di tebeaları arasında derin bir nefret beslenmektedir. Boyun eğdirmiş olduğu şehirlerin kendisine dış gıcırattığı Floransa dahi, Venedik'in karşısında, ticaret kıskançlığı ve Venedik'in Romagna'da ilerleyişi bir tarafa bırakılsa bile, kendini güç bir durumda görüyordu. Bu sonunda Cambray Bağlaşması (Sayfa 97). bütün İtalya'nın birleşik kuvvetleri ile desteklemesi gereken bir devletini gerçekten zayıf düşürmeğe muvaffak oldu.

Ancak öteki devletler de birbirlerine karşı, kötü ruhlarının emrettiği şekilde en fena niyetler beslemekte ve daima her çeşit silâhı kullanmağa hazır bulunmaktadırlar. Lodovico Moro, Napoli'deki Aragon kıralları ve Papa IV. Sixtus — küçük devletlerin adlarını sıralamak işini bir tarafa bırakalım —, bütün İtalya'yı daimi ve son derece tehlikeli bir durum içinde tutuyorlardı. Bu korkunç oyun sadece İtalya'nın sınırları içinde kalsa yine de iyi idi. Fakat işin mahiyeti icabı olarak yabancıların müdahale ve yardımları aranıyor, başlıca Fransız'larla Türk'lere başvuruluyordu.

Her şeyden önce geniş halk kitleleri Fransa'ya sempati besliyorlardı. Tüylar ürpertici bir basitlikle Floransa, eski Guelf'lerin Fransa'ya duydukları sevgiye hiçbir zaman ara vermemiştir³. Gerçekten de

çoğu, tiran'lar elinden kurtulanlardır. Halbuki Floransa, Guicciardini'nin işaret etmiş olduğu gibi (Ricordi N. 29), hürriyete alışkın komşu cumhuriyetleri zorla hükmü altında tutmak zorunda idi.

³ Bunun belki de en kuvvetli ifadesi, 1452 tarihinde VII. Charles'a gönderilen bir elçiye verilen tâlimatta görülmektedir: Fabroni, Cosmus, Adnot. 107.

VIII. Charles Alp dağlarının güneyine geldiği zaman bütün İtalya, bizzat kendisini ve yanındakilerini hayretlerde bırakacak derecede coşkun gösterilerle Fransız kiralını karşılamıştı⁴. İtalyanların muhayyilesinde (bir misâl olarak Savonarola hatırlansın) büyük, akıllı ve âdil bir kurtarıcı ve hükümdarın hayali, ülkü olarak hâlâ yaşamakta idi. Ancak bu, Dante'nin düşünmüş olduğu gibi artık imparator değil, fakat Capet hanedanından bir Fransa kralı oluyordu. Fransa kralının geri çekilmesi ile bu ümit genel olarak kırılmıştı. Bununla beraber büsbütün de sönmüyerek daha uzun zaman devam etti, tâ ki VIII. Charles, XII. Louis ve I. François'nın İtalya ile olan gerçek münasebetlerini tamamiyle yanlış kavradıkları ve son derece önemsiz âmillerin tesiri ile hareket ettikleri anlaşılincaya kadar. İtalyan hükümdarları, halktan büsbütün başka bir şekilde Fransa'dan faydalanmak yolunu tutuyorlardı. Fransa ile İngiltere arasındaki harplerin sona erdiği, XI. Louis'nin siyasî ağını her yana yaymağa başladığı, Burgundia Dukası Charles'ın maceralı plânlar içinde yüzdüğü zaman, İtalyan hükümetleri her bakımdan bunları destekliyorlardı. Fransız müdahalesi, Napoli ve Milano üzerinde hak iddia etmeksizin de, meselâ Cenova ve Piemonte'de çoktan beri görüldüğü şekilde, er geç gelmek zorunda idi. Venedik'liler daha 1462 de Fransız müdahalesi-

⁴ Comines, VIII. Charles, chap. 10: Fransızlar, sanki azizlermiş gibi (comme saints) sayılıyorlardı. — Karş. chap. 17. — Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 5, 10, 14, 15. — Matarazzo, Cro. di Perugia, Archiv. stor. XVI, II, p. 23. Sayısız denecek kadar çok olan başka kayıtlardan burada hiç bahs etmiyelim.

ni bekliyorlardı.⁵ Anlaşıldığına göre hem XI. Louis ile ve hem de Burgundia Dukası Charles ile bağlaşıklık bulunan Milano Dukası Galeazzo Maria'nın, Burgundia harbi sırasında her iki tarafın da kendisine saldıracağından ne büyük korkular geçirdiği, muhaberelelerinde⁶ görülmektedir. İtalya'nın başlıca dört büyük devleti arasında Lorenzo Magnifico'nun anladığı mânada bir muvazene sistemi kurmak plânı, aydın ve iyimser bir zihniyetin sadece bir postulatından ibaretti; bu ise, gerek caniyâne bir tecrübî siyasetin, gerekse Floransa'da Guelf taraftarlığı hurafesinin üstünde kalan ve işlerin en iyi bir sonuca varacağı ümidi ile beslenen bir zihniyetti. Napoli Kırallı Ferrante ve Papa IV. Sixtus'a karşı savaşa girişen Lorenzo Magnifico'ya Fransa Kırallı XI. Louis, askeri yardım teklif ettiği zaman şöyle cevap aldı: "Kendi menfaatımı bütün İtalya'yı tehlikeye atmanın üstünde tutacak durumda henüz değilim. Allah vere de kuvvetlerini bu memlekette denemek düşüncesi hiçbir zaman Fransa kırallarının aklına gelmiye! Eğer iş bu raddeye gelirse İtalya kaybolmuştur"⁷. Buna mukabil İtalya'nın diğer hükümdarları için Fransa kırallı, sırasına göre ya korku konusu veya korku vasıtası olmaktadır. Herhangi bir güç durum karşısında bu hükümdarlar, daha kolay bir çıkar yol bula-

⁵ Pii II. Commentarii, X, p. 402.

⁶ Gingins, Dépêches des ambassadeurs milanais etc. I, p. 26, 153, 270, 283, 285, 327, 331, 345, 359. II, p. 29, 37, 101, 217, 306. Bir defasında Charles, Milano'yu genç Louis d'Orléanes'a vereceğinden bahs ediyordu.

⁷ Nicolò Valori, Vita di Lorenzo.

mayınca, düşmanlarını Fransız kiralını imdada çağır-
makla tehdid etmektedirler. Papalar, kendileri hiçbir
surette tehlikeye düşmeksizin Fransa'dan faydalanabi-
leceklerine tamamiyle inanmaktadırlar. VIII. Inno-
cent, sonradan bir Fransız ordusu ile fatih olarak
İtalya'ya dönmek üzere, somurtarak kuzeye çekilebi-
leceği düşüncesindedir⁸.

Demek oluyor ki düşünen kimseler. VIII. Char-
les'in İtalya seferinden çok daha önce İtalya'nın ya-
bancılar tarafından feth edileceğini görmüşlerdir⁹.
VIII. Charles yeniden Alpleri aşıp İtalya'ya girdiği
zaman artık bir müdahale devrinin başladığı herkesce
gün gibi açıktı. Bundan böyle felâket felâket üstüne
geliyordu. Başlıca iki istilâcı devlet olan Fransa ile
İspanya'nın bu arada modern büyük-devletler haline
geldikleri, artık üstünkörü bir bait ile yetinemeyip
İtalya'da nüfuz ve toprak kazanmak için sonuna ka-
dar savaşmak zorunda buldukları, ancak çok geç
idrâk olunabildi. Fransa ile İspanya, merkezileşti-
rilmiş İtalyan devletlerine benzemeğe, hattâ bunları,
şüphesiz ki çok daha büyük ölçüde olmak üzere, tak-
lid etmeğe başladılar. Toprak gasbı ve toprak mü-
badelesi emelleri bir müddet son derece şiddetlendi.

---

⁸ Fabroni, Laurentius magnificus, Adnot. 205 vd. —
Bir yazısında aynen şöyle denilmektedir: *flectere si nequem
Superos, Acheronta movebo* (Eğer gökteki tanrıları büke-
mezsem, Akheron'u harekete geçireceğim). (Akheron, yeraltı
dünyasında akan bir nehrin adıdır). Bu söz, inşallah Türk-
leri kasd etmemektedir (Villari, Storia di Savonarola, II, p.
48, Documenti).

⁹ Misal olarak Jovian. Pontanus: Chron. Neticede bir-
leşik bir devlet beklemektedir.

Sonunda bilindiği gibi İspanya ağır basarak tam bir zafer kazandı ve Katolik Reformunun kılıncı ve kalkanı sıfatiyle uzun zaman papayı kendine bağlı tuttu. Filozofların melânkolik düşünceleri, sadece, barbarları imdada çağırmış olanlardan hepsinin ne kadar acıklı bir akıbete uğradıklarını isbat etmeğe inhisar ediyordu.

XV. asırda açıktan açığa, hiçbir çekingenlik gösterilmeksizin Türkler'le de işbirliği yapıyordu. Siyasî bir nüfuz vasıtası olarak böyle bir hareket, aynı çeşitten olan diğer hareketlerden farklı bir şey sayılmıyordu. "Batı Hıristiyanlığı birliği" inancı daha Haçlı Seferleri sırasında çok kere ciddi olarak sarılmış bulunuyordu. II. Friedrich, bu inançtan sıyrılmış olsa gerektir. Ancak Yakın-Doğu milletlerinin yeniden batıya doğru akın etmeleri, Bizans'ın içinde bocaladığı tehlike ve rihayet çökmesi, genel olarak batı milletlerinde, aynı gayreti değilse bile, eski ruh haletini canlandırmıştı. Fakat İtalya bu hususta genel olarak bir istisna teşkil ediyordu. Türk'ler karşısında duyulan korku ve gerçek tehlike ne kadar büyük olursa olsun, hatırı sayılır İtalyan hükümetleri arasında bir tanesini bulmak hemen hemen mümkün değildir ki Fatih Sultan Mehmet ve bunun ardaları ile diğer İtalyan devletlerine karşı anlaşmaktan çekinmiş bulunsun. Hakikatte Türk'lerle işbirliği yapmamış olan devletler var idiyse bile, herbiri, diğerleri hakkında Türk'lerle anlaşacakları kanaatını besliyordu. Çünkü Türk'lerle anlaşmak, Venedik'te sarnıçları zehirlemek üzere adamlar göndermekten (meselâ Venedik'liler Napoli tahtının mirasçısı Alfonso'yu böyle

bir harekette bulunmakla itham ediyorlardı) daha fena bir hareket değildi¹⁰. Sigismondo Malatesta gibi bir caniden, Türkleri İtalya'ya dâvet etmekten daha iyi bir hareket beklenmiyordu¹¹. Fakat Napoli'deki Aragon hanedanı hükümdarları — ki vaktiyle Fatih Sultan Mehmet, sözde diğer İtalyan hükümetlerinin¹² tahriki ile, Otranto'yu bunların elinden almıştı — II. Sultan Bayezid'i Venedik'e karşı kışkırtıyorlardı¹³. Aynı suç Lodovico Moro'ya da yüklenmektedir. Devlet vak'a nüvesi şöyle yazıyor: "Savaşta ölenlerin kanları vak'anüvesi şöyle yazıyor: "Savaşta ölenlerin kanlarına haykırarak ondan öc almasını diliyorlar". Her şeyin haber alındığı Venedik'te, Moro'nun kuzeni ve Pesaro hükümdarı Giovanni Sforza'nın, Milâno'ya seyahat etmekte olan Türk elçilerini barındırmış oldu-

¹⁰ Comines, Charles VIII., chap. 7. — Savaşta Alfons'un, bir konuşma sırasında düşmanını yakalamağa nasıl teşebbüs etmiş olduğunu, Nantiporto anlatmaktadır: Murat. III, II, Col. 1073. O, Cesare Borgia'nın gerçek anlamda selefidir.

¹¹ Pii II. Commentarii X, p. 492. — Malatesta'nın II. Sultan Mehmed'e göndermiş olduğu güzel bir mektup bak: Baluz, Miscell. III, 113; bu mektubunda Malatesta, Matteo Passo adında Verona'lı bir portre ressamını padişaha tavsiye etmekte ve harp sanatı hakkında bir kitap göndereceğini haber vermektedir. Büyük bir ihtimalle bu mektup, 1463 tarihinde kaleme alınmıştır. — Milano hükümdarı Galeazzo Maria'nın 1467 de bir Venedik ajanına söylediği sözler, sırf boş laftan ibaret bir övünmedir. Karş Malipiero, Ann. Veneti, Archiv. stor. VII, I, p. 222. — Boccacino hakkında bak s. 36.

¹² Porzio, Congiura de' baroni, 1, I, p. 4. İşin içinde Lorenzo Magnifico'nun parmağı bulunduğuna inanmak güçtür.

¹³ Chron. Venetum: Murat. XXIV. Col. 14 ve 76.

ğu da biliniyordu¹⁴. XV. yüzyıl papalarının en fazla saygıya değer olanları V. Nicolaus ile II. Pius, Türkler yüzünden duydukları derin üzüntüler içinde ölmüşlerdir. Hattâ II. Pius, şahsan sevk ve idare etmek istediği bir Haçlı Seferinin hazırlıkları ile meşgul bulunduğu bir sırada dünyaya gözlerini kapamıştır. Buna mukabil bu papaların ardaları, bütün Hıristiyanlık âleminde aynı amaçla toplanan paraları kötüye kullanarak başka yerlere dağıttılar ve yine bu maksatla vücuda getirilen endüljansın, bunu şahsi kazançları için ticaret spekülasyonunda kullanmak suretiyle, kutsallığını giderdiler¹⁵. VIII. Innocent, Osmanlı Padişahı II. Bayezit'in verdiği yıllık bir para karşılığı olarak kendini kaçak Osmanlı şehzadesi Cem Sultan'ın zindancıbaşısı mevkiine düşürmeğe muvafakat ediyor; II. Alexandr ise İstanbul'da Lodovico Moro'nun Türkleri Venedik'e karşı hücumu geçirmek yolunda sarf ettiği gayretleri (1498) destekliyor. Bunun üzerinededir ki Venedik, bir konsil toplamakla papayı tehdit ediyor¹⁶. Görülüyor ki Fransa Kralı I. François ile Kanunî Sultan Süleyman arasında yapı- lıp adı o kadar kötüye çıkarılan bağlaşma, kendi

¹⁴ Malipiero, p. 565. 568.

¹⁵ Trithem., Annales Hirsaug. 1490 yılı olaylarına dair, Tom II, p. 535 vd.

¹⁶ Malipiero, l. c. p. 161. Karş. p. 152. — Cem Sultanın VIII. Charles'e teslimi, bak s. 145. Burcardus'da vesikalar susturulsa bile, Papa Alexandr ile II. Sultan Bayezit arasında son derecede utandırıcı mahiyette bir muhabere cereyan ettiği, Malipiero'daki bu son parçadan anlaşılmaktadır.

nevinde yeni ve o vakte kadar işidilmemiş bir şey değildir.

Üstelik Türk hâkimiyeti altına girmeği pek okadar korkunç bir şey olarak saymıyan halk kitleleri de mevcuttu. Bunlar, sırf kendilerini ezen hükümetlerini tehdid etmek için bu isteği ortaya atmış olabiller. Böyle davranmış olsalar dahi yine de bu arzu, bu fikrin yabancı olmadığına ve az çok benimsenmiş bulunduğuna bir delil teşkil eder. Daha 1480 tarihinde Battista Mantovano açıktan açığa ifade ediyor ki Adriyatik denizi kıyılarında oturan ahalinin çoğu Türk hâkimiyetinin geleceğini sezmektedir ve husûsiyle Ancona'lılar bunu arzu etmektedirler¹⁷. Papa X. Leo idaresi altında Ancona kendini çok fazla baskı altında hissettiği zaman, günün birinde bir Ravenna murahhası, papanın temsilcisi Kardinal Giulio Medici'nin yüzüne şu sözleri söylemişti: "Monsignore, fahametli Venedik Cumhuriyeti, kilise ile bir anlaşmazlığa düşmemek için bizi istemiyor. Fakat Türkler Ragusa'ya geldikleri takdirde biz onlara teslim olacağız"¹⁸.

Daha o zaman İtalya, İspanya tarafından boyunduruk altına alınmağa başlamıştı. Bu durum karşısında duyulan teselli, acı da olsa, büsbütün sebepsiz değildi. Çünkü bu sayede İtalya, Türk hakimiyeti altına girip barbarlaştırılma tehlikesinden korunmuş

¹⁷ Bapt. Mantuanus, De calamitatibus temporum, ikinci kitabın sonunda, deniz tanrıçası (Nereide) Doris'in Türk donanmasına şarkı'sında.

¹⁸ Tommaso Gar, Relazioni della corte di Roma. I, p. 55.

oluyordu¹⁹. Parçalanmış haliyle İtalya, yaşadığı haki-
miyet rejimleri içinde gelişmesine devam ettiği tak-
dirde, kendiliğinden böyle bir akibete düşmekten güç
kurtulabilirdi (*).

---

¹⁹Ranke, Geschichte der romanischen und germanischen
Völker (Lâtin ve Germen kavimlerinin tarihi). — Türklerin
garphlaşmış olacıkları görüşünü ileri süren Michelet'in fik-
ri beni ikna etmemektedir. — İtalya'nın mukadderatı üzerin-
de İspanya'nın oynadığı bu role, belki de ilk defa olarak,
Fedra Inghirami'nin bir nutkunda işaret edilmiştir; bu nu-
tuk, 1510 yılında Papa II. Julius'un önünde, Katolik Ferdi-
nand'ın donanması tarafından Bugia'nın alınması münasebe-
tiyle tertip edilen şenlikte söylenmiştir. Karş. Anecdota lit-
terria II, p. 149.

* Müellif, "Barbarisierung durch die Türkenherrschaft"
(Türk hakimiyeti vasıtasıyla barbarlaştırma) sözünü kulla-
nırken çok insafsız ve genel olarak hıristiyanlarda mevcut olup
bir türlü gerçeği tanımak istemiyen bir zihniyetle hareket
etmektedir. Bu eseriyle bir bakıma İtalya'daki reziletlerin
ve barbarlıkların hikâyelerini veren ve bunlar içinde modern
kültür ve insanlık için değerler bularak belirten Burckhardt,
sırf yabancı ve başka bir dinden olması yüzünden, Türk-İs-
lâm kültüründe herhangi bir değer aramak lüzumunu bile
duymamaktadır. Yalnız bir cepheden ele alsak bile herhalde
Türk idaresi, sağladığı adalet ve refahla, değil yalnız İtal-
ya'da, dünyanın birçok yerlerindeki idareye, hele zalim İs-
panyol idaresine tercih edilirdi. Nitekim İtalyanlarda bu zih-
niyetin kuvvetle yer tuttuğunu bizzat kendisi söylemektedir.
Hele Michelet'nin fikrini kabul etmiyerek Ranke'nin görüşü-
nü benimsemesi, bu büyük tarihçi ile aynı seviyede bulunan
Burckhard'ın da kendi dininden olmıyanlara karşı en az çok
hissi düşünmekte olduğunu gösteriyor. Gerçi Ranke, dünya-
nın en objektif büyük tarihçilerinden biri olmak şöhretini ta-
şımaktadır. Fakat din bahsine gelince, aslında papas olarak
yetişen Ranke'nin de zaafı görülmekte ve hıristiyanlığın düşmanı

Bütün bunlardan sonra o zamanki İtalyan devlet sanatının övülmeğe değer tarafını söylemek icab ederse bu ancak: korku, tutku veya habislik gibi âmillerin tesiriyle daha önceden bulandırılmamış olan meselelerin peşin hükümlere bağlı olmaksızın objektif bir şekilde ele alınarak mütalâa edilmesi keyfiyetinden ibarettir. Burada, kuzey Avrupa memleketlerindeki anlamda sunî olarak vücuda getirilmiş haklariyle bir feodal sistem mevcut değildir; sadece kuvvet hüküm sürmektedir. Kuvveti elinde bulunduran kim ise genel olarak hem teoride hem de fi'liyatta her şeye malik olan da odur. Burada, hükümdarın zihninde, bütün garip neticeleri ile ortaçağ anlamında bir şeref yeri tutacak olan bir maiyet zâdegânı yoktur; fakat hükümdarlarla müşavirleri, ancak işlerin durumuna ve ulaşılmak istenen amaca göre hareket etmek gerektiği düşüncesinde müttefiklerdir. Hizmetlerinden faydalanılan adamlara karşı, nereden gelirlerse gelirsinler, bağlaşıklara karşı, herhangi bir kimseyi korkutabilecek bir kast gururu beslenmemektedir. Menseleri ne olursa olsun Condottiere'ler sınıfı da, gerçek kuvvetin ne çeşit ellerde bulunduğunu açıkça göstermektedir. En nihayet, aydın despotlerin elinde bulunan hükümetler, hem kendi memleketlerini ve hem de komşu memleketleri, kuzey Avrupa'da yaşayan çağdaşları ile kıyas kabul etmiyecek derecede iyi tanımaktadırlar ve dost ile düşmanın gerek ekonomik,

---

olarak gördüğü Türklere karşı objektifliğini muhafaza edememektedir. Sözü edilen "teselli" masah, bir istilayı haklı göstermek için mütad olarak kullanılagelen bir propaganda vasıtasından başka bir şey olmasa gerektir.

gerekse mânevi güçlerini inceden inceye hesaplamaktadırlar. Bunlar, çok büyük aldanmalara rağmen doğuştan istatistikçidirler.

Böyle insanlarla müzakerelere girişmek mümkündü. Onları ikna etmek, yani gerçek sebepler karşısında fikirlerini değiştirmeye sevk etmek kabildi. Nitekim Napoli Kralı Büyük Alfonso 1434 tarihinde Filippo Maria Visconti'nin eline esir düştüğü zaman, Napoli üzerinde kendi hanedanı yerine kurulacak bir Anjou'lar hâkimiyetinin İtalya'yı Fransa hâkimiyetine sokmak neticesini vereceği hakkında Visconti'yi ikna etmeğe muvaffak oldu. Gerçekten de Filippo Maria Visconti, herhangi bir kurtuluş fidyesi almaksızın onu serbest bırakmış ve onunla bir bağlaşma imzalamıştır.²⁰ Kuzey memleketleri hükümdarlarından herhangi birinin bu şekilde hareket etmesi ihtimali çok uzaktır; muhakkak ki, Visconti mizacında olmayan bir hükümdarın böyle davranması ihtimali hiç yoktur. Gerçek sebeplerin nekadardaki kuvvetle müessir olduğunu isbat eden bir olay da Lorenzo Magnifico'nun, sadakattan ayrılmış olan Ferrante'ye, Napoli'de, bütün Floransa'lıları hayretler içinde bırakacak bir tarzda yaptığı meşhur ziyarettir. Ferrante öyle bir adamdı ki, misafirini muhakkak surette esir olarak yanında alıkoymak teşebbüsünde bulunacaktı ve böyle bir harekette asla mahzur görmezdi²¹. Çünkü, tıpkı1468 de Cessur Charles'in

²⁰ U. a. Corio, fol. 333. Karş. Sforza'ya karşı takınılan tavır: fol. 329.

²¹ Nic. Valori, Vita di Lorenzo. — Paul. Jovius, Vita Leonis X., L. I: sonuncusu, coşkun bir ifade ile yazılmış olmakla beraber, iyi kaynaklara dayanmaktadır.

XI. Louis'ye Péronne'de yaptığı muamele gibi, bir-kere tevkif edilen satvetli bir hükümdarı, ondan birkaç imza koparmadan ve ona birçok hakaretler yapmadan tekrar canlı olarak serbest bırakmak, İtalyan'larca delilik sayılan bir hakaretti²². Böylece Lorenzo'nun ya hiç geri dönmiyeceği, yahut ta büyük bir şöhret içinde döneceği bekleniyordu. Bu zamanda hususiyile Venedik elçileri tarafından bir siyasî ikna sanatı kullanılmıştır. Alp'lerin kuzeyindeki memleketlerde ilk defa olarak İtalyan'lar vasıtasıyla bu sanat hakkında bir fikir edinilmiştir ve resmî kabul nutuklarına göre hüküm vermek doğru değildir. Zira bu nutuklar humanist okul belâgatı icaplarındandır. Diplomatik münasebetlerde de, başka cihetlerden çok gelişmiş olan teşrifat ve törenlere rağmen, kalabalıklar ve safhıklar eksik değildir²³. Machiavelli gibi bir adam bile "Legazioni" adlı eserinde hemen hemen mâsumca denebilecek bir ifade kullanmaktadır. Noksan malûmat verilmiş, zaif tâlimatla teçhiz edilmiş ve ikinci derecede bir delege olarak Machiavelli, serbest ve genişliğine müşahede dehasını, raporlarında da pitoresk tasvir hevesini hiçbir zaman kaybetmemektedir. "İtalya, siyasî tâlimatlar" (instruzioni) ve "siyasî raporlar" (relazioni) memleketidir ve sonraları da böyle kalmıştır. Muhakkak ki başka devletlerde de

---

²² Her ne kadar Comines, gerek bu ve gerekse yüzlerce başka vesilelerle herhangi bir İtalyan gibi objektif ve müşahedeler yapmakta ve hüküm yürütmekte ise de, onun İtalyan muhiti ile, bilhassa Angelo Catto ile temaslarını göz önünde bulundurmak icabeder.

²³ Karş. meselâ Malipiero, p. 216, 221, 237, 478 ve ilaah..

birçok siyasî maharetler bulunuyordu; fakat bunlar hakkında bu kadar eski zamanlardan kalma ve böyle çok sayıda belgeler ancak İtalya'da mevcuttur. Napoli Kralı Ferrante'nin son günlerinden kalan 17 Ocak 1494 tarihli ve Pontano tarafından kaleme alınmış olup Papa VI. Alexandr'in hükümetine gönderilen büyük bir resmî vesika, bu çeşit devlet yazıları hakkında bize mükemmel bir fikir vermektedir. Bu, Pontano'nun elinden çıkmış birçok resmî yazılar arasında ancak tesadüfî olarak öğrenebildiğimiz bir tanesinden ibarettir²³ a. Kim bilir, sona ermekte olan XV. yüzyıl ile başlamakta olan XVI. yüzyıldan kalma buna benzer önem ve canlılıkta henüz tanımadığımız daha ne kadar vesika mevcuttur. Daha sonraki zamanlardan kalan ve aynı mahiyette olan belgelerin hiç sözünü etmiyelim.

İnsanın ferd ve millet olarak incelemesini ileride ayrı bir bölümde ele alacağız. Biz bunu, vaktiyle, İtalyan'lardaki durumun incelenmesi işi ile el ele yürütmüştük.

Bu bölümde harbin de ne surette bir sanat eseri mahiyetini aldığına kısaca işaret edilecektir*. Batı ortaçağında ferd olarak askerin yetiştirilmesi, hâkim olan müdafaa ve taarruz sistemi içinde müttekâmil bir

---

²³ a Villari, Storia di G. Savonarola, col. II, p. XYIII, Documenti. Burada daha başka siyasi mektuplar da vardır. XV. yüzyıl sonlarından kalan başka vesikalar: Baluzius, Miscellanea, ed. Mansi vol. I.

* Bu konu, sonradan Max Jaehns tarafından etraflı olarak işlenmiştir: Kriegskunst als Kunst (Sanat olarak harp sanatı). Leipzig, 1874.

dereceye erişmişti. Şüphesiz ki her zaman için de tahkimat ve kuşatma sanatlarında dahiyâne kâşifler vardı. Yalnız stratejide ve taktikte gelişme, askerlik hizmetinin maddi ve süre bakımından çeşitli kayıtlar dolayısıyla ve bir de zadedgânın ihtirası yüzünden bir takım engellere uğramıştır. Bu zadedgân, meselâ düşman karşısında derece üstünlüğü için birbiriyle kavgaya tutuşurdu; sırf şamatacılığı yüzünden Crécy ve Montaperti gibi en önemli meydan muharebelerinin kayb edilmesine sebep olmuştu. Buna mukabil İtalya, tamamiyle farklı bir düzene ihtiyaç gösteren ücretli asker sistemini kabul etmiş ilk memlekettir. Aynı zamanda ateşli silâhların erkenden geliştirilmesi, kendi payına harbin demokratlaştırılmasına yardım etmiştir. Bu demokratlaştırma, yalnız en müstahkem kalelerin bile bombardımanlara mukavemet edememesi yüzünden değil, fakat aynı zamanda zadedgân sınıfı dışında halk arasından seçilip alınan mühendis, top döken usta ve topcuların maharetlerinin şimdi harpte ön safa geçmesi yüzünden olmuştur. Burada, küçük ve çok mükemmel bir surette yetiştirilmiş İtalyan ücretli ordularının ruhunu teşkil eden ferdî değer, uzaktan tesir yapan tahrip silâhları ile düşmesi, teesürle karşılanmıyor değildi. Hattâ, hiç olmazsa kısa bir zaman önce Almanya'da icat edilmiş²⁴ olan tüfeğin İtalya'ya sokulmasına karşı mukavemet eden tek tük Condottiere'ler de vardı. Böylece Paolo Vitelli²⁵,

²⁴ Pii II. Commentarii L. IV, p. 190, 1495 senesine dair.

²⁵ Paul. Jovius Elogia. Kitaphında, basılmış bir kitap bulundurmaktan "utanacağını" söyleyen Urbino hükümdarı Federigo hatırlatılıyor. Karş. Vespas. Fiorent.

esir düşen düşman silâhendazları (*schioppetteri*)'nin gözlerini oydurmuş ve ellerini kestirmiştir. Buna karşılık Vitelli, topu meşru sayıyor ve kendisi de kullanıyordu. Bütün bunlarla beraber genel olarak İtalyan'lar yeni keşifleri kabul ediyor ve bunlardan ellerinden geldiği kadar faydalanıyorlardı, öyle ki gerek taarruz silâhlarında ve gerekse tahkimat inşasında teknil Avrupa'nın üstadları oluyorlardı. Umbrio'da Federigo ve Ferrara'da Alfonso gibi hükümdarlar, bu alanda o derece ihtisas sahibi olmuşlardı ki, I. Maximilian'ın bu husustaki bilgisi bile onlarınki yanında sathi kalmaktadır. Her memlekette daha önce olmak üzere İtalya'da harp işlerini bir bütün olarak mukayeseli bir şekilde mütalâa eden bir âlim ve sanat mevcuttur. Harbi, Condottiere'lerin sık sık parti değiştirmelerine ve tamamiyle pratik amaçlara göre hareket etmelerine uyar şekilde, dürüst olarak sevk ve idare etmekten duyulan bitaraf sevince ilk defa bu memlekette rastlanmaktadır. 1451 ve 1452 tarihlerindeki Milano-Venedik harbinde Francesco Sforza ile Jacopo Piccinino karşı karşıya savaşırken edip Porcellio, Napoli Kırالی Alfonso'nun emri ile bir relazione²⁶ yazmak üzere Jacopo Piccinino'nun genel karargâhını takip ediyordu. Bu rapor, tamamiyle temiz olmamakla beraber akıcı bir Lâtince ile ve o zamanki humanistlerin ağdalı dil zihniyetine uygun bir üslûpta yazılmış, heyet-i umumiyesi ile Caesar'ın *Commentaries* örneğine göre içine nutuklar, bir takım garibeler ve buna benzer şeyler serpiştirilmiştir. Yüz

²⁶ Porcellii commentaria Jac. Piccinini: Murat. XX 1453 harbi hakkındaki zeyl için bk. aynı eser. XXV.

yıldan beri Scipio Africanus maior ile Hannibal'dan hangisinin daha büyük bir insan olduğu²⁷ meselesi üzerinde ciddi tartışmaların devam etmesi dolayısıyla bütün eser boyunca Piccinino, Scipio olarak ve Sforza ad Hannibal adı ile geçmektedir. Milano ordusu hakkında da objektif rapor verilmek gerekiyordu. Sofist, Sforza tarafından kabul edilmek için müracaatta bulundu; insan safları arasından geçirilerek dükanın huzuruna götürüldü; her şeyi son derece övdü ve orada gördüklerini gelecek nesillere intikal ettireceğini vaadetti²⁸. Bundan başka İtalyan edebiyatı harp ve harp hileleri tasvirleri bakımından da zengindir. Bunlar genel olarak aydın kimseler için olduğu kadar uzmanlar için de yazılmış eserlerdir. Buna mukabil kuzey Avrupa memleketlerinde aynı konuya dair kaleme alınmış olan yazılar, meselâ Diebold Schelling'in *Burgund Harbi* adlı eseri, edebî şekilden mahrumdur ve bunda kupkuru kronik üslûbuna sadık kalınmış bulunmaktadır. Harp işleri bahsinde ortaya çıkmış amatörlerin en büyüğü²⁹ olan Machiavelli, *Arte della guerra* adlı kitabını o zaman kaleme almıştır. Fakat savaşçının ferden sübjektif olarak yetişmesi keyfiyeti, bir veya birkaç çiftin alenî merasimle karşı karşıya geçerek döğüşmesinde en gelişmiş ifadesini bulmuştur; bu ise meşhur Barletta karşılaşmasından

---

²⁷ Porcellio, Scipio Africanus maior'u kasd ettiği halde yanılarak Scipio "Aemilianus" demektedir.

²⁸ Simonetta, Hist. Fr. Sfortiae: Murat. XXI, Col. 630.

²⁹ Bu sıfatla mutalea ediliyor. Karş. Bandello, Parte I. Nov. 40.

(1503) çok kere daha önce vaki olmuştur³⁰. Böyle bir karşılaşmada galip gelen muhakkak surette şair ve humanistler tarafından övülürdü; halbuki kuzey Avrupa memleketlerinde bu yoktu. Bu cenglerin sonucunu tâyin eden kuvvet artık Tanrı iradesi değildi; zafer tamamiyle şahsî kuvvet ve iktidara mal ediliyordu; seyircilerde de tutuşulan heyecanlı bir bahsin sonucu, aynı zamanda ordu veya millet şerefine bir tebci olarak görünüyordu.

Aşikârdır ki harp işlerinin böyle tamamiyle rasyonel bir şekilde ele alınması, belli şartlar altında, siyasî garezin tesiri olmadan da, meselâ sırf bir yağma vaadî dolayısıyla, en korkunç hareketlere yol açıyordu. 1447 tarihinde Sforza, askerlerine Piacenza şehrini kırk gün müddetle yakıp yıkmak müzadesini vermek zorunda bırakılmıştı. Bundan sonra şehir uzun zaman bomboş kalmış ve nihayet zorla yeniden ahali yerleştirmek mecburiyetinde kalınmıştır³¹. Ancak bu ve buna benzer olaylar, sonradan yabancı or-

---

³⁰ Karş. meselâ: De obsidione Tiphernatium: Rer. italicar. scriptores ex codd. fiorent., cilt II, Col. 690. 1447 yılına ait çok karakteristik bir olay. — Mareşal Boucicault ile Galeazzo Gonzaga'nın 1406 tarihinde Cagnola yakınlarında ye-kâyek dövüşmeleri: Archiv. Stor. III, p. 25. — Papa IV. Sixtus'un, muhafız kıtasındaki adamların duellolarını ne kadar takdir ettiği, Infessura'da anlatılmaktadır. Duelloyu yasak eden buyruklar, bu papanın ardaları tarafından çıkarılmıştır. Sept. Decretal. V. Tit. 17.

³¹ Daha etraflı bilgi için bak: Archiv. stor., Append. Tom. V, ve Baluz. Miscel. 1. III, p. 158 de mevcut bir maktup, Sforza'nın ücretli askerlerinin dünyada en korkunç yağmacılar olduklarını göstermektedir.

duların İtalya'ya getirdikleri felâketlerin yanında pek hafif kalmaktadır. Hususiyle İspanyollar'da, belki batı milletleri kanına karışmış yabancı bir unsur, belki de engizison zulümleri sahnelerine alışmış bulunmaları keyfiyeti, yaradılışlarının şeytanî bir tarafını harekete geçirmiştir. Prato, Roma vesaire gibi yerlerde yaptıkları korkunç zulümleri ile İspanyolları tanıdıktan sonra, Katolik Ferdinand ve V. Karl (Şarlken) a yüksek anlamda ilgi göstermek çok güçtür. Bunlar asker gürûhlarının huylarını gayet iyi bildikleri halde onları başıboş bırakmışlardır. Bu hükümdarların evrak dairelerinde yığılı bulunan ve günden güne meydana çıkarılan vesikalar, tarih bilgisi için daima en önemli kaynaklar olarak kalacaktır. Fakat bu gibi hükümdarların yazılarında hiç kimse verimli bir siyasî fikir artık aramıyacaktır.

Tamamiyle istisnaî mahiyette bir varlık olarak Papalık ve Kilise Devleti üle¹ şimdiye kadar İtalya devletlerinin karakterlerini tesbit ederken ancak fırsat düştükçe meşgul olduk. İtalyan devletlerini bilhassa enteresan kılan cihet, yani kuvvet araçlarının bilinçli bir şekilde artırılması ve teksif edilmesi, Kilise Devletinde çok az rastladığımız bir keyfiyettir. Burada ruhanî kuvvet cismanî kuvvetin geliştirilmesin-

---

¹ Bu hususta okuyucularımıza bir daha tekrarlamamak üzere şu eserleri tavsiye edeceğiz: Ranke, Die Römischen Paepste (Roma Papaları tarihi), cilt I; Sugenheim, Geschichte der Entstehung und Ausbildung des Kirchenstaates (Kilise Devletinin meydana gelişi ve geliştirilmesi tarihi).

deki eksiklikleri daima örtmekte ve bunların telâfisine yardım etmektedir. İşte böyle bir bünyeye sahip bulunan bir devlet, XIV. yüzyıl boyunca ve XV. asrın başlarında ne kadar çok tehlikelere göğüs germek zorunda kalmıştır! Papalık esir edilerek güney Fransa'ya götürüldüğü zaman başta her şey altüst olmuştu. Fakat Avignon, paraya, askere, büyük bir devlet ve savaş adamına sahip bulunuyordu. Bu adam, Kilise Devletine yeniden temamiyle boyun eğdiren İspanya'lı Albornoz idi. Üstelik de Şizma* çıktığı zaman Papalık Devleti için nihaî olarak büsbütün yok olmak tehlikesi çok daha büyüktü. Gerçekten de o vakit ne Romo'daki papa ve ne de Avignon'daki papa, yeni baştan kaybedilen devleti ele geçirebilmek için yeter derecede zengin değildi. Fakat kilise birliğinin kurulmasından sonra Papa V. Martin zamanında buna muvaffak olundu. IV. Eugen devrinde aynı tehlike yeniden ortaya çıktığı vakit bunu da başarı ile atlatmak mümkün oldu. Ancak, Kilise Devleti İtalya'daki ülkeler arasında temamiyle başka ve bunlara hiç benzemeyen bir bünyeye sahipti ve daima da böyle kalmıştır. Roma'da ve Roma çevresinde Colonna, Savelli, Orsini, Anguillara ve ilah... gibi büyük zadedgân aileleri, Papalığa karşı koyuyorlardı. Ümbria'da, sınır boylarında ve Romagna'da şimdi artık şehir cum-

---

* Şizma: Yunanca ayrılma anlamına gelir. Burada bir kısım katoliklerin seçilen papayı beğenmemeleri dolayısıyla başka bir papa seçerek katolik kilisesini bölmeleri kasd edilmektedir. Tarihte Büyük Şizma diye anılan olay, 1378 ile 1417 tarihleri arasında aynı zamanda hem Roma'da ve hem de Avignon'da ayrı ayrı iki papanın hüküm sürmeleridir.

huriyetleri hemen hemen hiç kalmamıştı. Esasen Papalık, bu şehir cumhuriyetlerinin kendisine gösterdikleri bağlılık ve uysallığın kadrini lâıkiyle bilememiştir. Şehir cumhuriyetleri yerine şimdi küçüklü büyüklü olmak üzere birçok hükümdar hanedanları türemiştir. Bunların Papalığa itaatları ve birer vasal olarak sadakatları büyük bir değer ifade etmiyordu. Ayrı ve kendi kuvvetlerine dayanarak tutunan hanedanlar olarak bunların kendilerine öz şahsî menfaatları vardı. Yukarıda (sayfa 40 ve 61 de) bu hanedanların en önemlileri hakkında bu bakımdan bazı bilgiler vermiş bulunmaktayız.

Yine burada Kilise Devletini bir bütün olarak ele alıp, üzerinde kısaca durmak gerekiyor. XV. asrın ortalarından beri Papalık, İtalyan siyasî zihniyetinin ayrı ayrı yönlerden bu devleti de hükmü altına almağa ve peşinden sürüklemeye kalkışması ile, yeni ve dikkate değer buhranlar ve tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu tehlikelerin ancak pek az bir kısmı dışarıdan ve halktan gelmektedir. Asıl büyük tehlikelerin kaynağı, doğrudan doğruya papaların şahsî mizaçlarında bulunmaktadır.

Alp'lerin ötesinde kalan memleketleri şimdilik bir tarafa bırakalım. Papalık İtalya'da öldürülme tehdidi karşısında kaldığı takdirde ne XI. Louis idaresindeki Fransa'dan, ne İki Gül Harbi başlangıcında İngiltere'den, ne yine tamamiyle parçalanmış bir durumda bulunan İspanya'dan ve ne Basel Konsil'inde*

---

* Basel Konsili: 1431-1449 de Basel şehrinde toplanan büyük ruhani meclis. Bu mecliste kilise islâhatı meseleleri görüşülmüştür.

aldatılmış olan Germanya İmparatorluğundan en ufak bir yardım görebilirdi. Aslında da bu devletler yardım yapacak iktidarda değillerdi. İtalya'da ise tahsil görmüş ve hattâ görmemiş insanlar arasında bazı kimseler vardı ki bunlar, papalığın kendi memleketlerine ait bir müessese olduğu kanaatini besliyorlar ve bunu bir çeşit millî gurur vesilesi yapıyorlardı. Böyle olmasında ve böyle devam etmesinde birçok kimselerin belli bir takım menfaatları vardı. Çok büyük bir halk kitlesi de papanın dua ve takdis kudretine² inanıyordu. Bunlar arasında Vitellozzo Vitelli gibi korkunç caniler de vardı. Papanın oğlu tarafından boğdurtulurken bu adam, Papa VI. Alexander'ın endüljansı için yalvarmıştır³. Ancak, papaya bes-

² Papa IV. Eugen'in takdislerinin Floransa'da yaptığı tesir: Vespasiano Fiorent. p. 18. — V. Nicolaus'un yetkilerinin azameti, bak: Infessura (Eccard, II, Col. 1883 vd.) ve J. Manetti, Vita Nicolai V. (Murat. III, II, Col. 923). — II. Pius'a biatler: Diario Ferrarese (Murat. XXIV, Col. 205) ve Pii II. Comment., aynı külliyat, bilhassa IV., 201, 204; XI, 562. Meslekten kaatil olanlar dahi papaya karşı koymaya cesaret edememektedirler. — Tantanaya düşkün olan Papa II. Paul (Platina I. c. 321) ve ayağındaki şişlere rağmen büyük paskalya ayinini oturarak icra eden IV. Sixtus, yüksek kilise hizmetlerine büyük bir önem verirlerdi (Jac. Volateran-diarium, : Murat. XXIII, Col. 131). Dikkate şayandır ki halk, takdisin sihirli kuvveti ile takdis edenin liyakatsızlığını birbirinden ayırırdı. Papa 1481 de göğe çıkış takdisini veremediği zaman, halk söyleniyor ve ona küfrediyordu (Aynı külliyat, Col. 133).

³ Macchiavelli, Scritti minori, p. 142, Sinigaglia felâketi hakkındaki meşhur makalede. — Şüphesiz ki İspanyollarla Fransızlar, İtalyan askerlerinden daha güçlü idiler.

lenen bütün bu sevgiler, hep el ele verseler bile, mevcut kin ve kıskançlıktan faydalanmasını bilecek kabiliyette ve gerçekten karar sahibi düşmanlar karşısında Papalığı kurtarmış olamazdı.

İşte dışarıdan gelebilecek yardım ümidinin bu kadar zaif bulunduğu sıralardadır ki Papalık Devleti'nin içinde en büyük tehlikeler baş göstermiştir. Şimdi Papalık, İtalyan cismanî hükümdarlıkları zihniyeti içinde yaşıyor ve hareket ediyordu; sadece bu sıfatı ile bile Papalık da cismanî devletler gibi karanlık anlar yaşamasını öğrenmek zorunda idi. Fakat bünyesindeki özellik dolayısıyla onlardan büsbütün başka bir takım renkler arz ediyordu.

Roma şehrinde vukua gelen karışıklıklar karşısında öteden beri fazla korkulmuyormuş gibi bir tavır takınılıyordu. Zira biliniyordu ki halk ayaklanmaları ile kovulmuş bulunan papalar tekrar Roma'ya dönmüşlerdi ve Roma'lılar kendi menfaatları icabı olarak Papalığın bu şehirde bulunmasını arzu etmek zorunda idiler. Ancak o zamanın Roma'sı sadece sırf Papalığa karşı yönetilmiş şiddetli bir aleyhtarlığı⁴ ge-

---

Karş.Paul. Jov. Vita Leonis X. (L. II.), Ravenna meydan muharebesinden önceki sahne; burada İspanyol ordusu, sevinç göz yaşları dökmekte olan elçinin başına toplanarak, serbest bırakılmasını istemiştir. Yine Milano'da Fransızlar hakkında verilen mâlumat: Aynı eserde.

⁴ Gerçek bir papanın, İsa'nın fakirliği alâmetine malik bulunması zorunda olduğuna inanan Poli (Campagna'da) müşriklerinde, buna mukabil sadece bir Valdenser öğretisinden başka birşey bulunmasa gerek. Bunların Papa II. Paul zamanında nasıl tevkif edildikleri, Infessura (Eccard. II. Col. 1893) de ve Platina, p. 317 ve ilaah.. de anlatılmaktadır.

liştirmiş olmakla kalmıyordu, aynı zamanda en ciddi komplolarda dışarının gizli parmağı da kendini gösteriyordu. Meselâ, Roma şehrine çok büyük iyilikler yapmış olan V. Nicolaus gibi bir papaya karşı bile Stefano Porcari suikasdı tertib olunmuştu (1453). Porcari, Papalık hâkimiyetini büsbütün yıkmak amacını güdüyordu ve çok sayıda kimseler onun bu tertibinden haberdar idiler. Gerçi bunların adları verilmemektedir⁵, fakat muhakkak surette bunları İtalyan hükümetlerinin içinde aramak lâzımdır. Yine aynı papa zamanında idi ki Lorenzo Valla, Konstantin Hibenâmesi'nin uydurma bir vesikadan ibaret olduğunu gösteren meşhur yazısını yayınlamış* ve ruhanî Kilise Devletinin vakit geçirilmeden cismanîleştirilmesi temennisini ilâve etmişti⁶.

⁵ L. B. Alberti, de Porcaria conjuratione: Murat. XXV, Col. 308 vd.. — Porcari'nin istediği, omnem pontificam turbam funditus extinguere idi. Müçllif eserinin sonunda şöyle diyor: Video sane, quo stent loco res Italiae; intelligo, qui sint, quibus hic perturbata esse omnia conducatur... Onları extrinsecos impulsores diye adlandırmakta ve yaptığı fenalıklar hususunda Porcari'yi tâkip edecek kimselerin gelecekleri düşüncesini açıklamaktadır. Şüphesiz ki Porcari'nin hayalleri, Cole Rienzi'nin rûyalarına benzemektedir.

* Konstantin Hibenâmesi (Donatio Constantini): İmparator Büyük Konstantin'in sözde tanzim ettiği bir vesikadır. Bununla Konstantin, Roma ile İtalyayı Papalığa temlik etmektedir. Aslında bir papa tarafından tanzim edilmiş olan bu vesikanın sahte olduğu, tenkidi filoloji araştırmaları sonunda meydana çıkmıştır.

⁶ Ut Papa tantum vicarius Christi sit et non etiam Caesaris.. Tunc Papa et dicetur et erit pater sanctus, pater omnium, pater ecclesiae, etc.. (Öyle ki Papa, yalnız İsa'nın

Papa II. Pius'un 1459 da mücadele etmek zorunda kaldığı Catilina çetesi mensupları da genel olarak papasların hâkimiyetini yıkmak amacını güttüklerini saklamıyorlardı. Bunların asıl başı olan Tiburzio, bu arzunun aynı yıl içindeki bir günde gerçekleşeceğini kendisine kâhinlerin haber verdiklerini söylüyordu. Roma'nın birçok ileri gelenleri, Tarentum Prensi ve Condottiere Jacopo Piccinino'nun tertibinden haberdar idiler ve onu teşvik ediyorlardı. Gerçekten de, zengin başpapaların saraylarında (onlar hususiyle Aquileia kardinalını göze kestirmişlerdi) ne kadar büyük servetler yığılmış bulunduğunu düşünürsek, hemen hemen hiçbir korunma tedbiri alınmamış bulunan şehirde bu gibi teşebbüslerin daha sık sık ve daha başarılı olarak görülmediğine hayret etmemiz lâzım gelir. Papa II. Pius'un Roma dışında olmak şartıyla nerede olursa olsun oturmayı tercih etmesi sebepsiz değildir: II. Paul 1468 tarihinde aynı mahiyette gerçek veya sözde bir suikasttan dehşetli korkular geçirmiştir⁸. Günün birinde Papalık ya böyle bir baskına kurban gitmeğe mahkûmdu, yahut ta himayeleri ile eşkiya gürûhlarının çoğalmasına yol açan fitneci zadegânı zorla itaat altına almak mecburiyetinde idi.

İşte bu işi, korkunç Papa IV. Sixtus kendine bir vazife edinmiştir. Roma ve çevresini, hususiyle Colonna ailesi ile başarılı mücadelesinden sonra, nüfuzu

---

vekili olsun, fakat aynı zamanda Caesar'ın vekili olmasın... O zaman Papa mukaddes peder, herkesin babası, kilisenin babası adları ile anılacak ve öyle de olacaktır).

⁷ Pii II. Commentarii, IV, p. 208 vd.

⁸ Platina, Vitae Papar., p. 318.

altına alan ilk papa cdur. Bu sayededir ki o, gerek Kilise Devleti içindeki işlerde ve gerekse İtalya siyasetinde böyle büyük bir cesaret ve azimle hareket edebilmiş, bütün batı dünyasının şikâyetlerini ve Konsil toplamak tehditlerini işitmezlikten gelmiştir. Bunun için muhtac olduğu parayı, birdenbire sınırsız bir şekilde artan ve kardinallıktan en ufak tevcihlere kadar bütün makamlara şamil olan ruhanî memurlukların satılması yolu ile sağlıyordu⁹. Sixtus'un kendisi bile papalık mevkiine gelebilmek için rüşvet vermek zorunda kalmıştı.

Bu kadar umumileşen suiistimaller, ergeç, kutsal Papalık makamının mukadderatına uğursuz tesirler yapabiliirdi. Ancak, böyle bir şey henüz çok uzak görünüyordu. Fakat nepotizma (papa akrabalarını himaye ile yüksek makamlara geçirmek) daha şimdiden uğursuz tesirlerini gösteriyor, bu rejim yüzünden Papalık bir anda temelinden çökmek tehlikesi karşısında bulunuyordu. Bütün akrabaları arasında Kardinal Pietro Riario, Sixtus'un en büyük ve hemen hemen istisnaî teveccühüne nail olmuştu. Pietro Riario öyle bir adamdı ki çok kısa, bir zamanda kısmen işidilmemiş derecedeki lüksü, kısmen dinsizliği ve siyasî plânları hakkında dolaşmağa başlayan söylentiler dolayısıyla, bütün İtalyanların zihnini meşgul etmeğe

⁹ Battista Mantovano, de calamitatibus temporum, L. III. Arap günlük, Tyros'lu ergovan, Hint'li fil dişi satar: venalia nobis templa, sacerdotes, altaria, sacra, coronae, ignes, thura, preces, coelum est venale, Deusque. (Bizde mâbetler, rahipler, sunaklar, âyinler, çelenkler, ateşler, günlükler, dualar, gök. hattâ Tanrı, satın alınabilir şeylerdir).

başlamıştı¹⁰. 1473 te Milano Dukası Galeazzo Maria ile şöyle bir anlaşma yapmıştı: Duka Lombardia Kırallı olacak ve sonra Pietro Riario'yı, Romaya döndüğü zaman Papalık tahtına oturabilmek için para ve asker kuvveti ile destekleyecekti. Anlaşıldığına göre Sixtus, kendi isteği ile mevkiini ona bırakmış olacaktı¹¹. Her halde Papalık tahtının irsî bir hale getirilmesi suretiyle Kilise Devleti'nin cismanileştirilmesi sonucunu elde etmek amacını güden bu plân, Pietro'nun birden bire ölümü ile suya düşmüştür. İkinci nepot (papanın akrabası) Girolamo Riario, cismanî mevkide kalmış ve Papalığa dokunmamıştır. Fakat bu adamdan itibaren nepotlar, büyük hükümdarlıklar ele geçirmek uğrunda sarf ettikleri faaliyetler neticesinde karışıklıkları daha da çoğaltarak İtalya'nın rahatını kaçırmışlardır. Eskiden papaların Napoli üzerindeki metbûluk haklarını akrabaları lehine kullanmak istedikleri görülmüştü¹². Fakat Papa III.

¹⁰ Bak meselâ Annales Placentini: Murat. XX, Col. 943.

¹¹ Corio, Storia di Milano, fol. 416-420. Pietro, Sixtus'un papalığa seçilmesini desteklemişti, bak: Infessura. Eccard, csriptores, II, Col. 1895. — Dikkate şayandır ki daha 1469 da, üç yıl içinde Savona'dan, (1471 de papalığa sevilen Sixtus'un memleketidir). kurtuluşun geleceği kehanetinde bulunmuş idi; bak Baluz. Miscell. III, p. 181 deki tarihli mektup. — Macchiavelli, Stor. fiorent. L. VII ye göre Venedikliler kardinali zehirlemişlerdi; gerçekten de bunu kabul etmek için bâzı sebepler mevcuttur.

¹² Daha II. Honorias, I. Wilhelm'in ölümünden sonra 1427 de, Apulia'yı Papalığa kalmış bir miras olarak kendine mal etmek istemişti.

Calixtus'un da bu teşebbüste muvaffak olamamasından beri böyle bir şey düşünmek kolay değildi. Girolamo Riario, Floransa'yı yere sermek teşebbüsü (kim bilir belki daha bazı başka plânları da) başarısızlıkla neticelendikten sonra, bizzat Kilise Devletine ait topraklar üzerinde bir hükümdarlık kurmakla yetinmek zorunda kalıyordu. Böyle bir şeyi haklı göstermek için Romagna'nın, hükümdar ve şehir tiranları idaresinde Papalığın hâkimiyetinden büsbütün çıkmak tehlikesi altında bulunduğu; veya, eğer Roma bu tarzda müdahale etmiş olmasa, Romagna'nın çok geçmeden Sforza'larla Venedik'lilerin eline düşecek bir ganimet olacağı iddiası ileri sürülebilirdi. Ancak, o zamanlarda ve o şartlar altında, böyle hükümranlık kazanmış olan nepotların ve ardalarının, artık kendilerini ilgilendirmeyen papalara sadık kalacaklarını kim garanti edebilirdi? Henüz hayatta olan papa bile oğlundan veya yiğeninden her zaman emin değildi. Bir papanın, kendinden önceki papanın akrabasını, bizzat kendisinininkini yerine geçirmek için mevkiinden kovması yakın bir ihtimaldi. Bütün bu hallerin Papalık müessesesi üzerine yaptığı tesir cidden düşündürücü mahiyette idi. Ruhânî olanlar da dahil olmak üzere bütün zor araçları, sonu çok şüpheli olan ve kutsal tahtın diğer meseleleri yanında ancak tâli derecede tutulması gereken bir amaç uğrunda hiç çekinilmeden kullanılıyordu. Şiddetli sarsıntılar ve umumun nefreti arasında bu amaca ulaşılması halinde bir hanedan kuruluyordu, öyle bir hanedan ki menfaatlarının en büyüğünü Papalığın ortadan kalkmasında görüyordu.

Sixtus'un ölümünden sonra Girolamo, gasb yolu ile elde edilmiş prensliğinde (Forli ve Imola) ancak son derece büyük zahmetlerle ve yalnız zevcesinin mensup bulunduğu Sforza hanedanının himayesi sayesinde tutunabiliyordu. Sixtus'un ölümü üzerine papa seçmek üzere 1484 tarihinde toplanan Kardinaler Meclisinde — ki burada VIII. Innocent seçilmiştir — vukua gelen bir hadise, Papalığın dış güvenliğini sağlar mahiyette görünüyordu: Aynı zamanda hükümdarlık sürmekte olan hanedanlara mensup iki kardinal, son derece hayasız bir tarzda hareket ederek para ve unvan karşılığında oylarını satmışlardır. Bu kardinaler, Kral Ferrante'nin oğlu Giovanni d'Aragon ile Moro'nun kardeşi Ascanio Sforza'dırlar¹³. Böylece hiç değilse Napoli ve Milano hükümdar hanedanları, yağmada payları bulunduğundan, Papalığın yaşamasında kendileri için menfaat görüyorlardı. Bundan sonraki papayı seçmek üzere toplanan Kardinaler Meclisinde beşi müstesna olmak üzere bütün kardinaler kendilerini sattıkları zaman, Ascanio, bir defa daha büyük ölçüde rüşvetler aldı ve üstelik de gelecek sefere bizzat papa olmak ümidine düştü¹⁴.

Lorenzo Magnifico da Medici hanedanının bu işten eli boş çıkmaması arzusunda idi. Bu maksatla kızı Maddalena'yı yeni papanın oğlu Franceschetto

¹³ Fabroni, Laurentius magnus, Adnot. 130. Bu ikisi hakkında Vespucci şöyle diyor: hanno in ogni elezione a mettere a sacco questa corte, e sono i maggior ribaldi del mondo (Bunlar sarayı yağma etmeğe kesin olarak karar vermişlerdir ve dünyanın en büyük rezilleridir).

¹⁴ Corio, fol. 450.

Cybò ile evlendirdi. Böylece o, yalnız kendi oğlu Kardinal Giovanni (sonraki Papa X. Leo) için çeşitli ruhanî tevcihler değil, aynı zamanda damadının da süratle yükseltilmesini bekliyordu¹⁵. Fakat, damad için imkânsız bir istekte bulunuyordu. VIII. Innocent zamanında devletler kurmak sonucuna varan cüretli nepotizma bahis konusu olamazdı; çünkü Franceschetto çok sünepe bir adamdı ve tıpkı babası gibi onun da iktidardan en bayağı anlamda faydalanmaktan, yâni büyük paralar yağmaktan başka bir düşüncesi olamazdı¹⁶. Baba ile oğulun bu işi yapış tarzları o kadar kötü idi ki, daha uzun zaman sürseydi devleti çok tehlikeli bir çöküntüye, büsbütün dağılmaya götürmesi mukadderdi.

Sixtus parayı bütün ruhanî ünvan ve makamları satmak ve günah affetmek suretiyle yağmıştı. Innocent ile oğlu ise cismanî suçları affetmek için bir banka kurmuşlardır. Bu bankaya büyük ölçüde para yatıran kimselerin adam öldürme suçları affedilmektedir. Her kefaret papanın hazinesine 150 Dukat getirmektedir. Bu miktarın üstünde ne ödenirse fazlasını Franceschetto almaktadır. Bu papanın hususiyle

¹⁵ Lorenzo'nın çok karakteristik bir ihtar mektubu: Fabroni, Laurentius magnus, Adnot. 217 ve hülâsa olarak Ranke, Die Römischen Paepste I, s. 45.

¹⁶ Bundan başka belki Napoli fieflerinde gözü vardı: bu sebeple Innocent, Anjou'ları Kral Ferrante'ye karşı yeniden kışkırtmıştı. Bu işte papanın hareketleri, Napoli'de ikinci Baronlar Ayaklanması'na iştiraki, beceriksizce olduğu kadar şerefsiz bir tarzda da vukubulmuştur. Yabancı memleketleri tehdid etmekte kullandığı kaba metot hakkında bak: yukarda sayfa 130.

son zamanlarında Roma, himaye gören ve görmeyen kaatillerle baştan başa dolmuştur. Sixtus'un bastırmağa başlamış bulunduğu ayaklanmalar yeniden almış yürümüştür. İyi bir surette muhafaza altına alınmış olan Vatikan'da oturan papa, ödeme kabiliyetleri yüksek canileri yakalamak için ötede beride tuzaklar kurmakla yetinmektedir. Fakat Franceschetto için bir tek esas mesele vardı ki o da papa öldüğü zaman yanına mümkün olduğu kadar zengin hazineler alarak ne şekilde sıvışıp ortadan kaybolabileceği düşüncesinden ibaretti. Bir defa habasının öldüğü hakkında verilen yanlış bir haber (1490) üzerine kendi kendini ele vermişti. Mevcut paranın bütünü, yâni Kilise Devletinin hazinesini olduğu gibi alıp götürmek istemişti. Çevresindekiler onu bundan alıkoyunca hiç olmazsa Türk şehzadesi Cem Sultanı elden çıkarmamak gerekiyordu. Bu şehzade, meselâ Napoli Kırallı Ferrante'ye yüksek fiatla satılabilecek canlı bir servet idi¹⁷. Çoktan geçmiş gitmiş zamanların siyasî imkânlarını kestirmek güçtür. Fakat hiç de reddedilemeyecek bir şekilde şu sual akla gelmektedir: Acaba, Roma bu yaradılıştta iki veya üç daha papaya tahammül edebilir mi idi? Yalnız seyyahları ve ziyaretçileri değil, aynı şekilde Roma Kırallı Maximilian'ın gönderdiği bütün bir elçilik heyetini Roma yakınlarında soyarak don gömlekle bırakacak, bâzı elçileri şehre girmeden geri dönmeğe zorlayacak kadar işi ileri götürmek, Avrupa'nın Papalığa inanan memleketlerine karşı her halde pek akıllıca bir hareket değildi.

¹⁷ Karş. Bilhassa Infessura, Eccard, Scriptorum II, aynı yer.

Şüphesiz ki bu hâl, yüksek kabiliyetli Papa VI. Alexandr (1432-1503) 'ın şahsiyetinde kendini canlı bir şekilde gösteren iktidar ve iktidardan zevk alma kavramı ile telif kabul etmezdi. Gerçekten de yapılan ilk iş, genel asayişin yeniden sağlanması ve bütün ücretlerle tahsislerin tam olarak ödenmesi olmuştur.

İşi sıkı tutarsak, İtalyan kültür şekillerini bahis konusu ettiğimiz burada Alexandr'in papalığı zamanı üzerinde hiç durulmadan geçilebilir; çünkü bu papanın mensup bulunduğu Borgia ailesi, tıpkı Napoli hükümdarları hanedanı gibi, İtalyan soyundan değildir. Alexandr, Cesare ile açıktan açığa İspanyolca konuşmaktadır; Lucrezia Borgia, Ferrara'da karşılanırken İspanyol tuvaleti giymekte ve İspanyol soytarıları tarafından şarkılarla eğlendirilmektedir. Ailenin en mahrem hizmetçileri İspanyollardır. Cesare'nin 1500 savaşında kullandığı o korkunç silâhli kuvveti, hatta cellâdı Don Micheletto ile zehircisi Sebastian Pinzon, anlaşıldığına göre hep İspanyalıdırlar. Meşgul olduğu çeşitli işler arasında Cesare, bir defa da tamamiyle İspanyol tarzına uygun olmak üzere, kapalı bir avluda altı adet vahşi boğa öldürmüştür. Ancak başını bu ailenin teşkil ettiği sanılan suistimaler, Roma'da çok daha evvel almış yürümüş bulunuyordu.

Borgia'ların ne oldukları ve ne yaptıkları çok kere ve hem de etraflı olarak tasvir edilmiştir. Gerçekten de ulaşmağa muvaffak oldukları ilk hedef, Kilise Devletini tamamiyle itaatları altına almak olmuştur: Çoğu Kilise Devletinin az veya çok derecede

İtaatsız vasallarından ibaret bulunan küçük hükümdarların hepsini¹⁸ yerlerinden kovmuşlar veya ortadan kaldırmışlardır; Roma şehrinin içinde ise başlıca iki büyük partiyi, yâni sözde Guelf taraftarı olan Orsini ile yine sözde Ghibellin taraftarı olan Colonna partilerini yok etmişlerdir. Fakat bu hususta kullandıkları vasıtalar okadar korkunçtu ki Papalık, eğer bu arada vukua gelen bir olay (baba ile oğulun aynı zamanda zehirlenmeleri) durumu birden bire değiştirmemiş olsaydı, bu hareketlerin tabii ve zarurî neticesi olarak mahvolur giderdi. Bununla beraber Alexandr, ahlâka aykırı hareketleri karşısında Hıristiyan âleminin duyduğu nefret ve gazaba fazla önem vermek zorunda değildi; çevresine korku salmış, herkesi kendine bağlanmaya zorlamıştı; yabancı hükümdarları da kazanmak mümkün olmuştu; hatta Fransa Kırallı XII. Louis, bütün kuvvetiyle papaya yardım ediyordu. Fakat Avrupa'da yaşayan geniş halk kitleleri. Orta - İtalya'da olup bitenler hakkında hemen hemen hiçbir fikre sahip değillerdi. Bu anlamda gerçekten tehlikeli olan biricik ân, Fransa Kırallı VIII. Charles'ın yaklaşması ile meydana gelmişti. Fakat bu da hiç beklenmedik bir şekilde zarar vermeden atlatıldı. Ancak, bu zamanda bile bir müessesese olarak Papalığın mukadderatı değil¹⁹, olsa olsa Alexandr'ın yerine

---

¹⁸ Bologna'da Bentivogli ile Ferrara'da Este hanedanları müstesna. Este'ler, Borgia'larla aile münasebetleri kurmak zorunda bırakıldılar: Lucrezia Borgia, prens Alfonso ile evlendi.

¹⁹ Corio'ya göre (Fol. 479) VIII. Charles bir Konsil

daha iyi bir papanın geçirilmesi bahis konusu idi. Papalık müessesesi için büyük, kalıcı ve gittikçe artan asıl tehlike, Alexandr'ın doğrudan doğruya kendisinde, hususiyle oğlu Cesare Borgia'nın şahsında saklı bulunuyordu.

Babanın yaradılışında hüküm etmek, servet yığmak ihtirasları, zevk ve sefa düşkünlüğü ile kuvvetli ve parlak kabiliyetler bir araya toplamış bulunuyordu. Alexandr iktidarın ve sefahatın doya doya zevkini almak, tadını çıkarmak yolunda ne mümkünse hepsini papalığının daha ilk gününden beri en geniş ölçüsüyle yapmakta bir sakınca görmüyordu. Bu amaca ulaşmak için kullanacağı araçları seçmek hususunda kendini herhangi bir kayıpla bağlı saymıyordu. Hemen o anda biliniyordu ki papalığa seçilebilmek için gös-

---

toplayıp papayı tahttan indirmeği, hatta Fransa'ya götürmeği düşünüyordu ve bunları Napoli'den dönüşüne bırakmıştı. Benedictus, Carolus VIII. (Eccard, Scriptores, II, Col. 1594) a göre her ne kadar VIII, Charles, Napoli'de, papa ile kardinaller kendisinin yeni tacını tanımaya reddettikleri zaman, "de Italiane imperio deque pontificis statu mutando" (İtalya İmparatorluğunun ve papanın durumunun değişmesi) fikrini besliyordu ise de çok geçmeden düşüncesini değiştirerek Alexandr'ı zelil bir mevkie düşürmekle yetinmek istiyordu. Ancak, papa, kiralın önünden sıvışarak kurtulmağa muvaffak oldu. Bundan sonraki olaylar hakkında bilgi için bak: Pilogerie, Campagne et bulletins de la grande armée d'Italie 1494-1495 (Paris 1866). Burada Alexandr'ın tehlike anları (sayfa 111, 117 ve ilaah..) belirtilmektedir. Dönüşte Charles (sayfa 281 vd.), papaya fenalık yapmak istemedi.

terdiği fedakârlığı fazlasiyle telâfi edecekti²⁰ ve ruhanî makamları satmak yolu ile elde edeceği paralar, kendisini seçtirmek için harcadığının kat kat üstünde olacaktı. Üstelik Alexandr, *kançlar* yardımcılığında ve eskiden üzerinde bulundurduğu daha başka memurluklarda edindiği tecrübeler sayesinde mümkün olan para kaynaklarını pek iyi tanıyor ve büyük bir iş adamı mahareti ile hareket etmesini, Papalık sarayına mensup olanların hepsinden çok daha iyi biliyordu. Daha 1494 yılı içinde idi ki Carmelite tarikatına mensup olup Roma'da ruhanî makamların satılması aleyhinde vaazlarda bulunan Genova'lı Adamo adında bir rahip, yatağında yirmi yerinden yaralanarak öldürülmüş halde bulunmuştu. Çok miktarda para koparmadan Alexandr'ın tâyin etmiş olduğu bir kardinal hemen hemen yok gibidir.

Fakat papa, zamanla oğlu Cesare Borgia'nın nüfuzu altına girince cebir vasıtaları büsbütün şeytanî bir mahiyet kazanmış ve bunların, tâkib olunan amaç üzerinde zarurî olarak tesirleri görülmüştür. Roma'daki ileri gelenlere ve Romagna'daki sülâlelere karşı girişilen mücadelelerde irtikâb olunan hareketler, sadakatsizlik ve zülüm alanlarında

²⁰ Corio, Fol. 450. Malipiero, Ann. Veneti: Archiv. stor. VII, I, p. 318. Ailenin ne derecede bir soygunculuk hırsına kapıldığı, Malipiero, p. 565 te görülmektedir. Papanın bir akrabası, Papalık elçisi olarak Venedik'te parlak bir şekilde karşılanıyor ve af fermanları dağıtmak suretiyle çok miktarda para topluyordu. Maiyetindeki hizmet adamları, önüştü ne ele geçirebildilerse hepsini çalmışlar, hattâ Murano kiliselerinden birinin büyük mihrabında bulunan altın işlemeli bir kumaş parçasını da aşırılmışlardır.

meselâ Aragon Hanedanı hükümdarlarının o vakte kadar dünyayı alıştırmış buldukları ölçünün de üstüne çıkmıştır. İğfal etme kabiliyeti de aynı zamanda daha büyüktür. Ne kadar tüyler ürpertici bir hâldir ki Cesare, papanın gözüne girmiş olmaları veya başka türlü mevkileri yüzünden kendisine engel olduklarını gördüğü kardeş, kaymbirader ve diğer akrabalarını saray mensuplarını pervasızca öldürmek suretiyle babasını yalnız başına bırakmıştır. Alexandr, en çok sevdiği oğlu Duca di Gandia'nın öldürülmesini tasvib etmek zorunda kalıyordu²¹; çünkü bizzat kendisinin Cesare'den her an ödü kopuyordu.

Acaba Cesare'nin asıl plânları ne idi? Hükümdarlığının son ayları sırasında Condottiereleri Siniaglia'da öldürüp Kilise Devletini fiilen hükmü altına aldığı zaman (1503), yakınından bulunanlar, gayet mütevazi olarak şöyle diyorlardı: Duka, sadece tah-

---

²¹ Bu cihet Panvinio'da (Contin. Platinae. p. 339): insidius Caesaris fratris interfectus... connivente... ad scelus patre (Kardeşi Cesare'nin kurduğu tuzakla öldürüldü... bu cinayetin işlenmesinde babasının da payı vardı). Şüphesiz ki bu, otantik bir ifade olup bunun karşısında Malipiero ve Matarazzo (bunda suç Giovanni Sforza'ya yükletilmektedir)'nin tasvirlerine ikinci derecede bir değer vermek gerekmektedir. Alexandr'ın derin bir surette sarsılışı da kendisinin suç ortağı oluşuna delalet eder. Tiber nehrinin suları içinden cesedin çıkarılması hakkında Sannazaro şöyle diyor:

Piscatorem hominum ne te non, Sexte, putemus,
Piscaris natum retibus, ecce, tuum.

(Ey Sixtus. Senin balık gibi insan avladığına inanamamız için işte oğlunu ağlarla sudan çıkarıyorsun.)

riklerde bulunan partileri ve tiranları ezmek istemektedir ve bütün bunlar ancak Kilisenin yararına olacaktır; kendisi için, en aşırı bir tahminle, Romagna üzerinde hâkimiyet kurmak arzu etmektedir; bu takdirde o, daha sonra gelecek bütün papaların şükranlarını sağlamış olacaktır, çünkü papaları Orsini ve Colonna hanedanlarının şerlerinden kurtarmış bulunacaktır²². Fakat hiç kimse Cesare'nin beslediği son emelin bundan ibaret olduğuna inanmıyordu. Bir defasında bizzat Papa Alexandr bu hususta daha açık konuşmuş, Venedik elçisi ile yaptığı bir görüşmede bu cumhuriyetin oğlunu himaye etmesini tavsiye etmiştir. Papa demiştir ki: "günün birinde Papalığın ya ona (oğluna) yahut ta sizin cumhuriyete kalması için gereken tedbirleri alacağım"²³. Şüphesiz Cesare şu sözleri ilâve etmişti: Muhakkak ki ancak Venedik'in isteyeceği bir kimse papa olacaktır; bunun için de Venedik kardinallerinin sıkı bir surette birbirlerini tutmaları kâfi gelecektir. Bu sözlerle Cesare'nin kendisini kasd edip etmediği meselesini bir tarafa bıra-

²² Macchiavelli, Opere, ed. Milan Vol. V, p. 387, 393, 395: Relazione al Duca Valentino.

²³ Tommaso Gar, Relazione della Corte di Roma, I, p. 12. P. Capello'nun Rel. nunda. Aynen şöyle deniyor: "Papa Venedik'i dünyanın bütün hükümetlerinden daha fazla saymaktadır, e però desidera, che ella (Signoria di Venezia) protegga il figliuolo, e dice voler fare tale ordine, che il papato o sia suo, ovvero della Signoria nostra" (ve bu sebepten dolayı onun (Venedik'in) oğlunu korumasını arzu ediyor ve öyle bir düzen koymak istiyor ki papalık ya kendisine yahut ta bizim devletimize ait olsun). Buradaki "suo" ancak Cesare'ye râci olabilir.

kalım. Her ne olursa olsun, babanın ifadesi, Cesare'nin papalık tacını giymek niyetinde olduğunu isbata yeter görünmektedir. Doğrudan doğruya Lucrezia Borgia'dan bu hususta biraz daha fazla bir şeyler öğrenmekteyiz. Gerçekten de Ercole Strozza'nın şiirlerinde bazı parçaların, ancak Ferrara Düşesi sıfatı ile Lucrezia Borgia tarafından söylenebilecek ifadeleri aksettirdikleri anlaşılmaktadır. Burada önce Cesare'nin papa olmak ihtimalinden bahsedilmektedir; fakat arada bütün İtalya'ya hâkim olması ümidi de belirtilmekte²⁵ ve sonunda Cesare'nin cismanî hükümdar olarak en yüksek mertebeye ulaşmak amacını güttüğüne, bu sebeple bir vakitler Kardinallik tacını bırakmış olduğuna işaret edilmektedir²⁶. Hakikatte hiç şüphe yok ki Cesare, Alexandr'ın ölümünden sonra papahğa seçilse de seçilmese de, her ne bahasına olursa olsun Kilise Devletini kendi hükümü altında tutmak kararındadır ve, o zamana kadar ki hareketlerine bakılacak olursa, papa sıfatı ile bu-

²⁴ Strozii poetae, p. 19, Ercole Strozza'nın Venatio'sında:... cui triplicem fata invidere coronam (Kader ona üçlü tacı çok gördü). Yine Cesare'nin ölümü üzerine yazdığı merisyede p. 31: speraretque olim solii decora alta paterni (ve bir gün baba tahtının yüksek ihtişamına ermek ümidi...).

²⁵ Aynı eser: Jupiter bir zamanlar vaadetmiş:
Affore Alexandri sobolem, quae poneret olim
Italiae leges, atque aurea saecula referet etc...
(bir gün Alexandr'nun evlâdı gelecek, İtalya'ya kanun koyacak ve altın çağı yeniden getirecek)

²⁶ Aynı eser: sacrumque decus maiora parantem deposuisse (kutsal mevkii daha büyük teşebbüslere girişerek bıraktı).

nu uzun zaman muhafaza edemeyecektir. Kilise Devletini cismanileştirmeye muktedir olabilecek biricik adam Cesare idi²⁷ ve bunu, orada saltanatına devam edebilmek için yapmak zorunda idi. Eğer bütün emareler bizi aldatmıyorsa Machiavelli'nin bu büyük canîye beslediği gizli sempatinin asıl sebebi de işte budur. Machiavelli, "yaradan demiri çekip çıkarmak", yâni İtalya'ya yapılan bütün yabancı müdahalelerin ve memleketteki iç parçalanışın ana kaynağı olan papalığı ezmek kudretine sahip tek insan olarak yalnız ve yalnız Cesare'yi görüyordu. Bunu ya ondan beklemek, yahut da büsbütün ümidi kesmek durumunda idi. Toscana Kırallığı üzerinde ümitler vermek suretiyle Cesare'nin emellerini keşfeder gibi görünen entrikacıları Duka, anlaşıldığına göre küçümseyerek reddediyordu²⁸.

Bununla beraber onun öncüllerinden çıkarılan bütün mantıkî neticeler belki de boştur. Bu da, şeytanî dehası meselâ Friedland Dukasındaki kadar az olduğundan değil, kullandığı vasıtaların, tamamıyla rabıtalı bir hareket tarzının ana hatları ile telifi kabil olmamasındandır. Belki onun hâkimiyetine son veren

²⁷ Bilindiği gibi o, Albret hanedanından bir Fransız prensesi ile evlenmişti ve bundan bir kız çocuğu vardı. Her ne surette olursa olsun bir hanedan kurmak emeline idi. Babasının yakında öleceğini beklemesine rağmen (Macchiavelli, s. 285 e göre) kardinal tacını tekrar elde etmek için teşebbüste bulunup bulunmadığı bilinmemektedir.

²⁸ Macchiavelli, s. 334. Siena ve icabında tekmil Toscana hakkında plânlar mevcuttu, fakat bunlar henüz tamamıyla olgunlaştırılmış değillerdi; Fransa'nın buna muvafakat etmesi zarurî idi.

o tesadüf olmadan da, ölçsüz fenalıkları arasında Papalık için bir kurtuluş ümidi belirirdi.

Kilise Devleti içinde mevcut bulunan küçük tiranlıkları ortadan kaldırması, Cesare'ye ancak sempati kazandırmıştır diye kabul edelim; 1503 de, başmühendis olarak Lionardo da Vinci'nin de içinde bulunduğu ve İtalya'nın en iyi askeriyle subaylarından teşekkül eden bir kıtanın kendi peşiden gidişini de Cesare'nin istikbali için büyük bir ümidin delili olarak sayalım; bütün bunlara rağmen dükanın diğer hareketleri sağduyuya o kadar aykırı düşmektedir ki onun hakkında hüküm verirken, tıpkı çağdaşları gibi biz de, ne yapacağımızı şaşırır kalırız. Hususiyle Cesare'nin yeni kazanıp muhafaza ve hükmü altında tutmak niyetini beslediği ülkenin²⁹ tahrib edilmesi ve fena muameleye tâbi tutulması, bu çeşit hareketlerinden biridir. Şimdi son zamanlarda Roma'nın ve Papalığın durumuna gelelim. İster baba ile oğul cezalandırılacak kimselerin bir listesini beraberce hazırlamış olsunlar³⁰, ister ölüm kararları ayrı ayrı olarak verilmiş olsun, Borgia'lar, kendilerine herhangi bir şekilde engel olabileceklerini sandıkları veya miraslarını ele geçirmeyi faydalı buldukları herkesi gizlice ortadan kaldırmak yolunu tutmuşlardı. Nakit para ile menkul eşya,

²⁹ Macchiavelli, 326, 351, 414. — Matarazzo, Cronaca di Perugia: Archiv. Stor. XVI, II, p. 175 ve 211: "O. askerlerinin canları istedikleri yerde oturmalarını ve böylece barış zamanlarında harp zamanlarından daha fazla kazanç sağlamalarını istiyordu".

³⁰ Aynı şekilde Pierio Valeriano, de infelicitate literat., Giovanni Regio vesilesiyle.

bu sayede elde ettikleri servetin ancak küçük bir kısmını teşkil ediyordu. Papa için asıl kazanç, ölümleri ile yerleri boş kaldığı müddetçe ruhanî rütbe ve mevki sahiplerinin şahsî gelirlerini tahsil etmekte ve sonra da bu mevkileri pahaliya satmak suretiyle büyük paralar sağlamakta bulunuyordu. Venedik elçisi Paolo Capello³¹ 1500 tarihli raporunda şöyle yazıyordu: "Roma'da her gece öldürülmüş dört veya beş adam bulunur; bunlar piskopos, başpapas ve daha başka ruhanî rütbe sahipleridir; öyle ki bütün Roma, Duka (Cesare) tarafından öldürülmek korkusu ile titremektedir". Dukanın kendisi geceleri muhafızları ile birlikte dehşet içinde bulunan şehirde dolaşıyordu³². Tiberius gibi korkunç yüzünü gündüzleri kimseye göstermemek için değil, fakat adam öldürmekte, belki de hiç tanınmayan kimselerin canına kıymakta duyduğu büyük zevki tatmin etmek maksadiyle böyle yaptığını kabul etmek için birçok sebepler vardır. Bu halden doğan memnunsuzluk ve ümitsizlik daha 1499 tarihinde o kadar büyümüş ve umumîleşmişti ki halk, papanın muhafız kütasına mensup birçok kimseler üzerine saldırıyor ve öldürüyordu³³. Borgia'ların açıktan açığa zor kullanarak ortadan kal-

³¹ Tommaso Gar, s. 11.

³² Paulus Jovius, Elogia, Caesar Borgia. — Raph. Volateranus'un Commentarii urbani'sinde XXII. kitapta, Papa Alexadr'ın bir karakteristiği yapılmaktadır; Papa II. Julius zamanında olmakla beraber bu çok büyük bir teenni ile yazılmıştır. Burada deniliyor ki: Roma... nobilis jam carnefina facta erat (Roma o zaman toptan öldürmelerle meşur kılınmıştı).

³³ Diario Ferrarese: Murat. XXIV. Col. 362.

dıramadıkları kimseler de onların zehirlerine kurban gidiyordu. Oldukça gizli tutulması uygun görülen hallerde kar gibi beyaz ve tadı hoş olan bir toz³⁴ kullanılırdı. Bu zehir çabuk değil, yavaş yavaş tesirini gösterir, hiç belli edilmeksizin her yemeğe ve her içkiye karıştırılabilirdi. Osmanlı prensi Cem Sultana, Papa Alexandr tarafından Fransız Kralı VIII. Charles'a teslim edilmeden önce (1495), tatlı bir içki içinde bu tozdan verilmişti. Nihayet kariyerlerinin sonunda baba ile oğul, zengin bir kardinal için hazırlanmış bir şaraptan kazara içerek zehirlenmişlerdir. Papalık tarihinin özetini çıkarmağa resmen memur edilmiş olan Onufrio Panvinio³⁵, Alexandr'in zehirlediği üç kardinalın adını vermekte (Orsini, Ferrerio ve Michiel) ve burada, Cesare'nin kendi üzerine aldığı bir dördüncüsüne işaret etmektedir (Giovanni Borgia). Fakat o vakitler Roma'da ölen zengin ruhanî makam sahipleri hakkında zehirlenmiş olmaları şüphesi beslenmeyenler çok nadirdir. Bu merhametsiz zehir, taşrada bir kasabaya çekilmiş bulunan sessiz bilginlere de ulaşmakta idi. Papanın çevresi de artık tekin olmamağa başlamıştı. Daha önce dikkate değer bir şekilde şiddetli fırtınalar olmuş, rüzgâr ve yıldırımdan duvarlarla binalar yıkılmıştı. Bu afetler

---

³⁴ Paul. Jovius. Hist. II, Fol. 47.

³⁵ Panvinius, Epitome pontificum, p. 359.. Sonradan II. Julius'u zehirlenme teşebbüsüne dair bak: sayfa 363. Sismondi XIII, 246 ya göre uzun yıllardan beri bütün sırları bilen Capua Kardinali Lopez de aynı şekilde ölmüştür. Sauto (Ranke, Paepste, I, s. 52, not)'ya göre Verona Kardinali de aynı şekilde ölmüştür.

papayı dehşetler içinde bırakmıştı. 1500³⁶ tarihinde aynı tabiat afetleri tekerrür edince bu hâl “şeytanî bir şey” (*cosa diabolica*) diye sayılmıştı. Öyle anlaşılıyor ki. 1500 tarihinde çok kalabalık³⁷ ziyaretçilerin iştirakiyle Roma’da yapılan büyük yıldönümü şenlikleri, gerçek durum hakkındaki söylentilerin en sonunda bütün Avrupa’ya yayılmasına vesile teşkil etmiştir. Diğer taraftan endüljans paralarının son derece çirkin bir şekilde kötüye kullanılması keyfiyeti de bütün gözlerin Roma’ya çevrilmesi için geri kalan tereddütleri silmeğe kâfi gelmiştir³⁸. Kutsal-Şehir’den yurtlarına dönen ziyaretçilerden başka garip bir şekilde beyaz elbiseler giymiş tövbekârlar da İtalya’dan kuzey memleketlerine doğru geliyorlardı. Bunlar arasında Kilise Devletinden kıyafet değiştirerek kaçan kimseler de vardı ki her halde bunlar susmamış olsalar gerektir. Bunlarla beraber, papaya karşı Batı memleketlerinde uyanan hiddetin, Alexsandr’ın durumunu doğrudan doğruya tehlikeye düşürebilecek dereceye yükselebilmesi için daha ne kadar zamana ve şiddete ihtiyaç olduğunu kim kestirebilir. Panvinio eserinin başka bir yerinde³⁹ şöyle diyor: “eger o, oğlu hesabına beslediği

³⁶ Prato, Arch. Stor. III, p. 254. — Karş. Attilius Aelius: Baluz. Miscell. IV, p. 518 vd.

³⁷ Ve papa tarafından kuvvetle sömürülen. Karş. Chron. Venetum: Murat. XXIV, Col. 133.

³⁸ Anshelm, Berner Chronik. III, sayfa 145-156. — Trithem, Annales Hirsaug. Tomm II, p. 579, 584, 586.

³⁹ Panvin. Contin. Platinae. p. 341.

büyük emeller ortasında birden bire ölmemiş olsaydı, geri kalan bütün zengin kardinallerle yüksek rütbeli ruhanîleri, miraslarına konmak için, ortadan kaldırırdı". Diğer taraftan Cesare, babası öldüğü anda kendisi de ölüm döşeginde bulunmasaydı acaba ne yapardı? Her türlü vasıtalarla techiz edilmiş olduğu halde Cesare, sayısız zehirlemelerle maksada uygun bir derecede azaltılmış bulunan bir Kardinaller Meclisini toplayıp ta kendini, hele bir Fransız ordusunun yakınlarında bulunmadığı bir sırada, papalığa seçtirmiş olsaydı, bu nasıl bir seçim heyeti olurdu! Muhayyile, bu hipotezlerin arkasından gittiği anda kendini derin bir uçurumda kaybetmektedir.

Böyle bir seçim heyeti yerine, Papa III. Pius'u ve bunun kısa bir zaman sonra ölümü üzerine II. Julius'u, her ikisini de genel bir tepkinin ifadesi olarak Papalığa getiren Kardinaller Meclisi toplanmıştır.

Julius, şahsî ahlâkı nasıl olursa olsun, esaslı bakımlardan Papalığın kurtarıcısı olmuştur. Amcası olan Papa Sixtus zamanında olayların gidişatını takip etmiş bulunan II. Julius, bu sayede Papalığın itibarı için gerekli temel şartlar hakkında esaslı bir fikir edinmek imkânını bulmuştu. Kendi papalığı zamanında siyasetini buna göre düzene koyuyor. sarsılmaz ruhunun bütün kuvvet ve heyecanını bu uğurda çalışmağa vakfediyordu. Gerçi o da Papalık tahtına götüren basamakları bir takım şüpheli münasebetler kurmaksızın çıkmış değil. Fakat bu meyanda ruhanî rütbe ve payeler satmaksızın ve umumun tasvibi ile tahta gelmiş, hiç olmazsa kilisenin en yüksek mevkilerini kazanç sağlamak için satmak gibi çirkin bir

iş onunla sona ermişti. Julius'un birçok gözdeleri vardı ve bunlar arasında gördükleri teveccühe lâyık olmayanlar da bulunuyordu. Ancak, çok müstesna bir talih eseri olarak, bu papa nepotizma üstü bir mevki-de kalabiliyordu: Kardeşi Giovanni della Rovere, son Montefeltro hükümdarı Guidobaldo'nun kız kardeşi ve Urbino Dukalığı varisinin kocası idi. Bu çiftten doğmuş Francesco Maria della Rovere adında bir erkek çocuk 1491 den beri yaşamakta olup aynı zamanda hem Urbino Dukalığının meşru' mirasçısı ve hem de papa ailesine mensup (Nepot) bulunuyordu. II. Julius, gerek harblerde ve gerekse diplomasi yolu ile kazandığı bütün yerleri, büyük bir gururla kendi ailesine değil, Papalık makamına mal ediyordu. Başına geçtiği zaman tamamiyle çözülmüş halinde bulunan Kilise Devletini, ölümünde tam anlamıyla itaat altına almış ve Parma ile Piacenza memleketlerinin katılmasıyla büyültülmüş bir ülke durumunda bırakıyordu. Ferrara'nın da Kilise Devleti topraklarına ilhak edilmiş olmasında onun bir suçu yoktur. St. Angelo şatosunda devamlı olarak elde bulundurduğu 700000 Dukat para, bu kalenin komutanı tarafından, günün birinde papalığa gelecek olandan başka bir kimseye verilmeyecekti. Roma'da ölen bütün kardinallerin, hatta büyük rütbeli ruhanîlerin miraslarına sahip çıkıyor, hem de bunları pervasız bir tarzda⁴⁰ kendine mal ediyordu. Fakat o, hiç kimseyi zehirletmiş veya

⁴⁰ Bu sebeptendir ki yüksek rütbeli ruhanîlerin mezarları, kendileri henüz hayatta iken, bu kadar ihtişamlı yapılıyordu; bu suretle servetin hiç olmazsa bir kısmı, papaların eline düşmekten kaçırılmış oluyordu.

öldürtmüş değildir. Savaşlarda kuvvetlerinin bizzat başına geçerek askeri sevk ve idare etmek II. Julius için bir zaruretti. Bu keyfiyet, İtalya'da bir insanın ya örs veya çekiç olmak şıklarından birini tercih etmek zorunda kaldığı ve şahsiyetin her türlü hukuk kaidelerinde daha tesirli bir unsur olduğu bir zamanda papaya ancak fayda sağlamıştır. Her ne kadar, daima ısrar ve önemle ifade ettiği "barbarlar def olsun!" sözü ile papa. İspanyolların İtalya'da daha esaslı bir şekilde yerleşmelerine herkesden çok yardım etmiş ise de bu hal, Papalık için tamamiyle ehemmiyetsiz, hatta belki de zamanın şartlarına göre faydalı bile görülebilirdi. Gerçekten de, İtalyan hükümdarları Papalığa karşı ihtimal sırf haince niyetler beslerken, o vakte kadar geçen olaylara bakılırsa Kiliseye devamlı bir saygı göstereceği herkesten fazla beklenebilecek bir hanedan, ancak İspanya hükümdar ailesi değil miydi⁴¹? Her ne olursa hiçbir zaman hiddetini yutkunamıyan ve gerçekten iyi niyetini gizli tutamıyan bu kudretli ve orijinal insan, bir bütün olarak bakılacak olursa, kendi mevkii için son derece arzu edilen bir "*pontifice terribile*" (korkunç papa) etkisi yapıyordu. Hatta o, yeniden nisbî bir vicdan huzuru ile Roma'da bir Konsil tertib etmek cesaretini gösteriyor ve böylece Avrupa'daki bütün muhalefetin. Konsil toplansın diye koparmakta olduğu çığlığa

⁴¹ Acaba Julius, yerinden kovulmuş bulunan Aragon hanedanının tâli kolunu yeniden Napoli tahtına getirmek hususunda Katolik Ferdinand'ı ikna' edebileceğini gerçekten ümid etmiş midir? Bu mesele, Giovios'un ifadesine (Vita Alfonsi Ducis) rağmen, çok şüpheli kalmaktadır.

karşı meydan okumuş oluyordu. Böyle bir hükümdarın, kendi istikametini gösterecek muhteşem bir dış sembole de ihtiyacı vardı. II. Julius bu sembolünü St. Petrus Katedralını yeniden inşa ettirmekte bulmuştur. Bunun için Bramante'nin gerçekleştirmek istediği plân, belki de, bir araya toplanmış kuvvetlerin akla gelebilecek en muhteşem bir surette ifadesini teşkil etmektedir. Fakat diğer sanat kollarında da bu papanın hatırası ve siması en yüksek bir ülkü olarak yaşamakta devam etmektedir. O günlerin Lâtinçe şiirinde bile Julius için daha önceki papalara olduğundan çok farklı bir coşkunluk gösterilmiş olması da herhalde bir mâna ifade etmektedir. Kardinal Adriano da Corneto tarafından kaleme alınan "*Iter Julii secundi*"nin sonunda papanın Bologna'ya girişinin tasviri de kendine has ihtişamlı bir eda taşımaktadır; Giovan Antonio Flaminio ise, en güzel mersiyelerinden birinde⁴², papanın şahsında bulduğu vatanperveri, İtalya'yı korumağa dâvet etmektedir.

II. Julius, Laterano Konsilinin müthiş bir kararnâmesi ile⁴³, papa seçiminde ruhanî makam ve malların satılmasını (simonie) yasak etmişti. Ölümünden (1513) sonra para düşkünü kardinaller, seçilerek olan ada-

⁴² Meselâ Roscoe, Leone X., ed. Bossi IV, 257 ve 297. deki iki şiir. — Bununla beraber Julius, 1511 Ağustosunda saatlarca süren bir baygınlık geçirdiği ve artık ölmüş zannedildiği zaman en ileri gelen ailelere mensup — Pompeo Colonna ve Antimo Savelli — bazı kimseler, halkı Kapitol'a çağırarak papanın hakimiyetini silkip atmağa teşvik etmek cesaretini göstermişlerdir. Guicciardini onuncu kitabında: "a vendicarsi in libertà... a publica ribellione" demektedir.

⁴³ Septimo decretal. L. I. Tit. 3. Cap. 1-3.

yın o zamana kadar toplamış bulunduğu mal, mülk ve memuriyetlerini kendi aralarında eşit olarak paylaşmak teklifini ortaya atmak suretiyle bu yasağı hiçe saymak teşebbüsünde bulundular. Bu takdirde onlar, en fazla servete sahip bulunan kardinalı, yâni büsbütün kabiliyetsiz bir adam olan Rafael Riario'yı seçmiş olacaktı⁴⁴. Ancak aynı kutsal heyete dahil bulunan ve her şeyden evvel liberal bir papa seçmek isteyen genç üyelerin şiddetle cephe almaları sayesinde bu sefil tertip suya düşmüştür. Böylece Giovanni Medici papalığa seçilmiştir ki bu da meşhur Papa X. Leo'dır.

İlerde, Renaissance kültürünün en parlak zirvelerine ulaştığı zamanlardan bahs ederken Papa X. Leo'ya sık sık rastlayacağız. Burada yalnız şuna işaret edelim ki onun devrinde Papalık yeniden dış ve iç tehlikeler geçirmiştir. Kardinal Petrucci, Sauli, Riario ve Corneto tarafından tertib edilen gizli fesad hareketini (1517) bu tehlikeler arasında saymak doğru olmaz. Çünkü bu, ancak bir şahıs değişmesi sonucunu verebilirdi. X. Leo yeniden 31 aded kardinallık ihdas etmek suretiyle bu suikast tertibine karşı gerçekten tesirli çareyi bulmuştur. Üstelik bu yeni tesisler çok iyi karşılanıyordu. Çünkü böylece gerçek hizmetler, kısmen de olsa, mükâfatlandırılıyordu⁴⁴ a.

Fakat Leo'nun ilk iki yıl içinde sürüklendiği yol-

⁴⁴ Franc. Vettori, Arch. Stor. VI 297.

⁴⁴ a Bundan başka papaya (Paul. Lang., Chronicon Citicense'ye göre) 500000 altın Gulden gelir sağlamıştır. Başkanı (general) aynı surette kardinallık payesine yükseltilen Fransisken Tarikatı yalnız, 30000 altın Gulden ödemiştir.

lardan bazıları son derece tehlikeli idi. Papa, ciddi bir takım müzakerelere girişerek kardeşi Giuliano'ya Napoli Kırallığını ve yiğeni Lorenzo'ya Kuzey - İtalya'da Milano, Toscana, Urbino ve Ferrara topraklarını içine alacak büyük bir devlet sağlamağa çalışmıştır⁴⁵. Açıkça görülmektedir ki Kilise Devleti, bu şekilde çevrelendikten sonra, Medici'lerin bir dirliği haline gelmiş olacak ve artık cismanîleştirilmeğe bile lüzum kalmıyacaktı.

Bu plân, genel siyasî şartların elverişsizliği yüzünden gerçekleşmemiştir. Giuliano çok erken öldü. Bununla beraber Leo, Lorenzo'ya taç giydirmek için Urbino Dukası Francesco Maria della Rovere'yi memleketinden koğmak teşebbüsüne girişti. Bu savaş papaya karşı derin bir kin ve nefretin doğmasına sebep olduğu gibi kendisini de son derece fakir düşürdü. Sonunda, 1519 tarihinde Lorenzo da öldüğü zaman⁴⁶, büyük fedakârlıklar bahasına feth edilen memleketi Kilise Devletine katmak zorunda kaldı. İsteğiyle yapsaydı kendisine ebedî bir şöhret sağlayacak olan bu işi, ancak mecburiyet altında ve herhangi bir şeref kazandırmayacak tarzda yaptı. Sonradan Ferrara Dukası Alfonso'ya karşı giriştiği teşebbüs ve birkaç küçük tiran ile Condottiere'ye karşı elde ettiği başarılar ise şöhret yükseltici mahiyette olmaktan uzaktır.

---

⁴⁵ Franc. Vettori, p. 301. — Arch. Stor. append. I. p. 293 vd. — Roscoe, Leone X. ed. Bossi VI, p. 232 vd. — Tommaso Gar. p. 42.

⁴⁶ Ariosto. Sat. VI. beyit 106. Tutti morrete, ed è fatal che muoja Leone appresso... (Hepimiz öleceksiniz ve sonra Leone'nin de ölmesi mukadderdir).

Bütün bunlar, Avrupa kırıllarının, İtalya'da şu veya bu toprak parçasını kazanmak için büyük bir siyasî kumar oynamağa seneden seneye daha fazla derecede alıştıkları bir zamanda oluyordu⁴⁷. Kim garanti edebilirdi ki bu kırallar, son yıllarda kendi memleketlerinde kuvvetlerini çok fazla artırdıktan sonra Kilise Devleti topraklarına da göz koymıyacaktıydı? Daha Leo'nun kendisi, 1527 de hakikaten gerçekleşecek olan halin ilk örneğine şahit oluyordu: İspanyol piyadelerinden teşekkül eden birkaç askerî birlik, anlaşıldığına göre kendi teşebbüsleri ile, 1520 yılı sonlarına doğru, papadan doğruyan doğruya haraç almak üzere, Kilise Devletinin sınırlarına gelip dayanmışlar⁴⁸, fakat papanın kuvvetleri tarafından püskürtülmüşlerdir. Ruhbanın suiistimalleri karşısında halk efkârı da, son zamanlarda eskisinden daha süratli olarak, olgunlaşmış bulunuyordu. Nitekim, meselâ ufak Pico della Mirandola⁴⁹ gibi bazı ileri görüşlü kimseler, âcil olarak kilisede islâhat yapılması için haykırıyorlardı. Bu arada Luther de ortaya çıkmış bulunuyordu.

⁴⁷ Sayısı pek çok olan bu çeşit kombinezonlardan yalnız bir tanesini misâl olarak verelim: *Lettere de' princini* I, 46 da Kardinal Bibiena'nın 1518 tarihli mektubu.

⁴⁸ Franc. Vettori, p. 333.

⁴⁹ Roscoe, Leone X. ed. Bossi, VIII, p.105 de Pico'nun 1517 de Pirkheimer'e yolladığı bir beyanneme vardır. Burada o, Leo devrinde fenalığın iyiliğe resmen galebe çalacağından korktuğunu söylemektedir: *et in te bellum a nostrae religionis hostibus ante audias geri quam pariri* (ve sen daha hazırlıklarını duymadan, dinimizin düşmanları olanların sana saldırdıklarını görmekten...).

VI. Hadrian devrinde (1521-1523), Almanya'daki Reform hareketi karşısında azçok bazı islâhat hareketlerine girişildiği zaman, artık iş işten geçmiş bulunuyordu. Bu papa, işlerin o zamana kadarki gidişatına karşı, ruhanî makamların satılması usulüne, nepotizmaya, vicdansız bir tarzda yüksek mevkilere adam kayırmalara, birçok makamları tek bir şahısta toplama usulüne, israfa, haydutluğa ve ahlâksızlığa karşı duyduğu nefreti açıklamadan daha fazla bir iş göremedi. Lutherizma bile tehlikelerin en büyüğü olarak görülmüyordu. Girolamo Negro adında akıllı bir Venedikli müşahit, bizzat Roma şehri üzerine çökecek olan yakın bir uğursuzluğu sezmekte olduğunu ifade ediyordu⁵⁰.

VII. Clemens zamanında Roma'nın bütün ufuklarını, tıpkı oralarda bâzan yaz aylarının son haftalarını insana haram kılan o boğucu keşişleme rüzgârının eseceğine delalet eden duman gibi donuk-sarı renkte sisler kaplamıştı. En yakınında bulunanlardan tâ en uzaklarda yaşayanlara kadar her kes papadan nefret ediyordu. Bir yandan akli başında olan insan-

⁵⁰ Lettere de' principi I. Roma, 17 Mart 1523: Bu devlet, birçok sebepler dolayısıyla âdeta bir iğne ucunda (iğreti) durmaktadır ve çok geçmeden Avignon'a veya Okyanus'un öbür ucuna kaçmak zorunda kalmaktan Tanrı bizi korusun. Bu ruhanî hükümdarlığın çok yakın bir zamanda çökeceğini görüyorum... Eger Tanrı korumazsa biz mahv olduk. — Hadrian'ın zehirlenmiş olup olmadığı, Blas. Ortiz, Itinerar. Hadriani (Baluz. Miscell. ed. Mansi I, p. 386 vd.) den kesin olarak anlaşılamamaktadır. İşin en fena tarafı, herkesin buna inanmış bulunmasıdır.

ların endişeleri devam ederken⁵¹ öte yandan “târik-i dünya” vaızlar, Roma'nın sokak ve meydanlarında vaazlarda bulunarak İtalya'nın, hatta dünyanın sonu geldiği kehanetini ifşa ediyorlardı ve Papa Clemens'i “antichrist”* diye vasıflandırıyorlardı⁵². Fesatçı Colonna partisi meydan okurcasına baş kaldırıyor. Kabına sığmaz bir yaradılıştaki olan Kardinal Pompeo Colonna'nın sadece mevcudiyeti⁵³ bile papa için daimi bir ızdırıp teşkil ediyordu. Bu kardinal, Clemens ölür ölmez veya tevkif olunur olunmaz İmparator V. Karl'ın yardımı ile hemen papalığa geçeceğini ümid ederek, 1526 da Roma şehrine bir baskın yaptı. Clemens'in kaçarak St. Angelo kalesine sığınmaya muvaffak oluşu, Roma için hayırlı olmamıştır. Papayı bekleyen akıbet ise ölümden de beterdir denebilir.

Ancak kuvvetli olan bir kimsenin yapmasında sakınca bulunmayan, fakat zaif olanı uçuruma sürükleyen tarzda birçok hatalı hareketleri ile Clemens, Bourbon ile Frundsberg'in komutalarında bir Alman-İspanyol ordusunun harekete geçmesine sebep olmuştur (1527). Şu muhakkaktır⁵⁴ ki V. Karl'ın hükümeti papayı ciddî surette te'dib etmek düşüncesinde idi ve ücretsiz asker güruhlarının ne derece ileri gidebilecek

⁵¹ Negro, Aynı eser, 24 Ekim (Eylül olmalı) ve 9. Kasım 1526 11 Nisan 1527.

* İslâm dinindeki Deccal karşılığıdır. Mümin hıristiyanlarca kıyamet yaklaştığı zaman kendisini İsa diye tanıta-
cak bir sahte Mesih, Antichrist, çıkacaktır.

⁵² Varchi, Stor. Fiorent. I, 43, 46.

⁵³ Paul. Jovius: Vita Pomp. Columnae.

⁵⁴ Ranke, Deutsche Geschichte II, 375 vd.

lerini daha önceden hesaplayamazdı. Roma üzerine yürüneceği bilinmemiş olsaydı Almanya'da hemen hemen parasız asker toplama işi müspet bir netice vermezdi. Bourbon'a muhtemel olarak verilen yazılı talimat belki de günün birinde herhangi bir yerden çıkacak ve ihtimalki bunun oldukça mülâyim hükümler ihtiva ettiği görülecektir. Fakat tarihin hükmü bununla değişmiyecektir. Adamları tarafından papa ile kardinallerin öldürülmemiş olmalarını Katolik Kral ve İmparator, sırf bir tesadüfe ve şansa borçludur. Eğer onlar öldürülselerdi dünyanın hiçbir sofizması imparatoru suç ortağı sayılmaktan kurtaramazdı. Talî derecedeki birçok insanların öldürülmeleri, geri kalanların soyulmaları ve bunlara yapılan zulümlerle işkenceler, insan ticareti, bütün bunlar, "Sacco di Roma" diye anılan bu olayda nelerin mümkün olduğunu açıkça göstermektedir.

Öyle anlaşılıyor ki V. Karl'ın niyeti, yeniden St. Angelo kalesine kaçmış olan papayı, büyük bir yekûn tutan paralarını elinden aldıktan sonra da, Napoli'ye göndermekti; Clemens'in bu âkıbetten kurtularak Orvieto'ya kaçmasında da İspanya'nın bir dahli olmamıştır⁵⁵. Acaba İmparator Karl Kilise Devletini cismanî bir hükümdarlık haline getirmeyi (bütün dünya⁵⁶ böyle bir şeyin yapılmasını bekliyordu) bir an için düşünmüş müdür ve acaba İngiltere Kralı VIII.

⁵⁵ Varchi, Stor. fiorent. II, 43 vd.

⁵⁶ Aynı eser ve ayrıca Ranke, Deutsche Geschichte II, s. 394 not. Karl'ın devlet merkezini Roma'ya nakledeceğine inanılıyordu.

Henry'nin birtakım mülâhazalar ortaya atması üzerine mi bu fikirden vazgeçmiştir? Bu cihet hiçbir zaman aydınlatılamıyacaktır.

Eğer bu gibi niyetler gerçekten mevcut idiyse, herhalde uzun zaman muhafaza edilmemiş olsalar gerekir. Yakılıp yıkılmış olan Roma şehrinden hem kilisenin ve hem de devletin islâhı için yeni bir ruh fışkırmıştır. O zamanda bunu, meselâ Kardinal Sadoletto hissediyordu⁵⁷. Sadoletto şöyle yazıyor: "Eğer çektiğimiz ızdırıp Tanrının gazap ve şiddetini tatmin etmeye kâfi gelmişse, eğer bu korkunç cezalar bize tekrar iyi ahlâk ve kanun yollarını açıyorsa, bu takdirde başımıza gelenler belki de felâketlerin en büyüğü olmamıştır... İşin ilâhî tarafını Tanrıya bırakalım; fakat önümüzde düzene koyacağımız bir hayat vardır ki bunu hiçbir silâh kuvveti elimizden alamaz. Fiillerimizde ve düşüncelerimizde öyle bir istikamet takibedelim ki ruhbanlığın gerçek parlaklığını ve kendi hakiki büyüklüğümüz ile kuvvetimizi Tanrıda arayalım".

Gerçekten de bu tehlikeli 1527 yılından beri, şu kadarı elde edilmişti ki ciddî insanlar seslerini yenden duyurmak imkânını buluyorlardı. Roma o kadar büyük ızdıraplar çekmişti ki III. Paulus gibi bir papanın idaresinde bile, suiistimallerle dolu olan mütefessih X. Leo devrine bir daha dönmesine artık imkân yoktu.

Sonra Papalık için de, bu kadar acı ızdıraplara

---

⁵⁷ Papaya mektubu, Carpentras'dan 1 Eylül 1527: tarihli: Anecdota litt. IV, p. 335

düştüğü anda, kısmen siyasi ve kısmen dinî mahiyette olmak üzere bir sempati uyandı. Kırallar, kendilerinden birinin papanın zindancısı olmaya kalkışmasına tahammül edemediler ve aralarında Amiens antlaşmasını imzaladılar (18 Ağustos 1527). Bu antlaşmanın bir amacı da Papalığı kurtarmaktı. Böylece onlar, hakikatte imparator kuvvetlerinin Roma'daki hareket tarzları yüzünden doğan kin ve garizi sömürmüş oldular. Fakat aynı zamanda imparator da İspanya'da ciddî olarak sıkışık duruma düştü. Çünkü memleketin ruhbanı ile zadegâmi, kıralları ile yüzyüze geldikçe her defasında onu muaheze etmekten kaçınmıyorlardı. Gerek ruhbanın ve gerekse bu sınıfa mensup olmıyan tebaanın temsilcilerinden teşekkül eden kalabalık bir heyet, hepsi de matem elbiseleri giymiş oldukları halde, bir gösteri yapmak teşebbüsünde bulunduğu zaman V. Karl, birkaç yıl önce bastırılmış bulunan Comunidad'lar Ayaklanması nevinden tehlikeli bir hâdise çıkacağından korkarak telâşa düştü ve bunu yasak etti⁵⁸. İmparator, sadece papaya yaptığı fena muamelenin devamına hiçbir surette müsaade etmemekle yetinemezdi; bütün dış siyaset mülâhazaları bir tarafa bırakılsa bile, şerefi ayaklar altına alınmış bulunan papa ile barışmak onun için âcil bir zaruret olmuştu. Zira imparator, ne kendisini başka bir yol takibetmeye zorlayacak olan Alman halk efkârına ve ne de Almanya olaylarına göre siyasetini ayarlamak istemiyordu. V. Karl'ın, bir Venedikli'nin dediği gibi, Roma'yı tahrip

⁵⁸ Lettere de' principi, I. 72. Castiglione'den papaya, Burgos, 10 Aralık 1527.

ettirdiğinden dolayı vicdan azabı çekmekte olması ve bunun kefareti olarak Floransa'nın daimî olarak Medici hanedanının - Clemens bu hanedanın bir ferdi idi - tâbiyetinde kalmasını garanti edecek bir uzlaşmayı çabuklaştırmış bulunması da ihtimal içindedir. Papanın yakın bir akrabası olan yeni Floransa Dukası Alexandro Medici, imparatorun gayrimeşru bir kızı ile evlendirildi.

Bundan sonraki yıllarda Karl, Konsil toplamak plânı sayesinde papayı esas itibariyle kendi nüfuzu altında tutmaya muvaffak oldu ve aynı zamanda hem baskı altında tutmak, hem de himaye etmek imkânını buldu. Fakat Papalık için tehlikelerin en büyüğünü teşkil eden ve içerden, papaların kendileri ile mevkideki akrabaları tarafından gelen cismanîleştirilmek tehlikesi, Alman Reforma'u sayesinde asırlar boyunca ortadan kalkmış oldu. 1527 de Roma üzerine yürümek imkânını ve başarı ümidini sağlayan, bu Alman Reform'u olduğu gibi sonradan Papalığı yeniden aynı zamanda cismanî bir kuvvetin ifadesi olmağa zorlayan da yine aynı hareket olmuştur. Gerçekten de Papalık, bütün Reform düşmanlarının başına geçmeğe, içine düşmüş bulunduğu zaaftan sayılarak faal bir rol oynayacak derecede esaslı surette kalkınmaya zorlanmıştır. Papa VII. Clemens'in son zamanları ile III. Paul, IV. Paul ve ardalarının devirlerinde Avrupa'nın yarısı derin bir çöküntü içine düştüğü sıralarda günden güne gelişen papalık müessesesi, artık yepyeni, gençleşmiş

⁵⁹ Tommaso Gar, Relaz. della corte di Roma L, 299.

bir hiyerarşi sistemidir ki kendi içindeki büyük ve tehlikeli meseleleri hallediyor, hususiyle papa akrabalarının⁶⁰ devletler kurmaları usulünden dikkatle kaçınıyor ve, taze bir ruhla bezenmiş olan katolik hükümdarlarla müttefik olarak, kaybettiği eski kuvvetini yeniden kazanmakta asıl ödevini görüyor. Bu müessese, ancak kendisinden ayrılmış olanlara karşı yaptığı mücadeleler içinde varlığını göstermektedir ve ancak bu sıfatiyle anlaşılması mümkündür. Bu anlamda tam bir gerçek olarak denebilir ki Papalık, ahlâkî bakımdan kendisinin can düşmanları tarafından kurtarılmıştır. Şimdi artık siyasi mevkiini de dokunulmazlığa varacak derecede kuvvetlendirmiştir. Vasalları olan Este ve Della Rovere hanedanlarının meşru' kollarının sönmeleri üzerine hemen hemen tamamiyle zahmetsiz olarak Ferrara ve Urbino dukalıklarını ele geçirmiştir. Buna mukabil, eğer Reform hareketi ortaya çıkmamış olsaydı, çok muhtemeldir ki Kilise Devleti, çoktan cismanî hükümdarların eline geçmiş olurdu.

Son olarak bu siyasi durumun umumiyetle İtalyan milletinin ruh ve fikri üzerinde yapmış olduğu tesiri kısaca gözden geçirelim.

Açıkça görülüyor ki XIV. ve XV. asır İtalyasında hüküm süren genel siyasi güvensizlik, asil ruhlarda zaruri olarak vatanperverane bir nefret ve mu-

---

⁶⁰ Farnese'ler buna benzer bir şey elde etmeğe muvafak olmuşlar, Caraffa'lar ise mahv olup gitmişlerdir.

kavemet uyandıracak mahiyette idi. Daha Dante ve Petrarca¹, bir Bütün İtalya'nın meydana getirilmesini yüksek sesle istiyorlar ve her çeşit yüksek gayretlerin bu amaca yöneltilmesi lâzımgeldiğini ileri sürüyorlardı. Gerçi denebilir ki bu, sadece birkaç yüksek kültürlü kimse tarafından duyulup ifade edilen bir heyecandan ibaretti ve geniş kitleler bundan habersiz idiler. Ancak şunu unutmamak gerektir ki o vakitler Almanyanın hali de, hiç olmazsa ismen bir birliğe ve bir başa (imparator) sahip bulunmasına rağmen, İtalya'nınkinden pek farklı değildi. Alman edebiyatında ilk defa olarak yurtseverlik ifadeleri, halk şairlerinde raslanan birkaç beyit bir tarafa bırakılırsa, I. Maximilian² devrinin humanistlerinde görülmektedir ve bu da İtalya'da yükselen seslerin bir yankısı gibi gelmektedir. Bununla beraber fiili olarak Almanya, Romalı'lar devrinden beri İtalya'dan çok daha gerçek anlamda tek bir milletin vatanı olmuştur. Fransa, birlik şuurunu esas itibariyle İngilizlere karşı yaptığı savaşlara borçludur. İspanya ise, uzun vâdeli olmak üzere, soyca kendisine çok yakın olan Portekizlileri bile temsil etmek kudretini gösterememiştir. İtalya için, ortadan kaldırılması he-

¹ Petrarca: Epist. fam. I, 3, p. 574. Burada Petrarca, bir İtalyan olarak dünyaya geldiği için Tanrıya hamd etmektedir. Yine 1367 yılına aid Apologia contra cuiusdam anonymi Galli Calumnias. (App. ed. Bas. 1581) p. 1068 vd.

² Hususiyle Wimpheling, Bebel ve daha başka kimse-lerin Schardius, Scriptorum, cilt I de bulunan yazıların kâd ediyorum. — Bunlardan başka biraz daha evvelki zamanlara ait olmak üzere Felix Fabri (Hist. Suevorum), biraz daha sonra İrenicus (Germaniae exegesis, 1518).

men hemen hiçbir zaman umulmamış olan Kilise Devletinin varlığı ve hayat şartları, büyük ölçüde bir birlik vücuda getirilmesine engel teşkil etmiştir. Sonra XV. yüzyılın siyasi temaslarında bazan parlak sözlerle müşterek bir vatandan bahsedilmiş ise bu, çoğu kere başka bir İtalyan devletini incitmek amacıyla yapılmıştır³. Tamamiyle ciddî, derin bir ızdırabın ifadesi olarak millî duygunun sadası, ancak XVI. yüzyılda işitilmiştir; fakat çok geç kalmış, artık iş işten geçmiş bulunmaktadır. Çünkü Fransızlar ve İspanyollar memleketi istilâ etmişlerdir. Yerel yurtseverlik hakkında ise denebilir ki, bir dereceye kadar millî duyguyu temsil etmekte, fakat onun yerini tam mânasiyle tutmaktan uzak bulunmaktadır.

---

³ Birçok misallerden biri olarak: Venedik Doc'unun Pisa'ya dair 1496 da bir Floransa ajanına verdiği cevap, Malipiero, Ann. Venet., Arch. Stor. VII. I, p. 427.

İKİNCİ BÖLÜM

FERDİN GELİŞMESİ

İtalyanların çok erkenden tekâmül ederek modern insanlar haline gelişlerinin biricik değilse bile en başta gelen sebebini, ister cumhuriyet, ister tiranlık olsun, bu devletlerin bünyesinde aramak lâzımdır. Şimdiki Avrupanın çocuklarından ilkinin İtalya'da doğmuş olması, bu nokta ile sıkıdan sıkıya bağlıdır.

Ortaçağda şuurun her iki ciheti, yani dünyaya ve insanın kendi içine yönelmiş olan cihetleri, tıpkı müşterek bir örtü altında, rüyada veya yarı uyanık bir halde imiş gibi bulunuyordu. Bu inanç, çocuk tutukluğu ve vehimden örülmüş örtünün gerisinden bakılınca dünya ve tarih, hayret verici ve renklerle boyanmış bir halde görünürdü; fakat insan, ancak ırk, kavim, parti, lonca, aile ve ilâah.. gibi ummunun herhangi bir şekli içinde kendini tanıyordu. İlk defa İtalya'dadır ki bu örtü uçup havalandı. Devleti ve bu dünyanın bütün işlerini objektif bir tarzda görüş ve ele alış şuuru bu memlekette uyandı. Fakat bunun yanında sübjektiflik de bütün kuvvetiyle

baş kaldırdı. İnsan, zihni bir ferd¹ haline geldi ve kendini bu sıfatla tanıdı. Bir zamanlar Yunanlı da bu suretle barbarların üstüne yükselmişti; Arap ise, diğer bütün Asyahlara kendilerini sadece bir ırka mensup insanlar olarak hissettikleri bir zamanda, böyle bir ferd şuuruna ulaşmıştı. Bu hususta siyasi şartların en tesirli âmil olduğunu ispat etmek güç bir iş değildir.

Çok daha eski zamanlarda münferit olarak bazı yerlerde serbest şahsiyetin geliştiği görülmektedir. O tarihlerde Kuzey Avrupa memleketlerinde böyle bir şeye rastlanmamakta veya bu, aynı tarzda kendini göstermemektedir. Gerçi Liutprand'ın tasvir ettiği onuncu asrın haydutlarında, Papa VII. Gregor'un bazı çağdaşlarının ve ilk Hohenstaufen hükümdarlarının bazı düşmanlarında buna benzer bir karakter görülmektedir. Fakat İtalyada XIII. asrın sona ermesiyle çok kalabalık sayıda şahsiyetler ortaya çıkmaya başlamıştır. Endividualizmayı kısıvrak tutan bağlar burada tamamiyle koparılıp atılmıştır. Binlerce insan çehresi, hiçbir engel tanımaksızın ve pervasızca kendi özellikleri içine gömülmüş buldukları halde karşımıza çıkmaktadır. Diğer Avrupa memleketlerinin hâlâ ırk bağları altında bulunması keyfiyeti, tek başına bile, Dante'nin büyük şiirinin herhangi bir başka memlekette meydana gelmesini imkânsız kılmağa kâfi bir sebep teşkil eder. Sadece ortaya koyduğu kuvvetli endividualizması, yüce şairin İtalya için

¹ Ferdî terbiyenin yüksek ve en yüksek basamağı anlamında kullanılan uomo singolare, uomo unico deyimlerine dikkat edilsin.

o devrin en büyük milli münadisi olmasına kâfi gelmiştir. Edebiyat ve sanatta insan hazinesinin tasvirlerinden, çeşitli yönlerden karakter tenkitlerinden ilerde özel bölümlerde bahsedeceğiz. Burada bahis konusu olan mesele doğrudan doğruya psikolojik gerçeğin kendisidir. Bu psikolojik gerçek, tam bir bütünlük ve kesinlikle tarihe girmektedir. XIV. asrın İtalyası, sahte tevazu ve yaltaklanma nedir, hemen hemen hiç bilmemektedir. Hiç kimse göze çarpmaktan, başkalarına benzememek ve onlardan farklı görünmekten² korkmamaktadır² a.

Herşeyden önce zorba hükümdarlık rejimi, yu-

² XVI. asrın sonunda Montaigne (Essais, L. III, chap. 5 vol. III, p. 367, Paris baskısı 1816) aşağıdaki mukayeseyi yapıyor: "ils (les Italiens) ont plus communement des belles femmes, et moins des laides que nous; mais des rares et excellentes beautés j' estime que nous allons à pair. Et (je) en juge autant des esprits: de ceux de la commune façon, ils en ont beaucoup plus et evidemment; la brutalité y est sans comparaison plus rare: d' âmes singulières et du plus haut estage, nous ne leur en devons rien." (Onlarda (yani İtalyanlarda) güzel kadın bizdekinden daha çok ve çirkin kadın daha azdır; fakat nadir ve nefis güzeller bakımından onlarla atbaşı gittiğimiz kanaatındayım. Zihinler hakkında da aynini düşünüyorum. Alelâde neviden olanlar da çok vardır ve bunlar meydandadır; onlarda haşin zekâlar bizdekilerle kıyas kabul etmiyecek derecede nadirdir; fakat dikkate şayan ve en yüksek mertebeden ruhlar bakımından, onlardan hiç aşağı kalmayız).

² a Floransa'da 1390 tarihlerine doğru artık erkek kıyafetlerine hâkim olan bir moda yoktu. Çünkü herkes hususî bir tarzda giyinmeğe çalışıyordu. Karş. Franco Sacchetti: contro alle nuove foggie, Rime, publ. dal Poggiali, p. 52 (Yeni modalara karşı).

karıda gördüğümüz gibi, yalnız tiranların, Condottiere'lerin³ değil, fakat aynı zamanda bu rejimin himaye ettiği ve kendilerinden pervasızca faydalandığı kabiliyetlerin, yani kâtiplerin, memurların şair ve vazife almış diğer şahsiyetlerin de ferdiyetini en yüksek derecesine kadar geliştirmektedir. Bu adamlar, zaruri olarak daimi veya geçici mahiyetteki derunî kaynaklarını tanımak zorundadırlar. Yaşama zevkleri de, muhtemel olarak kısa bir zaman sürececek olan iktidar ve nüfuzlarına mümkün olduğu kadar yüksek bir değer sağlamak amacıyla, fikir muhtevası bakımından daha yüce ve daha mütekâsif bir hale gelmektedir.

Fakat bunlar tarafından idare edilen ahali de bu çeşit güdülerden büsbütün uzak değildir. Biz, ömürlerini gizli mükavemet ve suikast tertipleri içinde geçirmiş olan kimseleri bir tarafa bırakacağız ve sadece, meselâ Bizans İmparatorluğu ve İslâm devletleri içinde yaşayan şehir halkının çoğu gibi, sırf özel şahıslar olarak kalan insanlardan bahsedeceğiz. Şurası muhakkaktır ki meselâ Visconti'lerin tebaası çok kere kendi şahısları ve ailelerinin şerefini muhafaza edebilmek için büyük ıztıraplara katlanmak zorunda bırakılmıştır ve bunlar arasında sayısız

³ Sforza ve daha başka Kuzey-İtalya hanedanlarında görüldüğü gibi bunların zevcelerinin de ferdiyetlerini geliştiriyordu. Karş. Jacobus Bergomensis'in *Clarae mulieres*'inde Battista Malatesta, Paola Gonzaga, Orsina Torella, Bona Lombarda, Riccarda d'Este ve Sforza ailesinden önemli kadınların biyografileri. Bunlar arasında erkek yaradılışı olan kadınlar az değildir. Aynı zamanda humanist kültür sayesinde endividüel gelişmenin tamamlandığı da vakidir.

kimseler de içinde yaşadıkları kölece hayat yüzünden ahlâkî karakterlerinden çok şeyler kaybetmişlerdir. Fakat endividuel karakter bakımından durum hiç te böyle değildir. Çünkü hususiyle genel siyasî zaaf içindedir ki özel hayatın çeşitli istikamet ve çabaları o nisbette kuvvetli ve çok-terafli olarak filizlenir. Kendini göstermek ve rekabet etmek imkânını buldukları nisbette zenginlik ile kültür, hâlâ geniş ölçüde sayılabilecek bir şehir hürriyeti ve, Bizans ile İslâm dünyasındaki gibi, devletle içiçe sokulmuş olmıyan bir kilise ile iştirak halindedir; bütün bunlar, hiç şüphe yok ki, endividuel düşünme tarzının meydana gelişini teşvik edici unsurlardır. Üstelik parti mücadelelerinin mevcut olmayışı da bunun için lâzımgelen huzuru sağlamaktadır. Siyasî ihtirastan mahrum olan insan, kısmen ciddî ve kısmen de sahî meşgaleleriyle, XIV. asrın bu tiranlıklarında ilk önce tamamıyla tekâmül etmiş olduğu halde çıkmış olmalıdır. Bunun hakkında belgelere dayanan deliller şüpheşiz istenmemelidir. Kendilerinden bazı işaretler beklenebilen hikâye yazarları, gerçi bazı garip insanları tasvir etmektedirler ve bunu daima tek-terafli bir amaçla ve anlattıkları hikâye ile temasları bulunduğu nisbette yapmaktadırlar. Böyle sahneler de genel olarak cumhuriyet rejimi ile idare olunan şehirlerde cereyan etmektedir.

Bu gibi şehirlerde şartlar, başka türlü olmakla beraber, endividuel karakterin yetişmesine elverişli idi. İktidar partileri ne kadar sık değişiyorlardıysa fert de, hâkimiyet icrası ve iktidarın zevkini çıkarmak hususunda o nisbette gayret sarfetmek zorunda

kalıyordu. Hususiyle Floransa tarihinde⁴ devlet adamları ve halk liderleri o derece bariz bir şahsî varlık göstermişlerdir ki o devrin dünyasında istisna kabilinden bile böyle bir şeye rastlamak mümkün değildir; hattâ Jacob von Arteveldt* bile onlarla mukayese edilemez.

Diğer taraftan mücadelede yenilip iktidarı kaybeden partilere mensup insanlar, çok kere tiranlıklarla idare olunan devletlerin tebaalarına benzer bir duruma düşüyorlardı. Ancak bunlardan farklı olarak bir kere tadını aldıkları hürriyet veya iktidar, belki de bunları yeniden kazanmak ümidi ferdiyetlerine daha büyük bir enerji veriyordu. İşte böyle kendi istekleriyle olmadan âtil bırakılan insanlar arasındadır ki meselâ Agnolo Pandolfini (ölümü 1446) gibi bir şahsiyeti buluyoruz. Pandolfini'nin "Ev İdaresi"⁵ adlı eseri, gelişmiş bir özel hayatın ilk mü-

---

⁴ Franco Sacchetti, Capitolo (Rime, publ. dal Poggiali, p. 56) sunda iktidar partilerine mensup olup kendi zamanında ölmüş bulunan yüzdən fazla isim saymaktadır (1390). Bunlar arasında bir çokları orta çapta insanlar olsalar bile bütünü, endividualizmanın uyanmasını gösteren kuvvetli bir belgedir. — Filippo Villani'nin "Vite"si hakkında aşağıdaki bahse bak.

* Jacob von Arteveldt: Flander yurtseveri olup halk partisini başına geçerek Flander Kontu I. Ludwig'i memleketten kovmuş ve İngiltere Kralı III. Edward ile bir ittifak yapmıştır. İngilizleri Gent memleketine sokmağa kalkışınca halk tarafından öldürülmüştü (1345).

⁵ Trattato del governo della famiglia. Bu eserin mimar Alberti tarafından yazılmış olduğuna dair yeni bir nazariye ortaya çıkmıştır. Karş. Vasari IV, 54, Nota 5, ed. Lemonnier. — Pandolfini hakkında bak: Vespas. Fiorent. p. 379..

kemmel programını teşkil etmektedir. Ferdin görevleri ile tehlikeli ve nankör amme işlerini⁶ telif tarzı, devrin kendi nev'inde bir abidesidir denebilir.

Sürgün hayatının ise, insanı ya tamamiyle harap eden veya içindeki bütün hassaları son derecesine kadar değiştiren bir özelliği vardır. Giovanni Pontano şöyle diyor⁷: “çok nüfuslu şehirlerimizin hepsinde kendi istekleri ile yurtlarını bırakıp giden birçok insanlar görüyoruz. Fakat insan, nereye giderse gitsin, meziyetlerini de beraberinde götürür”. Gerçekten bunların çoğu yalnız resmen sürgüne gönderilmiş olanlar değildi, fakat aynı zamanda binlercesi doğup büyüdükları şehirleri, siyasî veya iktisadî durumun artık katlanılmaz bir hal alması yüzünden, kendi istekleriyle bırakıp gitmişlerdi. Floransa'dan göç edenler Ferrara'da, Lucca'dan göç edenler Venedik'te ve ilâh... büyük koloniler halinde yerleşmişlerdir.

Sürgünler arasında en kabiliyetli insanlarda geliştiği görülen kozmopolitizma, endividualizmanın en yüksek basamağını teşkil etmektedir. Yukarıda söylediğimiz gibi (S. 107) Dante, İtalyanın dil ve kültüründe yeni bir yurt bulmaktadır. Fakat bunun da

---

⁶ Trattato p. 65 vd.

⁷ Jov. Pontanus, de fortitudine, L. II, Cap. 4. “de tolerando Exilio.” Yetmiş yıl sonra Cardanus (de Vita propria, Cap. 32) acı acı şöyle soruyordu: Quid est patria, nisi consensus tyrannorum minorum ad opprimendos imbelles timidos, et qui plerumque sunt innoxii? (Vatan, ürkek ve çok kere mâsum olan âciz kimseleri ezmek için küçük tiranların birleşmelerinden başka nedir ki?).

üstüne çıkararak “benim vatanım bütün dünyadır”⁸ demektedir. — Kendisine lâyük olmıyan şartlarla Floransa’ya dönmeye dâvet edildiği zaman şöyle cevap veriyor: “Güneşin ve yıldızların ışığını her yerden göremez miyim? Her yerde, halkın ve şehrin önüne şerefsizce hattâ zilletle çıkmaksızın, en asil hakikatleri düşünemez miyim? Ekmeğimi nerede olsa bulurum!” Sonra, sanatkârlar da övünerek istedikleri yerde yaşayabilecekleri, mekân hürriyetine sahip buldukları noktası üzerinde büyük bir önemle durmaktadırlar. Ghiberti¹⁰ diyor ki: “Ancak her şeyi öğrenmiş olan bir kimse dışarda hiçbir yerde yabancı değildir. Varlığı elinden alınmış ve dostsuz bulunsa bile yine de o, her şehrin hemşehrisidir ve tâlih değişikliklerini hiç korkmaksızın küçümseyebilir”. Yurdundan kaçak olarak ayrılp gitmiş olan bir humanist de buna çok benzer bir ifadede bulunuyor; “Bilgin bir insan nerede oturursa, onun için orası iyi bir vatandır”¹¹.

⁸ De vulgari eloquio, Lib. I, cap. 6. — İdeal İtalyan dili hakkında bak Cap. 17. Kültür sahibi insanların fikri birliği: Cap. 18. — Fakat aynı zamanda Purg. VIII. 1 vd. ve Parad. XXV, I deki meşhur pasajlarda o derin vatan hasreti.

⁹ Dantis Alighierii Epistolae, ed. Carolus Witte, p. 65.

¹⁰ Ghiberti, secondo commentario, cap. XV. (Vasari, ed. Lemonnier, I, p. XXIX).

¹¹ Codri Urcei vita (eserleri külliyatının başında). — Şüphesiz ki bu, “Ubi bene, ibi patria” (Neresi iyi ise orası vatanıdır) sözüne çok yakındır. Hiçbir yere bağlı bulunmıyan ve kültürlü İtalyan’ların günden güne benimsedikleri mücerret fikrî zevkler o kadar çoktu ki bu sayede menfâ hayatı fazla acı bir şey olmaktan çıkıyordu. Bundan başka da kozmopolitizma, insanın yeni dünyalar keşf ettiği ve eski dün-

Kültür tarihi bakımından çok keskin bir bakışla, XV. yüz yılda kemâl derecesinde yetişmiş insanların artmış olduğunu adım adım takibetmek mümkün olur. Bu insanların, mânevi ve maddî varlıklarını ahenkli bir şekilde tamamlamayı şuurlu ve sarîh olarak kendilerine amaç edinip edinmedikleri hakkında bir hüküm vermek güçtür. Fakat birçokları, dünyevî olan herşeydeki kemâlsizliğini imkân verdiği nisbette bunu elde etmişlerdir. Meselâ Lorenzo Magnifico'nun hayatının mukadderat, kabiliyet ve karakter bakımlarından umûmi bir bilânçosunu yapmaktan sarfınazar edilse bile Ariosto gibi bir şahsiyette ve bunun bilhassa satir'lerinde bir ferdiyet müşahede edilmektedir. Burada insan ve şairin gururu, kendi zevklerine karşı kullandığı istihza, gayet ince bir mizah ve gayet derin bir iyi-niyet ne dereceye kadar büyük bir ahenk içinde ifade edilmektedir.

Şahsiyetin en yüksek derecesine kadar gelişmesi yolundaki bu güdü, aynı zamanda o devir kültürünün bütün unsurlarına hâkim bulunan gerçekten kuvvetli ve üstelik de çok-tarafli bir tabiatla birleşince, "çok-tarafli insan", *l'uomo universale* meydana gelmiştir ki bu yalnız İtalya'ya mahsus bir keyfiyettir. Ansiklopedik bilgiye sahip insanlar bütün ortaçağ boyunca

---

yasında kendini artık yabancı hissettiği yeni bir kültür devrinin alametidir. Grek'lerde bu hale, Peloponnesos Harbinin sonunda rastlamaktayız. Niebuhr'un dediği gibi, Eflatun iyi bir vatandaş değildi, ve Xenophon da fena bir vatandaştı. Diogenes vatansız olduğunu açıktan açığa ilân etmekten gerçek bir zevk duyuyor ve kendisini, Laertius'un dediği gibi ἀπολις (yurtsuz) diye adlandırıyordu.

birçok memleketlerde vardı; çünkü bu bilgi dar sınırlar içinde toplanmış bulunuyordu. Aynı surette XII. asra kadar “çok-terafli” sanatkârlar da yetişmişti; çünkü mimarî problemler nisbeten basit ve hep aynı mahiyette idi ve heykeltraşlık ile resimde tasvir edilmesi istenen şeyin kendisi, şeklin üstünde bir önem taşıyordu. Buna mukabil Renaissance devrinin İtalya’sında her alanda hem bilgin ve hem de kendi nevinde mükemmel eserler yaratan, aynı zamanda insan olarak da çok kuvvetli tesirler bırakan münferid sanatkârlara rastlanmaktadır. Bazıları, icra etmekte oldukları sanatlarının dışında, aynı zamanda fikir faaliyetinin diğer sahalarında da çok-teraflıdırlar.

Daha hayatta iken bazı kimselerin şair, bazılarınun filozof ve bazılarınun da teolog¹² diye vasıflandırdıkları Dante, bütün yazılarında ezici bir şahsî kuvvet fışkırtmaktadır; öyle ki okuyucu, konunun cazibesi bir tarafa bırakılsa bile, bu kuvvetin önünde kendini mahkûm hissetmektedir. Yalnız *Divina Commedia*’nın hiç sarsılmaksızın baştan sonuna kadar aynı tarzda işlenmesi bile ne kadar muazzam bir irade kuvvetinin mevcudiyetini şart kılmaktadır. Fakat bu eserin muhtevasına bakılacak olursa görülecektir ki, şairin maddî ve fikrî dünyada esasını araştırmadığı hiçbir önemli şey yoktur; bunlar hakkında çok kere kısa sözlerle söylediklerinin hepsi de zamanın hâkim kanaatlerini aksettirmektedir. Güzel sanatlar için ise Dante, kaynak değerinde bir belgedir. Bunun sebebi, o zamanlar sanatkârlar hakkında yazdığı birkaç satırdan ziyade hakikaten çok daha önemli

¹² Boccaccio, Vita di Dante, p. 16.

meselelere temas etmiş olmasındandır. Fakat o, çok geçmeden ilhamın da kaynağı olmuştur¹³.

XV. yüzyıl herşeyden evvel bilhassa çok-tarafli insanlar asrıdır. Hiçbir biyografi eseri yoktur ki bahis konusu edilen şahsın esas mesleğinden başka alelâde heveskârlığın üstüne çıkan tâli meşgalelerinin de sözü edilmesin. Floransa'lı tüccar ve devlet adamı, çok kere aynı zamanda her iki klâsik dilde, yani eski Yunanca ile Lâtince de bilginidir. Hem kendisine ve hem de oğullarına en tanınmış humanistler, Aristo'nun "Politik" ve "Ahlâk" kitaplarını okutmak zorundadırlar¹⁴. Ailenin kızlarına da esaslı bir terbiye verilmektedir. Yüksek anlamda özel eğitimin ilk başlangıçları da tercihen yine bu muhitlerde aranmalıdır. Bir humanistten geniş anlamda çok-tarafli bilgi istenmektedir. Çünkü felsefi bilgiyi, bugün olduğu gibi sadece klâsik çağların objektif olarak bilinmesi için değil, fakat gerçek hayatın günlük tabiiyatında değerlendirmek ve kullanmak için öğrenmek zorundadır. Bir yandan Plinius üzerinde tetütlerini yaparken¹⁵ öte yandan meselâ tabiat tarihine ait mal-

¹³ Beatrice'nin ölüm yıldönümünde Dante'nin resmettiği melek figürleri (Vita Nuova, p. 61), meslekten olmıyan bir heveskârın başarabileceği bir işi aşan bir eser olarak sayılabilir. Aretino, Dante'nin egregiamente'ler çizdiğini ve musikiye çok meraklı olduğunu söylüyor.

¹⁴ Bu ve bundan sonrakiler için bak: bilhassa Vespasiano Fiorentino; bu eser XV. asır Floransa kültürü için birinci derecede önemli bir kaynaktır, p. 467, 492, 521 ve ilaah... Bundan başka yine bak: Murat. XX deki güzel ve faydalı Vita Jannoctii Manetti (doğ. 1396).

¹⁵ Aşağıda söyleyeceklerimiz, Roscoe, Leone X., ed.

zemenin bir kolleksiyonunu toplamaktadır. Eskilerin coğrafyasını rehber edinerek modern kozmograf olmaktadır. Yine eskilerin yazdıkları tarih eserlerini örnek tutarak zamanın tarihini yazmaktadır. Plautus komedyalarının mütercimi sıfatıyla, bunların temsillerinde de rejisör olmaktadır. Lucian'ın diyaloglarına varıncaya kadar klâsik ilkçağ edebiyatının bütün şekillerini mümkün olduğu kadar taklit etmektedir. Bütün bunlara ilâve olarak da o, devlet işlerinde sekreterlik ve diplomasi görevleri görmektedir ki bu, her zaman hayırlı sonuçlar vermemiştir.

Fakat bu çok-terafli adamlar arasında bazıları sözün gerçek anlamı ile "her-terafli" insanlar olarak sivrilmişlerdir. O devrin hayat ve kültürünü genel hatları ile mütalâa etmeye geçmeden önce burada, XV. asrın eşîğinde bu dev adamlardan biri olan Leon Battista Alberti'nin (1404 ? - 1472) bir portresini çizelim. Yalnız bir parçası intikal etmiş olan biyografisi¹⁶ ondan bir sanatkâr olarak pek az bahsetmekte, mimarî tarihindeki önemine ise temas bile etmemektedir. Fakat onun, böyle bir özel şöhrete sahip olmaksızın da, nasıl bir insan olduğunu şimdi göreceğiz.

Bossi, III, p. 197 vd.ında mevcut bulunan ev Perticari tarafından Pandolfo Collenuccio hakkında yazılan parçadan ve bir de Opere del Conte Perticari, Mil. 1823, vol. II den alınmıştır.

¹⁶ Muratori XXV, Col. 295. Tamamlayıcı mâhiyette: Vasari, IV, 52 vd. — Her alanda en aşağı bir heveskâr, fakat aynı zamanda birçok branşlarda üstad olarak meselâ, eğer Aeneas Sylvius'un (Opera, p. 622, Epist. 112) da söylediklerine inanmak lâzımgelirse, Mariano Socini vardı.

Leon Battista, takdir kazandıran her işte çocukluğundan beri birinci gelmekte idi. Çeşitli beden hareketlerinde ve jimnastik sanatındaki mehareti hakkında inanılmıyacak şeyler okumaktayız: ayakları birbirine bitişik olduğu halde insanların kafaları üzerinden atlıyabiliyordu; katetralde mâdenî bir parayı tepeye çarpıp ses verecek kadar yukarı fırlatabiliyordu; en vahşi atlar onun altında korkudan titrerdi. İnsanlara üç şeyde kusursuz görünmek istiyordu: yürüyüşte, ata binişte ve söz söylemekte. Musikiyi öğretmensiz öğrenmişti; fakat buna rağmen kompozisyonlarına bu mesleğin ustaları tarafından hayranlık duyuluyordu. Yoksuzluğun ağır baskısı altında bulunmasına rağmen sivil ve kilise hukukunun her ikisini de tahsil etmeye başlamış ve, bitkinlikten doğan ağır bir hastalığa yakalanıncaya kadar tahsiline yıllarca devam etmişti. Yirmi dört yaşında iken kelime hafızasının zayıfladığını, fakat eşyayı kavrayışının eski halinde kaldığını anlayınca, kendini fizik ile matematiğe verdi. Bunların yanında, sanatkârlardan, bilginlerden ve ayakkabıcıya varıncaya kadar her çeşit zanaat sahibinden mesleklerinin sırlarını ve tecrübelerini sormak suretiyle dünyanın bütün hünerlerini öğrendi. Aynı zamanda resim ve modelcilik de yapıyordu; hususiyle resimleri, sırf hafızasından çıkararak yaptığı zamanlarda da, aslına son deerce benzetmekle temayüz etmişti. İcat ettiği karanlık kutu, Camera obscura¹⁷, bilhassa hayret u-

¹⁷ Karş. İbn Firnas: Hammer, Literaturgeschichte der Araber (Arap Edebiyatı Tarihi) I, giriş bölümü, sayfa 51. Buna benzer bir tecrübe, aşağı yukarı 880 tarihinde En-

yandırmıştı. Bunun içinde bazen yıldızları ve gece-
leyin kayalık dağlar üzerinden ayın doğuşunu, bazen
dağları, körfezleri ve yanaşmakta olan gemi filoları
ile, güneş ışığı veya bulut gölgeleri altında olarak ta-
sisli uzaklıklara kadar manzaralar gösteriyordu. Fa-
kat başkalarının yarattıklarını da büyük bir sevinçle
karşılıyor ve insan oğlunun güzellik kanunlarına u-
yararak vücuda getirdiği her çeşit esere nerdeyse ilâhî
bir mahiyet atfediyordu¹⁸. Bütün bunlara Battista'nın
edebî faaliyetini de ilâve etmek icabeder. Herşeyden
önce doğrudan doğruya sanat üzerinde yazdığı eser-
leri, hususiyile mimarîde şekil rönesansı için belli
başlı sınır taşları ve otorite olarak sayılmaktadır.
Sonra Lâtince olarak hikâyeler ve buna benzer nesir-
ler yazmıştır ki bunlardan bazıları klâsik ilkçağda
meydana getirilmiş eserler sanılmıştır. Mizahlı sofra
konuşmaları, elegileri ve pastoral şiirleri vardır. Yine
İtalyanca olarak ev hayatı hakkında dört kitaptan
ibaret bir eserden¹⁹ başka birçok ahlâki, felsefî ve
ve tarihî yazıları ile şiirleri, hatta ölen köpeğine söy-
lediği bir mezar hitabesi de vardır. Onun ciddî ve
şaka olarak söylediği sözler, toplanmağa degecek de-
recede önemli idi. Birçok sütunlar halinde bunun
örnekleri, adı geçen biyografide görülmektedir. Nesi

---

dülüslü Abul Abbas Kasım İbn Firnas tarafından yapılmıştı. Karş. Gyangos, 'The History of the Mohammedan Dynasties in Spain (İspanya'da müslüman haneler tarihi).

¹⁸ Quidquid ingenio esset hominum cum quadam effectum elegancia, id prope divinum ducebat.

¹⁹ Uzun zaman Pandolfini'nin Trattato başlıklı eseri olarak sayılan eser, bu kayıp olan kitaptır (karş. sayfa 193. not 5).

vardı ve ne biliyordu ise hepsini, tıpkı gerçekten büyük çapta yaratılmış olan insanların daima yaptıkları gibi, en ufak bir çekingenlik bile göstermeksizin açıklıyor ve en büyük icatlarını bedava bağışlıyordu. Son olarak da yaradılışının en derin kaynağını teşkil eden özelliği söyliyelim: bu, hemen hemen asabî denebilecek bir tarzda ve son derece büyük bir sevgi ile etrafındaki herşeye bütün varlığı ile kendini verebilme hassasıdır. Muhteşem ağaçlara ve ekin tarlalarına bakınca ağlaması gelirdi. Güzel ve vakarlı ihtiyar insanları tabiatın şaheseri olarak tâzim eder, onları seyretmekten doyamazdı. Vücutça tam gelişmiş bulunan hayvanlara karşı, tabiatın hususi lutfuna nâil olmuşlardır diye, büyük bir iyi niyet beslerdi. Hasta olduğu zaman güzel bir manzarayı seyretmekle birçok defalar şifa bulmuştur²⁰. Dış dünya ile bu kadar muammalı şekilde derin münasebetler halinde onu görenlerin, kendisine kehanet kudreti atfetmiş olmalarına hayret etmemek lâzımdır. Söylenişine göre Battista, Este ailesinin uğradığı kanlı âkibeti, Floransa'nın ve papaların âkibetini, vukuundan yıllarca önce görüp açıklamıştı; her an için insanların içlerini okuyabilmek kudretine sahipti. Kendiliğinden anlaşılıyor ki müthiş bir irade kuvveti onun şahsiyetini baştan başa kaplamıştır ve bir arada

²⁰ De re aedificatoria adlı eserinde (L. VIII., cap. 1) hangisine güzel yol denebileceğinin bir târifi bulunmaktadır: si modo mare, modo montes, modo lacum fluentem fontesque, modo aridam rupem aut planitiem, modo nemus vallemque exhibebit (Eğer kâh deniz, kâh dağ, kâh akar su ve pınarlar, kâh çıplak kaya veya bir düzlük, kâh bir orman veya bir vadi oradan görünürse).

tutmaktadır. Renaissance'in en büyük simaları gibi o da şöyle diyor: "İnsanlar isterlerse her şeyi yapabilirler".

Halbuki Alberti'nin Lionardo da Vinci'ye nazaran durumu, yeni başlayan bir adamın, bitirmiş olan bir kimseye, heveskârın ustaya nazaran olan durumundan farklı değildir. Ah ne olurdu, Vasari'nin eseri, Leon Battista hakkında olduğu gibi Lionardo'ya dair da bir tasvir ile tamamlanmış olsaydı! Lionardo'nun karakterini belirtecek olan ana çizgiler, sisler içinde ancak uzaktan sezilebilmesi mümkün bir ihtişam mahiyetini ebediyen muhafaza edecektir.

Şimdiye kadar ferdin gelişmesini iç hayat bakımından tasvir ettik. Buna uygun olarak fertte dışarıya karşı sivrilmenin yeni bir nev'ini görmekteyiz ki bu da modern şöhrettir.¹

İtalya'nın dışında kalan Avrupa memleketlerinde bütün ictimai sınıflar, her biri ayrı ayrı olarak kendi sınıflarının ortaçağa mahsus şerefi ile yaşıyorlardı. Meselâ Troubadours ve Minnesänger (ozan ve âşıklar)lerde şairlik şöhreti, yalnız şövalye sınıfı için mümkündü. Buna mukabil İtalya'da ictimai sınıfların eşitliği, tiranlardan veva demokrasilerden daha önce

---

¹ Birçok yazarlar arasında örnek olarak yalnız bir tanesi: Blondus, Roma triumphans, L. V, p. 117 vd.; burada gloria (şöhret) 'nin târifleri, eski yazarlardan toplanarak bir araya getirilmiştir ve hıristiyanlara açıktan açığa şöhret peşinde koşmak müsaadesi verilmiştir. Petrarca'nın elinde bulunan Cicero'nun "Gloria" adlı eseri, bilindiği üzere, o zamanlardan beri kayıptır.

kendini göstermiştir. Esası İtalyan ve Lâtin edebiyatına dayanan umumi bir cemiyetin ilk izlerine de daha o zamanda rastlanmaktadır ki bunun hakkında ilerde daha etraflı olarak bahsedeceğiz. İşte hayattaki bu yeni unsurun filizlenebilmesi için böyle bir zemine ihtiyaç vardı. Buna ilâve olarak bir ciheti daha belirtmek lâzımdır. Şimdi büyük bir hahişle okunup incelenmeye başlanan eski Roma yazarları, baştan başa şöhret kavramı ile dolu ve meşbu bir halde idiler; bunların mütemadiyen üzerinde durdukları konu, esas muhtevayı teşkil eden mesele, yani Roma'nın dünya hâkimiyeti dâvası da, İtalyan hayatının hiç ara vermeksizin paralel yürüyen ve ayrılmaz bir unsuru olarak yaşıyordu. Bundan böyle İtalyanların bütün istek ve başarıları, Avrupa'nın başka memleketlerinde henüz tanınmayan ahlâkî bir kaziyenin hüküm ve nüfuzu altında idi.

Bütün önemli meselelerde olduğu gibi burada da ilk şahit olarak Dante'yi dinlemek zarureti vardır. Dante, ruhunun bütün kuvvetiyle defne dalından örülmüş şairlik tacını² elde etmeye uğraşmıştır. Bir publisist ve edip olarak da gördüğü işlerin yeni olduğunu göstermek ve tuttuğu yolda yalnız ilk olmak değil, fakat aynı zamanda ilk sayılmak da istediğini bilhassa tebarüz ettirmektedir³. Bununla beraber Dante, nesirle-

² Paradiso XXV, başlangıç: Se mai contigna etc. — Karş. Boccacio, Vita di Dante, p. 49. Vaghissimo fu e d'onore e di pompa, e per avventura più che alla sua inclita virtù non si sarebbe richiesto (Şan ve şerefe, yüksek faziletinin icab ettirdiğinden daha da düşküdü).

³ De vulgari eloquio, L. I, Cap. 1. Bilhassa: de Monarchia, L. I, Cap. I; burada o, yalnız dünyaya faydalı ol-

rinde yüksek bir şöhretin hoş olmıyan taraflarına da temas etmektedir. Bazı kimselerin meşhur adamı şahsen tanımakla tatmin edilmediklerini bilmektedir ve bunda suçun kısmen insanların çocukça fantazilerine, kısmen kıskançlığa ve kısmen de bahis konusu olan meşhur adamın hamlığına ait bulunduğunu izah etmektedir⁴. Fakat büyük şiirinde şöhretin boş bir nesne olduğu görüşünde sebat etmektedir; bununla beraber bu görüşünü öyle bir tarzda açıklamaktadır ki kendi kalbinin şöhret hasretinden henüz tamamiyle kurtulmuş bulunmadığını ifşa etmektedir. “Cennet”te Mercurius’un feleği, dünyada şöhret peşinde koşan ve bu yüzden “gerçek sevginin ışıklarını” bulan-dırmış olan rahmetlilerin⁵ oturdukları yerdir. Fakat son derece karakteristiktir ki “Cehennem”de zavallı ruhlar, dünyada yaşadıkları zamanki hatıralarını, şöhretlerini yenileyip canlandırmasını Dante’den istiyorlar⁶. “A’raf”da ise aynı ruhlar sadece şefaata dilemektedirler⁷. Hattâ “A’raf”ın çok tanınmış bir pasajında⁸ şöhret düşkünlüğü reddedilmektedir; çünkü

---

mak amacı ile değil, fakat aynı zamanda: ut palmam tanti
bravii primus in meam gloriam adipiscar (Aynı zamanda
ilk olarak bu kadar büyük bir bravi'nin zafer nişanesini ken-
di şanıma katmak için) de monarchia (mutlak hükümdar)
kavramını anlatmak istemektedir.

⁴ Convito, ed. Venezia 1529, fol. 5. ve 6.

⁵ Paradiso VI, 112 vd

⁶ Meselâ: Inferno VI, 89 XIII, 53. XVI, 85. XXXI, 127.

⁷ Purgatorio, V, 70, 87, 133. VI, 26. VIII, 71. XI, 31. XII, 147

⁸ Purgatorio XI, 79 — 117, Burada “gloria”dan başka “Grido, fama, rumore, nominanza, onore” sözleri de geçmek-

entellektüel şöhret mutlak değil, zamana göre nisbîdir ve mevcut hallere tâbi olarak daha büyük ardalar tarafından alt edilir, gölgede bırakılır.

Dante'nin hemen arkasından yetişen yeni şair ve filoloflar nesli, şöhreti iki mânada kendilerine maletmişlerdir; kendileri bir yandan İtalya'nın en fazla takdir gören şöhretleri oluyorlar, aynı zamanda da şair ve müverrih sıfatiyle şuurlu olarak başkalarının şöhretlerinden istedikleri gibi faydalanıyorlar. Hususiyle şairlere taç giydirilme — ki bundan ilerde ayrıca bahsedeceğiz —, bu çeşit şöhretin bir dış sembolü olarak sayılmaktadır.

Dante'nin bir çağdaşı olan Albertinus Musattus veya Mussatus'a, Padua'da piskopos ve rektör tarafından şairlik tacı giydirilmiştir. Bu zatın şöhreti nerdeyse tanrılaştırılmak derecesine varmıştı. Her yıl noel günü üniversitenin her iki kollejinden de doktorlarla öğrenciler, ellerine borazanlar ve, anlaşıldığına göre, yanmakta olan mumlar bulunduğu halde, onu selâmlamak⁹ ve kendisine bağışlar takdim etmek üzere törenle evinin önüne geliyorlardı. Bu şöhret ve debdebe, Mussatus'un 1318 de Carrara hanedanından

---

tedir ki bunlar aynı mânayı ifade eden başka başka kelimelerdir. Boccaccio, Pizigna'ya yazdığı mektupta (Opere volgari, Vol. XVI) itiraf ettiği gibi perpetuandi nominis desiderio (kendi adını edebileştirmek arzusu ile) yazıyordu.

⁹ Scardeonius, de urb. Patav. antiq. (Graev. Thesaur. VI. III, Col. 2260). Acaba "cereis numeribus" diye mi, yoksa "certis numeribus" diye mi okunması lâzımdır, belli değildir. Mussato'nun oldukça resmi, merasime bağlı şahsiyeti, onun VII. Heinrich adlı eserindeki edadan bile anlaşılacaktır.

zamanın hükümdarının gözünden düşmesine kadar devam ediyordu.

Petarca'ya da, evvelce yalnız kahramanlara ve azizlere mahsus olan bu yeni günlükten bol bol takdim olunmaktadır. Hattâ son yıllarında bunun kendisi için saçma ve rahatsız edici bir şey olduğu kanaatine varmıştır. Onun "gelecek nesillere"¹⁰ mektubu, ihtiyar ve çok şöhretli bir adamın, umumi teccüsü tatmin etmek için, hesap vermelerinden ibarettir. Gelecek nesillerce şöhretli bir adam olmak istemekte, fakat çağdaşlarınca bunsuz kalmayı tercih etmektedir¹¹. Tâlih ve tâlihsizlik hakkındaki diyalogunda¹² şöhretin boş bir şey olduğunu ispat eden muarız sözcü, tartışmada daha kuvvetli deliller ileri sürmektedir. Fakat bunun pek öyle ciddiye alınması doğru olmasa gerektir. Çünkü Petrarca, Paleolog hanedanına mensup Bizans hükümdarının¹³, kendisini yazıları sayesinde İmparator IV. Karl kadar iyi tanınmasından ancak memnunluk duymaktadır. Gerçekten de

¹⁰ Epistola de origine et vita etc., eserleri kulliyatı (Opera) nin giriş kısmında: "Franc. Petrarca Posteritati salutem" (Francesco Petrarca gelecek nesillere selâm eder). Petrarca'yı gurundan dolayı muaheze eden belli kimseler, eger onun yerinde kendileri olsalardı her halde onun kadar açık kalplilik gösteremezlerdi.

¹¹ Opera, p. 177: de celebritate nominis importuna.

¹² De remediis utriusque fortunae, passim.

¹³ Epist. seniles III, 5. Meselâ Blondus (Italia illustrata, p. 46) yûz yıl sonra Petrarca'nın şöhreti hakkında bir ölçü vermektedir; Blondus şöyle diyor: Eğer Petrarca tarafından böyle sık sık ve öostça anılmamış olsaydı Kırıl İyi Robert hakkında hemen hemen hiçbir bilgin malumât sahibi olmazdı.

onun şöhreti, daha hayatta iken İtalya'nın dışına taşmıştı. Diğer taraftan doğum şehri olan Arezzo'yu ziyareti sırasında (1350) dostları tarafından dünyaya geldiği eve götürüldüğü ve belediyenin bu evde hiçbir tadilat yapılmaması için gerekli tedbirleri aldığı kendisine söylendiği zaman, Petrarca'nın duyduğu sevinç ve heyecanı haklı görmek lâzımdır¹⁴. Eskiden yalnız bazı büyük azizlerin oturdukları yerler kutsal tutulur ve aslında oldukları şekilde muhafaza edilirdi. Meselâ Napoli'de Dominiken'lerce Aquino'lu Aziz Thomas'ın kulübesi ve Assisi yakınlarındaki Aziz Franciscus kilisesi (Portiuncula), bu çeşit yerlerdendi. Bunlardan başka ancak bir iki hukuk bilgini vardı ki bu derece büyük bir şeref bahşeden yarı esatiri bir şöhret ve itibara nail olmuşlardı. Meselâ daha XIV. asrın sonlarına doğru halk, Floransa yakınlarındaki Bagnolo'da bulunan eski bir binayı Accurius'un (doğumu 1150 sıraları) "Studio" su olarak tanıyordu. Fakat bu binanın da tahrip edilmesi karşısında seyirci kalmıştı¹⁵. Çok muhtemeldir ki bazı hukukcuların müşavirlik etmek ve lâyhalar yazmak yoluyla sağladıkları yüksek kazanç ve siyasî nüfuzları, halkın muhayyilesinde uzun zaman derin izler bırakıyordu.

Büyük adamların doğdukları evlerde yapıldığı gibi mezarlarında da aynı kült hâkimdi¹⁶. Petrarca'nın

¹⁴ Epist. seniles XIII, 3, p. 918.

¹⁵ Filippo Villani, Vite, p. 19.

¹⁶ Her ikisi birden Boccaccio'nun mezar taşı yazısında: Nacqui in Firenze al Pozzo Toscanelli: Di fuor sepolto a Certaldo giaccio, etc. (Floransa ve Pozzo Toscanelli'de doğdum; dışarda Certaldo'da gömülüyüm, ve ilaah.) ,karş. Opere volgari di Boccaccio, Vol. XVI, p. 44.

ise doğduğu yerle mezarından başka öldüğü yere de böyle bir saygı besleniyordu. Gerçekten Arquato, Petrarca'nun hatırasına hürmeten, Padualıların en çok sevdikleri bir ziyaret yeri haline gelmiş ve süslü meskenlerle güzelleştirilmişti¹⁷. O zamanlar kuzey Avrupa memleketlerinde ziyaretgâh olarak "klâsik mevkiler" henüz yoktu ve sadece azizlerin resimleriyle bakiyeleri ziyaret olunurdu. Yerli veya yabancı meşhur bir insanın kemiklerine sahip bulunmak, şehirler için bir şeref meselesi oluyordu. Son derece dikkate şayandır ki Floransa'lılar, daha XIV. asırda, Santa Croce'nin inşasından çok evvel, katedrallerini Pantheon haline getirmek için ciddî gayretler sarfediyorlardı. Accorso, Dante, Petrarca, Boccaccio ve hukukçu Zanobi della Strada, bu Pantheon'da muhteşem mezarlar içine gömüleceklerdi¹⁸. XV. asırda Lorenzo Magnifico şahsen Spoleto'lılara baş vurarak meşhur ressam Fra Filippo Lippi'nin cesedini, katedrale konmak üzere onlardan istedi. Fakat cevaplarında Spoleto'lılar, kendi şehirlerine, hususiyle meşhur adamlar bakımından, fazla gelecek süslere sahip bulunmadıklarını belirtiyor ve bu sebeple dükânın kendilerini buna zorlamamasını rica ediyorlardı. Gerçekten de Lorenzo, cesedi almamış ve bu ressam için içi boş bir mezar (Kenotaphium) yaptırmakla yetinmek zorunda kalmıştır. Fakat Dante de, Boccaccio tarafından acı sözleriyle teşvik ve tahrik olunan Floransa'

¹⁷ Mich. Savonarola, de audibus Patavii: Murat. XXIV, Col. 1157.

¹⁸ 1396 tarihini taşıyan gerekçeli devlet kararnamesi: Gaye Carteggio, I, p. 123.

lıların bütün teşebbüslerine rağmen¹⁹, Ravenna'daki San Francesco yanında, "Çok eski kiral mezarları ve aziz mağaraları arasında, ey anayurt senin ona arz edebileceğinden çok daha şerefli bir cemiyet içinde" sakın uyuyordu. Daha o vakitlerde garip bir adamın, çarınha gerilmiş İsa resminin asılı bulunduğu mihraptan muamları alarak: bunları sen al, sen ondan (çarınha gerilmiş olandan) daha lâyıksın! sözleriyle mezara koyduğu görülüyordu²⁰

Artık İtalyan şehirleri de yeniden klâsik çağda yaşamış bulunan hemşehrilerini hatırlamaktadırlar. Napoli, sahip bulunduğu Vergilius'un mezarını belki de hiçbir zaman unutmamıştı; yarı esatirî bir hâleye bürünmesi, bu ismin hatıralarda yaşamasına kâfi gelmişti. Şimdi Petrarca ile Boccaccio, her ikisi de Napoli'de bulunmuşlar ve klâsik şairin hatırasını canlandırmışlardı. XVI. yüzyılda bile Padua, yalnız bu şehrin Troia'lı kurucusu Antenor'un değil, bundan başka ünlü tarihçi Titus Livius'un da hakikî kemik kalıntılarına sahip bulunduğu hâlâ kuvvetle inanıyordu²¹. Boccaccio diyor ki ²²: "Sulmona, Ovidius'un uzak sürgün yerinde gömülü bulunmasından şikâyetçidir; Parma, Cassius'un kendi surları

¹⁹ Boccaccio, Vita di Dante, p. 39.

²⁰ Franco Sacchetti, Nov. 121.

²¹ Birincisi S. Lorenzo'daki tanınmış lahtta, sonuncusu ise Palazzo della ragione'de bir kapının üzerinde bulunmaktadır. Bunların 1413'de bulunması hakkında etraflı mâlumat bak: Misson, Voyage en Italie, vol. I.

²² Vita di Dante, aynı yer. Cassius'un cesedi, Philippi meydan muharebesinden sonra Parma'ya acaba ne suretle gelmiş olmalıdır?

içinde yatmasından sevinç içindedir". Daha 1257 de Mantua'lılar, üzerinde Virgilius'un büstü bulunan bir para bastırmışlar ve onu temsil etmek üzere bir de heykelini dikmişlerdi. O zamanki genç Gonzaga hükümdarının vasfisi bulunan Carlo Malatesta, ortaçağa mahsus bir asilzade gururiyle²³, bu heykeli 1392 de yıktırması, Fakat klâsik ilkçağ şairinin şöhretinin kuvveti önünde yeniden diktirmek zorunda kalmıştır. Belki de daha o zamanlar, şehirden iki mil uzakta bulunan ve içinde Virgilius'un mütalâaya çekildiği söylenen bir mağara²⁴ ile Napoli yakınındaki Scuola di Virgilio, yabancılara gezdirilmekte idi. Como şehri, her iki Plinius'u da kendine mal ediyor²⁵ ve XV. asrın sonlarına doğru katedralinin ön cephesindeki süslü kemerler altında şereflerine heykeller diktiriyordu.

Tarih yazıcılığı ve yeni doğan topoğrafi de, bundan böyle hiçbir yerli şöhreti kaydetmeden geçmiyorlardı. Buna mukabil o tarihlerde kuzey Avrupa memleketlerinde yazılan kroniklerde, uncağ arasına papaların, imparatorların, yer depremleri ve kuyruklu yıldız listeleri arasında filan veya falan ünlü adam da o vakit yaşıyordu diye işaret etmekle yetinilirdi. Parlak bir biyografi edebiyatının, daha çok şöhret kavramının etkisi altında, nasıl geliştiğinden ilerde

---

²³ Nobilitatis fastu, ve hem de sub obtentu religionis; II. Pius böyle diyor (Comment. X, p. 473). Başka türlü almış bulunan insanlardan birçoklarına yeni tarz şöhret, her halde pek hoş gelmemiş olsa gerektir.

²⁴ Karş. Keyssler'in Son Seyahatlar'ı, p. 1016.

²⁵ Bilindiği gibi büyüğü, Verona'lı idi.

ayrıca bahsedeceğiz. Burada sadece, doğduğu şehrin şöhret iddialarını sıralayan topoğrafın mahalli yurt-severliğini belirtmekle iktifa edeceğiz.

Ortaçağda şehirler, azizlere, kiliselerinde bunların kemik ve daha başka kalıntılarına malik bulunmaktan gurur duyarlardı²⁶. 1450 tarihlerine doğru Padua hakkında methiye yazan Michele Savonarola²⁷ da listesine, bunları saymakla başlamaktadır. Bunlardan sonra, “aziz olmıyan, fakat müstesna fikrî kabiliyet ve yüksek kudretleri (Virtus) ile azizlere ilâve edilmeyi (adnecti) hakeden meşhur adamlar”a geçmektedir. Bu, tıpkı klâsik ilkçağda meşhur insana, kahramanın hemen arkasında yer verilmesi gibi bir şeydir²⁸. Bunlardan sonra sıralanan isimler, o zaman için son derece karakteristiktir. Evvelâ Priamus’un bir miktar kaçak Troia’lı ile gelerek Padua’yı kuran kardeşi Antenor; Eugane dağlarında Attilâyı yenen ve sonra onu takibederek Rimini’de sıkıştırıp öldüren Kırıl Dardanus; katedralı inşa ettiren İmparator IV.

---

²⁶ XIV. yüzyılda vücuda getirilmiş çok dikkate değer bir yazı olan “De laudibus Papiæ” (Murat. X)’de de durum aynidir; yüksek derecede bir beledî gurur vardır, fakat özel bir şöhret henüz yoktur.

²⁷ De laudibus Patavii (Murat. XXIV, Col. 1151 vd).

²⁸ Nam et veteres nostri tales aut divos aut aeterna memoria dignos non immerito praedicabant. Quum virtus summa sanctitatis sit consocia et pari emantur pretio (Zira atalarımız da böyle insanları haklı olarak ya ilahî yahut ta ebedî olarak hatırlanmağa lâyık görüyorlardı. Çünkü en yüksek fazilet kutsallıkla omuz omuza yürür ve değerleri birbirine eşittir).

Heinrich; başı Monselice'de saklanmakta olan bir Kiral Marcus; sonra hayır müesseseleri, okullar ve kiliseler vakfeden birkaç kardinal ve yüksek rütbeli rahip; meşhur Augustin teologu Fra Alberto; Paolo Veneto ve dünyaca tanınmış Pietro d'Abano ile başlayan birçok filozof adları; hukukçu Paolo Padovano; bunlardan sonra Livius ve şair Petrarca, Mussato ve Lovato gelmektedirler. Gerçi listede, kendilerine savaş şöhreti sağlamış olan isimler noksan kalmaktadır. Fakat şair, bunların yerine fikir alanında şöhret kazananların fazlalığı ile kendini teselli etmektedir. Ona göre fikir alanında kazanılan şöhret çok daha sürekli; buna mukabil harp şöhreti çok kere şöhret sahibinin vücudu ile birlikte toprağa gömülüp gider; eğer böyle şöhretler devam ediyorsa, bu ancak bilginler sayesinde mümkün olmaktadır. Bununla beraber hiç olmazsa meşhur yabancı savaş kahramanlarının kendi istekleriyle toprağına gömülmüş olmaları, Padua şehri için bir şeref teşkil eder. Bunlar arasında Parma'lı Pietro de Rossi, Piacenza'lı Filippo Arcelli, hususiyle Narni'li Gattamelata (ölümü 1442) gibi önemli şahsiyetler vardır. Gattamelata'nın tunçtan dökülmüş atlı heykeli," tıpkı muzaffer bir Caesar gibi" daha o zaman Santo kilisesinin önüne dikilmiş bulunuyordu. Bundan sonra yazar, listesine devam ederek, hukukçularla tabiplerin, birçokları gibi "şövalyelik unvanını almış olan değil, fakat aynı zamanda bunu hakeden" zadedânın ve son olarak da fizikçilerin, ressamların ve müzisyenlerin adlarını sıralamaktadır. Liste, Michele Rosso diye bir meç ustasının adı ile kapanmaktadır. Kendi sahasının

en meşhur adamı sıfatıyla bu Rosso'nun resimleri birçok yerlerde duvarlara asılıyordu.

Ustûre, efsane, edebiyat alanında kazanılan bu şöhret ve halkın hayranlığı hep bir araya gelerek yaratılan bu gibi manallî şeref tapınaklarının yanında, şair-filologlar, cihan ölçüsünde şöhretin umumi bir Pantehon'unu bina ediyorlardı. Onlar meşhur erkek ve kadınlar hakkında "mecmua'lar vücuda getiriyorlar ve bunda çok kere Corn. Nepos, düzmece Sueton, Valerius Masximus, Plutarch (Mulierum virtutes), Hieronymus (de viris illusribus) ve daha başka yazarları doğrudan doğruya taklit ediyorlardı. Yahut da, Petrarca'nın *Trionfo della fama*'sında ve Boccacio'nun *Amorosa Visione*'sinde yaptıkları gibi, yüzlerce isimler ihtiva etmek üzere hayali zafer alayları ve olimpiyat toplantılarını terennüm eden şiirler yazıyorlardı. Bu isimlerin en az dörtte üçü eski klâsik çağa ve geri kalanları da orta-çağa ait bulunmaktadır²⁹. Günden güne bu modern

²⁹ Boccaccio'nun *Casus virorum illustrium* adlı eserinde yalnız sonuncu bölüm olan dokuzuncu kitap klâsik çağdan sonraki zamana aittir. Aynı şekilde çok daha geç bir zamanda yazılan Raph. Volaterranus'un *Commentarii urbani*'sinin de yalnız 21. kitabı böyledir; dokuzuncu kitabı ise Antropolojiye aittir; papalarla imparatorlardan 22. ve 23. kitaplarda ayrıca bahs edilmektedir. — Augustin rahibi Jacobus Bergomensis'in (1500 tarihleri) "de claris mulieribus" adlı eserinde (Karş. S. 188 not) de klâsik çağa ve daha çok efsanelere yer verilmiştir; fakat sonra İtalyan kadınları hakkında bir kaç değerli biyografi gelmektedir. Scardenius (de urbe. Patav. antiq., Graev. thesaur. VI, III, Col. 405 vd.) da hep Padua'lı meşhur kadınların adları verilmektedir: ilk önce göç-

unsur daha büyük bir dikkatle üzerinde durularak işlenmektedir. Tarih yazıcıları, eserlerinde karakter tasvirlerine yer vermeye başlıyorlar ve aynı zamanda yaşayan meşhur şahsiyetlerin biyografilerinden teşekkül eden bir kolleksiyon meydana gelmektedir: Filippo Villani, Vespasiano Fiorentino ve Bartolommeo Fazio³⁰ 'nun, son olarak da Paulo Giovio'nun biyografileri bu devrin mahsulleridir.

Fakat kuzey Avrupa memleketlerinde, İtalya'nın bu memleketler yazarları üzerinde (meselâ meşhur adamların biyografilerini yazmış ilk Alman olan Tritheimius üzerinde) tesirini gösterdiği zamana kadar, yalnız azizlerin menkıbeleri ve bir de hükümdarlarla kilise adamlarına dair münferit hikâyeler ve tasvirler vardı. Henüz gayet sarîh, olarak hurafelere dayanmakta olup bunların esasta şöhret, yani şahsî kabiliyet ve gayretle elde edilen sıvrılme ile fazla bir ilgisi yoktur. Şairlik şöhreti, henüz belli bazı içtimai sınıflara inhisar etmektedir. Kuzey memleketlerindeki sanat-kârların adlarını ise, bu devirde hemen hemen istis-

---

ler devrine ait bir efsane veya masal, sonra XIII. ve XIV. asırlara ait parti kavgalarından doğmuş facialar, müteakiben başka cesur kadın kahramanlar anlatılmaktadır; manastır vakf eden, siyasî müşavirlik yapan, hekimlik yapan, birçok olağanüstü kabiliyette oğulların anası, olan, bilgin kadınlardan, iffeti uğrunda ölen köylü kızlarından, nihayet XVI. asrın, haklarında şiirler yazılan kültürlü güzel hanımlarından, en sonunda da şair ve hikâye yazarı kadınlardan bahsedilmektedir. Bir asır daha sonra bu Padua'lı kadınlara bir de kadın profesör ilâve edilmiştir. — Este hanedanından meşhur kadınlar: Ariosto. Orl. XIII.

nasız olarak, esnaf veya bir lonca'nın adamı olarak ortaya çıktıkları zaman işitebilmekteyiz.

Halbuki İtalya'da şair-filolog, daha önce işaret ettiğimiz gibi, kendisinin, şöhreti ve hattâ ölümsüzlüğü başkalarına dağıtan, aynı şekilde bunları unutulmaya mahkûm eden adam olduğu şuuruna sahiptir³⁰. Daha Boccaccio, şiirleriyle tebcil ettiği, fakat şair tarafından terennüm olunmaya devam edilmek suretiyle meşhur olmak amacını güttüğü için hâlâ katı kalpli kaldığı bir sevgiliden şikâyet etmekte ve bundan böyle onu sitem yolu ile yumuşatmaya çalışacağını imâ etmektedir³². Sannazaro, VIII. Charles'in önünden tabansızca kaçan Napoli Kıralı Alfonso'yu, harikulâde güzel bir sonet'inde ebedî karanlıkla³³ tehdit etmektedir. Angelo Poliziano, Portekiz Kıralı Johannes'e³⁴ Afrikada'ki keşifler dolayısıyla meşhur olmak ve ebedileşmek için lâzım gelen tedbirleri zamanında almasını ihtar etmekte (1491) ve sanatkârane bir tasvirinin yapılabilmesi (operosius excolenda) için gerekli malzemeyi Floransa'ya kendisi-

³⁰ Bu çeşit kitaplardır. XV. asra ait olanlarının en mühimlerinden biri sayılan ve Mehus tarafından neşredilen B. Facius'un *Viri illustres* adlı eserini maalesef hiçbir zaman görmek nesip olmadı.

³¹ Daha XII. asırda Latince söyliylen bir muganni, şarkısı ile elbise dilenen gezginci bir öğrenci, aynı tehdidi yapmaktadır. Bak *Carmina Burana*, p. 76.

³² Boccaccio, *Opere volgari*, vol. XVI, 13. sonet: *Pallido, vinto etc.*

³³ Başka yerlerde ve bilhassa Roscoe, Leone X., ed. Bossi, p. 203 de.

³⁴ Angeli Politiani ep. Lib. X

ne göndermesini ondan istemektedir. Aksi takdirde o da, gördükleri işlerde bilginlerin yardımından mahrum kalan herkesin başına gelen akibete uğrayacak ve “insan zaafının muazzam enkazı altında gömülüp kalacaktır”. Kıral (veya onun humanist zihniyetli şanşölyesi) buna muvafakat ediyor ve hiç olmazsa Afrika işleri hakkında Portekizce yazılmış bulunan kroniklerin İtalyanca’ya tercümelerini, Lâtince’ye çevrilmeleri için Floransa’ya göndereceğini vâdediyor. Bu vâdin gerçekten yerine getirilip getirilmediği bilinmemektedir. Bu gibi iddialar, öyle ilk bakışta sanıldığı gibi pek boş şeyler değildir. Olayların, hattâ en önemlilerinin bile, çağdaşlara ve daha sonraki nesillere anlatılış tarz ve şekilleri öyle ehemmiyetsiz bir iş olmaktan uzaktır. İtalyan humanistleri, tasvir tarzları ve Lâtinceleri ile kâfi derecede uzun bir zaman batı dünyası okuyucularına gerçekten hâkim olmuşlardır. Geçen asra kadar İtalyan şairlerinin eserleri de her milletinkinden çok daha fazla rağbet görmüş ve elden ele dolaşmıştır. Floransa’lı Amerigo Vespucci’nın vaftiz adı, yazdığı bir seyahatname dolayısıyla dünyanın dördüncü kıtasının ismi olmuştur. Eğer Paolo Giovio, bütün sathiliği ve zarif kaprisleri ile yine de kendi kendine ölümsüzlük vâdediyordu ise³⁵ bunda o, büsbütün yanılmış değildir.

Şöhreti zahiren garanti etmek için yapılan bu gibi teşebbüslerin yanında arasına bir perde açılıyor; buradan, konu ve netice ile bağlı olmaksızın, büyük-

---

³⁵ Paul. Jov. de romanis piscibus, Praefcio (1525). Tarih’inin ilk decad’ı non sine aliqua spe immortalitatis (ölümsüzlüğe erişmek ümidiyle) yakında ortaya konacaktır.

lûge karşı korkunç derecede gerçek bir çıplaklıkla muazzam bir ihtiras ve susama görüyoruz. Machiavelli'nin *Floransa Tarihi* mukaddimesinde hâl böyledir. Burada Machiavelli, kendisinden önce aynı konu üzerinde eser veren tarihçi Lionardo Aretino ile Poggio'yu, şehirdeki siyasî partileşmeler hakkında lüzumundan fazla sükûtu muhafaza ettikleri için muahaze etmektedir: "Onlar çok yanılmışlardır ve insanların ihtirasını, şöhrete karşı besledikleri şiddetli arzuyu pek az tanıdıklarını ispat etmişlerdir. Öğünülecek işler görerek sivrilmeyi beceremeyen bâzı insanlar gibi şöhreti aşağılık şeyler yapmak suretiyle sağlamak istemişlerdir! O yazarlar düşünmemişlerdir ki hükümdarlarla devletlerin yaptıkları işler gibi aslında büyük olan hareketler, hangi çeşit olursa olsun ve ne netice verirse versin, daima ayıptan ziyade şöhret sağlarlar"³⁶. Çok defa ciddî tarihçiler, büyük ve anlatılmaya değer işler görmek için beslenen çok şiddetli arzuyu, göze çarpan ve korkunç teşebbüslerin âmili olarak göstermişlerdir. Burada kendini açığa vuran şey, sadece bayağı gururun soysuzlaşmış bir şekli değildir; tersine olarak, gerçekten şeytanî olan birşey, yâni en şiddetli vasıtaları kullanan ve başarı ihtimaline hiç önem vermiyen bir karar hürriyetsizliğidir. Bizzat Machiavelli, meselâ Stefano

---

³⁶ Bu hususta karşı. Discorsi I, 27. Tristizia (cinayet)'da grandezza (büyüklük) olabilir ve alcuna parte generosa (ve kısmen asilâne) olabilir; grandezza (büyüklük) her türlü fena şöhreti bertaraf edebilir; insan, tamamen iyi'nin aksine olarak, şerefle suçlu olabilir.

Porcari'nin karakterini (sahife 150) bu şekilde anlamaktadır³⁷. Galeazzo Maria Sforza (sahife 81) nın katilleri hakkında resmî belgeler aşağı yukarı aynı şeyi ifade etmektedir. Varchi de beşinci kitabında Floransa Dükası Alessandro'nun ödürülmesini bu işin faili olan (1537) Lorenzino Medici (sahife 84) nin şöhret ihtirasına atfetmektedir. Fakat Paolo Giovio, bu âmili çok daha kuvvetli bir şekilde tebarüz ettirmektedir. Roma'da klâsik ilkçağa ait bâzı heykelleri tahrip etmekle suçlandırılarak Molza'nın bir hicvesiyle âleme maskara edilen Lorenzino. "yeniliği" ile bu zilleti unutturacak bir iş yapmak için düşünüp taşınıyor ve sonra kendi akrabası olan hükümdarı öldürüyor. — Bunlar, tıpkı bir vakitler Makedonya Kırallı Filip zamanında Efes Tapınağına ateş verilmesi gibi, son derece gerilmiş ve fakat daha şimdiden ümitsizliğe düşmüş tutku ve kuvvetlerin kaynaştığı bu devrin karakteristik özellikleridir.

Yalnız şöhreti ve şöhret hırsını değil, fakat aynı zamanda yüksek bir seviyeye erişmiş endividualizmayı da tâdil edici müessir, mümkün olduğu kadar parlak bir nükte şekil ve üslûbu içinde yapılan modern istihza, alaydır¹. Ortaçağda düşman orduların, düşman hükümdar ve bü-

---

³⁷ Storie fiorentine, L. VI.

³⁸ Paul. Jov. Elogia, Mario Molsa vesilesiyle.

yüklerin birbirlerini' sembolik alayla son dereceye kadar nasıl tahrik ettiklerini veya mağlûp olan tarafa ne kadar ağır şekilde sembolik hakaretler yapıldığını, kaynaklardan öğreniyoruz. Bunun yanında klâsik ilkçağ belâgatının ve epistolographie (inşa)'sının etkisiyle bâzı yerlerde istihzanın teolojik tartışmalarda kullanılan bir silâh haline geldiğini görüyoruz. Taşralarda ise, inat ve alay için vücuda getirilmiş şarkılar şeklinde bir şiir nevi gelişmektedir. Minnesaenger'lerde de, siyasî şiirlerinde görüldüğü gibi, böyle bir eda eksik değildir¹. Fakat, ancak kendine hedef teşkil eden kurban, şahsî iddialara sahip gelişmiş ferdiyet olarak ortaya çıktığı andan itibaren ki nükte, hayatın başlıbaşına bir unsuru mahiyetini kazanmıştır. Burada nükte artık söz ve yazıya inhisar etmekte kalmıyor, fakat fiil haline geliyor; *burle* ve *beffe* tâbir olunan desiseler ve muziplikler yapıyor ki, bunlar birçok hikâye mecmualarının başlıca muhtevasını teşkil etmektedir.

XIII. asrın sonlarına doğru meydana gelmiş olması lâzımgelen "*Yüz Eski Hikâye*" 'de, tezadın mahsülü olan nükte ile hicivli gülünç şaka henüz yok-

¹ Sadece küfür çok daha eskiden, XI. asırda, aldatılan Benzo d'Alba'da görülmektedir (Partz, Scriptt. XI.).

¹ a Bundan başka ortaçağ, satirik şiir denen edebî nevi bakımından da zengindir. Ancak bu, ferdî olmayıp içtimaî sınıflara, kategorilere, halka ve ilaah.. raci'dir ve kolayca didaktik edaya kaçmaktadır. Bu edebiyatın özelliği, tipik olarak, Reineke Fuchs'un masallar'ının bütün batı Avrupa milletlerindeki şekillerinde görülmektedir. Fransız edebiyatında bu nevi üzerinde yazılmış çok mükemmel bir eser mevcuttur: Lenient, La satire en France au moyen-âge, Paris 1860.

tur². Bunlarda gaye, yalnız hakîmâne sözleri ve mâsalları sade ve güzel bir üslûpla ifade etmekten ibarettir. Fakat bu hikâyeler mecmuasının çok eski olduğunu ispat eden birşey varsa, o da işte bu alay noksanlığıdır. Zira XIV. asırla birlikte, küçümsemeyi ifade etmekte bütün dünya şairlerini geride bırakan Dante geliyor. Dante, sadece yarattığı cehennemî dolandırıcı³ tipleriyle bile, müthiş mübalâğalı komiğin en yüksek ustadı sayılabilir. Petrarca ile beraber artık Plutarchus örneğine göre (*Apophtegmata vesaire*) yazılmış nükte mecmuaları başlıyor⁴. Sonra, sözü geçen bu yüzyılda Floransa'da yapılan istihza ve nüktelerin bolluğu ve karakteristik vasıfları hakkında bize en iyi fikir veren, Franco Sacchetti'nin hikâyelerindeki seçme parçalardır. Bunların çoğu aslında hikâyeye değil, belli şartlar içinde verilen cevaplardır; zevzeklerin, saray maskaralarının, soytarıların ve sürtük karıların ifadelerinde görülen müthiş safderûnluklardır. Komik taraf, bu gerçek veya yapmacık safderûnluklarla dünyanın diğer işleri ve alelâde ahlâk telâkkileri arasındaki açık ve şiddetli tezatta görülmektedir. Bu komiklerde herşey tersyüz olmuştur. Tasvir sanatı için gerekli bütün araçlardan faydalanılmaktadır. Meselâ bâzı Yukarı-İtalya diyelekleri

² İstisna kabilinden olarak cüretkârane bir nükte'ye de rastlanmaktadır. (Nov. 37).

³ Inferno XXI. XXII. Biricik paralel, Aristophanes olabilir.

⁴ Mütevazi bir başlangıç Rerum memorandarum libri IV. deki Opera: p. 421 vd. dadır. Ayrıca meselâ Epp. senil. X. 2. de p. 868. Kelime oyunları, bâzan, ortaçağdaki sığınağını, yâni manastırı hatırlatmaktadır.

de taklit edilmektedir. Nüktenin yerini çok kere çıplak küstahlık, kaba hilebazlık, küfür ve edepsizlik almaktadır. Condottiere'ler⁵ hakkında anlatılan birkaç fıkra, yazılmış olanların en kaba ve en ağırlarındandır. Bâzı şakalar yüksek komik, bâzıları ise sadece şahsî üstünlüğün ve başka bir kimseye karşı kazanılan zaferin sözde birer delilidir. İnsanların birbirlerini ne dereceye kadar mâzur gördüklerini, alaya hedef olanın mukabil bir oyunla gülenleri tekrar kendi tarafına ne derecede çekmeye muvaffak olduğunu ve bununla ne dereceye kadar tatmin edilmiş bulunduğunu bilmiyoruz. Muhakkak ki, bu arada çok defa duygusuz ve budalacasına habislikler de mevcuttur. Floransa'da bu sebeple çok kere hayatın tadı kaçmış olsa gerektir⁶. Çok geçmeden şaka yaratan ve anlatan adamlar lüzumlu birer sima haline gelmişlerdir. Bunlar arasında bazıları şakacılıkta klâsik birer hüviyet kazanmışlar, sırf saray maskaralığı mesleğini tutmuş olanlarla, hepsinden kat kat üstün olarak rekabet etmişler ve seyirci kitlelerini kendilerine çekmişlerdir. Bu sebeple bâzı Floransa'lular Lombardia ile Romagna'daki tiran saraylarında misafir olarak dolaşıyorlar⁷ ve, Floransa'da her sokak başında bol bol icra ettikleri kazanç getirici sanatları sayesinde, bu saraylarda iyi kârlar sağlıyorlardı. Bu tip insan-

⁵ Nov. 40, 41. Ridolfo da Camerino.

⁶ Brunellesco ve şişman ağaç oymacısı hakkındaki tanınmış nükte, dâhiyane bir muhayyilenin mahsulü olmakla beraber zâlimanedir denebilir.

⁷ Aynı eser, Nov. 49. Bununla beraber, Nov. 67 ye göre bir Romagna'nının en baskın Floransa'ya üstün olduğu hissi uyanmaktadır.

lar arasında yüksek seviyeli olan, eğlendirici insan (l'uomo piacevole) tipidir; en aşağısı ise soytarı ve, düğünlerle şölenlerde “eğer ben dâvet edilmemiş isem kabahat bende değildir” sözleriyle ortaya çıkan tu-feyli insan tipidir. Arasına bunlardan, genç bir mi-rasyediyi sömürmek için de faydalanılır⁶; fakat ge-nel olarak parazit muamelesi görürler ve alay edilir-ler. Buna mukabil yüksek seviyeli nüktedanlara hü-kümdarlar gibi itibar gösterilir ve nüktelerinde bir çeşit gerçek hükümrancılık kudreti görülür. İmparator IV. Karl tarafından “İtalyan nüktedanlarının kıra-lı” olarak ilân edilmiş olan Dolcibene, Ferrara'da bu hükümdara: “siz dünyaya galebe çalacaksınız; çünkü benim ve papanın dostusunuz; siz kılıçla savaşırsanız, papa mühürü ile, ben de dille döğüşürüz”⁹ demiştir. Bu sadece bir lâtife değil, fakat ileride bir Pietro Aretino'nun yetişeceğini daha önceden sezmiştir.

XV. asrın ortalarında en meşhur iki nükteci vardı; bunlardan biri, Floransa yakınlarında yaşayıp ince nükteleriyle tanınmış olan Arlotto adında bir papas-tı. Öteki ise Ferrara saray maskarası Gonnella olup bu daha çok soytarılıkta maharet sahibi idi. Bunla-rın hikâyelerini, Kalenberg Rahibinin veya Till Eu-lenspiegel'in hikâyeleri ile mukayese etmek doğru olmaz. Çünkü bu mizahçıların hikâyeleri, bambaşka,

⁸ Ang. Pandolfini, del governo della famiglia, p. 48.

⁹ Franko Secchetti, Nov. 156; karşı. Nov. 24. — Pog-gio'nun Facetiae'leri muhteva bakımından Sacchetti ile yakı-nan akrabadır. Şakalar, müziplikeler, edepsizce sözlerin ba-sit insanlar tarafından yanlış anlaşılması ve fakat sonra yazarın br filolog olduğunu açığa vuran kelime oyunları.

L. B. Alberti hakkında karşı. sayfa 198

yarı mistik bir tarzda meydana gelmiştir; öyle ki bütün milletin muhayyilesi bunlarla beraber çalışmıştır ve daha çok her yerde muteber, herkesçe anlaşılabilir şeylere temas etmektedir. Buna mukabil Arlotto ile Gonnella mevzii olarak tanınan ve tahdid edilmiş bulunan tarihî şahsiyetlerdir. Bununla beraber eger bir mukayese caiz ise ve bu mukayese başka milletlerin mizah edebiyatlarına teşmil edilebilirse, genel olarak göstereceğiz ki, Fransız Fabliaux'ında¹⁰ olduğu gibi, Alman şakasında da, birinci derecede menfaat veya zevk amaç tutulmaktadır; halbuki Arlotto ile Gonnella'da güdülen amaç, şakanın doğrudan doğruya kendisidir ve zafer veya tatmin uğrunda yapılmaktadır. (Till Eulenspiegel, bâzı içtimaî sınıf ve sanatlara karşı yöneltmiş ve çoğu ince bir esprinin mahsulü olmaktan uzak istihzalar olarak yine kendine mahsus ayrı bir tarz teşkil etmektedir). Este hânedanının saray maskarası, acı istihza ve ince intikam tarzı sayesinde birçok defalar kendini korumuştur¹¹.

“*Uomo piacevole*” (eğlendirici adam) ve “*buffone*” (soytarı) tipleri, Floransa'da hürriyetin kaybedilmesinden sonra da uzun zaman yaşamışlardır. Düka Cosimo zamanında Barlacchia ve XVII. asır başında Francesco Ruspoli ile Curzio Marignoli, bu sanatın parlak temsilcileri olarak görünmektedirler. Son

¹⁰ Konularını bunlardan alan İtalyan hikâyelerinde de aynı şey görülmektedir.

¹¹ Bandello IV, Nov. 2 ye göre Gonnella, yüz hatlarını değiştirerek başkalarına benzeyebiliyor ve bütün İtalyan diyeleklerini taklit edebiliyordu.

derece dikkate şayandır ki, tamamen kendilerine has olmak üzere Floransa'lıların şakacılara besledikleri büyük sevgi, Papa X. Leo'da da kendini göstermektedir. "Gayet ince entellektuel zevklere düşkün ve bu yolda doymak bilmiyen" bu hükümdar, sofrasında birçok şakacı ve soytarılar tahammül etmekte, hattâ bunların hazır bulunmasını doğrudan doğruya arzu etmektedir. Bu meyanda iki rahip ile bir de kötürüm vardır¹². Şenlik zamanlarında, önlerine mükemmel kızartma yemekler halinde maymun ve kargalar koyduruyor ve böylece onlara, tamamen klâsik çağ tarzında istihza ile parazit muamelesi yapıyordu. Gerçekten X. Leo, alaya çok düşküdü ve alayı bizzat kendisi yapardı. En çok sevdiği iki meşgalesi olan şiir ve musiki ile bâzen alay etmek, onun mizacı icabı idi. Bu maksatla gerek kendisi ve gerekse sağ eli mesabesinde olan Kardinal Bibiena, bu sanatlarda usta geçinen birtakım safdil insanlara yüksek payeler verirlerdi¹³. Her ikisi de, dürüst bir ihtiyar kâtibi, kendisinin büyük bir musiki nazariyeleri üstadı olduğuna inanacak hale getirinceye kadar pohpohlamakta bir beis görmüyorlardı. X. Leo, tuluatçı şair Baraballo da Gaeta'yı mütemadî kompliman ve okşamalarla o hale getirdi ki gerçekten o, Kapitolda şairlik tacı giydirilmeye tâlip çıktı. Medici hânedanının koruyucu

¹² Paul. Jovuis, Vita Leonis X.

¹³ Erat enim Bibiena mirus artifex hominibus aetate vel professione gravibus ad insaniam impellendis (Zira Bibiena, yaşları veya meslekleri bakımından saygıya lâyık insanları gülünç olmağa sevk etmekte hayret edilecek derecede mahirdi). Bu, İsveç Kırالیçesi Christine'nin kendi yanındaki filologlarla yaptığı şakaları hatırlatıyor.

azizleri olan San Cosmas ile San Damian'ın yıldönümü gününde tuluatçı şair, evvelâ defne dalları ve erguvanlarla süslenmiş olduğu halde şiirleri ile papanın sofrasını neşelendirmek ve sonra, herkes gülmekten kırılırken, Vatikan'ın avlusunda, Portekiz Kırallı Büyük Emanuel'in Roma'ya hediye etmiş olduğu altın takımlarla donatılmış file binmek zorunda kaldı. Bu manzarayı papa yukarıdan tek gözlüğü ile seyrediyordu¹⁴. Fakat hayvan, davul, boru ve bravo diye bağırانların seslerinden ürktü ve San Angelo köprüsünden geçirilmesi mümkün olmadı.

Burada bir alay geçidi şeklinde gördüğümüz gibi ağırbaşlı ve yüce olan şeylerin taklit suretile gülünç kılınması, o zamanın şiirinde büyük bir yer işgal etmişti¹⁵. Şüphesiz ki bu, Aristophanes'inkinden

---

¹⁴ Lorgnon (tek gözlük) 'u yalnız Rafael'in portresinden almıyorum; burada lorgnon, daha çok dua kitabındaki minyatürleri seyr etmeğe mahsus bir adese diye izah edilebilir. Bunu, Pellicanus'un bir notundan alıyorum; buna göre Leo, rahiplerin bir dini geçit alayını bir "specillum" ile (karş. Zürcher Taschenbuch 1858, sayfa 177) ve, Giovio'ya göre ava çıktığı zaman kullandığı bir "cristallus concava" ile seyr etmiştir. Attilius Alexius (Baluz. Miscell. IV, 518)'da şunları okuyoruz: oculari ex gemina (gemma?) utebatur, quam manu gestans, si quando aliquid videndum esset, oculis admovebat (Taş gözlük kullanıyordu; bunu elinde taşıyarak görülecek bir şey olduğu vakit gözüne yaklaştırıyordu).

¹⁵ Plastik sanatlarda da bu eksik değildir. Meselâ Laocoon topluluğunun üç maymun halinde tasvir edilışı hatırlansın. Ancak, bu gibi tasvirler çok nadir olarak alelacele çiziverilen bir resim olmaktan daha ilerisine gidebilmektedir. Bir kısmı da tahrip edilmiş olabilir. Karikatür ise esasta tama-

farklı kurbanlıklar bulmak zorunda idi. Çünkü Aristophanes, komedilerinde büyük trajedi oyuncularını sahneye çıkarıyordu. Fakat belli bir zamanda parodi'nin (tehzil) eski Grek'lerde vücuda getirdiği kültür olgunluğu, aynıyle İtalya'da da kendini göstermiştir. Daha XIV. asır sonlarında Petrarca'nın sonet'lerindeki aşk hikâyeleri ve buna benzer şeyler taklit edilerek alay mevzuu yapılıyordu. Hattâ bir takım sonet şeklindeki resmîliğin bizzat kendisiyle de alay ediliyordu. Bundan başka *İlâhî Komedi*, tehzil için çok cazip bir örnek olarak görünüyordu. Lorenzo Magnifico, *İnferno* üslubunu taklit ederek gayet mükemmel komediler yazmıştır (Simposio veya i Beoni). "*Morgante*" sinde Luigi Pulci, açıktan açığa tulûatçıları taklit etmektedir; gerek bunun ve gerekse Bojardo'nun şiirleri, konunun etrafında dolıştığı müddetçe, yer yer Ortaçağ şövalye şiirinin hiç değilse yarı şuurulu tehzilinden başka birşey değildir. Sonradan büyük parodist Teofilo Folengo (en parlak devri 1520 tarihleri), bu edebî nevide pervasızca kalem oynatmıştır. Limerno Pitocco adını takınarak "*Orlandino*" namındaki eseri yaratmıştır. Bu eserde şövalyelik, sadece birçok modern imaj ve hayat sahneleri için gülünç bir rokoko çerçevesi olarak görülmektedir. Merlinus Coccajus adı altında da, hayalinde yarattığı serseri seyyahların yaptıkları işleri ve seyahatlerini, aynı parodi eprisi içinde yarı lâtince hexa-

---

miyle başka mahiyettedir. Lionardo "Mimik'lerinde (Ambrosiana), eğer komik ise veya komik olduğu için, çirkinliği tasvir etmektedir ve bunu yaparken komki karakteri istediği kadar büyütmektedir.

metr vezni ile ve zamanın alimâne destan yazıcılığının bütün gülünç ve yapmacık ağdasiyle tasvir etmektedir (*Opus Macaronicorum*). Bundan böyle İtalyan şiirinde parodi daima. ve arasıra da gerçekten parlak temsilciler bulmuştur.

Renaissance devrinin ortalarına doğru nüktenin de nazari olarak tahlili yapılmış ve kibar cemiyetlerde nasıl kullanılacağı inceden inceye tesbit edilmiştir. Bu teoriyi ortaya atan Gioviano Pontano'dır¹⁶. Söz söylemek hakkında yazdığı eserin hususiyle dördüncü kitabında birçok nükteleri veya *facetiae*'leri ayrı ayrı ele alarak tahlil etmekte ve bunlardan genel bir prensip çıkarmak tecrübesine girişmektedir. Baldassar Castiglione, mevki sahibi kimselerin nükteden nasıl faydalanacaklarını "*Cortigiano*" adlı eserinde öğretmektedir¹⁷. Şüphesiz ki burada, esas itibariyle, komik ve zarif hikâye ve sözlerin tekrar anlatılması suretiyle yalnız üçüncü şahısların nasıl neşelendirileceği bahis konusu edilmektedir. Doğrudan doğruya nükte yapmaktan, daha çok sakınmak tavsiye olunmaktadır. Çünkü bununla insan bedbaht kimseleri incitir; canilere haddinden fazla şeref bahşeder; kuvvetli ve gözde bulunmaları dolayısıyla şımarmış olanları öc almaya tahrik eder. Mevcut nükte-

¹⁶ Jovian. Pontan. de Sermone. Floransa'lılardan başka Siena'lılarla Perugia'lılarda da özel bir nükte yapmak kabiliyetinin mevcut bulunduğunu tesbit etmektedir. İspanya sarayını da nezaket icabı olarak bunlara dahil etmektedir.

¹⁷ Il Cortigiano, Lib. II. fol. 74 vd. — Tamamiyle vazih olmamakla beraber nükte'nin tezatlar mahsulü olarak izah edilişi: fol. 76.

leri tekrarlamak hususunda da mevki sahibi bir adama, taklit dramında, yani mimikte makul bir ölçü içinde kalması tavsiye olunmaktadır. Bunlardan sonra yalnız tekrarlanmak için değil, fakat ileride yetiştirecek nükteciler için örnek misaller olmak üzere zengin bir nükteler koleksiyonu verilmektedir. Bunlar metotlu bir tarzda düzene konmuş halde olup içlerinden birçoğu gerçekten pek güzeldir. Aşağı yukarı yirmi yıl daha sonra Giovanni della Casa'nın "*iyi bir hayat tarzı için rehber*" adlı eserinde ortaya attığı öğretilerde çok daha sıkı ve ihtiyatlı kurallar bulunmaktadır¹⁸. Giovanni, sonuçlarını göz önünde tutarak, nükte ve mizahtan, muzaffer olmak kasdının tamamen çıkarılmasını istemektedir. O, er geç kendini göstermesi mukadder olan bir tepkinin müjdecisidir.

Gerçekte İtalya, Voltaire zamanındaki Fransa da dahil olmak üzere, bütün dünyanın o zamandan beri hiç şahit olmadığı bir tezyif okulu haline gelmişti. Voltaire ile arkadaşlarında inkâr esprisi eksik değildi. Fakat XVIII. asırda bunca mustahak ihtihza kurbanlıkları nereden bulunabilirdi? Bu yüzyılın yüksek ve orijinal bir şekilde gelişmiş sayısız insanları, her neviden şöhretler, devlet adamları, muhteriler ve mucitler, edipler, şair ve sanatkârlar olarak çeşitli mesleklerin, üstelik şahsiyetleriyle cihana hükmeden, otoriteleri değillermi idi? XV. ve XVI. asırlarda ise öyle kurbanlığa gelecek insanlar bol sayıda mevcut bulunuyordu; bunun yanında devrin genel kültür seviyesi, ka-

¹⁸ Galateo del Casa, ed. Venez. 1789. p. 26. vd., 48.

biliyetli âcizlerden, doğuştan ukalâ ve münafik olanlardan müteşekkil korkunç bir nesil yetiştirmişti ve bunlardaki haset, kendine kurbanlık öküzler istiyordu. Bütün bunlara ilâve olarak bir de meşhur adamların kendi aralarındaki kıskançlıkları katılıyordu. Bu çeşit çekememezlik, açıktan açığa olarak ilk defa Filelfo, Poggio, Lorenzo Valla vesaire gibi filologlarda görülmüştü. Buna mukabil XV. asrın meselâ sanat-kârları, henüz hemen hemen tam bir barış halinde birbirleriyle rekabet ederek yanyana yaşamaktadırlar. Sanat tarihi bu gerçeği kaydedebilir.

Şöhretin büyük pazar yerini teşkil eden Floransa, yukarıda söylediğimiz gibi, bu hususta da bir müddet için öteki şehirlerden hepsinin önünde gitmiştir. “Keskin göz ve acı dil” Floransa’lıların belirli vasfıdır¹⁹. Herşeyle ve herkesle hafifçe alay etmek, Floransa’lılara hâkim olan günlük tavır ve hareketlerden olsa gerektir. Machiavelli, “*Mandragola*” sının son derece dikkate şayan olan mukaddimesinde, haklı veya haksız olarak, ahlâk kuvvetinin göze görünür bir surette gerileyişinin sebebinin genel olarak milletin fena lâflar söylemeye alışkanlığında bul-

---

¹⁹ Lettere pittoriche I, 71, Vinc. Borghini'nin 1577 tarihli bir mektubunda. — Macchiavelli, Stor. Fior. L. VII de XV. asır ortalarından sonra Floransa'lı kibar bir genç hakkında şunları söylüyor: Gli studi loro erano apparire col vestire splendidi, e col parlare sagaci ed astuti, e quello che più destrament mordeva gli altri, era più savio e da più stimato (Onların gayesi güzel elbiseler giyerek görünmek, ince ve kurnazca sözler söylemek idi; başkalarını en ustaca iğneyeleyenler, en akıllı ve en fazla itibar gören kişiler sayılırdı).

maktadır; üstelik iftira ile kendisini küçük düşürmek isteyecekleri, kendisinin de fena lâflar etmesini bildiğini söyliyerek tehdit etmektedir. Floransa'dan sonra, uzun zamandan beri en acı fakat aynı zamanda en nükteli dillerin bir buluşma yeri halini almış olan Papalık sarayı gelir. Poggio'nun "*Facetiae*" leri, Papalık kâtiplerinin yalanlar hücresi (bugiale) ile aynı çağa rastlar. Ne kadar çok sayıda hayal kırıklığına uğramış mevki avcılarının, gözde olanların ümitli düşmanları ile rakiplerinin ve zaman öldüren ahlâksız papasların bir araya toplanmış buldukları düşünülecek olursa. Roma'nın, vahşice hicviyeler ile daha çok felsefi mizah edebiyatının gerçek bir yurdu haline geldiğine hayret etmemek lâzımdır. Bütün bunlara ilâve olarak bir de ruhban tahakkümünün uyandırdığı umumî nefreti ve halkın en kuvvetli olanlara en kötü şeyler izafe etmek güdüsünü hesaba katacak olursak, rezaletin ne derecede ileri götürüldüğü anlaşılır²⁰. Elinden gelenler, gerek gerçek ve gerekse uydurma suç istinatlarına karşı, tenezzül etmemek veya parlak ve neşeli gösterilerde bulunmak suretiyle kendilerini en iyi bir şekilde korurlardı²¹. Fakat has-

²⁰ Bak: Fedra Inghirami tarafından Lodovico Podocartaro'nun cenazesi başında söylenen hitabe (1505): Anecd. litt., I, p. 319. — İskandalları toplayarak bunları bir mecmua haline getiren Massino, Paul. Jov., Dialogus de viris litt. illustr. (Tiraboschi, Tom VII, parte IV, p. 1631) de zikr edilmiştir.

²¹ X. Leo, genel olarak bu şekilde hareket ederdi ve hesaplarında umumiyetle yanılmıyordu. Hususiyle bu papanın ölümünden sonra hakkında kaleme alınan iftira ve tehzil yazıları ne kadar kötuleyici olursa olsun, Leo'nun şahsiyeti hakkındaki hükme esas teşkil edememişlerdir.

sas yaradılışlı olan kimseler, kendilerini ağır suçlar ve daha ağır iftiralar içine batırılmış olarak buldukları zaman, son derece derin bir yeise kapılırlardı²². Zamanla en çirkin iftiralar umumileşerek herkese isnad ediliyor ve en sağlam fazilet, fena niyeti kendi aleyhine tahrik eden en emin bir âmîl haline geliyordu. Giovio, ünlü minber hâtîbi Fra Egidio de Viterbo (Papa Leo tarafından yararlıklarından dolayı kardinalliğe terfi ettirilmiş olan bu zat, 1527 felâketi sırasında kendisini gayretli ve halkın sevgisini kazanmış bir papas olarak tanıtmıştı²³)'nın, yüzündeki estetik solgunluğu yaş saman ve buntz benzer şeylerin dumanı ile muhafaza ettiğini anlatıyor. Giovio, bu gibi işlerde Kançlarya üslûbunun bütün resmî şekillerine sıkıdan sıkıya bağlıdır²⁴. Genel olarak hikâyeciklerini anlatır; sonra buna inanmadığını ilâve eder ve nihayet umumî bir notta bunda bir hakikat payı bulunması lâzımgeldiğine işaret eder. Fakat Roma'daki istihza hengâmesinin asıl kurbanı, iyi yürekli VI. Hâdrian olmuştur. Onu komik taraftan ele almak hususunda sanki umumî bir anlaşma yapılmış

²² Bu duruma düşenlerden biri, muhakkak ki Kardinal Ardicino della Porta idi. Bu zat 1491 tarihinde paye ve rütbesini atarak uzak bir manastıra kaçmak istemişti. Karş. Infessura, Eccard II, Col. 200.

²³ Bak onun cenaze hitabesi: Anecd. litt. IV, p. 315. Fra Egidio da Citerbo Ancona'da köylülerden müteşekkil bir ordu topladı; ancak Urbino dukasının ihaneti yüzündendir ki bu ordu iş görmekten alıkonmuştur. — Onun güzel ve ümitsiz aşk şiirleri: Trucchi, Poesie ined. III, p. 123.

²⁴ VII. Clemens'in sofrasında dilini ne tarzda kullandığı hakkında: Giraldi, Hecatommithi, VII, Nov. 5.

gibiydi. Bu papa, söylendiği gibi²⁵ yalnız Pasquino'nun heykelini değil, fakat doğrudan doğruya hicivcilerin kendilerini Tiber nehrine atmak tehdidi ile ortaya çıktığından, korkunç kalem sahibi Francesco Berni ile daha baştan beri bozuşmuştu. Bunun öcü, "Papa Adriano'ya karşı" yazılan meşhur *Capitolo* olmuştur. Aslında gazez değil, fakat bu gülünç Hollandalı barbarı aşığımsama duygusudur ki bu yazarın ilham kaynağını teşkil etmiştir. Vahşi tehditler, daha ziyade onu papalığa seçmiş olan kardinallere yönelmektedir. Berni ve daha başka sanatkârlar, tıpkı bugünkü büyük şehirlerde gazete fıkracılarının tasni' hüneriyle karayı beyaz ve hiçi hep gösterdikleri gibi, papanın çevresinde bulunanları da son derece çirkin ve dokunaklı bir şekilde tasvir ediyorlardı. Tortosa kardinalının emri üzerine Paolo Giovio'nun yazdığı biyografiya, aslında bir methiye olmak lâzımgelirken, satırlar arasını okumayı bilen herkes için gerçek bir hicviyeden başka bir şey değildir. Hususiyle o zamanki İtalyan telâkkisine göre son derece komik olarak, Papa Hadrian'ın: Saragossa katedrali baş papasından San Lambert'e ait çene kemiğini nasıl istediği, dindâr İspanyollar tarafından "iyice geyinmiş kuşanmış bir papaya tam mânasiyle benzeyinceye kadar" süslerle nasıl donatıldı-

²⁵ Pasquino heykelinin suya atılması hakkında sözde yapılmış olan istişareler, Paul. Jov., Vita Hadriani'de, IV. Sixtus'tan alınarak Hadrian'a yükletilmiştir. — Karş. Lettere de' principi, I, Negro'nun 7 Nisan 1523 tarihli mektubu. St. Marcus gününe rastlamak üzere bir Pasquino bayramı vardı ki bunu papa yasak etmişti.

²⁶ Meselâ: Firenzuola, Opere, vol. I, p. 116, Discorso degli animali'de.

ğı, karmakarışık ve zevksiz bir şekilde tertiplenmiş bir alayla Ostia'dan Roma'ya nasıl geldiği, Pasquino'nun heykelinin suya batırılması mı yoksa yakılması mı lâzımgeldiği hakkında nasıl istişarelerde bulunduğu, sofranın hazır olduğu kendisine haber verilir verilmez en önemli müzakereleri birdenbire nasıl kestiği, en sonunda tâlihsizce bir hükümdarlıktan sonra fazla bira içmek yüzünden nasıl öldüğü ve bunun üzerine hekimine ait evin sabah erkenden gelenler tarafından çelenklerle ve "Liberatori Patriae S. P. Q. R." (Roma vatanının kurtarıcıları) yazıtı ile ne şekilde süslendiği bu biyografyada tasvir olunmaktadır. Şüphesiz ki Giovio, ammeye ait paraların genel olarak devlet hazinesine mal edilmesi sırasında kendi gelirini de kaybetmişti ve bunun yerine kendisine, "şair" yâni pagan olmadığı göz önünde tutularak bir miktar tazminat verilmişti. Ancak Hadrian'ın, bu çeşit kurbanların sonuncusu olması mukadderdi. 1527 tarihinde Roma'nın başına gelen büyük felâketten beri kepazece hayatla birlikte edepsizce sözlerin de ölmeye yüz tuttuğu açıkça görülmektedir.

Fakat bu hal Roma'da en gelişmiş devrini yaşarken yeni zamanın en büyük tezyifcisi olan Pietro Aretino yetişmiştir. Bunun hayat ve karakterini kısaca gözden geçirirsek, aynı alanda sivrilmiş olan (bâzı kimselerle meşgul olmak lüzumundan kendimizi kurtarmış oluruz.

Pietro Aretino'yu biz, belli başlı olarak, ömrünün aşağı yukarı otuz senelik hayatından (4527-1556) tanımaktayız. Bu yıllarını, kendisi için mümkün olan

biricik sığınak olarak bulabildiği Venedik'te geçirmiştir. Bu şehirden o, bütün İtalyayı bir çeşit sıkı yönetim altında tutuyordu. Kaleminden faydalanmak isteyen veya korkan yabancı hükümdarların bağışları da buraya akıyordu. İmparator V. Karl ile Fransa Kralı I. François, Aretino'ya aynı zamanda aylık bağlıyorlardı. Böylece her iki hükümdar da Aretino'nun ötekisini diline dolayacağına ümit ediyordu. Aretino ise her ikisine de yaltaklanıyor, fakat tabii olarak Karl'a daha sıkı bir surette bağlanıyordu. Çünkü İmparator İtalya'da hâkim durumunu muhafaza ediyordu. İmparatorun 1535 de Tunus zaferinden sonra Aretino'nun edası, tanrılaştırdığı imparatora son derecede gülünç bir tapınma halini almıştır. Burada unutulmamalıdır ki Aretino, Karl'ın yardımı ile kardinal olmak ümidini hiçbir zaman kaybetmemiştir. İhtimal ki o, sözleri veya susuşu ile İtalya'nın ufak hükümdarları ve halk efkârı üzerinde baskı yapılması mümkün olan bir İspanyol ajanı sıfatiyle, hususi bir himayeye mazhar oluyordu. Yakından tanıdığını ileri sürerek, Papalığı son derece hakir gören bir tavır takınıyordu. Halbuki bunun asıl sebebi, Roma'nın bundan böyle ona para vermek iktidarında ve isteğinde olmayışındır²⁷. Kendisini barındıran Venedik hakkında sükûtu muha-

---

²⁷ Ferrara dukasına, 1 Ocak 1536 (Lettere, ed. 1539, fol. 39): Şimdi siz Roma'dan Napoli'ye seyahat edeceksiniz, ricreando la vista avilita nel mirar le miserie pontificali con la contemplatione delle eccellenze imperiali (Papalığın sefaletini görerek yorulan gözlerinizi İmparatorluğun ihtişamını seyr ederek dinlendirin).

faz etmek ihtiyatını gösterecek kadar akıllı davranıyordu. Büyüklerle olan münasebetlerin geri kalan tarafları, düpedüz dilencilik ve bayağı tarzda parasızdırmaktan ibarettir.

Aretino'nun şahsında, propogandayı bu gibi amaçlar için geniş ölçüde kötüye kullanan ilk adam kendini göstermektedir. Yüz yıl daha önce Poggio ile muarızları arasında yapılan karşılıklı kalem mücadelesi, güttükleri amaç ve taşıdıkları eda bakımlarından aynı derecede rezilcedir. Ancak bunlar basın için değil, fakat sadece bir çeşit mahdut propoganda ve gizli okuyucu kitleleri için düşünülmüştür. Aretino ise kendi çıkarını tam ve sınırsız bir açıklıkla sağlamaktadır. Bir bakıma o, modern gazeteciliğin atasıdır. Mektuplarını ve diğer makalelerini, daha önce geniş çevrelerde elden ele dolaştıktan sonra, periyodik olarak bir arada bastırmaktadır²⁸.

XVIII. asrın keskin kalem sahipleriyle kıyaslanacak olursa, Aretino'nun lehinde olmak üzere bir durum mevcut bulunduğu görülür. Çünkü o, ne prensiplerle, ne Aydınlanma Devrinin düşüniş ve görüşleriyle, ne Philanthropie (insan dostluğu) veya başka faziletlerle, ne de ilimle uğraşmaktadır. Onun bütün sermayesi çok tanınmış olan "*Veritas odium parit*" (=hakikat kin doğurur) sözünden ibarettir.

²⁸ Bu suretle onun bilhassa sanatkârları nasıl korkuttuğundan ilerde bahs edeceğiz. Alman Reformu'nun kullandığı yayım vasıtası esas itibariyle broşürlerdir; bunlarda aktüel meseleler üzerinde fikir yürütülürdü. Buna mukabil Aretino, sürekli olarak yayım yapmak fırsatına sahip bulunması dolayısıyla, bu anlamda bir gazetecidir.

Bu sebeptendir ki onun için, meselâ bakire Jeanne d'Arc'ı inkâr etmek ve başka bazı eserlerinde adını ömrü boyunca saklamak zorunda kalmış olan Voltaire'de olduğu gibi, sahte bir mevkide bulunmak külfeti yoktur. Aretino, bütün yazılarının altına adını koymaktadır ve sonra da kötü şöhretiyle dile düşmüş *Ragionamenti*'si ile açıktan açığa övünmektedir. Edebî kabiliyeti, açık ve acı üslubu, insan ve eşyayı gözetlemedeki derinliğine ve genişliğine nüfuzu, onun her hal ve kârda önemli bir yazar olarak sayılması için kâfi özelliklerdir; kaldı ki, üstelik de gerçek bir sanat eseri, meselâ dramatik bir komedi yaratabilmek kabiliyetindedir. Bu özellikten büsbütün mahrum bulunsa bile, öteki vasıfları ile Aretino, yine de üzerinde durulmaya değer edebî bir şahsiyet olurdu. Bütün bunlara, son derece kaba ve gayet ince bir şirretten başka, bir de zevzekçe nükte kabiliyeti katılmaktadır ki bu hususta bazan hiç de Rabelais'den aşağı kalır tarafı yoktur²⁹.

Böyle şartlar altında, bu gibi amaç ve araçlarla Aretino, gözüne kestirdiği avına hücum etmekte veya gözdağı vererek çıkarını elde etmektedir. Harabe-ye dönmüş bulunan Roma'nın sızlanma çığlıkları papanın zindanı olan St. Angelo burcuna kadar yükseldiği bir sırada. VII. Clemens'i şikâyet etmeye veya intikam düşüncesiyle uğraşmaya değil, fakat affetme-

---

²⁹ Meselâ: parlak bir şair olmıyan Albicanti'ye hitab eden Capitolo'daki ilgili pasajları burada vermek maalesef mümkün değildir.

ye³⁰ dâvet ediş tarzı, baştan başa bir şeytanın veya bir maymunun istihzasından başka bir şey değildir. Bazı defa, bağış almak ümidini büsbütün kaybetmek zorunda kaldığı zamanlarda, hiddeti vahşi bir uluma halinde patlak veriyor. Meselâ Salerno hükümdarına hitab eden *Capitolo*'sunda bu hal görülmektedir. Salerno hükümdarı ona bir müddet para vermişti, fakat artık buna devam etmek istemiyordu. Öte taraftan, öyle anlaşılıyor ki Parma Dükası korkunç Pierluigi Farnese, Aretino'ya hiçbir zaman aldırış etmemiştir. Hakkında iyi bahsedilmekten büsbütün vazgeçmiş olan bu hükümdarın canını sıkmak, artık öyle kolay yapılır bir iş olmaktan çıkmıştı. Bunun üzerine Aretino, zaptiye memuruna, değirmenciye ve fırıncıya benzetmek suretiyle dükayı kızdırmak teşebbüsünde bulundu. Aretino'nun en komik tarafı, sırf acındırıcı dilencilik ifadelerinde görülmektedir. Meselâ I. François'ya hitab eden "*Capitolo*"sında kullandığı ifadeler böyledir. Buna mukabil tehdit ve yaltaklanma ile karışık ifadeli mektupları ve şiirleri, içlerindeki bütün komikliklere rağmen can sıkılmadan kolay kolay okunamaz. Michelangelo'ya yazdığı Kasım 1545 tarihli mektubun³² bir eşine daha rastlamak belki de mümkün değildir. Bütün hayranlıkları (*Kıyamet* adlı eserden ötürü) arasında onu dinsizlikle, arsızlık ve hırsızlıkla (II. Julius'un mirasında) suçlandırmakta ve okşayıcı bir hamişte "ben size sadece siz *divino* ise-

³⁰ Lettere. ed. Venez. 1539. Fol. 12. 31 Mart 1527 tarihli.

³¹ Cosimo'ya hitab eden birinci *Capitolo*'da.

³² Gaye. Carteggio II, p. 332.

niz, ben de *d'acqua** olmadığımı göstermek istedim” cümlesini ilâve etmektedir. Aretino, şuurundaki bozukluk dolayısıyla mi yoksa bütün meşhur adamları karikatürize etmekte duyduğu zevkten mi ileri geldiği bilinmiyen bir sebeple, kendisine de aynı şekilde tanrısal denmesine büyük bir önem veriyordu. Gerçekten de şahsî şöhret yolunda o derecede ilerlemeye mucaffak olmuştur ki Arezzo’da doğduğu ev, şehrin görülmeye değer yerlerinden biri olarak sayılmıştır³³. Diğer taraftan Aretino, kendisine kızgın olan herhangi bir Floransa’lının, meselâ genç Strozzi’nin eline geçmek korkusuyla, aylarca evinin kapısından dışarı çıkamamıştır. Buna rağmen o, birçok defa düşmanlarından kama ve şiddetli dayak³⁴ yemekten kurtulamamıştır. Lâkin o, meşhur sonet’inde Berni’nin kehanette bulunduğu gibi, düşmanlarının elinde değil, evinde felçten ölmüştür.

---

* Burada bir kelime oyunu yapılmaktadır: “di vino,” şaraptan demektir. Eğer bu, tek kelime olarak “divino” diye okunursa “ilahî” anlamına gelir; *d’acqua* ise sudan anlamına gelir.

³³ Bak Lettere pittor. I. Append. 34 te 1536 tarihli küstahça mektup. — Karş. yukarda sayfa 205 de sözü geçen Petrarca’nın aynı Arezzo şehrindeki doğduğu ev.

³⁴ L’Aretin, per Dio grazia, è vivo e sano,
Ma’l mostaccio ha fregiato nobilmente,
E più colpi ha, che dita in una mano.
(Mauro, capitolo in lode delle bugie.)
(Aretino’lu, Tanrının inayeti ile sağ salimdir,
Ancak dudagina asil bir nişan kondu,
Kendisinin parmaklarından çok vuracak darbesi var)
(Mauro. Yalanların medhiyesi bölümünde)

Aretino, yaltaklanmalarında bir takım farklar gözetmiştir ki bunlar üzerinde durulmaya değer: İtalyan olmıyanlara karşı kaba ve damdan düşer gibi davranmaktadır³⁵. Fakat Floransa Dükası Cosimo gibi şahsiyetlere karşı daha başka bir tavır takınmasını biliyor. O zaman henüz genç olan bu hükümdarın güzelliğini övmektedir. Gerçekten de Cosimo, bu bakımdan Augustus'a çok benzemektedir. Sonra Cosimo'nun annesi Maria Salviati'nin para işlerine şölyeyandan bir göz atarak hükümdarı ahlâk bakımından takdir etmekte ve nihayet zamanın pahalılığı vesaire yüzünden kendisini acındırarak dilenmektedir. Cosimo ona ödenek bağlarken³⁶, hem de başka taraflardaki tasarruflarıyla kıyas edilince bunda hayli cömert davranırken (son zamanlarda her yıl 160 Dukat'lık bir meblağa yükselmiştir), şüphesiz ki bir İspanyol ajanı sıfatiyle Aretino'nun tehlikeli bir adam olduğunu bir dereceye kadar göz önünde tutmuştu. Aretino bir anda Cosimo'yu acı acı alay edip gülünç bir hale sokuyor. fakat aynı zamanda da Floransa işgüderini, yakında dükanın seni azletmesini sağlayacağım diye tehdit edebiliyordu. Gerçi bu Medici prensi, sonunda. İmparator V. Karl tarafından mahiyetinin artık öğrenildiğini anlamış bulunuyordu. Fakat yine de kendisi hakkında Aretino tarafından söylenmiş olan nükte ve hivciyelerin İmparatorluk sarayında dilden dile

---

³⁵ Meselâ Lorrain kardinalına yazılan mektuba bakın. Lettere, ed. Venez 1539, 21 Kasım 1534 tarihli ve yine V. Karl'a yazılan mektuplara bakın.

³⁶ Aşağıdaki mâlumat için bak: Gaye. Carteggio. II. 336. 337. 345.

dolaşmasını istiyemezdi. Güzel bir yaltaklanma örneği de Aretino'nun Marifnomo Markisine hitaben yazdığı yazıdır. Fenalığı ile nâm kazanmış olan bu adam, Musso kal'asının beyi sıfatiyle kendi başına bir devlet kurmak teşebbüsünde bulunmuştu. Aretino, kendisine bağış olarak gönderdiği yüz Scudi (kron) için müteşekkir olarak markiye şunları yazıyor: "bir hükümdarda bulunması lâzım gelen bütün meziyetler sizde mevcuttur; eger her başlangıçta kaçınılması mümkün olmıyan zorbaca hareketleriniz sizi biraz haşin göstermese, bu meziyetlerinizi herkesin takdir edeceğine şüphe yoktur"³⁷.

Aretino'nun Tanrıyı değil, sadece dünyayı tezyif ettiği noktası üzerinde, onun bir özelliği olarak, çok durulmuştur. Aretino tarzında hayat sürmüş olan bir adamın dinî inancı ne olursa olsun, hiçbir mâna ifade etmez. Sırf harice karşı ihtiyatlı³⁸ bulunmak kaygusuyla telif etmiş olduğu ahlâkî yazılarda da durum aynıdır. Bunun dışında, onun Tanrıyı tezyif yoluna ne sebeple sapabileceğini söylemek hakikaten çok güçtür. O, ne profesördü, ne de teorilerle uğraşan bir düşünür ve yazardı. Tanrıdan tehdit veya yaltaklanma suretiyle de para sızdırması mümkün değildi; o

³⁷ Lettere, ed. Venez. 1539, Fol. 15. 16 Haziran 1529 tarihli.

³⁸ Böyle hareket etmesinin sebebi, kardinallik tacını kazanmak için beslediği ümit kadar Engizisyon mahkemelelerinden duyduğu korku da olabilir. Daha 1535 de Engizisyonculara karşı şiddetle hücum etmek cesaretini göstermişti (Aynı eser, Fol. 37); fakat engizisyon müessesesi, 1542 de yeniden düzenlenmesinden sonra, birden bire şiddetle faaliyete geçmiş ve herkesi susturmuştur.

halde yüz bulamadığı zaman tezyife tahrik edilmesi de imkânsızdı. Böyle bir insan, fayda sağlamayacak zamhete herhalde katlanmaz.

Bugünkü İtalyan ruhu için iyiye bir işarettir ki böyle bir karakterin ve böyle bir mesleğin asla yeri kalmamıştır. Bununla beraber, tarihî görüş bakımından Aretino, daima önemli bir mevki' işgal edecektir.

KLÂSİK KÜLTÜRÜN UYANIŞI

İtalyan kültür tarihini mütalâa ederken öyle bir noktaya gelmiş bulunuyoruz ki burada klâsik ilkçağ medeniyetini hatırlamamız gerekmektedir. Bunun *yeniden doğuşu*, tek taraflı kalmakla beraber, bütün devrin adı olarak yerleşen tâbir (Renaissance) olmuştur. Buraya kadar tasvir ettiğimiz şeyler, ilkçağ kültürünün tesiri olmasa da, İtalyan milletini sarsmaya ve olgunlaştırmaya kâfi gelebilirdi. Hattâ daha sonra bahsedeceğimiz yeni düşünme yönlerinin çoğu bile, ilkçağın etkisi olmaksızın mümkün olabilirdi. Ancak, şimdiye kadar anlatılan gibi bundan sonra anlatılacak olan şeyler de, birçok bakımlardan ilkçağ âleminin rengini taşımaktadır; özleri bu âlemsiz de anlaşılabilen ve varlıkları mümkün olan şeyler de, bu hayatta tezahür tarzları itibariyle, ancak onunla ve onun sayesinde imkân içine girmiştir. Eger Renaissance, şöyle kolaycacık ilkçağ âleminde istihrac ediliveren bir hareket olsaydı, dünya tarihinin akışından doğan yüksek bir zarûret olmaktan çıkardı. Biz, bu kitabın asıl tezi olarak bir nokta üzerinde bilhassa ısrarla duracağız: Batı dünyasına diz çöktüren, yalnız başına klâsik

ilkçağ âlemi değil, fakat bunun, kendi yanında bulduğu İtalyan halk dehası ile sıkıdan sıkıya bağdaşması keyfiyeti olmuştur. İtalyan halk dehası bu bağdaşmada duruma göre kendi hürriyetini az veya çok derecede muhafaza edebilmiştir. Meselâ devrin yalnız yeni Lâtince edebiyatına bakılacak olursa bu hürriyetin çok kere gayet sîlik, buna mukabil plâstik sanatlarda ve daha başka birçok alanlarda göze çarpacak kadar büyük kaldığı görülür. Aynı milletin birbirinden çok uzak iki kültür devresi arasındaki bu bağdaşma, tamamiyle eşit şartlarla yapılmıştır; bu yüzden de haklı ve çok verimli bir birleşme olduğu sabit olmuştur. Avrupa'nın öteki memleketleri, İtalya'dan gelen bu müthiş hamleye karşı ya korunmak, yahut da onu yarım veya tam olarak kendilerine maalemetmek şıklarından birini tercih etmek durumunda kalıyorlardı. Benimsenen memleketlerde ortaçağ kültür şekilleri ve telâkkilerimizin çok erkenden sönmüş bulunduğuna dair şikâyetlere mahal kalmamıştır. Eğer bunlar kendilerini koruyabilecek kudreti gösterebilselerdi, hâlâ yaşamakta devam ederlerdi. Böyle bir özleyişin acısını çeken gamlı ruhlar, bir tek saati o devirde geçirmek zorunda bırakılsalar, muhakkak ki modern havaya kavuşmaya can atacaklardır. Bu çeşit büyük tarihî vetirelerde tek tük büyük değerlerin, gelenek veya şiirde ölümsüzlükleri sağlamaksızın kaybolup gittikleri inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak, bundan dolayı büyük ve şumullü bir olayın vukubulmamasını temenni etmek doğru olmaz. Bu büyük ve şumullü olay, o zamana kadar batı dünyasını bir arada tutan kilisenin yanında yeni bir fikir çevresinin

doğmasından ibarettir: o çevre ki İtalya'dan yayılarak bütün kültürlü Avrupalıların yaşamak için tenefüs ettikleri bir havayı teşkil etmiştir. Aleyhinde ileri sürülebiyecek en sert tenkit, bu hareketin halkın malı olmayışdır. Bunun sonucu olarak bütün Avrupada şimdi kültürlü ve kültürsüz sınıflar arasında bir ayrılık baş göstermeye başlamıştır. Fakat, bugün açık olarak kavranmış olmasına rağmen bu halin önüne geçmek imkânının bulunamadığını itiraf etmek lâzım geldiğine göre, bu muaheze tamamiyle değersiz olur. Kaldı ki, halkın iki sınıfa ayrılması keyfiyeti, öteki Avrupa memleketlerine nazaran İtalya'da çok daha sathîdir. Gerçekten de İtalya'nın en sanatkâr şâiri Tasso'nun eserleri en fakirlerin bile elinden düşmemektedir.

Eski Roma ve Yunan âlemi, XIV. asırdan beri kültürün temel ve kaynağı olarak, varlığın amaç ve ülküsü olarak ve kısmen de ortaçağ temayüllerine karşı şuurlu bir tepki olarak İtalyan hayatına kuvvetle müessir olmuştur. Aynı klâsik kültür, çok daha önce, İtalya dışı kalan Avrupa memleketlerine de bütün ortaçağ boyunca yer yer tesir etmiş bulunuyordu. Büyük Karl (Şarlman) ın temsil ettiği kültür, yedinci ve sekizinci yüzyılların barbarlıklarına nazaran esas itibariyle bir Renaissance idi ve bunun dışında birşey olamazdı. Nasıl ki bundan sonra kuzey memleketlerinin romen tarzındaki mimarisine, klâsik çağın mirası olarak kalagelen genel hatlardan başka doğrudan doğruya klâsik şekillerin de sokulduğu göze çarpmaktadır, tıpkı bunun gibi, manastır-

larda okunan ilim de; zamanla, kendi bünyesine klâsik Roma yazarlarının eserlerinden epeyce malzeme almıştı. Einhard zamanından beri üslupta da klâsikler taklit edilmişti.

Fakat, İtalya'da klâsik çağ kültürünün yeniden uyanışı, kuzey Avrupa memleketlerinkine benzemez. Klâsik çağ hayatını hâlâ yarı yarıya muhafaza etmekte olan İtalyan milletinde, üzerinden barbarlık dalgası geçer geçmez, eski devir şuuru uyanıyor. Halk bunu sevinçle karşılıyor ve ihya etmek istiyor. İtalya dışında bahis konusu olan mesele, klâsik çağ kültürünün bazı unsurlarından âlimâne ve düşünülerek faydalanılmasından ibarettir. İtalya'da ise aynı zamanda hem bilginler ve hem de halk, fiilen klâsik kültürü tutuyor; çünkü bu kültür doğrudan doğruya kendi eski büyüklüğünün bir hatırasıdır. Lâtincenin kolaylıkla anlaşılabilmesi, hâlâ ayakta duran hâtıra ve abidelerin çokluğu, bu gelişmeyi son derece hızlandırıyor, mâziye dönüşü kolaylaştırıyor. Bu gelişme, bu arada muhakkak ki değişmiş bulunan halk karakteri, Langobard'lar tarafından memlekete sokulmuş olan Germen menşeli siyasî müesseseler, Avrupa şövalyeliği, kuzey kültürünün, din ve kilisenin tesirleri, bütün bunlar bir araya gelerek ve karşılıklı etkide bulunarak yeni olan bütünü, yani modern İtalyan ruhunu meydana getirmişlerdir ki bunun tek mil batı dünyası için en esaslı örnek teşkil etmesi mukadder olmuştur.

Barbarlık sona erer ermez klâsik ilkçağ unsurlarının plâstik sanatlarda ne surette canlandığı, mesele XII. asır Toskana binalarında ve XIII. yüzyıl hey-

keltraşlığında açık olarak görülmektedir. XII. asrın Lâtinçe yazan en büyük şairinin, hattâ o zamanki Lâtinçe şiirin bütün bir nevine önderlik eden sanatkârın bir İtalyan olduğunu kabul edebilirsek, şiirde de buna benzer müşahedeleri yapmakta güçlük çekmeyiz. Şiirde istikamet verici bu şahsiyet, “Carmina Burana” denilen şiirlerin en iyi parçalarını meydana getirmiş olan şairdir. Dünya hayatından ve zevklerinden — bunların koruyucu melekleri olarak eski putperestlik devrinin Tanrıları yeniden ortaya çıkmaktadırlar — herhangi bir çekingenlik gösterilmeksizin duyulan büyük sevinç, bu kafiyeli beyitlerden ihtisamla fışkırmaktadır. Bu şiirleri bir çırpıda okuyanlar, burada bir İtalyan’ın hem de büyük bir ihtimalle bir Lombardyalı’nın konuşmakta olduğu duygusunu kolay kolay reddedemeyeceklerdir. Fakat ayrıca, bunu böyle kabul etmek için bazı müsbet deliller de vardır¹. Gerçi XII. yüzyılda meydana gelmiş olan

¹ Carmina Burana: Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, XVI. cilt (Stuttgart 1847). — Pavia’da kalış (sayfa 68, 69), genel olarak İtalyan mevkileri, zeytin ağacı altında pastoral manzaralı sahne (sayfa 145), çamın bol gölgesi bir çayır ağacı olarak gösterilmesi (sayfa 156), “bravium” kelimesinin sık sık kullanılması (sayfa 137, 144), hususiyle “Maji” yerine “Madii” şeklinin kullanılması (sayfa 141), bizim görüşümüüzü teyid eder görünmektedir. — Şairin kendini Walter olarak adlandırması onun menşei hakkında herhangi bir ip ucu vermemektedir. Genel olarak bu ismin, XII. asır sonlarına doğru Salisbury katedralinde ve İngiliz kırıllarının maiyetinde yüksek rütbeli bir papas olan Gualterus de Lille veya de Chatillon’a ait olduğu sanılmaktadır; karşı. Giesebrecht, Wattenbach: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter, sayfa 431 vd.

bu Lâtince "Cleriri vagantes" şiirleri, açık olarak göze çarpan bütün hafif mizaçlığı ile birlikte, Avrupa memleketlerinin müşterek bir mahsulüdür; ancak, *de Phyllide et Flora* şarkısını ve *Aestuanas interius* ve ilah. gibi şiirleri yaratan şair, kuzey Avrupa memleketlerinin birinden olmasa gerektir. Aynı şekilde, "Dum Dianae vitrea sero lampas oritur" (s. 124) yazarı olan ince görüşlü epiküristin de bir kuzeyli olması ihtimali yoktur. Burada klâsik ilkçağ dünya görüşünün bir yeniden-uyanişı görülmektedir ve bu keyfiyet ortaçağ şiir şekli yanında daha da kuvvetle göze çarpmaktadır. Gerek bu ve gerekse bundan sonraki asırlarda meydana gelen ve Pentameter ile Hexameter şekillerinde yazılmış olan bazı eserler vardır ki bunlarda klâsik ilkçağ kültürü gayet itinalı bir şekilde taklit edilmiştir, hattâ eski mitolojiden konular alınmıştır; fakat buna rağmen uzaktan bile klâsik çağ kültürünün ruhunu taşımamaktadır. Guilielmus Appulus'un Hexametre vezniyle yazılmış kroniklerinden ve daha başka eserlerinden itibaren çok kere Vergilius'un, Ovidius'un, Lucanus'un, Statius ve Claudianus'un iyice etüd edilmesine başlanmış bulunduğu görülmektedir. Ancak bütün bunlarda klâsik çağa mahsus olan şekil, tıpkı antik konuların Vincent de Beauvais tarzındaki yazarlarda veya mitolojik ve alegorik yazılarıyla tanınan Alanus ab Insulis'de olduğu gibi, sadece bilginlere münhasır bir iş olarak kalmaktadır. Halbuki Renaissance, parça parça taklit ve toplama değil, bilâkis bütün olarak bir yeniden-doğuştur. Böyle bir yeniden-doğuş ise hakikatte XII.

asrın adı bilinmiyen bir “rahibinin” (Clericus) şiirlerinde kendini göstermektedir.

Bununla beraber, İtalyanların geniş ölçüde ve genel olarak ilkçağ klâsik kültürünü benimsemeleri, ancak XIV. yüzyılda başlamıştır. Bunun için şehir hayatının gelişmesi ve bunun da ancak İtalyada ve ancak şimdi görüldüğü şekilde gelişmesi, yani şehirde zadedân ile halkın gerçekten eşit şartlar altında yanyana yaşaması zarurî idi; kültür ihtiyacını şiddetle duyan ve bunu edinmek için elverişli zaman ve araçlara sahip bulunan umuma şamil bir cemiyetin (S. 201) doğması lâzımgeliyordu. Fakat kültür, ortaçağın fantazi dünyasından kendini kurtarmak isterken, birdenbire ve yardımsız olarak sadece tecrübe ile maddî ve entellektüel dünyaya nüfuz edemezdi; bir kılavuza muhtaçtı ve işte klâsik kültür, entellektüel alanların her birinde erişmiş bulunduğu birçok objektif hakikatleriyle, böyle bir kılavuz olarak hizmetini arz ediyordu. Şükran ve hayranlıkla ondan şekil ve madde alınıyordu; klâsik ilkçağ kültürü yeni devir kültürünün başlıca muhtevası haline geliyordu². İtalya’da hüküm süren genel şartlar da böyle bir istihale için çok elverişli bulunuyordu. Ortaçağ imparatorluğu Hohenstaufen hanedanının ortadan kalkmasından beri ne İtalya’dan vazgeçmişti ve ne de burada tutunmaya muvaffak oluyordu. Papalık Avignon’a göçetmişti. Hâlâ hüküm sürmekte olan siyasî kuvvetlerin

² Hayatın bütün alanlarında öğretmen ve kılavuz olarak klâsik çağ kültürünün ne derecede iş görebileceği, kısa bir şekilde meselâ Aeneas Sylvius (Opera P. 603, Epist. 105, Arşidük Sigismund’a hitaben) tarafından tasvir edilmiştir.

çoğu, zorla ve gayrimeşrû bir surette iktidara gelmişlerdi. Fakat şuuru uyarılmış bulunan zekâ, yeni ve sağlam bir ülkü aramaya koyulmuştu. Böylece bir Roma-İtalya dünya hâkimiyeti hülyası ve postulası halkın ruh ve fikrine o kadar işlemiştir ki Cola di Rienzi bunu bir gerçek haline sokmaya teşebbüs bile ediyordu. Hususiyle ilk Tribün'lüğü (halkın hukukunu müdafaa etmeye mahsus hâkim) zamanında görevini kavrayış tarzı ile Cola di Rienzi'nin bu teşebbüsü şüphesiz garip bir komedi haline düşmeye mahkûmdu. Ancak eski Roma'nın azametini hatırlamak, millî duygu için hiç de küçümsenecek bir değer değildi. Kendilerini eski Roma'nın kültürü ile yineden teçhiz edilmiş gören İtalyanlar, çok geçmeden, dünyanın en ilerlemiş milleti olmak duygusunu taşıyorlardı.

Şimdi zekâların bu hareketini bütün şümül ve muhtevası ile değil, fakat sadece ana hatları ile çizmek ve esas itibariyle başlangıçlarındaki halini tasvir etmek işine geçiyoruz³.

---

³ Daha etraflı bilgi için bak Roscoe, Lorenzo Magnifico ve ayrıca X. Leo; yine bak Voigt, Enea Silvio ve Papencordt: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter (Ortaçağda Roma şehrinin tarihi). — XVI. asır başlarken kültürlü kimselerin bilmeleri gereken şeylerin ne kadar çoğaldığı hakkında bir fikir edinmek isteyenler baksınlar: Rapharael Volaterranus, Commentarii urbani. Burada görülmektedir ki klâsik çağ kültürü, her bilgi dalı için anahtar ve esas muhteva olarak sayılmaktadır: iktidar sahipleri ve meşhur şahsiyetlerin biyografileri sayesinde coğrafya ve mahalli tarihler için.

Herşeyden evvel harabeler şehri Roma'ya¹, şimdi, Mirabilia Romae'nin ve William of Malmesbury'nin tarihî eserinin yazılmış buldukları zamanlarda olduğundan çok daha ayrı bir saygı duyulmaktadır. Dindar ziyaretçiler kadar büyüye inananların ve define arayıcıların² muhayyileleri, tarihçilerle yurtseverlerin yazılarında görülen muhayyile yanında sönük kalmaktadır. Dante'nin aşağıdaki sözleri³ bu mânada anlaşılmalıdır: Roma'nın taşları ve duvarları saygıya

popüler felsefe, ahlâk ve Aristo'nun tekmil eserlerinin tahline varıncaya kadar bütün bilimler için aynı hâl mevcuttur: Aristo felsefesi bahsi ile eser sona ermektedir. Bunun kültür kaynağı olarak önemini anlayabilmek için bütün eski ansiklopedilerle karşılaştırılması icab eder. Aynı konu, Voigt tarafından ele alınıp çok etraflı bir şekilde işlenmiştir: Die Wiederbelebung des klassischen Altertums (Klâsik ilkçağ kültürünün yeniden canlandırılması).

¹ Burada sathî olarak temas olunan problem, bu arada en geniş bir ölçü ile Gregorovius tarafından çözülmüştür: Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter. Bir daha tekrarlamak üzere bu eseri burada tavsiye edeceğiz.

² Guil. Malmesb., Gesta rerum Anglor., L. II, paragraf 169, 170, 205, 206. (ed. London 1840, Vol. I, p. 277 vd., p. 354 vd). Çeşitli define arayıcıları hülyaları, sonra hayalet aşkı olarak Venüs, ve nihayet XI. asır ortalarına doğru Evander'in oğlu olan Pallas'ın dev vücudunun bulunması. — Karş. Iac. ab Aquis, Imago mundi (Hist. patr. monum. Script., Tom III, Col. 1603), gizli definelerle ilgili olarak Colonna ailesinin menşei hakkında. — Malmesbury, define kazıcıları hikâyelerinden başka Tours Piskoposu Hildebert de Mans'ın mersiyesini de vermektedir. Bu, XII. asrın ilk yarısında humanizmaya karşı duyulan heyecanın en fazla göze çarpan örneklerinden biridir.

³ Dante, Convito, Tratt. IV. Cap. 5.

değer; üzerinde şehrin kurulmuş bulunduğu toprak ise insanların dediklerinden daha da değerlidir. Hiç durmadan tekrarlanan yıldönümü şenlikleri, asıl edebiyatta hemen hemen zikre değer bir hatıra bırakmış değildir. 1300 tarihinde yapılan yıldönümü şenliklerinin en zengin kazancı olarak Giovanni Villani (Sahife 105), bir tarih yazmak kararıyla memleketine dönmüştür. Roma şehrinde gördüğü harabelerin manzarası onu böyle bir karar vermeye sevketmişti. Petrarca klâsik ve hıristiyan ilkçağ kültürleri arasında bölünmüş bir ruh haletinden bizi haberdar etmektedir. Çok kere Giovanni Colonna ile beraber Diocletian sütunlarının muazzam kemerlerine nasıl tırmantığını anlatmaktadır⁴. Burada, temiz hava ve derin sessizlik içinde, dört tarafa yayılmış olan geniş manzaraların ortasında ikisi birbiriyle konuşmaktadırlar. Konuşmalar, ticaret ve siyaset işleri hakkında değil, fakat dört tarafı çevreleyen harabelerin ve yukarıda seyrettikleri manzaranın ilhamıyla tarihî konular üzerinde cereyen etmektedir. Bu sırada Petrarca daha çok klâsik kültürü, Giovanni ise daha ziyade hıristiyanlık devrini temsil etmektedir. Sonra felsefeden ve sanatları icad edenlerden bahsolunuyor. O zamandan beri tâ Gibbon ve Niebuhr'a kadar kaç defa bu harabeler şehri, aynı tarihî düşünceler uyandırmıştır.

Aynı şekilde böyle ikiye bölünmüş bir duyuş. Fazio degli Uberti'nin 1360 tarihlerine doğru yazmış

* Epp. familiares IV, 2. (p. 657): henüz görmeden Roma hakkındaki sözleri, aynı eser, II, 9 (p. 600): karşı II, 14.

olduğu *Dittamondo* adlı eserinde de kendini göstermektedir. Tamamiyle hayal mahsulü bir seyahatnameden ibaret olan bu kitapta yazara, tıpkı "*Ilâhî Komedî*" de Vergilius'un Dante'ye yaptığı gibi, eski coğrafyacı Solinus arkadaşlık etmektedir. İkisi San Nicolaus'un hatırasına saygı olarak Bari şehrini ve büyük melâike Mikâil'in hatırı için de Monte Gargano'yı ziyaret ediyorlar. Roma'ya geldikleri zaman Araceli ve Trastevere'de Santa Maria efsaneleri zikrolunuyor. Eski Roma'nın putperestlik devrine ait ihtişamı daha şimdiden bisedilir derecede ağır basmaktadır. Yırtık elbiseler içinde muhterem bir ihtiyar kadın (bu Roma'nın kendisidir) onlara şanlı tarihi anlatıyor ve eski zaferleri⁵ uzun uzun tasvir ediyor. Sonra, bu iki yabancıyı şehrin içinde gezdiriyor ve onlara yedi tepe ile birçok harabeleri izah ediyor — "Che comprender potrai, quanto fui bella!" (Ne kadar güzel olduğunu anlayacaksın!) —.

Maalesef Şizma ve Avignon papaları zamanındaki Roma, klâsik kültür kalıntıları bakımından birkaç nesil önceki Roma olmaktan çok uzaktı. 1258 tarihlerinde senatör Brancalone tarafından Roma ileri gelenlerine ait 140 tahkimli konağın yıktırılması, herhalde hâlâ ayakta duran binaların karakterini kökün-

⁵ *Dittamondo*, II, cap. 3. Alay, kısmen iptidai resimlerdeki Üç Kiral ve maiyetini hatırlatmaktadır. — Şehrin tasviri, (II, cap. 31,) arkeolojik bakımdan büsbütün değersiz değildir. — Polistore (*Murat*, XXIV, col. 845), ye göre 1366 tarihinde Nicolò ve Ugo d'Este Roma'ya seyahat etmişlerdir: Per vedere quelle magnificenze antiche, che al presente si possono vedere in Roma (Şimdi Roma'da görülebilen o klâsik ihtişamı).

den değiştiren korkunç bir tahrip hadisesi olsa gerektir. Hiç şüphe yok ki zadegân, en az yıkılmış ve en yüksek harabelerde yerleşip oturmayı tercih ederdi⁶. Bununla beraber o vakit, bugün meydanda olanlardan çok daha fazla harabeler vardı ve şimdi sadece tuğladan iskelet kısımlarını gördüğümüz birçok bina harabelerinin o zamanlar mermer kaplamaları, sütunlu antreleri ve daha başka süsleri hâlâ ayakta duruyordu. Bu durum içinde eski şehrin topografisi ciddi olarak etüd edilmeye başlandı. Poggio'nun Roma gezisinde⁷, klâsik kültür kalıntıları ile eski yazarların ve kitabelerin (kitabeleri örtülmüş buldukları bitkilerin altında bulup çıkarıyordu⁸) ilk defa olarak etüd edilmesi işleri, birbirlerine daha içten bağlı bulunmaktadır; fantazi arka plâna atılmıştır; hıristiyanlık devrinin Roma'sı fikri, kasdî olarak bertaraf edilmiştir. Maalesef Poggio'nun eseri fazla tafsilâtlı olmadığı gibi resimli de değildir! Poggio, seksen yıl sonra

⁶ Sırası gelmişken burada ortaçağda Roma'nın yabancılar tarafından bir taş ocağı sayıldığına dair bir belge verelim: 1140 tarihlerinde St. Denis kilisesini yeniden inşa etmek için büyük sütunlar arayan meşhur papas Sugerius, Diocletian hamamlarındaki granit sütunları alıp götürmeği düşünüyordu; fakat sonra fikrini değiştirdi: Sugerii libellus altes, Duchense, Scriptorum IV, p. 352. — Hiç şüphe yok ki Büyük Karl daha mütevazî hareket etmişti.

⁷ Poggii opera, fol. 50 vd. *Ruinarum urbis Romae descriptio*. 1430 tarihine doğru, yani V. Martin'in ölümünden az önce. — Caracalla ve Diocletian hamamlarının iskelet ve sütunları henüz yerlerinde duruyordu.

⁸ İlk defa yazıtları toplayan insan olarak Poggio, Vita Poggii'deki mektubunda: Murat. XX, Col 177. Büst toplayan adam olarak: Col. 183.

Rafael'in gördüğünden çok daha fazla sayıda kalın-
tıların ayakta durduklarına şahit olmuştur. Caecilia
Metella'nın mezar anıtını ve Capitol eteğindeki bir
tapınağın sütunlu cephesini görmüştür. İlk görüşün-
de hiç dokunulmamış olduğu halde yerinde duran bu
tapınak, ikinci defasında, mermerin yakılarak kolay-
lıkla kireç haline getirilmek hassası yüzünden, yarı
yıkılmış bir harebeye dönmüş bulunuyordu. Minerva
tapınağının yanındaki muazzam bir sütunlu yol da,
yer yer aynı âkibete uğramıştı. 1443 tarihinde bir
müşahit, bu kireç yakma adetinin hâlâ devam etmek-
te olduğunu yazıyor. "Bu utanılacak bir şeydir; çün-
kü yeni binalar acınacak bir haldedir; Roma'da gü-
zel olan, harabelerdir"⁹. O zamanki şehir halkı, köy-
lülere mehsus palto ve çizmeleriyle, yabancıların gö-
züne sığır çobanları gibi görünürlerdi; gerçekten de
şehir içinde tâ Banchi'lere kadar hayvan otlatılırdı.
Belli bazı vesilelerle kilisede yapılan âyinler, sosyal
toplantılar için biricik fırsat teşkil ederdi. Bu vesile
ile güzel kadınlar görmek imkânı ele geçerdi.

Papa IV. Eugen'in (ölümü 1442) son yıllarında
Blondus de Forli, *Roma Instaurata* adlı kitabını yaz-
mış ve bunu yaparken Frontinus ile eski *Libri regio-
nali* (=bölgeler hakkında kitaplar) den ve anlaşıldı-
ğına göre Anastasius'dan faydalanmıştır. Amacı, Ro-
ma şehrinde sadece o zaman mevcut olan binaları tas-

⁹ Fabroni, *Cosmus*, Adnot 86, Alberto degli Alberti'nin
Giovanni Medici'ye bir mektubundan. — V. Martin devrinde
Roma'nın durumu hakkında bak: Platina, p. 277: IV. Eu-
gen'in bulunmadığı zamana ait Roma'nın durumu hakkında
bak: *Vespasiano Fiorent.*, p. 21.

vir etmek değil, fakat daha çok kaybolmuş bulunanları meydana çıkarmaktır. Eserin papa'ya ithaf edilmesi ile ahenkli olarak yazar, şehrin genel olarak bir harabe alanına dönmüş bulunması karşısında, Roma'nın sahip olduğu çok değerli aziz kâhınları ile kendini teselli etmektedir.

V. Nicolaus (1447 - 1455) ile, Renaissance'a mahsus yeni monumantal zihniyet (ihtişam zihniyeti) papalık tahtına geçmiştir. Roma'nın bir şehir olarak itibarını artırmak ve güzelleştirmek gayreti, eski eser kâhınları için bir yandan tehlikeyi artırmış, fakat öte yandan şehrin şöhretini sağlayan eski yadigârları daha büyük bir ihtimamla muhafaza etmek fikrini kuvvetlendirmiştir. II. Pius, eski eserlere karşı büyük bir ilgi ve heyecan duymaktadır. Gerçi bu papa Roma'daki eski eserlerden pek az bahsetmiştir. Fakat buna mukabil dikkatini İtalya'nın başka taraflarındaki eski eserlere yöneltmiş, Roma çevresinde bulunan eski eserleri ilk defa olarak etraflı bir surette inceleyip tasvir etmiştir¹⁰. Bununla beraber bir din adamı ve kozmografyacı olarak onu, klâsik ilkçağ ve hıristiyanlık devirlerinden kalma anıtlar ile tabiat harikaları da aynı derecede ilgilendirmektedir. Yoksa o, meselâ "Nola, klâsik devrin hatıraları ve Marcellus'un kahramanca savaşından çok daha fazla derecede St. Paulinus'un hatırası ile şeref kazanmıştır" diye yazarken, acaba nefsinin zorluyor muydu? II. Pi-

¹⁰ Aşağıdaki bilgi şu eserlerden nakl edilmiştir; Jo. Ant. Campanus, Vita Pii II.,: Muratori III, II. Col. 980. — Pii II. Commentarii, p. 48, 72 vd. 206, 248 vd. 501 ve daha başka sayfalarda.

us'un, aziz bakiyelerine inandığı noktası üzerinde herhangi bir şekilde şüphe edilemez. Ancak, onun kafası, anlaşılan daha çok tabiatı ve klâsik ilkçağı araştırmaya, anıtsal eserlere karşı hamiyetli davranmaya ve insan hayatını inceden inceye gözetlemeye yatkındı. Papalığının son yıllarında nekrisli olmasına rağmen büyük bir neşe içinde, sedye ile kendini dağ taş demeden taşıtarak Tusculum, Alba, Tibur, Ostia, Falerii ve Ocriculum'u ziyaret ediyor ve bütün gördüklerini kaydediyor. Eski Roma şoseleri ve su kemerlerini takibediyor ve Roma çevresinde ilkçağ kavimlerinin oturdukları yerleri sınırlandırmaya çalışıyor. Urbino Dukası büyük Federigo ile birlikte Tibur'a yaptığı bir gezintide her ikisi de, klâsik ilkçağ ve bu devrin harp sanatı üzerinde, hususiyle Truva savaşı hakkında konuşmalarla gayet hoş vakit geçiriyorlar. 1459 tarihinde Mantua Kongresine iştirâk etmek üzere seyahate çıktığı zaman yolda, Plinius tarafından zikrolunan Clusium lâbirentini boş yere arıyor ve Mincio'da Vergilius'un villası (Villa Virgilis) diye tanınan binayı ziyaret ediyor. Aynı papanın, telhiscilerden klâsik lâtince üslubu istemesini tabii görmek lâzımgelir. Hakikaten de bir zamanlar, Napoli ile savaş sırasında, birçok Arpinum'lular hakkında, M. T. Cicero veya C. Marius'un hemşerileridir diye (gerçekten bunların birçokları aynı adları taşıyorlardı) bir umumi af çıkarana o idi. Blondus, "*Roma Triumphans*" adlı kitabını, anlıyan ve himaye eden şahıs olarak yalnız ona ithaf edebilirdi ve böyle de yaptı. Blondus'un *Roma Triumphans'ı*, Roma ilk-

çağını bir bütün olarak ele alıp tasvir etmeye teşebbüs eden ilk eser sayılmaktadır.

O devirde İtalya'nın başka taraflarında da Roma ilkçağına karşı derin bir ilgi uyanmış bulunuyordu. Daha Boccaccio¹¹, geniş Bajae harabelerini "eski fakat yine de modern ruhlar için yepyeni duvarlar" diye vasıflandırmıştır. O zamandan beri bu harabeler Napoli çevresinin görülmeye değer en önemli eserleri olarak sayılıyordu. Artık çeşitli eski eserleri topluyarak kolleksiyonlar vücuda getiren insanlar görülmüyordu. Ancona'lı Ciriaco (ölümü 1457), yalnız İtalya'yı değil, fakat aynı zamanda eski dünyanın diğer memleketlerini de geziyor ve çok sayıda yazıt ve resimlerle yurduna dönüyordu. Bütün bu meşakkatlere katlanmakla ne elde etmek istediği sorusuna, "ölüleri diriltmek"¹² diye cevap veriyordu. Tarihlerde, bazı şehirlerin, öteden beri Roma ile gerçek veya hayâlî mahiyette olmak üzere bağları bulunduğuna, doğrudan doğruya Roma'lı göçmenler tarafından kurulduğuna veya imar olduğuna işaret edilmişti¹³. Hoşa

¹¹ Boccaccio, Fiammetta, cap. 5.

¹² Leonardo Alberti, Descriz. di tutta l'Italia, fol. 285. — Lionardo Aretino'ya göre (Baluz. Miscell. III, p. III) Gicero, Aetolia, Acamania, Boetia ve Peloponnesos'u do-laşmıştı ve İsparta, Argos ve Atina'yı tanıyordu.

¹³ Birçok misallerden yalnız iki tanesini vereceğiz: Milano'nun efsanevî menşei, Manipulus'de: (Murat. XI, Col. 552) ve Floransa'nın efsanevî menşei, Ricordano Malaspini'nin vakayinâmesinin başında ve bir de Gio. Villani'nin tarihinde anlatılır. Villani'ye göre Floransa, Roma'ya karşı iyi duygular beslediğinden, Roma aleyhtarı ve âsi Fiesole'ye karşı tâ eskiden beri haklı durumda kalmıştır (I, 9. 38, 41. II, 2). — Dante, Inferno XV. 76.

gitmeye hazır genealogların, bazı aileleri soyca eski Roma'nın meşhur ailelerine bağladıkları çoktandır görülüyordu. Bu okadar hoşça giden bir şeydi ki XV. asrın başlamak üzere bulunan tenkidinin ışığı altında bile bırakılmıyordu. Papa II. Pius, Viterbo'da bulunduğu sırada¹⁴, acele Roma'ya dönmesini kendisinden rica eden Roma mutahhaslarına hiç çekinmeden şunları söylüyordu: "Roma, Siena kadar benim vatanımdır. Çünkü mensubu bulunduğum Piccolomini ailesi, çok eskiden Roma'dan göç ederek Siena'da yerleşmiştir. Ailemiz fertleri arasında sık sık kullanılan Aeneas ve Sylvius adları da bunu ispat etmektedir". Çok muhtemeldir ki o, Julii ailesi soyundan gelmiş olmayı isterdi. Venedik'li Barbo ailesinden olan Papa II. Paul'un da aynı şekilde gururu okşanmıştı: Bu ailenin menşei, tamamiyle aksi bir yönden, yâni Almanya'dan gelmiş bulunmasına rağmen, Roma'lı Ahenobarbus'lara bağlanıyordu. Gûya bunlar vaktiyle Roma'dan bir kafile ile birlikte Parma'ya gitmişler, sonra da torunları parti kavgaları neticesinde Venedik'e göçmüşlerdi¹⁵ Massimi ailesinin, Q.

¹⁴ Commentarii, p. 206, IV. kitapta.

¹⁵ Mich. Cannerius, Vita Pauli II.: Murat. III, II. Col. 993. Yazar, Domitius Ahenobarbus'un oğlu Nero'ya karşı bile, papa ile akrabalığı dolayısıyla, nezaketsiz davranmak istememiştir: onun hakkında şöyle diyor: de quo rerum scriptores multa ac diversa commemorant (ki bunun hakkında tarihçiler birçok değişik şeyler söylerler...) — Milano'daki Plato ailesi, daha da ileri giderek büyük Eflatun'un soyundan gelmiş olmakla övünüyordu. Filelfo bir düğün söylevinde ve bir de hukukçu Teodoro Plato için söylediği bir methiyede. bu iddiayı teyid etmek cesaretini gösteriyordu.

Fabius Maximus'un ve Cornaro ailesinin de, Cornelius'un soylarından gelmiş oldukları iddiasıyla ortaya çıkmalarını tabii görmek lâzımdır. Buna mukabil, hikâyeci Bandello'nun, en eski atasını kibar Ostrogot ailelerinden birinde araması (I. Nov. 23), XVI. asır için gerçekten göze çarpan bir istisna teşkil etmektedir.

Yine Roma'ya dönelim. "O zaman kendisine Roma'lı adını veren" ahâli, İtalya'nın geri kalan tarafları ahalisinden gördüğü saygıyı büyük bir sevinçle karşılıyor ve bununla övünüyordu. Papa II. Paul. IV. Sixtus ve VI. Alexandr devirlerinde bir takım deb-debeli karnaval alayları göreceğiz ki bunlar, o zamanda en çok sevilen hayalî tabloyu, yâni eski Roma imparatorlarının zafer alaylarını temsil etmektedir. Halk hissiyatı coştığı zaman kendini ancak böyle bir şekil içinde ifade edebilirdi. Tam böyle bir ruh haleti içinde idi ki 18 Nisan 1485 de bir söylenti etrafa yayıldı: Gûya eski Roma'lı genç bir bayanın klâsik çağdan kalma, göz kamaştırarak derecede güzel ve asıl şeklini kaybetmemiş bir cesedi bulunmuştu¹⁶. Lombardia'lı birkaç duvarcı ustası, Via Appia'daki S. Maria Nuova manastırının arsasında eski bir me-

---

Giovanantonio Plato ise 1478 de vücuda getirdiği büyük filozofun bir rölyef figürüne (Milano'da Mazenta sarayının avlusunda) şu yazıtı ilâve ediyordu: Platonem suum, a quo originem et ingenium refert... (onun kaynağı ve ustası olan Eflatun'u).

¹⁶ Bu hususta bak: Nantiporto.: Murat. III. Col. 1049; Infessura: Eccard, Scrsi ptores, II, Col. 1951; Matarazzo: Archiv. Stor. XVI. II. p. 180.

zarı açmışlar ve mermer bir lâhid bulmuşlardı. Lâhidin üzerinde sözde şu yazıt vardı: Julia, Claudius'un kızı. Hikâyenin bundan sonraki kısmı, işte bu temel üzerine kurulan bir hayal mahsulüdür: Gûya Lombardia'lı ustalar, lâhidin içinde buldukları değerli hazineleri ve süs eşyalarını alarak hemen ortadan kaybolmuşlardı; ceset koruyucu bir esans ile sıvanmış olup tıpkı yeni ölmüş 15 yaşında bir kızın vücudu gibi taze, hattâ oynak idi; onda hâlâ yaşıyan bir insanın rengi vardı; gözleri ve ağzı yarı açıktı. Bu ceset Capitol'daki Conservatori sarayına götürüldü ve onu görmek üzere buraya gerçek anlamda bir ziyaretçi akını başladı. Birçok kimseler cesedin resmini yapmak için geliyorlardı: "Çünkü o, söylenmesi veya yazılması mümkün olmayacak kadar güzeldi; söylense ve yazılsa bile, onu görmiyenler inanmıyacaklardı". Fakat cesedi, Papa VIII. İnnocent'in buyruğu ile, gecenin birinde Porta Pinciana önünde gizli bir yere gömmek zorunda kalındı. Boş lâhid ise, Conservatori sarayında alıkondu. Çok mütemeldir ki, bal mumu veya başka bir maddeden ideal sayılan tarzda bir maske yapılarak cesedin başına konmuştu; gerçekten sözü edilen altın saçlar, buna pek de uyar. Burada hissiyatı harekete getiren nokta, hikâyedeki hakikatin kendisi değil, fakat nihayet gerçek olarak gözle görüldüğüne inanılan klâsik ilkçağ insanı vücudunun, şimdi yaşıyanların hepsinden zaruri olarak her bakımdan çok daha üstün ve güzel olması lâzımgeldiği hakkında beslenen kuvvetli inançtır.

Bu arada yapılan kazılar sayesinde Roma'nın maddî varlığı daha iyi tanınıyordu. Daha VI. Alexandr

zamanında "Grotesques" adı verilen eskilerin duvar ve kemer dekorasyonları keşfedilmiş ve Porto d'Anzo'da Belvedere Apollo'su bulunmuştu. II. Julius devrinde ise Laocoon, Vatican Venüs'ü, Torso, Cleopatra ve daha bir takım parlak buluntular elde edilmişti¹⁷. Büyüklerin ve kardinallerin sarayları da klâsik ilkçağ'dan kalma heykel veya parçalar halinde diğer eserlerle dolmaya başlamıştı. Rafael, Papa X. Leo hesabına olarak eski şehrin bütününe ideal şekilde restore etmek teşebbüsüne girişmişti ki kendisinin (veya Castiglione'nin) meşhur mektubunda bundan bahsedilmektedir¹⁸. II. Julius zamanında bile hâlâ devam etmekte olan tahriplerden dolayı acı acı şikâyet ettikten sonra papayı, sayısı çok azalmış klâsik eser kalıntılarını korumağa dâvet etmektedir; ilkçağın tanrısal ruhunun azamet ve kudretine tanıklık eden bu kalıntıların batıralarıdır ki bugün yüce işler görmeye kabiliyetleri olan insanların ruhunu ateşlemektedir. Sonra Rafael, dikkate değer şekilde deren görüşlerle mukayeseli bir sanat tarihinin temellerini atmaktadır. Sonunda ortaya koyduğu arkeoloji kuralları bugün de değerlerini muhafaza etmektedir. Kâğıda alınırken her eser için ayrı ayrı olmak üzere yapılmış cephe resmi ve kesit istemektedir. O zamandan beri arkeolojinin, hususiyle dünyanın bu kutsal şehrini ve topografisini

---

¹⁷ Daha II. Julius zamanında, heykeller bulmak amacı ile, kazılar yapılyordu. Vasari XI, p. 302, V. di Gio. da Udine.

¹⁸ Quatremère, Stor. della vita etc. di Raffaello, ed. Longhena, p. 531.

incelemeye kendini verdiği, böylece gelişerek özel bir bilim haline nasıl geldiği ve hattâ *Virtuvian Akademesinin* arkeolojiye ne kadar geniş hedefler çizdiği¹⁹ hakkında bile burada daha etraflı bilgi veremiyecemiz. Burada X. Leo devri üzerinde biraz daha durabiliriz. Bu papa zamanındadır ki klâsik ilkçağdan duyulan zevk, diğer bütün zevklerle içiçe geçerek, Roma'daki hayata müstesna bir mahiyet, bir kutsallık vermiştir. Vatikan, şarkı ve musiki sesleriyle çınhyordu. Tıpkı hayatın zevklerini tatmağa dâvet eden bir sada gibi bu nağmeler, bütün Roma'yı dolaşıyordu. Bununla beraber X. Leo, bütün bu cünbüşler sayesinde kendi dert ve acılarını uzaklaştırmaya muvaffak olamamış, neşe ile ömrünü uzatmak için şuurlu olarak yaptığı hesaplar²⁰ da yanlış çıkarak çok erken ölmüştür. Paolo Giovio'nun tasvir ettiği şekilde Leo zamanındaki Roma'nın parlak tablosu tesirinden kurtulmak hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Yükselmeye uğraşanların köle durumları, borçlarına rağmen mevkilerinin gerektirdiği şekilde yaşamak zorunda olan²¹ ruhbanın sefaleti, Leo'nun edebî mesenliğinin tıpkı bir piyango gibi tamamiyle tesadüfe bağlı bulunuşu ve nihayet papanın skandal derecesine varan

¹⁹ Lettere pittoriche II. I. Tolomei'den Landi'ye, 14 Kasım 1542.

²⁰ O, curis animique doloribus quacumque ratione aditum intercludere (endişe ve acının, ne şekilde olursa olsun yolunu kapamak) istiyordu; neşeli şaka ve müzikten hoşlanırdı ve bu tarzda hareketle ömrünü uzatacağını umuyordu. Leonis X. Vita anomyma, Roscoe, ed. Bossi XII. p. 169.

²¹ Ariosto'nun hicivlerinden I. (Perc'ho molto etc.) ve IV. (Poiche Annibale etc.) bunun hakkındadır.

berbat maliye idaresi²² gibi fena taraflar da aynı tabloda görünmektedir. Fakat tablonun parlaklığı o derecede keskindir ki bütün bu gölgeler onu bulanırmaya kâfi gelmemektedir. Bu şeyleri iyi tanıyan ve alaya alan Ariosto, altıncı hicviyesinde, harabeler şehrini gezerken kendisine arkadaşlık edecek olan yüksek kültürlü şairlerle bir arada bulunmaya, yapacağı edebî faaliyetler için orada bulabileceği tavsiyelere, en sonunda da Vatikan kitaplığında bulunan hazinelere hasret duyduğunu ifade etmektedir. Çoktandır artık ümidini kestiği Medici'lerin himayesi değil, fakat bunlardır ki kendisini Ferrara elçisi olarak yeniden Roma'ya gitmeye cezbedecektir.

Fakat harabeler, gerek Roma'nın içinde ve gerekse dışında yalnız arkeolojik gayreti ve yurdseverlik heyecanını uyandırmakla kalmıyor, aynı zamanda hüznü ve hassas bir ruh haletini meydana getiriyor. Daha Petrarca ile Boccaccio'da böyle bir ağıt duygusunun mevcudiyetini görüyoruz (bak sahife 248, 255). Poggio, çok defa Venüs ve Roma tapınağını ziyaret ediyordu. Bunu yaparken bir vakitler senato'nun mütad toplantı yeri olan tapınağın Castor ve Pollux'a ait bulunduğu inaniyor ve Crassus, Hortensius ve Cicero gibi büyük hatiplerin hatıraları içine dalyordu. Sonra II. Pius, hususiyle Tibur'u tasvir ederken²³, tamamiyle hissî bir ifade kullanmakta-

²² Ranke, Paepste, I, 408 vd. — Lettere de' principi I, Negri'nin mektubu, 1 Eylül 1522;... tutti questi cortigiani esausti da Papa Leone e falliti... (Papa Leone'nin bitkin hale düşürdüğü ve iflâs ettirdiği bütün bu saray adamları).

²³ Pii II. Commentarii, p. 251, kitap V de. — Karş.

dır. Çok geçmeden de, Polifilio tarafından eklenen izahlarıyla birlikte harabe resimleri, ilk defa olarak ortaya çıkıyor²⁴. Sahifelerinde muazzam kemer ve sıra sütunları (Colonnades), ihtiyar çınar ağaçları, defne, servi ve fundalıklar içine yarı gömülmüş halde görülmektedir. Kutsal hikâyelerde İsa'nın doğuş yerini mümkün olduğu kadar muhteşem bir saray harabesi içine nakletmek âdet olmuştur²⁵; bunun nasıl yapılabildiğini izah etmek kabil değildir. Eninde sonunda, sun'î harabelerin, geniş parkların manzarası için eksik kalması câiz olmayan bir unsur halini alması, bu duygunun sâdece maddî tezahüründen başka birşey değildir.

Fakat, klásik ilkçağ kültürünün kalıntıları arasında, mimariye ve diğer sanatlara ait eserlerden çok daha önemli olanları, tabiatıyla Yunan ve Lâtin dillerinde yazılı eserlerdi. Bunlar, salt anlamda bütün bilginin kaynağı sayılıyordu. Büyük buluntular devri olan bu zamanda kitapların durumu birçok defalar tasvir olunmuştur. Biz, bunlarda az dikkat edilmiş olan bazı tarafları ancak ilâve edebileceğiz²⁶.

aynı zamanda Sannazara'nın ağıtı: "ad ruinas Cumarum", II. Kitapta.

²⁴ Polifilo, Hypnerotomachia, sayfalar numaralanmamış. Özet olarak bak: Temanza, p. 12.

²⁵ Halbuki bütün kilise babaları ve bütün hacılar bir mağaradan bahs ederler. Şairler de bir sarayın sözünü etmişlerdir. Karş. Sannazaro, de partu Virginis, L. II.

²⁶ Başlıca Vespasiano Fiorentino'dan, Spicileg. Romanum cilt X, Mai tarafından çıkarılmıştır. Müellif, XV. asrın ortalarına doğru Floransa'da bir kitapçı idi.

Uzun zamandan beri ve hususiyle XIV. yüzyıl boyunca ilkçağ yazarlarının İtalya'da yaptıkları tesir büyüktü. Yeni yapılan keşiflerden çok daha ziyade eskiden beri bilinenler, geniş çevrelere yayılmıştı. Boccaccio ve Petrarca ile aynı çağda yaşamış olan aydınların başlıca ilham kaynağı, en çok bilinen Lâtin şâirleri, tarih yazarları, hatipleri ve epistolograph (mektup üslûbunda eser yazan müellif) 'ları ile bir de Aristoteles'in, Plutarchus'un ve daha birkaç Yunan büyüğünün Lâtinceye tercüme edilmiş bâzı eserlerinden ibaret bulunuyordu. Petrarca, Homeros'un Yunanca bir nüshasına sahipti ve okumasını bilmediği halde derin bir sevgi ve saygı ile bu kitabı saklıyordu. İlihas ve Odyssee'nin Lâtinceye ilk tercümesini Calabrial' bir Grek'in yardımı ile mümkün olduğu nisbette meydana getiren, Boccaccio olmuştur. Ancak XV. asırla birlikte ki bol sayıda yeni keşifler, nüshalar kopya etmek suretiyle sistematik bir şekilde kitaplık edinmeler, büyük bir gayret ve hızla Yunanca'dan tercüme başlanmıştır²⁷.

Eğer o devirde yoksuzluğun son derecesini göze alan birkaç kitap heveslisi çıkıp ta derin bir heyecanla kitap toplamaya sarılmış olmasaydı, muhakkak ki zamanımıza intikal eden klâsik eserlerin bir çoğu kaybolur gider, hususiyle Yunanca olanlardan ancak pek azı kalırdı. Papa V. Nicolaus, he-

²⁷ Bilindiği gibi klâsik ilkçağ kültürüne gösterilen düşkünlük karşısında bir takım sahte eserler de uydurulmuştur. Bu hususta tipik olarak edebiyat tarihlerinde Annius ve Viterbo hakkındaki yazılara bakınız.

nüz basit bir rahip iken yazma eserler satın almak veya bunların birer kopyasını çıkartmak için, ağır borçlara girmişti. Renaissance'in iki büyük tutkusu olan kitap ve binaya düşkünlük, bu insanda daha o zaman kendini açıkça göstermiştir²⁸. Papa olunca da sözünde durdu; müstensihler onun için yazmaları kopya ediyorlar, birçok arayıcılar dört bucakta onun hesabına kitap toplıyorlardı. Perotto, Polybios'u Yunancadan Lâtinceye çevirmesi karşılığı olarak ondan 500 Gulden adlı. Guarino'ya da, Strabo tercümesi için 1000 altın Gulden verildi; daha 500 altın Gulden alacaktı, fakat papa birdenbire öldü. Nicolaus, öldüğü zaman 5000 veya başka bir hesaba göre 9000 cilt²⁹ kitap bıraktı. Papa sarayına mensup olan herkesin faydalanmasına mahsus olan bu kitaphık, büyük Vaticana kitaphığının ilk çekirdeğini teşkil etmiştir. Tıpkı bir zamanlar Kıral Ptolemäus Philadelphus tarafından İskenderiye'de yapıldığı gibi, Vaticana'da da bu kitaplar, sarayın en asaletli süsü olarak muhafaza edilecekti. Veba salgını dolayısıyla papa, bütün sarayıyla birlikte Fabriano'ya göçettiği zaman.

²⁸ *Vespa. Fiorent.*, p. 31. Tommaso da Serezana usava dire, che qua cosa farebbe, s'egli potesse mai spendere, ch'era in libri e murare. E l'una e l'altra fece nel suo pontificato (Tommaso da Sannazzaro, parası olsa iki şeye harcamak istediğini söylemiş: kitaba ve binaya). Onun tercümecileri bak. Aeneas Sylvius, *de Europa*, cap. 58, p. 459 ve Papencordt, *Geschichte der Stadt Rom*, sayfa 502.

²⁹ *Vespa. Fiorentino*, p. 48 ve 658, 665. Karş. J. Manetti, *Vita Nicolai V.*: Murat III. II. Col. 925. — Calixtus'un bu koleksiyonu dağıtıp dağıtmadığı hakkında bak: *Veso. Fior.* p. 234, Mai'nin notu ile beraber.

tercümecilerle yazıcılarını da, ölüm tehlikesinden kaçırarak amaciyle, beraberinde götürmüştü.

Büyük Cosimo Medici'nin etrafında toplanmış dostlar çevresine dahil bulunan Floransa'lı Niccolò Niccoli³⁰, bütün servetini kitap satın almaya harcamıştı. En sonunda, artık hiçbir şeyi kalmadığı vakit, Medici'ler ona kasalarını açtılar; bu amaç için istediği paraları, miktarı ne olursa olsun, onlar veriyorlardı. Ammianus Marcellinus'un, Cicero'nun "*de Oratore*" sinin ve daha birçok önemli eser metnininin tamamlanmasını ona borçluyuz. O, Cosimo'yu iknâ ederek Plinius'un Lübeck manastırında bulunan en iyi metnini satın aldırılmıştır. Niccolò Niccoli büyük bir âlicenaplıkla kitaplarını okumak için dışarıya veriyor, aynı şekilde isteyenlere de kendi evinde okumaya müsaade ediyor ve bunlarla, okudukları kitaplar üzerinde konuşuyordu. Niccolò Niccoli'nin 800 ciltlik kitaplığına 6000 altın Gulden değer biçilmiş ve ölümünden sonra Cosimo'nun aracılığı ile ve herkesin faydalanması şartıyla San Marco manastırına nakledilmiştir.

Bu devrin iki büyük kitap arayıcısı, Guarino ile Poggio'dur. Bilindiği gibi Poggio³¹ kısmen Niccoli'nin ajanı olarak, Konstans Konsili vesilesiyle güney Almanya'da da kitap toplamak faaliyetinde bulunmuştur. Burada, Cicero'nun altı söylevini ve Quintilian'ın ilk tam metnini, St. Gall, yani şimdiki Zürih nüshasını bulmuştur. Anlatıldığına göre o, gûya 33 gün içinde bunları tamamıyla ve çok güzel bir

³⁰ Vespasiano Fiorentino, p. 617 vd.

³¹ Vesp. Fior. p. 547 vd.

şekilde kopya etmiştir. Silius Italicus, Manilius, Lucretius, Val, Flaccus, Ascon Pedianus, Columella, Celsus, A. Gellius, Statius ve daha birçok ilkçağ yazarlarının eserlerini esas itibariyle burada tanımlamaya muvaffak olmuştur. Lionardo Aretino ile işbirliği ederek Plautus'un son on iki komedyasını ve Cicero'nun *Verrinae*'sini meydana çıkarmıştır.

Tanınmış bir Grek olan Kardinal Bessarion³², klásik ilkçağa beslediği derin sevgi ve hayranlık ile son derece büyük fedakârlıklara katlanarak 600 cilt yazma kitap toplamıştı. Bunlar, hıristiyan olan ve olmayan eski yazarların eserleri idi. Şimdi, bedbaht vatanının, günün birinde tekrar kurtulursa, kaybolmuş edebiyatını yeniden bulabilmesi için, bu kitapları vakfedecek bir yer arıyordu. Venedik hükümeti bunun için elverişli bir bina yapmaya hazır olduğunu bildirdi ve bugüne kadar San Marcus kitaphığı o hazinenin bir kısmını muhafaza etmektedir³³.

Meşhur Medici kitaphığının meydana gelişinin özel bir tarihçesi vardır. Fakat biz burada ondan bahsedemeyeceğiz. Lorenzo Magnifico için kitap toplayanların en başında Johannes Lascaris geliyordu. Bindiği gibi Kardinal Giovanni Medici (X. Leo), bu kitaphığın malı olan koleksiyonları 1494 yağmasından sonra bir defa daha parça parça topluyarak bir araya getirmek zorunda kalmıştır.

³² Vespas. Fior., p. 193 Karş. Marin Sanudo: Murat XXII, Col. 1185 vd.

³³ Bunun hakkında bak: Malipiero, Ann. Veneti: Arch. Stor. VII, II, p. 653, 655.

Şimdi Vaticana'da bulunan Urbino Kitaplığı³⁴, tamamiyle büyük Federigo de Montefeltro (Sahife 64) tarafından meydana getirilmiş bir eserdir. Federigo, henüz çocuk iken kitap toplamaya başlamış, sonraları sürekli olarak 30-40 yazıcıyı ayrı ayrı yerlerde kitap istinsahı için çalıştırmış ve zamanla bu yoldan 300,000 Dukat harcamıştır. Bu kitaplık, esas itibariyle Vespasiano'nun yardımı sayesinde gayet sistematik bir tarzda devam ettirilmiş ve tamamlanmıştır. Vespasiano'nun bu hususta verdiği bilgi, o zamanki bir kitaplığın ideal bir tablosunu çizmesi itibariyle bilhassa dikkate değer. Meselâ bu Urbino Kitaplığında, Vaticana koleksiyonunun Floransa'daki S. Marco, Pavia'daki Visconti, hattâ Oxford kitaplıklarının katalogları mevcut bulunmaktadır; Urbino kitaplığının çeşitli yazma metinlerinin tamamlığı bakımından diğerlerine kat kat üstün olması dolayısıyla gurur duyulmaktadır. Sayıca belki de henüz ortaçağ'a ve teoloji'ye ait eserler daha fazla idi. Tam külliyat haline Thomas d'Aquino, Albertus Magnus, Bonaventura ve ilah.. mevcut bulunuyordu. Fakat başka hususlarda da çok zengindi; meselâ elde edilmesi mümkün olan bütün tıp kitapları tedarik olunmuştu. "Moderni"ler arasında XIV. asrın büyük yazarları, meselâ Dante ve Boccaccio, bütün eserleriyle en başta geliyorlardı. Bunları, Lâtince ve İtalyanca yazıları ve bütün tercümeleri ile beraber 25 seçkin humanistin eserleri takibediyordu. Yunanca yazmalar arasında kilise babalarına ait olanlar fazla idi. Bununla beraber "Klâsikler" listesinde Sophokles'in, Pindar'ın, Menander'in bütün eserlerini bul-

³⁴ Vespas. Fior., p. 124 vd.

yoruz. Menander kolleksiyonu, anlaşıldığına göre çok erkenden³⁵ Urbino'dan uzaklaştırılmış olmalıdır. Aksi takdirde filologlar, bunu çok geçmeden yayınlardı.

O vakitler yazmaların ve kitaplıkların ne tarzda meydana geldikleri hakkında daha başka bazı bilgilerimiz de vardır. Nâdir, tek veya yegâne tam nüsha olan eski bir yazmayı doğrudan doğruya satın almak, şüphesiz büyük bir talih işi idi ve bu, hesaba katılamazdı. Kitap istinsahını meslek edinenler arasında Yunanca bilenler en yüksek mevkii işgal ederlerdi ve bir şeref ifade eden "*Scrittori*" adı tercihen bunlara verilirdi. Sayıları esasen az olan ve böyle de kalan bu gibilere yüksek ücret verilirdi³⁶. Geri kalan müstensihlere "*Copisti*" denilirdi. Bunlar, kısmen sırf bu sayede geçinen işçiler, kısmen de tâli bir kazanca muhtaç bulunan fakir bilginlerdi. Çok dikkate şayan-
dır ki V. Nicolaus zamanındaki kopyacıların çoğu

---

³⁵ Aşağı yukarı Urbino'nun, Cesare Borgia'nın ordusu tarafından alınması sırasında? — Mai, bu yazmanın mevcudiyetinden şüphelenmektedir; fakat ben ihtimal vermiyorum ki Vespanano, hikmetli sözleri, bilindiği gibi sadece birkaç yüz beyitten ibaret olan Menander'den ve Sophokles veya Pindar gibi büyük eserlerden alıp kendi eserine koymuş olsun. Bu Menander'in birinde yeniden meydana çıkması hiç de ihtimalden uzak değildir.

³⁶ Piero de' Medici, kitap meraklısı Macar Kralı Matthias Corvinus ölünce, bundan böyle scrittori (müstensih) lerin artık iş bulamayacaklarından, fiyat düşürmeğe mecbur kalacaklarını söylemiştir. Fakat bu, yalnız Grek'ler için bahis konusu olabilir. Çünkü diğer müstensihler, bundan sonra da bütün İtalya'da bol bol iş bulmuşlar ve mesleklerini icra etmişlerdir. — Fabroni, Laurent. Magn. Adnot. 156. Karşı Adnot. 154.

Alman ve Fransız'lardı³⁷. İhtimalki bunlar, papa sarayında herhangi bir işi olup günlük yaşama ihtiyaçlarını bu suretle kazanmak zorunda kalan kimselerdi. Meselâ Cosimo Medici, Fiesole güneyinde kurduğu Badia'da kısa bir zaman içinde bir kitaplık meydana getirmek istediği zaman, Vespasiano'yu çağırdı. Vespasiano, depolarda mevcut yazmalar arasında istenilenin bulunması mümkün olmadığından, bunların satın alınmasından vazgeçilerek yeniden yazdırmasını hükümdara tavsiye etti. Bunun üzerine Vespasiano, Cosimo ile bir anlaşma yaptı ve günlük ödemek suretiyle 45 yazıcı çalıştırarak 22 ay zarfında 200 cilt eseri tamamlanmış bir halde teslim etti³⁸. İstinsah edilecek kitapların listesini, doğrudan doğruya V. Nicolaus³⁹ kendi eliyle Cosimo'ya vermişti. (Tabii kiliseye ve dinî hizmetlere dair kitaplar, diğer konulara ait olanlardan çok daha fazla idi.)

Yazı, XIV. asırdan beri kullanılan gayet güzel modern İtalyan yazısı idi. Bu yazı ile yazılmış bir kitabı seyretmek, başlı başında bir zevkti. Papa V. Nicolaus, Poggio, Giannozzo Manetti, Niccolò Niccoli ve daha birçok meşhur bilginler, aynı zamanda hattat da idiler ve bu sebeple ancak güzel yazı istiyor-

³⁷ Gaye, Carteggio, I, p. 164; III Calixtus devrinde 1455 tarihli bir mektup. Urbino'daki minyatürlü kutsal-kitabı da, Vespasiano tarafından çalıştırılan bir Fransız istinsah etmiştir. Bak: D'Agincourt, La Peinture, tablo 78.

³⁸ Vespas. Fior., p. 335.

³⁹ Urbino ve Pesaro (Aless. Sforza kataloğu sayfa 38) Kitaplıkları için de papa böyle bir lütufta bulunmuştu. Bunda dinî ve kilise hizmetlerine ait eserler. diğerlerine nisbetle çok daha fazladır.

lar, başka türlüsüne müsamaha göstermiyorlardı. Yazmaya ilâve edilen diğer süsler. minyatürler konmasında, son derece ince bir zevkin mahsulü idiler. Hususiy-le Laurenziana kitaphındaki yazmaların baş ve sonlarındaki zarif süsler bunu ispat etmektedir. Büyük ve zengin adamlar tarafından ısmarlanan kitaplar, istinsasız parşömen üzerine yazılırdı. Gerek Vaticana ve gerekse Urbino'da kitap ciltleri, hep aynı şekilde kırmızı kadifeden ve gümüş kakmalı idi. Eserin muhtevasına duyulan saygıyı mümkün olduğu kadar asaletli süslemelerle ifade etmek zihniyetinin hâkim bulunduğu bir sırada, birdenbire ortaya çıkan basılmış kitaplara karşı başlangıçta gösterilen çekingenlik ve mukavemeti tabii görmek lâzımdır. Urbino hükümdarı Federigo, basılmış bir kitap sahibi olmaktan "utanç duyardı"⁴⁰.

Fakat, kitap istinsahını kendilerine meslek edip bu sayede geçinen kimseler değil, bir kitaba sahip bulunmak için onu kopya etmeye mecbur bulunan ve bundan bezmiş olan kimseler, bu Alman icadını büyük bir sevinçle karşıladılar⁴¹. Çok geçmeden matbaa, İtalya'ya da girerek evvelâ eski Lâtince ve son-

⁴⁰ Vesp. Fior., p. 129.

⁴¹ Artes — Quis labor est fessis demptus ab articulis (onların yorgun parmakları bu zahmetten kurtarılmıştır). Robertus Ursus'un 1470 de yazdığı bir şiirde böyle deniliyor: Rerum ital. script. ex codd. Florent., Tom II, Col. 693. Klâsik eserlerin süratle yayılacakları ümidiyle biraz çok erken sevinmektedir. Karş. Libri, Histoire des sciences mathématiques II, 278 vd. Roma'da baskıcılar hakkında bak: Gaspar. Veron., Vita Pauli II.; Murat. III, Col. 1046. Venedik'te ilk imtiyaz için bak: Marin Sanudo, Murat. XXII, Col. 1189.

ra da Yunanca metinlerin çoğaltılması için kullanıldı; klâsik eserlerin basılması işi uzun zaman yalnız İtalya'ya münhasır kaldı. Fakat bu iş, klâsik eserler karşısında duyulan heyecandan beklendiği derecede hızlı olmadı. Bir müddet sonra yazar ile yayan arasındaki münasebetler modern anlamı ile kendini göstermeye başladı⁴². Papa VI. Alexandr zamanında da önleyici sansür ortaya çıktı; şimdi artık, kısa bir müddet evvel Cosimo'nun Filelfo'yı vadetmeğe zorlamış olduğu gibi, bir kitabı yoketmek öyle kolay mümkün oluyordu⁴³.

Filoloji ve klâsik ilkçağ kültürü araştırmalarının ilerlemesi ile ilgili olarak metin tenkidinin zamanla nasıl geliştiği meselesini incelemek, bu kitabın konusu dışında kalır. Bunun gibi, bilginlik tarihine de temas edecek değiliz. İtalyan'ların bilgileri değil, fakat edebiyat ve hayatta klâsik ilkçağ kültürünün yeniden doğuşudur ki bizi meşgul edecektir. Bununla beraber etüdün doğrudan doğruya kendisi hakkında birkaç söz söylememize müsaade buyrulsun.

Eski Yunan kültürü üzerinde yapılan etütler, XV. asırla XVI. yüzyılın başlarında olmak üzere, başlıca Floransa'da toplanmıştı. Petrarca ile Boccaccio'nun teşvikleri⁴⁴, görünüşe göre, bir kaç heveskârın Yunan etütlerine katılması sonucunu vermekten

⁴² Elle yazıldığı sıralarda da buna benzer bir şey mevcuttu. bak: Vespas. Fior., 656 vd., Zembino de Pistoja'nın Dünya Kronik'i hakkında.

⁴³ Fabroni, Laurent. magn., Adnot. 212. — Bu, "de exilio" adlı tehzil yazısına dairdi.

⁴⁴ Karş. Sismondi VI. p. 149 vd.

daha ileriye gidememişti. Diğer taraftan, bilgin Grek mültecileri kolonisi ile birlikte Yunan etütleri de, 1520 tarihlerinde sönmüştü⁴⁵. Agricola, Erasmus, Estienne ve Budeus gibi bir takım kuzey Avrupa'luların bu arada Yunancayı öğrenmiş olmaları, büyük bir talih eseri olmuştur. Yunan mültecileri kolonisi, Manuel Chrysoloras ve bunun akrabası Johannes, bir de Trabzon'lu George ile başlamıştı. Sonra İstanbul'un fethi sıralarında ve bunu müteakip Johannes Argyropulos, Theodor Gaza, oğulları Theophilos ile Basilios'u iyi bir Grek olarak yetiştiren Demetrios Chalcondylas, Andronikos Kallistos, Marcos Musuros, Lascaris ailesi ve daha bâzı kimseler gelerek onlara katılmışlardı. Fakat Yunanistan'ın Türkler tarafından fethi tamamlandıktan sonra, Rumlar arasında, mültecilerin oğulları ve belki birkaç Girit'li ile Kıbrıs'lı hesaba katılmazsa, yeni bir bilgin nesli yetişmiyordu. Aşağı yukarı Papa X. Leo'nun ölümü ile genel olarak Yunan etütlerinin gerilemesi de başlamıştır ki bunun sebebihi, kısmen, entellektüel ilgi yönünün değişmesinde⁴⁶ ve klâsik edebiyattan nisbî olarak doymuş bulunmak alâ-

---

⁴⁵ Bu Grek'lerin nesillerinin sönmelerini, Pierius Valerian, "de Infelicitate Literat." da Lascaris'den bahs ederken tesbit etmektedir. Paulus Jovius da "Elogia Literaria"sında Almanlar hakkında şöyle diyor:... quum literae non latinae modo cum pudore nostro, sed graecae et hebraicae in eorum terras fatali commigratione transierint (Utanç duymamız gerek, yalnız Lâtince eserler değil aynı zamanda Yunanca ve İbranice eserler de sanki mukadder imiş gibi onların memleketine göçmüştür), 1450 tarihlerine doğru.

⁴⁶ Ranke, Paepste I, 486. — Bu bölümün sonu ile karşılaştır.

metlerinin baş göstermesinde aramak lâzımdır. Fakat muhakkak ki, Grek bilginleri neslinin sönmesinin de aynı zamana rastlaması, tamamiyle bir tesadüf eseri değildir. 1500 tarihi ölçek olarak alınırsa, İtalyan'ların kendileri arasında Yunan etütleri alanında büyük gayretler sarfedildiği görülmektedir. Meselâ Papa III. Paul ve IV. Paul⁴⁷ gibi ihtiyarlıklarında hâlâ Yunanca konuşmaya muktedir olan kimseler, bu dili o zaman öğrenmişlerdi. Fakat bu dereceye ulaşabilmek için doğuştan Yunanlı olanlarla doğrudan doğruya düşüp kalkmak şarttı.

Floransa'nın dışında Roma ile Padua hemen hemen sürekli olarak ve Bologna, Ferrara, Venedik, Perugia, Pavia ve daha başka bazı şehirler de hiç değilse zaman zaman, ücretli Yunanca öğretmenleri çalıştırıyorlardı⁴⁸ Yunanca araştırmaları, Venedik'teki Aldo Manucci basımevine çok şeyler borçludur. En önemli ve en uzun yazan Yunan müellifleri, ilk defa olarak burada Grek dilinde basılmıştır. Aldo, bütün varını yoğunu bu işe koymuştur. O, dünyada eşine pek az rastlanabilen bir yayımlayıcı ve basıcıdır.

Klâsik etütlerin yanında doğu etütlerinin de oldukça önemli bir kaplam kazandığına burada hiç ol-

⁴⁷ Tommaso Gar, Relazioni della corte di Roma I, 338, 379.

⁴⁸ Trabzonlu Yorgi, 1459 tarihinde 150 Dukat yıllık ücretle Venedik'te belâgat öğretmenliğine tâyin olunmuştu: bak: Malipiero, Arch. stor, XVI, II, P. 653. — Perugia'da Yunanca öğretim kürsüsü hakkında bak: Arch. stor. XVI, II, p. 19 da giriş bölümü. — Rimini'de Yunanca öğretilip öğretilmediği tesbit edilememektedir; karşı. Anecd. litt. II, p. 300.

mazsa birkaç kelime ile işaret edelim. Yahudilere karşı yapılan dogmatik polemikle ilgili olarak ilk defa Floransa'lı büyük bir bilgin ve devlet adam⁴⁹ olan Giannozzo Manetti (ölümü 1450), İbrani dilini ve bütün Yahudi ilmini öğrenmişti. Onun oğlu Agnolo, çocukluğundan beri Lâtince, Yunanca ve İbranice öğrenmek zorunda bırakılmıştı. Hattâ Papa V. Nicolaus, kutsal kitabın tamamını, genel olarak kullanılan avamî Lâtinceyi (vulgata) bir tarafa bırakmak temayülü gösteren devrin filoloji zihniyeti karşısında, Giannozzo'ya yeniden tercüme ettirmiştir⁵⁰. Reuchlin'den çok daha evvel de birçok humanistler İbraniceyi öğrenmişlerdir. Pico della Mirandola ise, bilgin bir haham için lüzumlu deercede Talmud ve felsefe bilgisine sahip bulunuyordu. Arapça öğrenmek için en elverişli imkânı, büyük Arap hekimlerinin eski Lâtince tercümeleriyle artık yetinmek istemiyen tıp ilmi veriyordu. En iyi fırsatı da, İtalyan hekimlerine vazife gördüren yakın doğu memleketlerindeki Venedik konsoloslukları sağlıyordu. Hieronimo Ramusio adında bir Venedikli hekim, Arapça'dan tercüme yapıyordu ve Şam'da ölmüştü. Andrea Mongajo de Belluno⁵¹, Avicenna (İbn-i Sînâ) nın eserleri için Şam'da oturuyor, Arapça öğre-

⁴⁹Vespas. Fior., p. 48, 476, 578, 614. — Fra Ambrogio Comaldolose de İbranice biliyordu: aynı eser, p. 320.

⁵⁰ Vaticana Kitaplığı için bir bina yaptıran ve bunu satın aldığı birçok kitaplarla zenginleştiren Papa IV. Sixtus, Lâtince Yunanca ve İbranice müstensihlere (librarios) bol bol para vermekteydi: Platina, Vita Sixti II, p. 332.

⁵¹ Pierius Valerian., infelic. lit., Mongajo'dan bahs etmesi münasebetiyle. — Ramusio hakkında karş. Sansovino, Venezia, Fol. 250.

niyor ve onun eserlerini yayınlıyordu. Sonra Venedik hükûmeti onu bu özel bilim dalı için Padua'da görevlendirdi.

Burada humanizmanın geniş ölçüde tesiri bahasına geçmeden önce Pico üzerinde biraz durmak zorundayız. Pico, ilmi ve her zaman için muteber olan gerçeği, klâsik ilkçağ kültürüne tek taraflı olarak sarılmış bulunanlara karşı şiddetle ve yüksek sesle müdafaa eden tek adam olmuştur⁵². O, yalnız İbnü'r-Rüşd'e ve Yahudi araştırmacılarına değil, aynı zamanda ortaçağın iskolastikçilerine de değer vermiştir. Bunların seslerini duymakta olduğuna inanıyor: "Biz edebiyen yaşayacağız; kelime oyuncularının okullarında değil, fakat akıllıların muhitinde; Andromache'nin annesi veya Niobe'nin oğulları hakkında tartışılan yerde değil, fakat ilâhi ve insanî şeylerin derin sebepleri üzerinde konuşulan yerde yaşayacağız. Yakından bakacak olan görecektir ki barbarların da aklı (Mercurium) vardı ve bu, dillerinde değil kalplerinde idi". Kuvvetli, oldukça zarif Lâtincesi ve açık bir tasvir kudreti ile Pico, bilgiçlerin dili temizleme gayretlerine ve istiare olunmuş şekillere, hele bunlar tek taraflı ve büyük gerçeğin inkârı bahasına olursa, lüzumundan fazla değer vermeyi aşağı görüyordu. Eger Katolik Reformu bütün yüksek fikir hayatını tâciz etmeseydi, İtalyan felsefesinin ne kadar yüce bir yöne doğru çevrilmiş bulunacağını Pico'da tahmin etmek mümkündür.

⁵² Hususiyle Ermolao Barbaro'ya 1485 tarihinde yazılan mühim mektup; Ang. Politian. epistolae, L. IX. — Karş. Jo Pici oratio de hominis dignitate.

Şimdi, çok saygı gören klâsik ilkçağ kültürünü, yaşadıkları çağa nakledenler ve yükselterek çağdaş kültürün temel unsuru haline getirenler acaba kimlerdi?

Bunlar, hergün bir başka veçhe gösteren, çok çeşitli insanlardan meydana gelmiş kalabalık bir kitle idi. Fakat çağdaşları ve bizzat kendileri şukadarını idrak etmişlerdi ki onlar, cemiyetin yepyeni bir unsuru idiler. Şiirlerinden yukarıda (S. 244) bahsetmiş bulunduğunuz XII. asrın gezginci rahipleri, bunların en yakın bir ihtimalle ilk mübeşşirleri olarak sayılabilirler. O istikrarsız varlık, o serbest, hattâ serbestten daha da ileri giden hayat anlayışı, şiire klâsik çağ çeşnisi getirilmesinin hiç değilse başlangıcı, bu rahiplerde görülmektedir. Fakat şimdi, esasta hâlâ ruhanî olan ve ruhanîlerin elinde bulunan ortaçağ kültürüne karşı, yepyeni ve ortaçağın ötesinde kalan değerler üzerine bina eden bir kültür ortaya çıkıyor. Bu kültürün faal temsilcileri önemli şahsiyetler⁵³ oluyorlar; çünkü eskilerin bildiklerini biliyorlar, çünkü eskiler gibi yazmaya çalışıyorlar, eskiler gibi düşünüyor ve çok geçmeden de eskiler gibi duyuyorlar. Kendilerini vakfettikleri gelenek, birçok yerlerde iktibas haline giriyor.

Bir takım yeni yazarlar, 1300 tarihlerinde Floransa'da görüldüğü şekilde tamamiyle bağımsız, anlaşılabilir esasında millî olan bir kültürün, sonradan humanizma hareketi tarafından bir seylap gibi süpürülüp

⁵³ Bunların kendi kendilerine verdikleri değeri, meselâ Poggio ifşa etmektedir (de avaritia fol. 2). Poggio'nun görüşüne göre ancak bilgince ve belâğatlı Lâtince kitap yazmış veya Yunancadan Lâtinceye çevirmiş olanlardır ki yaşamış olduklarını (se vixisse) söyleyebilirler.

götürüldüğünden şikâyet etmişlerdir⁵⁴. Yine onların iddialarına göre: Floransa'da okumak bilmiyen kimse yoktu; hattâ merkez sürenler bile Dante'nin şarkılarını (canzone) teganni ediyorlardı; hâlâ elde mevcut en iyi yazma kitaplar, aslında Floransa'lı hattatların elinden çıkmıştır; Brunetto Latini'nin "Tesoro"su gibi bir halk ansiklopedisinin meydana gelmesi de o zaman mümkün olmuştur; bütün bunlar, genel bir karakter sağlamlığı temeline dayanıyordu; böyle bir karakter ise, fertlerin devlet işlerine iştirâk etmeleri, ticaret ve seyahat, hususiyle âvâreliğin sistemli olarak ortadan kaldırılması sayesinde Floransa'da en mükemmel şekilde geliştirilmiştir; o zaman Floransa'lılar da bütün dünyada itibar sahibi ve işe yarar insanlardı; Papa VIII. Boniface'in onları aynı yılda "beşinci unsur" diye adlandırması her halde sebepsiz değildir; 1400 tarihinden beri humanizmanın şiddetle ilerlemesi, bu yerli hamleyi dumura uğratmıştır; bundan böyle her problemin çözülmesi, yalnız klâsik ilkçağ kültüründen beklenmiştir ve dolayısıyla edebiyat, sırf bir iktibastan ibaret olmak seviyesine düşürülmüştür; hattâ hürriyetin zevali de bununla ilgilidir; çünkü yeni öğretim, otoritelere köle gibi itaat esasına dayanmaktadır; şehir hukuku Roma hukukuna feda edilmiştir ve sırf bu yüzden bile tiranların tevecühü aranmış ve bulunmuştur.

Bu şikâyetler, gerçek değerleri ölçüsünde tutulduğu ve, uğranılan kayıpların bu yeni hareketle ne dereceye kadar telâfi edildikleri bahis konusu olduğu hal-

⁵⁴ Hususiyle Libri, Histoire des sciences mathématiques II, 159 vd., 258 vd.

lerde, yer yer bizi meşgul edecektir. Burada herşeyden evvel şu noktayı tesbit etmek lâzımdır ki, kuvvetli XIV. asır kültürünün doğrudan doğruya kendisi, zaruri olarak humanizmanın zaferini zorlamıştır ve millî İtalyan dehasının bizzat en büyük temsilcileridir ki XV. asırda görülen sınırsız derecede klâsik düşkünlüğüne yol açmışlardır.

Herkesten evvel Dante'yi ele alalım. Eğer Dante'den sonra aynı ayarda bir sıra dâhiler İtalyan kültürüne rehberlik etmiş olsalardı, bu kültür, klâsik ilkçağ'dan alacağı unsurlar ne kadar kuvvetli olursa olsun, yine de tamamıyla orijinal ve millî karakterini muhafaza ederdi. Ancak, şu var ki İtalya ve bütün batı dünyası, ikinci bir Dante çıkaramamıştır; böylece o, kültür hayatına ilk defa olarak klâsik eskiçağ unsurlarını sokup bunlara ısrarla ön safta yer veren adam olmuş ve böyle kalmıştır. Gerçi Dante "*İlâhi Komedî*"sinde eskiçağ ile hıristiyan dünyasına eşit haklar vermektedir; bununla beraber ikisini daima paralel yürütmektedir. Tıpkı ortaçağın ilk zamanlarında Tevrat ve İncil'deki hikâye ve şahıslardan zihinlerde tipler ve örnekler yaratılmış olduğu gibi, Dante de kaide olarak aynı bir olayın bir hıristiyan misalini bir pagan misalile birleştiriyordu⁵⁵. Yalnız

⁵⁵ Meselâ Purgatorio XVIII. de çok kuvvetli örnekler vardır: Meryem Ana dağların ötesine, Caesar ise İspanya'ya koşuyor: Meryem Ana fakirdi. Fabricius bencil değildir. — Bu vesileyle işaret edelim ki Sibylle'ler kronolojik bir tarzda cismanî ilkçağ tarihi içine sokulmaktadırlar; aynı şey Uberti tarafından Dittamondo'da (I. Cap., 14, 15) denenmiştir.

unutulmamalıdır ki hıristiyan muhayyilesi ve tarihi, iyice biliniyordu; buna mukabil ilkçağ, nisbeten bilinmiyen, çok şeyler vadeden ve heyecan veren bir şeydi; bu sebeple umumun ilgisi bakımından klâsik ilkçağ, ikisi arasında bir muvazenenin muhafaza edilmesini zorlayan bir Dante artık mevcut bulunmayınca, zaruri olarak ağır basıyordu.

Petrarca, birçok kimselerin hatıralarında şimdi büyük İtalyan şairi olarak yaşamaktadır. Fakat yaşadığı devirdeki şöhreti daha çok ilkçağ kültürünü kendi şahsında temsil etmesinden, Lâtin şiirinin her nevini taklit etmesinden ve klâsik çağ konuları üzerinde mektup tarzında eserler yazmasından ileri geliyordu. Bizim için basit görünen bu mektupların, el kitapları mevcut bulunmayan o devirler için büyük bir değeri olduğuna şüphe yoktur.

Boccaccio için de durum aşağı yukarı aynıdır. Alplerin kuzeyindeki memleketlerde *Decamerone*'sinin tanınmasından önce, 200 yıl müddetle, sırf Lâtince olarak mitoloji, coğrafya ve biyografi'ye ait eserleriyle bütün Avrupa'da şöhreti dolaşmıştı. Bunlardan biri olan "*De Genealogia Deorum*" adlı eserinin XIV. ve XV. kitaplarına koyduğu eklerde, o genç humanizmanın kendi asrı karşısında durumunu münakaşa etmektedir. Onun daima "şiir" den bahsedişine aldanmamak lâzımgelir. Çünkü yakından bakılacak olursa görülecektir ki Boccaccio, burada şair-filoloğun bütün fikrî faaliyetini kasetmektedir⁵⁶. Şiddetli mü-

⁵⁶ Paeta kelimesi Dante'de (*Vita Nuova*, p. 47) yalnız Lâtince şiir yazan anlamına gelmektedir. İtalyanca şiir yazarlar için de *Rimatore*, *Dicitore per rima* terimleri kulla-

cadelesi işte bunun düşmanlarına karşı, yâni: yalnız tıkabasa yiyip içmek ve zevk-u safa etmekten anlıyan hafif meşrepli kimselere; Helikon'u, Castalia kaynağını ve Phöbus korusunu sırf çılgınlık olarak görenmugalatacı teologlara; para kazandırmadıkça şiiri fuzulî birşey sayan altın düşkününü hukukçulara; en son olarak dinsizlik ve ahlâksızlık hakkında şikâyet etmekten hoşlanan⁵⁷ dilenci rahiplere (bunlar doğrudan doğruya zikredilmemiş olmakla beraber vasıfları gayet açık olarak belirtilmiştir) karşıdır. Bundan sonra şiir müsbet şekilde müdafaa ve medh ediliyor; hususiyle şiirin daima içinde bulunduğunu kabul etmemiz lâzımgelen derin allegorik mânası, cahillerin kör zihinlerini ürkütmek için haklı olarak yaratılan karanlık övülüyor. En sonunda yazar, âlimâne eserinin ışığı altında, yaşadığı zamanın paganizma devri ile olan yeni münasebetini müdafaa etmektedir⁵⁸. İlk hıristiyan kilisesinin henüz kendini imansızlara karşı savunmak zorunda olduğu zamanlarda durum, bugünkünden büsbütün başka idi. Şimdi ise - İsa'ya hamdolsun! -

---

nılmaktadır. Bununla beraber zamanla terimler ve anlamlar birbirine karışmıştır.

⁵⁷ Şöhretinin en yüksek zirvesinde bulunan Petrarca da melankolik anlarda şikâyet etmektedir: Uğursuz yıldızı, son zamanlarda kendisinin rezil insanlar-extremi fures-arasında yaşamak zorunda kalmasını istemiştir: Livius'a yazdığı hayalî mektup, Opera, p. 704 vd.

⁵⁸ Jacobus Pizinga (Opere volgari, vol. XVI) 'ya yazdığı bir mektupta Boccaccio, asıl şiire daha sıkı bir surette bağlanmaktadır. Fakat buna rağmen o, burada da yalnız klâsik ilkçağ şiirinin tesiri altında olanı şiir olarak kabul ediyor ve saz şairlerini (trovatori) tanımıyor.

gerçek din kuvvetlenmiştir; dinsizlik tamamiyle ortadan kaldırılmış ve muzaffer kilise, düşman karargâhını eline geçirmiştir. Şimdi paganizma, hemen hemen hiçbir tehlike bahis konusu olmadan, ele alınıp üzerinde mütalâalar yürütülebilir. Bu, sonradan bütün Renaissance'in kendini müdafaa etmekte kullandığı edlilin aynıdır.

Demek oluyor ki bu, dünyada yeni bir şey idi ve bunu temsil eden de, yeni bir insan sınıfı idi. Zafer yolunun ortasında bu şeyin durdurulup kasdî olarak tahdit edilmesi ve millî kültür unsurlarına belli bir tercih hakkı verilmesi lâzım gelip gelmediği meselesi üzerinde tartışmak faydasızdır. Hiç bir kanaat yoktu ki o devir insanların ruhunda, klâsik ilkçağın kültürünün İtalyan milleti için yüksek şan ve şeref teşkil ettiği inancı kadar sağlam bir şekilde yer etmiş olsun.

Aslında sembolik bir tören, esas itibarile şair-filologların bu ilk nesline mahsustu. XVI. ve XVI. asırlarda da devam etmiş, fakat eski heyecanını kaybetmiş olan bu, şairlere defne dalından örülmüş bir taç giydirme törenidir. Bunun başlangıcı ortaçağda bulunmakla beraber kesin surette tarihini saptamak mümkün olmadığı gibi hiçbir zaman usûl ve kuralları belli bir tören haline gelmiş de değildir. Herkesin gözü önünde yapılan bir gösteri, edebî şöhretin gözle görülür bir surette ifadesi idi⁵⁹ ve bu se-

---

⁵⁹ Boccaccio, Vita di Dante, p. 50: la quale (laurea) non scienza accresce, ma è dell'acquistata certissimo testimonio e ornamento (ki bu-defne çelenk-insanın bilgisini artırmaz, fakat insanın edinmiş olduğu bilginin kesin tanığı ve süsüdür.

bepile tabii olarak şekli her zaman değiştirdi. Mese-lâ Dante, bunu yarı dinî bir takdis olarak anlamış gibi görünmektedir. San Giovanni kilisesinin vaftiz taşı üzerinde, yüz binlerce Floransa'lı çocuklar gibi kendisinin de takdis edilmiş bulunduğu yerde tacı kendi başına koymak istemiştir⁶⁰. Biyografisini yazan bir müellif diyor ki: Dante, şöhretinden dolayı her nerede olursa olsun defne tacı alabilirdi; fakat bunu kendi memleketi olan Floransa'dan başka bir yerde kabul etmek istemedi ve bu sebeple taç giymeden öldü. Yine aynı kaynaktan öğreniyoruz ki bu âdetten, o zamana kadar faydalanılmamıştı ve bu, Yunanlılardan eski Romalılara miras kalmış sayılıyordu. Gerçekten de bu âdetin en yakın benzeri, Yunan örneğine göre ihdas olunmuş Kapitöl müsabakalarında görülmektedir. Burada gitar çalanlar, şair ve daha başka sanatkârlar yarışmakta idiler. Bu tören, Domitian'dan beri her beş yılda bir kutlanmış idi ve ihtimal ki Roma İmparatorluğunun çökmesinden sonra da bir müddet devam etmişti. Başka bir kimse, Dante'nin yapmak istediği şekilde, defne tacını kendi eliyle başına koymağa bir daha kolay kolay cesaret edememiş, fakat giydirme yetkisinin hangi makama ait olduğu sorusu ortaya çıkmıştır. Albertino Mussato (Sayfa 204) 'ya 1310 tarihinde piskopos ve üniversite rektörü tarafından Padua'da taç giydirilmişti. Petrarca'ya taç giydirme (1341)

⁶⁰ Paradiso XXV, I vd. — Boccaccio, Vita di Dante, p. 50: sopra le fonti di San Giovanni si era disposto di coronare. Karş. Paradiso I; 25. (San Giovanni kilisesinin vaftiz kurnasında taç giymeğe niyet etmişti).

hususunda, o zaman Floransa'lı bir rektörü bulunan Paris Üniversitesi ile Roma şehri makamları birbiriyle çekişiyorlardı. Hattâ bir nevi hakem olarak onun bizzat seçtiği Kral Robert d'Anjou, taç giydirme törenini Napoli'ye nakletmek isterdi; fakat Petrarca, Roma senatörünün eliyle Kapitol'da taç giymeyi diğer bütün tekliflere tercih etti. Gerçekten de bir müddet bu, şeref hırsının ulaşmak istediği son amaç olarak kalmakta devam etti. Meselâ, kibar bir Sicilya memuru olan Jacobus Pizinga da aynı cazibeye kapılmıştı⁶¹. Fakat tam bu sırada İmparator IV. Karl İtalya'ya girdi ve gururlu insanlarla düşüncesiz kitlenin törenlerle gözlerini boyamayı kendisine gerçek bir zevk edindi. Şairlere taç giydirmek işinin bir zamanlar Roma imparatorlarına ait bulunduğu masalını hareket noktası ittihaz ederek şimdi bunun kendisine intikal etmiş bulunduğunu ileri sürüyor ve Floransa'lı bilgin Zanobi della Strada'ya Pisa'da şairlik tacı giydiriyordu (15 Mayıs 1355)⁶². Boccaccio'nun bundan çok canı sıkılmış ve bu *laurea Pisana*'yı (Piza defnesini) meşrû olarak tanımak istememiştir. Hakikatte yarım kan İslav olan bu yabancıнын ne hakla İtalyan şairleri hakkında hüküm verdiği sorulabilirdi. Ancak, bundan böyle İtalya'ya seyahat etmek için gelmiş bulunan

⁶¹ Boccaccio'nun Jacobus Pizigna'ya mektubu: *Opere volgari*, vol. XVI. Si praestet Deus, concedente senatu Romuleo... (Tanrının inayeti ile, Roma Senatosunun kararı ile).

⁶² Matt. Villani, V, 26. Şehir içinde bir tören tertip edilerek at üstünde dolaşıldı ve bunda imparatorun maiyeti, yâni Baron'ları, şairin yanında bulundular. — Fazio degli Uberti'ye de taç giydirildi. Fakat nerede ve kim tarafından giydirildiği bilinmiyor.

imparatorlar da bir defa şurada, bir defa burada şairlere taç giydirmişlerdir. Bunun üzerine XV. yüzyılda papalar ve daha başka hükümdarlar aynı haktan faydalanmak hususunda geri kalmamışlardır ve en sonunda da artık taç giydirme yerinin ve şartlarının hiç bir önemi kalmamıştır. IV. Sixtus zamanında Roma'da Pomponius Laetus Akademisi⁶³ kendi başına defne çelenkleri dağıtıyordu. Floransa'luların güzel bir âdetleri vardı: meşhur humanistlerine taç giydirdilerdi; fakat bunu ancak öldükleri zaman yaparlardı. Carlo Aretino ve Lionardo Aretino'nun ölü başlarına bu şekilde taç konmuştu. Carlo Aretino'nun cenazesi başında Matteo Palmieri ve Lionardo Aretino'nun naaşı başında da Giannozzo Manetti, bütün halkın ve konsil üyelerinin önünde medhiyeler söylemişlerdi. Hatip, de ipek elbise giydirilmiş cesedin konmuş bulunduğu⁶⁴ teskerenin başında duruyordu. Bundan başka Carlo Aretino'unun şerefine bir mezar anıtı (S. Croce'de) yapılmıştır ki bu, Renaissance devrinin en muhteşem abidelerinden biridir.

Şimdi klâsik ilkçağ'ın formasyon üzerine tesiri konusuna gelmiş bulunuyoruz. Böyle bir tesir için ilk şart, humanizma'nın üniversiteleri nüfuzu altına alması

⁶³ Jac. Volaterran: Murat XXIII, Col. 185.

⁶⁴ Vespas. Fior., p. 575, 589. — Vita Jan. Manetti: Murat. XX, Col. 543. — Lion. Aretino'nun şöhreti, yaşadığı zamanlarda da o kadar büyüktü ki her taraftan birçok insanlar sırf onu görmek için geliyorlardı; hattâ bir İspanyol, onun ayaklarına kapanmıştı. Vesp. p. 568. — 1461 tarihinde Ferrara belediyesi, Guarino anıtı için o zamanlarda büyük bir para sayılan 100 Dukat ödenek koymuştu.

olabilirdi. Gerçi bu olmuştur, fakat hiçbir zaman sanıldığı kadar geniş ölçüde ve müessir bir şekilde vukubulmuş değildir.

İtalya'daki üniversitelerin⁶⁵ çoğu, ancak XIII. ve XIV. asırlar boyunca, hayatın günden güne artan zenginliği karşısında kültür için daha sistematik bir ihtimam ihtiyacı kendini gösterdiği zaman, meydana gelmişlerdir. Başlangıçta bu üniversitelerin her birinde genel olarak üç öğretim kürsüsü bulunurdu. Bunlar, dinî hukuk, dünyevî hukuk ve tıp kürsülerinden ibaretti. Zamanla bunlara belâgat, felsefe ve astronomi kürsüleri de katıldı. Astronomi, her zaman olmasa bile genel olarak, astroloji ile bir tutuluyordu. Profesörlere tahsis olunan paralar, birbirinden çok farklı olurdu. Bazan bir profesöre, muazzam bir servetin bağışlandığı da görülüyordu. Kültürün yükselmesi ile rekabet de başladı, öyle ki kurullar meşhur profesörleri ayartarak birbirlerinden çelmek teşebbüsünde bile bulunuyorlardı. Anlatıldığına göre Bologna.

⁶⁵ Karş. Libri, *Histoire des sciences mathématiques* II, p. 92 vd. Bologna Üniversitesi, bilindiği gibi eski idi; buna mukabil Piza Üniversitesi daha sonra Lorenzo Magnifico tarafından, Giovio'nun Vita Leonis X. L. I de söylediği gibi "ad solatium veteris amissae libertatis" kurulmuştu. — Floransa Üniversitesi (karş. Gaye, *Carteggio* I, p. 461-560; Matteo Villani I, 8; VII, 90) de 1321 de mevcuttu ve memleket çocuklarının burada öğrenim görmeleri mecburi idi; veba salgınından sonra 1348 de yineden ihya ve 1500 altın Dukatlık bir bütçe ile idare edildi; fakat tekrar söndü ve 1357 de yeniden kuruldu. Birçok vatandaşların isteği üzerine Dante'nin izahı amacı ile 1373 te kurulan öğretim kürsüsü, çoğu kere filoloji ve balâgat profesörlüğüne bağlı olarak yönetilmiştir. Nitekim Filelfo zamanında da aynı hal görülmektedir.

Bu şartlar altında zaman zaman devlet gelirinin (20.000 Dukat) yarısını üniversiteye tahsis etmiştir. Hocalar genel olarak belli zamanlar süresince⁶⁶, hattâ tek bir sömestre için angaje edilirdiler. Bu yüzden hocalar da tıpkı sahne artistleri gibi gezginci bir hayat sürmek zorunda idiler. Bununla beraber hayat kaydiyle tâyinler de yapılmıyor değildi. Bâzan bir yerde okutulan dersin başka bir yerde tekrarlanmayacağı hakkında ilgili profesörden teminat alınırdı. Bunlardan başka, herhangi bir ücret almadan, gönüllü olarak ders okutan öğretmenler de vardı.

Adı geçen öğretim kürsülerinden şüphesiz ki belâgat profesörlüğü, bir humanistin tercihen elde etmek istediği amaçtı. Bununla beraber bir kimsenin hukuk, tıp, felsefe veya anstronomi kürsüsüne geçmesi veya geçmek ümidini taşıması da klâsik ilkçağ kültürü üzerindeki bilgisinin derecesine bağlı idi. Zamanın ilim seviyesi, profesörün maddî durumu gibi yerine göre çok değişti. Bazı hukukçularla hekimlerin son derece yüksek gelirleri vardı. Hukukçular, hususiyle hizmetlerinde buldukları devletin hak ve dâvalarını müdafaa eden müşavirler olarak, böyle yüksek ücret alırlardı. XV. asırda Padua'da yıllık 1000 Dukat⁶⁷ ödenen müşavir hukukçular vardı. Hattâ meşhur bir hekim, o zamana kadar Pisa'da 700 altın Gulden ile çalıştıktan sonra, şimdi 2000 Dukat ücret ve dışarda

⁶⁶ Profesör listelerinde bu cihet göz önünde tutulmalıdır. Meselâ 1400 tarihinde Pavia Üniversitesi profesörlerini gösteren listede (Corio, Storia di Milano, fol. 290) yirmi tane hukukçu görülmektedir.

⁶⁷ Marin Sanudo: Murat. XXII, Col. 990.

doktorluk yapmak hakkı verilmek şartıyla buraya tâ-yin edilmek isteniyordu⁶⁸. Pisa üniversitesinde profesör olan hukukçu Bartolommeo Socini, Pàdua'da Venedik hükümeti tarafından teklif olunan bir görevi kabul etmişti. Oraya giderken Floransa hükümeti kendisini tevkif ettirdi ve ancak 18000 altın Gulden kefaletle serbest bırakmaya razı oldu⁶⁹. Sırf bu bilim kollarına verilen yüksek değer yüzünden birçok seçkin filologların hukukçu ve hekim olarak ortaya çıktıklarını tabii görmek lâzımdır. Diğer taraftan herhangi bir bilim dalında sivrilmek isteyen her müta-hassıs, gün geçtikçe, kuvvetli bir humanist olmak zorunda kalıyordu. Humanistlerin, hayatın başka alanlarında fiili olarak çalışmalarından biraz sonra bahsedeceğiz.

Filologlar, bazı hallerde ek görevlerle birlikte oldukça kazançlı iş bulabiliyorlardı⁷⁰. Fakat genel olarak bunlara, tamamiyle muayyen olmıyan, geçici mahiyette görev verilirdi, öyle ki bir insan birçok kurrullarda aynı zamanda çalışabilirdi. Öyle anlaşılıyor ki değiştirmekten hoşlanılıyor ve her yeni gelenden yeni şeyler bekleniyordu. Bu hal, oluş yoluna henüz girmiş dolayısıyla geniş ölçüde şahsiyetlere bağlı bulunan bilimin bu durumu karşısında kolaylıkla izah edilebilir. Klâsik ilkçağın büyük yazarları üzerinde

---

⁶⁸ Fabroni, Laurent. magn. Adnot. 52, 1491 tarihine ait kısım.

⁶⁹ Allegretto, Diarî sanesi: Murat. XXIII, Col. 824.

⁷⁰ Filelfo, yeni kurulan Pisa Üniversitesinde görev almağa dâvet edildiği zaman, en az 500 altın Gulden istedi. Karş. Fabroni, Laurent. magn. Adnot. 41.

ders okutanların hepsi de, o şehrin üniversitesinde görevli olan kimseler değildi. Gidip gelme imkânlarının bolluğu, çok sayıda elverişli salonların mevcudiyeti (manastır vesair yerlerde), özel olarak bir bilginin konferans ve dersler vermek üzere getirtilmesini kolaylaştırıyordu. XV. asrın ilk çeyreğinde⁷¹, Floransa üniversitesi en parlak devrine ulaştığı, Papa IV. Eugen'in ve belki de V. Martin'in sarayına mensup olanların ders salonlarına koşuştukları, Carlo Aretino ile Filelfo'nun birbirlerine rekabet ederek ders verdikleri zaman, sadece S. Spirito manastırı Augustin'lerinin hemen hemen tam teşkilâtlı ikinci bir üniversitesi ve bir de Angoli'deki Camaldoli Tarikati* mensuplarının bilginler birliği mevcut değildi; bunların dışında ileri gelen hususi şahıslar bir araya gelerek veya tek başlarına teşebbüse geçerek kendileri veya başkaları için felsefe veya filoloji kursları tertip ediyorlardı. Roma'da filoloji ve klásik ilkçağ etütlerinin uzun zaman üniversite (Sapienza) ile hemen hemen hiçbir ilgisi yoktu; bunlar, istisnasız olarak kısmen bazı papa ve yüksek din adamlarının şahsî himayelerine, kısmen de papalık kançaryasındaki mevkilere dayanıyorlardı. Ancak Papa X. Leo zamanında üniversitenin (Sapienza) geniş ölçüde islâhına girişildi (1513). Yeni üniversite teşkilâtın-

⁷¹ Karş. Vespas. Fior. p. 271, 572, 580, 625. — Vita Jan. Manetti: Murat. XX, Col. 531 vd.

* Kamaldoli Tarikat: Camaldoli'de 1018 tarihinde Aziz Romuald tarafından kurulmuş bir rahip tarikatı olup bunlara Romualdin'ler veya, mensuplarının taşıdıkları beyaz elbiseye izafeten "Beyaz Benediktin'ler" de denir.

da yer alan 88 profesör, İtalya'nın en tanınmış bilim otoriteleri idi ve bunlar arasında klâsik ilkçağ bilgisi alanında en çok şöhret kazanmış şahsiyetler de vardı. Fakat bu yeni parlaklık ancak kısa bir zaman sürdü. — İtalya'da Yunanca öğretim kürsüleri hakkında ise yukarıda (S. 273 vd.) kısaca bilgi vermiş bulunuyoruz.

O zamanki bilimsel öğretim metodu hakkında bir fikir edinebilmemiz için bugünkü akademik müesseselerimizi mümkün olduğu kadar gözlerimizden uzak tutmamız gerekir. Profesörlerle dinleyiciler arasında şahsî temaslar, açık tartışmalar, bilim dili olarak daima Lâtince'nin ve birçoğları tarafından da Yunanca'nın kullanılması, nihayet profesörlüklerin sık sık değişmesi ve kitapların nadir oluşu, bütün bunlar o zamanki öğrenime öyle bir veche vermektedir ki biz bunu ancak güçlkle gözlerimiz önüne getirebiliriz.

Azçok bir önemi olan bütün şehirlerde Lâtince okulları vardı, hem de bunlar sadece insanı yüksek öğrenim için hazırlıyan müesseseler değildi; ayrıca önemli bir vazifesi, okuma ve yazmayı, aritmetikten hemen sonra gelen zaruri bir bilgi olarak sayılan Lâtince'yi ve arkasından da mantık'ı öğretmektir. Hususiyle şu noktayı kaydetmek lâzımdır ki bu okullar, kiliseye değil, şehir idaresine bağlı bulunuyorlardı. Hattâ birçoğları sırf özel teşebbüslerle kurulmuşlardı. Şimdi bu okul sistemi, birkaç seçkin humanistin önderliği ile sadece teşkilât bakımından büyük bir rasyonel tekâmüle erişmekle kalmamış, bundan başka, sözün modern anlamı ile, yüksek bir

terbiye vasıtası halini almıştır. Kuzey İtalya'lı iki hükümdar hanedanına mensup çocukların eğitimi ile ilgili olarak öyle enstitüler ilâve edilmiştir ki bunlar, kendi nevilerinde biricik müesseselerdir denilebilir.

Giovan Francesco Gonzaga'nın (hükümdarlığı 1407-1444) Mantua'daki sarayında ünlü Vittorino da Feltre⁷² ortaya çıkmıştır. Bu bilgin, yaratılışlarında, ki kudret ve kabiliyetleri ile en verimli olabilecekleri bir sahaya bütün varlıklarını vakfeden insanlardan biridir. Evvelâ hükümdar hanedanının oğul ve kızlarını terbiye etmiş, hem de bu kızlardan birini gerçek anlamda bir bilgin seviyesine ulaştırmıştır. Söhreti bütün İtalya'ya yayılıp da uzak ve yakından zengin ve büyük aileler, çocuklarını okutmak için kendisine baş vurdukları zaman Gonzaga, sadece bu çocukların da o ünlü öğretmenden ders görmelerine müsaade etmekle yetinmemiştir; üstelik de, öyle anlaşılıyor ki, kibar dünyanın bir eğitim merkezi olmasını Mantua için bir şeref saymıştır. İlk defa olarak buradadır ki ilmî öğretim faaliyetinin yanı başında jimnastik ve her türlü ince beden hareketlerine okul ölçüsünde aynı önem verilmiştir. Ayrıca yanında başka bir gurup gençler de vardı ki Vittorino, bunları yetiştirmeyi belki de hayatının en yüce amacı olarak kabul ediyordu; fakir fakat kabiliyetli olan gençleri evinde besler ve "Per l'amore di Dio" (Allah aşkına) terbiye ederdi. Bunların yanı başında

⁷² Vespas. Fior., p. 640. — Rosmini tarafından yazılan Vittorino ve Guarino'ya ait özel bibliyografyaları tanımıyorum.

öğrenim ve eğitim gören kibar aile çocukları, kabiliyetten başka hiçbir varlığı bulunmayan o çocuklarla aynı yerde yaşamaya burada alışıyorlardı. Gonzaga, Vittorino'ya her yıl 300 altın Gulden ödemekle yükümlü bulunuyordu. Fakat bütün masraflarını karşılıyor ve bir o kadar daha tutan açığını da kapatıyordu. Hükümdar, Vittorino'nun tek bir meteliği bile kendi başı için bir kenara koymadığına kani idi. Aynı zamanda hiç şüphesiz hissediyordu ki fakir çocukların da birlikte terbiye görmeleri, bu olağan üstü adamın kendi hizmetinde çalışması için sükûtle kabul olunmuş bir şarttı. Bu müessesede bütün hayat, son derece, hattâ bir manastırınkinden de daha sıkı surette dindarca idi.

Guarino de Verona⁷³'ün öğretim sisteminde ise, daha çok İlmîliğe önem verildiği görülmektedir. Guarino, 1429 tarihinde Niccolò d'Este tarafından oğlu Lionello'nun terbiyesi için Ferrara'ya dâvet olunmuştu. Guarino, Lionello epeyce büyüdükten sonra, 1436 dan itibaren de, belâgat ve Yunanca ile Lâtince profesörü olarak üniversitede çalışıyordu. Daha Lionello'nun terbiyesiyle meşgul bulunduğu sıralarda, çeşitli bölgelerden gelmiş birçok öğrencileri de vardı; ayrıca evinde de kabiliyetli fakir çocuklar arasından seçtiği bir öğrenci gurubunu kısmen veya tamamıyla kendisi besliyordu. Geç vakte kadar devam eden akşam saatlerini bunları çalıştırmaya vakfetmişti. Burada da sıkı bir dindarlık ve ahlâk kaideleri hüküm sürüyordu. Çağdaş humanistlerden çoğunun din ve ahlâk bakımlarından övülecek taraflarının bulunma-

⁷³ Vespas. Fiorent., p. 646.

yışında, Guarino kadar Vittorino'nun da hiçbir suç yoktur. Guarino'nun bu kadar çok faaliyet gerektiren işleri arasında daima Yunanca'dan tercümeler yapmaya ve büyük telif eserler meydana getirmeye nasıl imkân bulduğunu anlamak gerçekten güçtür.

Yalnız bu iki sarayda değil, İtalya'nın diğer saraylarının çoğunda da hükümdar çocuklarının terbiyesi, hiç değilse kısmen ve belli yıllar süresince, humanistlerin eline geçti. Böylece humanistler, saray hayatına bir adım daha fazla girmiş oluyorlardı. Hükümdarların terbiyesi üzerinde eserler yazmak eskiden teologlara ait bir işken şimdi tabii olarak humanistlere düşüyordu. Meselâ, Aeneas Sylvius, Habsburg hanedanından iki genç prensin⁷⁴ terbiyesi üzerinde etraflı bir yazı kaleme aldı. Tabii olarak bu eserde, her iki prensin de İtalyan anlamında humanizmaya ihtimam göstermeleri tavsiye olunmaktadır. Belki de Aeneas bu genç prenlere hitap etmeden bir netice çıkmıyacağını biliyordu ve bu sebeple yazılarının geniş çevrelere dağılmasını sağlayacak bir takım tertibat almıştı. Humanistlerin hükümdarlarla münasebetlerinden ilerde ayrıca bahsedeceğiz.

Çoğu Floransa'lı olup klâsik ilkçağ kültürü ile meşgul olmayı hayatlarının belli başlı amacı haline getiren, kısmen bizzat büyük bilgin, kısmen de bilginleri koruyan heveskârlar olan bir takım şahsiyetler, herkesten önce üzerlerinde durulmaya lâyıktırlar (karş.

⁷⁴ Arşidük Sigismund'a, (Epist. 105, p. 600) ve Kral Ladislas Postumus (sonradan-doğmuş)'a (p. 695) mektuplar; sonuncusu. Tractatus de liberorum educatione" olarak kaleme alınmıştır.

S. 262 vd.). Hususiyle bunlar XV. asır başlarındaki intikal devresi için çok önemlidirler. Çünkü humanizma, günlük hayatın zaruri bir unsuru olarak ilk önce bu insanlarda fiilen te'sirini göstermiştir. Ancak bunlardan sonradır ki papalarla hükümdarlar ciddi olarak humanizma ile meşgul olmuşlardır.

Niccolò Niccoli ile Giannozzo Manetti'nin yukarıda birçok defalar sözünü etmiş bulunuyoruz. Vespasiano (S. 625) bize Niccoli'yi, çevresinde klâsik ilkçağ kültürü havasını bozabilecek herhangi bir şeye bile tahammül edemeyen bir adam olarak tasvir etmektedir. Uzun elbise içinde güzel bir endam, iltifatlı sözleriyle, klâsik çağ kültürü kalıntılarının en asil parçalarıyla süslenmiş bir evde, son derece özel bir intibâ bırakmaktadır. Herşeyde, hususiyle yemekte, temizliğe büyük bir itina göstermektedir. Bembeyaz ketenle örtülü sofrası üzerinde klâsik vazolar ve kırystal bardaklar durmaktadır⁷⁵. Eğlenceye düşkün bir Floransalı'yı entellektüel faaliyetle ilgilenmeye kazanmak için kullandığı usul⁷⁶ o kadar caziptir ki burada hikâyesini anlatmadan geçemeyeceğiz.

Piero de' Pazzi, kibar bir tüccarın oğlu idi ve kendisi de tüccar olmak için yetiştiriliyordu. Vücutça güzel bir adam olup dünya zevklerine biraz fazlaca düşküdü ve ilimle uğraşmayı aklından bile geçirmezdi. Bir gün Palazzo del Podestà⁷⁷'nin önün-

⁷⁵ Vespasiano'nun aşağıdaki sözlerini tercüme etmek imkânsızdır: a vederlo in tavola cosi antico come era, era una gentilezza.

⁷⁶ Aynı eser, sayfa 485.

⁷⁷ Vespasiano, sayfa 271 e göre burada bilgin insanlar toplanıp birbirleriyle tartışlardı.

den geçtiği sırada Nocoli onun yanına çağırdı. Piero, o zamana kadar hiç görüşmemiş olmasına rağmen, bu itibarlı adamın bir işareti üzerine yaklaştı. Niccoli, babasının kim olduğunu sordu. Genç, Messer Andrea de' Pazzi diye cevap verdi. Ne ile meşgul bulunduğu sorusuna da, genel olarak genç insanların yaptıkları şekilde "eğleniyorum" (attendo a darmi buon tempo) diye karşılık verdi. Niccoli ise: öyle bir babanın oğlu ve bu kadar yakışıklı bir insan olarak senin için büyük bir süs teşkil edebilecek olan Lâtince ilmini bilmediğinden utanmalısın, eğer bunu öğrenmezsen birşeye yaramazsın; gençlik çiçeği geçer geçmez hiçbir değere (virtu) sahip olmıyan bir adam haline geleceksin! dedi. Piero, Niccoli'nin sözlerini dinledikten sonra bunların gerçek olduğunu hemen kavradı ve bir öğretmen bulduğu takdirde Lâtinceyi öğrenmeye seve seve çalışacağını söyledi. Niccoli de: o işi bana bırak! dedi. Gerçekten de o, Lâtince ve Yunanca öğretmeni olarak Pontano adında bilgin bir adam buldu. Piero bu bilginine kendi evinden birisi gibi muamele ederek senede 100 altın Gulden bağladı. O zamana kadar yaşadığı eğlenceye düşkün hayatı bırakarak gece gündüz tetebbularla meşgul olmaya başladı; bütün tahsilli insanların dostu ve asil düşünceli bir devlet adamı oldu; başından sonuna kadar *Aeneide*'yi ve Livius'un birçok söylevlerini, çoğu Floransa ile Trebbio'da bulunan sayfiye evi arasındaki yolda olmak üzere, ezbere öğrendi.

Giannozzo Manetti, klásik ilkçağ kültürünü daha başka ve daha yüksek bir anlamda temsil etmek-

tedir⁷⁸. Çok erkenden olgunlaşmış, henüz çocuk de-
necek bir çağda ticaret öğrenmiş ve bir bankacı-
nın muhasebeciliğini yapmıştır. Fakat bir müddet
sonra bu hayat ona mânasız ve geçici görün-
müş ve, insanın kendisine ölümsüzlük sağlayabilecek
biricik vasıta olarak saydığı ilme hasret duymaya baş-
lamıştır. Sonra, Floransa zâdegânı arasında kendini ki-
taplara verenlerin ilki olmuş ve, daha evvel de söy-
lediğimiz gibi, zamanın en büyük bilginlerinden biri
haline gelmiştir. Fakat hükümet onu işgüder, vergi me-
muru ve vâli (Pescia ve Pistoja'da) olarak kullandığı
zaman görevi başında o, sanki içinde humanist tetebbu-
larla ve dindarlığının birleşmesinden meydana gelmiş
yüksek bir ülkü uyanmış gibi hareket ediyordu. Hü-
kümetin koyduğu en menfur vergileri başarı ile toplı-
yor ve bu husustaki zahmetlerine karşılık olmak üze-
re herhangi bir ücret almayı reddediyordu. Bir eyale-
tin valisi olarak hiçbir hediye kabul etmiyor, zahire
ithal edilmesi için gereken tedbirleri alıyor, durmak-
sızın dâvalar görüyor ve taşkın heyecanları iyilikle
yatıştırmak için elinden geleni yapıyordu. Pistoja'
lılar, Manetti'nin memlekette mevcut iki partiden
hangisine daha fazla meyil gösterdiğini hiçbir zaman
anlayamamışlardır. Sanki bütün vatandaşların huku-
kunu ve müşterek mukadderatını sembolleştirmiş
gibi boş zamanlarını şehrin tarihini yazmaya vakfetti.
Bu eser erguvan bir cilt içinde kutsal bir emanet o-
larak belediye sarayında muhafaza edildi. Görevinden
ayrılırken şehir, üzerinde kendi arması bulunan

⁷⁸ Bunun hayatı bak: Murat. XX. Col. 532 vd.

bir sancak ve bir de mükellef gümüş miğfer hediye etti.

Bu zamanda yaşıyan bilgin Floransa vatandaşları hakkında bir fikir edinmek için, bunların hepsini şahsen tanıyan Vespasiano'ya dikkati çekmek icabeder. Çünkü Vespasiano'nun yazılarındaki eda ve hava, bilgin vatandaşlarıyla hangi şartlar altında düşüp kalktığı, onların doğrudan doğruya başarıları hakkındaki kayıtlardan daha önemli görünmektedir. Sırf bir tercümesi bile eserin başlıca değerini kaybetmesine kâfi gelir. Hele, burada yapmak zorunda bulunduğumuz gibi, kitabının kısaca özetini vermekle yetinirsek, değeri büsbütün düşer. Vespasiano büyük bir yazar değildir, fakat üzerinde işlediği konuya tamamiyle hâkimdir ve bunun fikir bakımından önemi hakkında derin bir duyguya sahip bulunmaktadır.

XV. asır Medici'lerinin, hususiyle büyük Cosimo (ölümü 1464) ile Lorenzo Magnifico (ölümü 1492)-nin Floransa ve bütün çağdaşları üzerinde tesir yapabilmiş olmalarının sırrı araştırılacak olursa görülecektir ki bütün siyasi meharetlerinden çok daha fazla derecede devirlerinin kültürü alanındaki liderlikleri sayesinde buna muvaffak olabilmişlerdir. Cosimo, çok müstesna mevkide bulunan bir insandı. O, büyük bir tüccar ve parti lideridir; üstelik de bütün düşünürler, araştırmacılar ve yazarlar tarafından desteklenmektedir; doğuş itibariyle Floransa zadegânının en önünde bulunmaktadır ve, bütün bunlara ilâve olarak, kültür bakımından da İtalya'nın en başında gelmektedir. İşte bütün bu özellikleri bir araya toplıyabilmiş olan bir insan, elbette ki gerçekten hükümdardır. Bunlar-

dan başka Cosimo, özel olarak Eflâatun felsefesinde⁷⁹ klâsik ilkçağ düşünme dünyasının en parlak devrini görmüş olmakla, çevresinde bulunanları bu bilgi ile doldurmuş olmakla ve böylece humanizma içinde klâsik ilkçağın ikinci defa yeniden doğuşunu sağlamış olmakla şöhret kazanmıştır. Bu oluşun hikâyesi, bütün ayrıntılarına varıncaya kadar bize anlatılmıştır⁸⁰. Herşey, bilgin Johannes Argyropulos'un dâvet edilmesine ve son yıllarında Cosimo'nun şahsi gayretlerine bağlı bulunmuştur; o kadar ki büyük Marsillio, Platonizm bakımından kendisini Cosimo'nun fikren oğlu sayabilmektedir. Daha Pietro Medici devrinde Ficino, kendini bir okulun başı olarak görüyordu. Pietro'nun oğlu ve Cosimo'nun torunu olan meşhur Lorenzo da Aristo'culardan (Meşşaiyûn) ayrılarak ona geçmiştir. En tanınmış öğrenci arkadaşları olarak Bartolommeo Valori, Donato Acciajuoli ve Pierfilippo Pandolfini'nin adları geçmektedir. O heyecanlı öğret-

⁷⁹ Eflâatun hakkında daha önce bilinenler birbirleriyle bağlı bulunmayan kırıntı halinde bilgiler olsa gerektir. Eflâatun ile Aristo arasındaki tezat hakkında 1438 de Ferrara'da Siena'lı Hugo ile Konsil'e gelmiş bulunan Grek'ler arasında garip bir tartışma oldu. Karş. Aeneas Sylvius, De Europa, Cap. 52 (Opera, p. 450).

⁸⁰ Nic. Valori, Lorenzo magnifico'nun hayatında. — Karş. Vespas. Fior., p. 126. Argyropulos'ın ilk koruyucuları, Acciajuoli'lerdi. Aynı eser, s. 192: Kardinal Bessarion ve bunun Eflâatun ile Aristo'yu mukayesesi; aynı eser, s. 223: Cusanus'un Eflâatun'culuğu; aynı eser, s. 308: Catalonia'lı Narciso ve Argyropulos ile tartışmaları; aynı eser, s. 571: Eflâatun'un münferit diyalogları daha Lionardo Aretino tarafından tercüme edilmişti; aynı eser, s. 298: Neoplatonizmanın tesirinin başlaması.

men, yazılarının birçok yerlerinde, Lorenzo'nun Eflâtun felsefesinin bütün derinliklerini araştırdığını ve kanaatını ifade ettiğini, Lorenzo olmasaydı iyi bir vatandaş ve hıristiyan olmanın çok güçleşeceğini söylemiştir. Lorenzo'nun etrafında toplanan bilginler muhitinde böyle yüksek bir idealist felsefe hâkimdi ve bu çeşit toplulukların hepsinden bu özelliği ile ayırd ediliyordu. Pico della Mirandola gibi bir adam, ancak böyle bir muhitte kendini mesut hissediyordu. Fakat bu hususta söylenebilecek şeylerin en güzeli, klâsik ilkçağ kültürü yanında İtalyan şiirinin burada kutsal bir sığınak bulmuş olması ve bu şiirin, Lorenzo'nun şahsiyetinden fıskıran ışıkların en kuvvetlisi bulunmasıdır. Bir devlet adamı olarak onun hakkında herkes istediği gibi hüküm versin (S. 116, 130); bir yabancı, mecbur kalmadıkça, Floransa'nın mukadderatında insan suçunun payı ile durum ve olayların payı arasındaki derece farkının ne olduğu hakkında hüküm vermekten kaçınır. Fakat Lorenzo'nun fikir alanında tercihen orta halli olan kimseleri koruduğu ileri sürülürse; Lionardo da Vinci ile büyük matematikçi Fra Luca Pacciolo'nun memleket dışı edilmelerinde ve Toscanella, Vespucci ve daha birçoklarının terfi edememelerinden onun suçlu bulunduğu iddia edilirse muhakkak ki büyük bir haksızlık yapılmış olur. Gerçekte o, üniversal deha sahibi bir adam değildi. Fakat fikir faaliyetini korumuş ve teşvik etmiş olan büyük adamlar içinde en geniş kültürlü olanlardan biri idi; onda bu, belki de hepsinden daha fazla derecede. içinde duyduğu derin bir ihtiyacın neticesi idi.

İçinde yaşadığımız asırda da kültürün, hususiy-
le klâsik ilkçağ kültürünün değeri kâfi derecede yük-
sek sesle belirtilmektedir. Fakat, XV. asır ile XVI.
asır başlarında yaşamış bulunan Floransa'lılar dere-
cesinde bir tutku ile kendini bu işe vermiş ve bunun
her şeyden evvel gelen bir ihtiyaç olduğunu ileri sü-
ren bir kimse hiçbir yerde görülmemektedir. Bu hu-
susta, doğrudan doğruya olmasa da, her türlü şüpheyi
giderecek mahiyette birçok deliller vardır: Eğer tah-
sil mutlak surette dünya hayatının en asîl serveti ola-
rak sayılmasaydı, ev kızları çok kere okutulmazdı;
Palla Strozzi'nin yapmış olduğu gibi, menfâ, bir saa-
det yeri haline getirilmezdi; herşeyi mubah gören in-
sanlar, Plinius'un tabiat tarihini, Filippo Strozzi⁸¹'nin
yaptığı gibi, tenkidî bir surette ele alıp işlemek için
ne kuvvet ve ne de heves bulabilirlerdi. Burada bahis
konusu olan şey, övmek veya aşağılamak değildir; ter-
sine olarak bir devrin zihniyetini enerjili özelliği için-
de tanımak ve anlamaktan ibarettir.

İtalya'da Floransa'dan başka daha bazı şehirler
vardı ki buraların ahalisi, münferit olarak veya cemi-
yetler halinde, bazen ellerindeki bütün vasıtaları kullan-
mak suretiyle humanizma için çalışmakta ve mevcut
bilginleri himaye etmekte idiler. O devrin muhabe-
rat mecmualarında bu çeşit şahsi münasebetlerle
sık sık karşılaşmaktayız⁸². Tahsil görmüş tabakalar-

⁸¹ Varchi, Stor. Fiorent., cilt IV, sayfa 321. Son derece
derin bir karakter tasviri.

⁸² Rosmini'nin yukarıda adları geçen biyografilerinde (Vit-
torino ve Guarino hakkında) ve Shepherd, Poggio'nun Hayatı
adlı eserinde bu hususta bir çok bilgi bulunsa gerektir.

daki hâkim zihniyet, hemen hemen istisnasız olarak, bu tarafa yöneltilmiş bulunuyordu.

Şimdi İtalyan hükümdarlarının saraylarında humanizmadan bahsetmenin sırası gelmiştir. Tiranlarla tıpkı bunlar gibi sırf kendi şahsiyetlerine ve kabiliyetlerine dayanan filologlar arasındaki iç benzerliğe bün-ye müsterikliğine evvelce (S. 12, 196 vd.) işaret olunmuştu. Filologlar, açıktan açığa hükümdar saraylarında çalışmayı serbest şehirlere gitmeye tercih ediyorlardı. Hükümdarların daha yüksek ücret vermeleri bu tercih için kâfi bir sebep teşkil ediyordu. Aragon hanedanından Alfons'un bütün İtalya'ya hâkim olacakmış gibi görüldüğü bir sırada Aeneas Sylvius⁸³ başka bir Siena'lıya şöyle yazıyordu: "Eğer onun hakimiyeti altında İtalya barışa kavuşacaksa, bunu şehir idarelerine tercih ederim; çünkü bir kıralın cömertliği her türlü kabiliyeti mükâfatlandırır⁸⁴. Tıpkı vaktiyle humanistlerin övmeleri sayesinde hükümdarlar hakkında aşırı derecede müsbet hükümlere varıldığı gibi, son zamanlarda da bu münasebetteki lâıyk olmıyan taraf üzerinde, yâni satın alınmış dalkavukluk üzerinde çok fazla durulmuştur. Mesele bir bütün olarak ele alınacak olursa, durumun daima hükümdarlar lehine ağır basmakta olduğu görülecektir. Gerçek-

⁸³ Epist. 39; Opera, p. 526, Mariano Sociano'ya.

⁸⁴ Bunların yanında hükümdarların himayelerinin önemsizliği ve bâzı hükümdarların şöhrete kayıtsız kaldıkları hususundaki şikâyetler, bizi aldatmamalıdır. Meselâ daha XV. asırda Bapt. Mantuan., Eklog. V, bu kabildendir. — Herkesi tatmin etmek mümkün değildi.

ten hükümdarlar, zamanlarının ve memleketlerinin kültüründe — ne kadar tek taraflı olursa olsun — en önde yer almak zorunda bulduklarına inanmaktadırlar. Bilhassa papalardan bazılarının⁸⁵ yeni devir kültürünün doğurduğu sonuçlar karşısında gösterdikleri cesaret, ister istemez insanı mütehassis etmektedir. V. Nicolaus, kilisenin geleceği hakkında hiçbir endişe duymamakta idi. Çünkü binlerce bilgin insan kiliseyi destekliyordu, II. Pius'un ilim için yaptığı fedakârlıklar Nicolaus'a nispetle çok azdı; sarayına uğrayan şairler sayıca hiç de kalabalık değildi; fakat, doğrudan doğruya kendisi, V. Nicolaus'dan daha ileri derecede bilginler cumhuriyetinin şahsen başı idi ve tam bir emniyetle bu şöhreti taşıyordu. İlk defa olarak II. Paul'dır ki sekreterlerinin humanizmasına karşı korku ve itimazsızlık duymaya başlamıştır. Bunun ardalarından üçü, yani Sixtus, İnnozcent ve Alexandr ise ithafiyeler kabul ediyorlar ve haklarında istendiği kadar şiirler yazılmasına müsaade ediyorlardı. Hattâ büyük bir ihtimalle hexameter ile yazılmış bir Borgia destanı (Borgiade) bile vücuda getirilmişti⁸⁶. Fakat bu papalar, başka işlerle o kadar

⁸⁵ Papaların XV. asır sonlarına kadar ilmi himaye etmeleri hakkında, kısa olsun diye burada şu eseri sağlık vereceğiz: Papencordt, Geschichte der Stadt Rom, son kısımları.

⁸⁶ Lil. Greg. Gyraldus, de poetis nostri temporis (zamanımız şairleri hakkında), Sphaerulus de Camerino münasebetiyle. Adam eserini zamanında tamamlayamadı ve tam kırk yıl sonra hâlâ rahlesinde idi. — IV. Sixtus'un ödediği çok aşağı ücretler hakkında bak: Piero Valer., De infelic. lit., Theodorus Gaza'dan bahs ederken. — Humanistlerin,

meşgûl bulunuyorlar ve iktidarlarına başka destekler aramakla o kadar zihinlerini yoruyorlardı ki, şair filologlarla fazla temas etmeye pek fırsat bulamıyorlardı. II. Julius kendini övdürmek için şairler buluyordu. Çünkü bizzat kendisi, şiir için önemli bir konu teşkil ediyordu (S. 173). Fakat bu papanın şairlerle fazla meşgul olmadığı anlaşılmaktadır. Ondan sonra papalığa X. Leo geçti. Bu, tıpkı "Romulus'tan sonra Numa'nın geçmesi" gibi bir olaydı; başka bir deyimle, bir evvelki papanın silâh gürültülerinden sonra, kendini tamamiyle sanata vermiş yeni bir papa ümit ediliyordu. Zarif Lâtince nesirden ve ahenkli mısralardan zevk almak, Leo'nun hayat programına dahildi. Şüphesiz ki onun mesenliğini, Lâtince yazan şairlerin sayısız mersiye, kaside, hicviye ve mevizeler vücuda getirmeleri imkânını yaratmıştır. Bunlarda, Jovius'un biyografisinde baştan başa görüldüğü gibi, parlak ve neşeli Leo devri zihniyeti canlı bir şekilde aksetmektedir⁸⁷. Belki de bütün Avrupa tarihinde hiçbir hükümdar yoktur ki kendisine, zamanında tasvir edilmeye değer olayların azlığına nisbetle bu papa kadar çok saygı gösterilmiş olsun. Şairler, esas itibarile öğleyin, müzisyenler parçalarını bitirdikleri zaman, papanın yanına girebilirlerdi⁸⁸. Fakat bunlar

---

Leo'dan önceki papalar zamanında bile bile kardinallıktan uzak kalmaları hakkında bak: Lor. Grana'nın Kardinal Egidio için söylediği cenaze hitabesi, Anecd. litt. IV, p. 307.

⁸⁷ En iyisini, "Deliciae poetarum italarum" da ve Roscoe'nin X. Leo adlı eserinin muhtelif baskılarındaki ilâvelerde bulmak mümkündür.

⁸⁸ Paul. Jov. Elogia, Guido Posthumus'dan bahs edilirken.

arasında en değerlilerinden birisi⁸⁹, şairlerin, bahçede gezinirken veya saraydaki hususi odalarına çekildiği zaman papanın yanına sokuşmaya çalıştıklarını ve onu buralarda ele geçirmeye muvaffak olamayanların figannâme şeklinde ve bütün Olympus sakinlerini ihtiva eden bir mektupla ondan para dilediklerini bize anlatmaktadır⁹⁰. Parayı bir yerde yığılı olarak görmeye tahammül edemiyen ve mütemadiyen neşeli yüzler görmek istiyen Leo, öyle bir tarzda bağışlarda bulunmuştur ki, öldükten kısa bir zaman sonra bunların hatırası efsaneleşmiştir⁹¹. Leo'nun üniversiteyi (Sapienza) düzene koymasından yukarıda (S. 288) bahsetmiştik. Leo'nun humanizma üzerindeki tesirini küçümsemek için bu arada yapılan birçok oyunlara itibar etmemek gerekir. Bizzat papa tarafından humanizmaya karşı bazen gösterilen ve dikkate değer mahiyette görünen istihzaya (S. 223) aldanmamak icabeder. Verilecek hüküm, "teşvik" alanına dahil bulunan ve bütün halinde ölçülmesi pek mümkün olmıyan, fakat ince araştırmalarla bazı münferit hallerde gerçekten ispat edilebilen büyük fikrî imkânlarla dayanmalıdır. Aşa-

---

⁸⁹ Pierio Valeriano, "Simia" sında.

⁹⁰ Bak: Joh. Aurelius Mutius'un Elogie: Delicia poet. ital. poet. ital.

⁹¹ Leo'nun gelişi güzel elini daldırdığı erguvan renkli ve içinde irili ufaklı altınlar bulunan kadife kese hakkındaki tanınmış hikâye. Giraldi, Hecatommithi VI, Nov. 8 de anlatılmaktadır. Diğer yandan Leo'nun sofrasında Lâtince tuluatçılar, biraz kusurlu beyitler söyledikleri takdirde, kamçı ile kırbaçlanırlardı. Lil. Greg. Gyraldus, De poetis nostri temporis.

ğı yukarı 1520 tarihinden beri İtalyan humanistlerinin Avrupa üzerine yaptıkları tesirler, eninde sonunda Leo tarafından yapılan tahrik ve teşviklere dönüp dayanır. Leo, yeni elde edilen Tacitus'u⁹² basmak imtiyazını verirken: büyük müellifler hayatın düsturu, felâket zamanlarında bir tesellidirler; bilginlere yardım etmeği ve değerli kitapları ele geçirmeği kendim için öteden beri yüksek bir amaç olarak görmüşümdür; şimdi de bu kitabın yayılmasına yardım etmekle insan soyunun menfaatine hizmet edebildiğim için Tanrı'ya şükretmekteyim! diyebilen papa idi.

1527 de Roma'nın tahribi sanatkârları nasıl dağıttı ise, aynı şekilde edebiyatçıları da öteye beriyeye savurmuş ve müteveffa büyük hâminin şöhretini İtalya'nın en ücrâ köşelerine kadar yaymıştı.

XV. asrın cismani hükümdarları arasında Aragon hanedanından Napoli Kırallığı Büyük Alfons (S. 50), klâsik ilkçağ kültürüne son derece heyecanlı bir bağlılık göstermiştir. Öyle görünüyor ki kiral bunda tamamiyle samimi idi. İtalya'ya ayak bastığı günden beri klâsik çağ dünyası, anıt ve yazıları ile onun üzerinde o kadar müthiş bir tesir yapıyordu ki, bütün varlığı ile kendini ona kaptırmak zorunda kalıyordu. Kendini tamamiyle yeni memleketine vakfedebilmek için dik başlı Aragon'u, bütün tâli eyaletleriyle birlikte, hayret edilecek şekilde kolayca kardeşine bırakıveriyordu. Kısmen birbiri arkasından ve kısmen bir arada olmak üzere Trabzonlu Georg'u, genç Chrysoloras'ı, Lorenzo Vella'yı, Bartolommeo Fa-

⁹² Roscoe, Leone X., ed. Bossi, IV, 181.

zio ve Antonio Panormita'yı hizmetinde⁹³ bulundurmuştur. Son iki zat, onun tarih yazıcıları olmuşlardır. Antonio Panormita, kırala ve sarayındakilere her gün Livius'u anlatmak, sefer sıralarında da karargâhta yine aynı işi yapmakla görevli idi. Bütün bu insanlar, kırala yılda 20000 altın Guldenden daha fazla bir paraya mal oluyordu. Fazio'ya senelik 500 Dukat ücretten başka "*Historia Alphonsi*" yi bitirdiği zaman ayrıca 1500 altın Gulden bağışladı ve hediyeyi verirken şu sözleri söyledi: "Bu, emeklerinizi ödemek için yapılmıyor, çünkü eserinizi ödemeye imkân yoktur; size en iyi şehirlerimden birini bağışlasam yine de ödenemez. Fakat zamanla sizi memnun etmeye çalışacağım". Giannozzo Manetti'yi çok cömertçe şartlarla kendisine sekreter alınca şöyle diyordu: "Son lokmamı sizinle paylaşmak isterim". Prens Ferrante'nin düğününü tebrik etmek üzere Floransa elçisi olarak gelen Giannozzo, huzura kabul olununca kıralın üzerinde öyle bir intibâ bıraktı ki "mâdenden bir heykel gibi" hiç kıpırdamadan tahtı üstünde oturuyor ve yüzüne konan sinekleri kovmaya bile davranmıyordu. Anlaşıldığına göre kıralın en çok sevdiği yer Napoli'deki saray kitaplığı olmuştur. Burada denize karşı bilhassa güzel manzaralı bir pencerede oturur ve meselâ Teslis üzerinde yapılan ilmî tartışmaları dinlerdi. Çünkü o, aynı zamanda çok dindardı ve Livius ile Seneca'dan başka, hemen hemen tama-

⁹³ Vespas. Fior., p. 68 ve sonrası. Alfons'un Yunanca-dan yaptırdığı tercümeleler, p. 93. — Vita Jan. Manetti: Murat. XX, Col. 541, s. 550, vd., 595. — Panormita: *Dicta et faeta Alphonsi*, Aeneas Sylvius'un notları ile birlikte.

miyle ezbere bildiği Tevrat ve İncili de okuttururdu. Padua'da sözde Livius'un kemikleri diye muhafaza edilen (S. 208) bakiyelere beslediği duyguyu tam mânasiyle anlamak ne mümkün? İsrarlı ricaları üzerine Venedikliler kendisine bunlardan bir kol kemiği verdikleri ve bunu Napoli de törenle kabul ettiği zaman, kalbinde hıristiyanlık ve müşriklik duyguları ne kadar garib bir şekilde birbirine karışmış olmalıdır. Abruzzi bölgesine yapılan bir sefer sırasında kırala Ovid'in doğum yeri olan Sulmona uzaktan gösterildi. Alfons şehri selâmladı ve koruyucusu olan cîne şükranlarını sundu. Anlaşıldığına göre, istikbaldeki şöhreti⁹⁴ hakkında büyük şairin kehanetini gerçekleştirmekten hoşlanıyordu. Bir defa da, en sonunda kesin olarak fethettiği Napoli'ye meşhur girişi (1443) sırasında şahsen klâsik ilkçağ tarzında hareket etmeyi tercih etti. Pazar meydanına (Mercato) yakın bir yerde şehrin surlarında 40 endaze (1 endaze=75 cm.) genişliğinde bir gedik açıldı. Kıral, altın yaldızlı bir araba içinde muzaffer bir Roma komutanı gibi bu gedikten şehire girdi⁹⁵. Bu olayın hatırası Castello Nuovo'da dikilen mermerden muhteşem bir zafer anıtı ile ebedileştirildi. Napoli Kırallığındaki ardaları (S. 50), Büyük Alfonso'nun klâsik kültüre duyduğu bu heyecanından ve daha başka meziyetlerinden hemen hemen hiç birşey tevarüs etmemişlerdir.

Urbino Dukası Federigo, bilgi bakımından Al-

⁹⁴ Ovid. Amores III, 15, beyit 11. — Jovian. Pontan., de principe.

⁹⁵ Giorşn. napolet.: Murat. XXI, Col. 1127.

fonso ile kıyas kabul etmeyecek derecede üstündü⁹⁶. Federigo, sarayında pek az kimse tutar, asla israfa kaçmaz ve her şeyde olduğu gibi klâsik ilkçağ kültürünü elde etmekte de plânlı olarak hareket ederdi. Yunanca'dan yapılan tercümelerin çoğu, en önemli tefsir ve buna benzer eserlerin oldukça büyük bir kısmı, Federigo ile Papa V. Nicolaus için hazırlanmışlardır. Duka, bilginler için hayli para harcıyordu, fakat bu paraları yerinde ve hizmetlerine muhtaç bulunduğu kimselere veriyordu. Urbino sarayında resmî olarak görevlendirilmiş şairler yoktu. Burada en bilgin adam, dukanın kendisi idi. Bununla beraber klâsik ilkçağ bilgisi, dukanın kültürünün sadece bir tarafını teşkil ediyordu. Mükemmel bir hükümdar, askerî komutan ve insan olarak o devir ilminin büyük bir kısmına hakimdi ve bunda sırf pratik ihtiyaçları göz önünde bulundurmuştu. Bir teolog olarak meselâ Thomas ile Scotus'u birbiriyle karşılaştırabiliyor, aynı zamanda hem doğulu ve hem de batılı kilise babalarını tanıyordu (doğulu eski kilise babalarını Lâtince tercümelemeden tanıyordu). Felsefede, anlaşıldığına göre, Platon'u tamamiyle çağdaşı Cosimo'ya bırakmıştı. Fakat Aristo'nun yalnız "*Ahlâk*" ve "*Politik*" i değil, bunlardan başka "*Physik*" ve daha birçok başka yazılarını da, esaslî surette biliyordu. Okuduğu diğer kitaplar arasında eskiçağ tarihçilerinin eserleri en başta geliyordu. Bu eserlerin hepsi de kitaplığında mevcut bulunuyordu. "Kendisinin da-

⁹⁶ Vespas. Fiorent., p. 3, 119 vd. — Volle aver piena notizia d'ogni cosa, cosi sacra come gentile. — Karş. Yukarıda sayfa 63.

ima okuduğu ve başkalarına okutup dinlediği” kitaplar, şairlerin değil, işte bu tarihçilerin eserleri idi.

Sforza’ların⁹⁷ da hepsi az veya çok derecede bilgindirler ve kendilerini mesen olarak göstermişlerdir (S. 41, 55 vd.) ki bu hususta fırsat düştükçe bahsetmiştik. Duka Francesco, çocuklarının yetiştirilmesinde humanist kültürü, belki de sırf siyasî sebepler dolayısıyla, pek tabii birşey olarak telâkki ediyordu. En kültürlü bilginlerle eşit şartlar altında düşüp kalkabilmesi, genel olarak dukanın lehinde bir husus diye kabul olunmuştur. Doğrudan doğruya kendisi parlak bir Lâtince bilgini olan Lodovisco Moro ise, klâsik çağ kültürünü çok aşan fikir faaliyetlerine de büyük bir ilgi göstermiştir (S. 57).

Küçük hükümdarlar da bu gibi meziyetlerle temayüz etmeye uğraşıyorlardı. Saraylarındaki edebiyatçıları sırf kendilerini övdürmek için beslemiş olduklarını kabul etmekle, onlara karşı bir haksızlık yapılmış olur. Ferrara hükümdarı Borso gibi son derece kibirli bir adamın bile, ölümsüzlüğü, *Borseis* ve buna benzer medhiyelerle hulus çakmakta birbirleriyle yarışmalarına rağmen, artık şairlerden beklemediği görülmektedir. Onun hükümdarlık duygusu o derecede gelişmiştir ki, bunu yapmaya müsait olmaktan kat kat üstün bir seviyeye erişmiş bulunmaktadır. Ancak, bil-

---

⁹⁷ Dante ve Petrarca’nın yanında Livius ve Fransız şövalye romanları da son Visconti hükümdarını aynı derecede ilgilendirmektedir. Bu hükümdar, kendisine baş vuran ve onu “meşhur etmek” isteyen humanistlere, genel olarak birkaç gün sonra yol verirdi. Karş Decembrio: Murat. XX, Col. 1014.

ginlerle düşüp kalkma, klâsik ilkçağ'la ilgilenme ve zarif Lâtince ile mektuplaşma ihtiyacı, o devrin hükümdarlığı ile sıkıdan sıkıya bağlı bulunan şeylerdi. Pratik hayat bilgisi bakımından yüksek bir seviyeye ulaşmış bulunan Duka Alfonso (S. 69) gençliğindeki hastalıklı halinin kendisini tek taraflı olarak el işlerinde şifa aramaya zorladığından acı acı şikâyet etmektedir⁹⁸! Acaba bunu daha ziyade humanistleri kendinden uzak tutmak için bir vesile olarak mı ileri sürüyordu? Çağdaşları bile onun ruhuna tamamiyle nüfuz etmekten âciz ediler.

Romagna'nın en ufak tiranları bile saraylarında bir veya birkaç humanist bulundurmadan yapamıyorlardı. Çok kere bunlarda aile öğretmenliği ile sekreterlik görevleri bir şahısta toplanmaktadır ve bu şahıs bazen sarayın vekilharcı da olmaktadır⁹⁹. En yüksek fikrî işlerin bir ölçüğe bağlı bulunmadığı keyfiyeti unutulurak bu sarayların, içlerinde hüküm süren şartların önemsizliği yüzünden, umumiyetle küçümsenmesinde biraz acele edilmektedir.

Her ne olursa olsun Rimini sarayı, küstah bir

⁹⁸ Paul. Jov. Vita Alfensi ducis.

⁹⁹ Pesaro hükümdarı Giovanni Sforza (Alessandro'nın oğlu, bak sayfa 40) 'nın sarayında bulunan ve sonunda bu hükümdar tarafından öldürülmekle mükâfatlandırılan Colenuccio hakkında bak sayfa 196, not 15. — Forlî'de Orde-laffo henadanından son hükümdar zamanında bu mevkiî Cordrus Urceus işgal ediyordu. — kültürlü tiran'lar arasında, 1488 de zevcesi tarafından öldürülmüş olan Faenza hükümdarı Galeatto Manfredi'yi de saymak gerekir. Aynı şekilde, Bologna'da hüküm süren Bentivogli'leri de zikr etmek icabeder.

pagan ve Condottiere olan Sigismondo Malatesta zamanında garip birtakım olaylara ve hayat tarzına sahne olmuş bulunsa gerektir. Sigismondo Malatesta, çevresinde birçok filolog bulunduruyor, bunlardan bazılarını meselâ bir çiftlik vermek suretiyle bol bol tatmin ediyor, bazılarına ise subay olarak hiç değilse hayatlarını kazanmak imkânını sağlıyordu¹⁰⁰, “*arx Sismundea*” diye anılan şatosunda bu bilgin insanlar “*rex*” (kıral) adını verdikleri efendilerinin huzurunda çok kere gayet hararetli geçen tartışmalarını yaparlardı. Lâtince olarak yazdıkları şiirlerinde tabii olarak onu övmekte ve güzel İsotta ile sevişmelerini terennüm etmekte idiler. Rimini’deki San Francesco kilisesinin yeniden yapılan meşhur binası, aslında o kadının şerefine ve onun mezar anıtı olarak, “*Divae Isottae Sacrum*”, meydana getirilmiştir. Filologlar öldükleri zaman, bu meşhur kilisenin her iki dış duvarında açılmış hücreleri süsliyen lâhidlerin içine veya altlarına konulurlardı. Üzerlerindeki yazıtta denilirdi ki adı geçen falancı, Pandulfus’un oğlu Sigismundus’un hükümdarlık devrinde buraya defnedilmiştir¹⁰¹. Sigismondo gibi bir canavar için kültürün ve

¹⁰⁰ Anecdota literar. II, p. 305 ve sonrası, 405. Parma’lı Basinius, Porcellio ve Tommaso Seneca ile alay etmektedir; onlar, aç parazitler olarak asker rolünü oynamak zorundadırlar; halbuki kendisinin bir çiftliği ve bir villası vardır. (1460 tarihine doğru; çok dikkate değer olan bu vesikadan anlaşıldığına göre Porcellio ve Tommaso Seneca gibi Yunanca’nın ihya edilmesine engel olmak isteyen humanistler hâlâ mevcut bulunmaktadır).

¹⁰¹ Bu mezarlar hakkında daha fazla bilgi için bak: Keyssler, Neueste Reisen, sayfa 924.

bilgin insanlarla düşüp kalkmanın bir ihtiyaç olduğuna inanmak, bugün o kadar kolay bir iş değildir. Bununla beraber onu afaroz eden, silâh kuvvetiyle başını ezen ve temsili olarak yakan — adamın kendisini yakamayınca tasvirini yakmak; kilisece bu fiil ile adam mânen yakılmış sayılır — adam, yani Papa II. Pius, şöyle diyor: “Sigismondo tarihi biliyor ve felsefede geniş bilgiye sahip bulunuyordu; ele aldığı her işte büyük bir ehliyet gösteriyordu”¹⁰².

Gerek cumhuriyetler, gerekse hükümdarlar ve papalar, iki sebeple humanistlerin hizmetlerine muhtaç oldukları kanaatinde idiler: mektuplar kaleme aldirmek ve çeşitli törenler vesilesiyle söylevler verdirmek.

Sekreterin sadece üslup bakımından iyi bir Lâ-tinceci olması kâfi değildir; tersine olarak, bir sekreter için lüzumlu olan kültür ve kabiliyetin ancak humanistlerde bulunabileceğine inanılmaktadır. Böylece XV. asırda en büyük ilim adamlarının çoğu, ömürlerinin önemli bir kısmını devlete bu yolda hizmet etmeye harcamışlardır. Bu hususta bir insanın memleketine ve soyuna bakılmamaktadır. 1429 - 1465 tarihleri arasında Floransa'da hizmet gören¹ dört bü-

¹⁰² Pii II. Comment. L. II, p. 92. Buradaki “historiae” tâbiri, klâsik ilkçağla ilgili bulunan şeylerin tümü anlamındadır.

¹ Fabroni, Cosmus. Adnot 117. — Vespas. Fior., birçok yerlerinde. — Floransa'lıların kendi sekreterlerinden istedikleri şartlar hakkında önemli bilgi için bak: Aeneas Sylvius, De Europa, cap. 54 (Opera p. 454).

yük sekreterden üçü, tâbi bir şehir olarak idare edilen Arezzo'lu idiler. Bunlar Lionardo (Bruni), Carlo (Marzupini) ve Benedetto Accolti idiler. Poggio, aynı surette Floransa'ya bağlı bir bölge olan Terra Nuova'lı idi. Gerçekten de çoktan beri en yüksek şehir makamlarının birçoğu, prensip olarak yabancılara verilmişti. Lionardo, Poggio ve Giannozzo Manetti, zaman zaman papaların da özel sekreterliklerini yapmışlardı; Carlo Aretino da bu hizmetin kendisine verilmesini istiyordu — Blondus de Forli ve, her şeye rağmen sonunda, Lorenzo Valla da aynı mevkie yükselmişlerdi. V. Nicolaus ve II. Pius² devirlerinden beri papalık sarayı günden güne en önemli şahsiyetleri kançlaryasına çekmişti; hattâ XV. asrın edebiyatla başı hoş olmıyan papaları zamanlarında da bu hususta geri kalınmamıştı. Platina'nın Papalar Tarihi'nde tasvir olunan şekli ile II. Paulus'un hayatı, eğlenceli bir intikam sahnesinden başka bir şey değildir. Burada humanist, kançlaryasına, "şair ve hatiplerden teşekkül edip papalıktan aldıkları ışık kadar ona parlaklık sağlıyan" bu cemiyete nasıl muamele edilmesi gerektiğini bilemiyen yegâne papadan öğ almaktadır. Meselâ *Advocati consistoriales* (yüksek ruhani makam avukatları) lerin humanistlerle aynı dereceyi almaya, hattâ üstün bir mevki kazanmaya kalkışmaları gibi derece ve pâyede tekaddüm kavgaları çıktığı zaman bu mağrur insanların nasıl hiddete gel-

² Karş. sayfa 201 ve Papencordit. Geshichte der Stadt Rom, safa 512. Pius'un kurmuş olduğu tethişçiler teşkilâtı hakkında.

diklerini görmek gayet eğlenceli bir manzaradır³. Bir hamlede, *Secreta coelestia* (semavî sırlar) yı bilen İncilci Havari Johannes'e, Mucius Scaevola'nın asıl kiral yerine tuttuğu Porsenna'nın kâtibine. Augustus'un özel sekreterliğini yapan Maecenas'a, Almanya'da kanzler adını taşıyan baş piskoposlara ve ilah.. davalarının delili olmak üzere baş vurulmaktadır⁴. "Papalık sekreterleri dünyanın en önemli işlerini ellerinde bulundurmaktadırlar. Zira katolik dini ile ilgili işlerde, dinsizlikle mücadelede, barışın kurulmasında, en büyük hükümdarlar arasında aracılık etmekte yazan ve söz sahibi olan yalnız onlar değil midir? Bütün hıristiyanlık hakkında istatistiklere dayanarak raporlar tanzim eden yine onlar değil midir? Papalardan çıkan herşey karşısında kırılları, prensleri ve milletleri hayran bırakan onlardır. Papa elçileri için tâlimat ve emirler yazan yine onlardır. Fakat kendileri yalnız papalardan emir alırlar ve gece gündüz her saatte papaların yanı başında bulunurlar". Bununla beraber ancak X. Leo'nun sekreterleri olan iki edip, Pietro Bembo ile Jacopo Sadoletto, şöhretin en yüksek noktasına ulaşabilmişlerdir.

Her kançlaryada güzel ve zarif Lâtince yazılama-

³ Anecdota lit. I, p. 119 vd. Jacobus Volateranus'un sekreterler adına yaptığı müdafaanâme, hiç şüphesiz, IV. Sixtus zamanındadır. — Yüksek ruhanî makam avukatlarının humanist olmak iddiaları, kendilerinin söz söylemek sanatına dayanmaktadır: tıpkı sekreterlerinkinin, kendi yazmak sanatına dayandığı gibi.

⁴ III. Friedrich zamanında imparatorluk kançlaryasının iğyüzünü en iyi tanıyan Aeneas Sylvius idi; karş. Epp. 23 ve 105: Opera, p. 516 ve 607.

maktadır. Son derece bozuk bir Lâtince ile kaleme alınan can sıkıcı bir resmî üslup mevcuttur ve çoğunluk böyle bir üslup taraftarlarındandır. Çok dikkate lâyiktir ki Corio'nun bize bildirdiği Milano vesikaları arasında böyle bozuk Lâtince ile yazılmış olanların yanında çok mükemmel üsluplu birkaç mektup göze çarpılmaktadır. Bu mektuplar hükümdar hanedanına mensup şahıslar tarafından kaleme alınmıştır ve hem de en tehlikeli zamanlarda yazılmış olmaları lâzımgelir⁵ ve tertemiz bir Lâtincenin örneklerini vermektedirler. Hangi şartlar altında olursa olsun kulsursuz üslubu muhafaza etmek, iyi hayat tarzının emrettiği bir kural, alışkanlığın doğurduğu bir sonuç olarak görünmektedir.

O zamanlarda Cicero, Plinius ve daha başka ilkçağ klásik yazarlarından kalma mektup koleksiyonlarının ne kadar büyük bir gayretle etüd edilmekte olduğu kolayca tasavvur olunabilir. Daha XV. asırda, Lâtince mektup yazmak için birçok kurallar ve örnek şekiller kaleme alınarak yayınlanmıştır. Bu yazılar, gramer ve sözlük alanlarında vücuda getirilen büyük eserler cümlesinden olup kitaplıklarda sayıları ve hacimleriyle bugün dahi hayretler uyandırmaktadır. Fakat bu gibi yardımcı araçlarla ehil olmıyan kimselerin Lâtince mektup yazmak teşebbüsleri çoğaldığı

⁵ Corio, Storia di Miláno, fol. 449, Isabella d'Aragon'un, babası Napoli kiralına mektubu; fol. 451 ve 464 te Moro'nun VIII. Charles'a iki mektubu. — Lettere pittoriche III, 86 daki küçük hikâye bunlarla karşılaştırılmalıdır (Sebast. del Piombo'dan Aretino'ya); burada VII. Clement'in, Roma'nın tahribi sırasında kalede bilginlerini seferber ederek V. karl'la nasıl bir mektup yazdığını anlatılmaktadır.

nisbette, gerçekten yüksek kabiliyetli insanlar kendilerini toparlamışlar ve bu alanda en mükemmel eserler vermişlerdir. Poliziano'nun ve XVI. yüzyıl başlarında Pietro Bembo'nun mektupları, yalnız Lâtince üslup bakımından değil, fakat aynı zamanda bizzat mektup yazma sanatının ulaşılabileceği en yüksek mertebesinde şaheserlerdir.

Bu tarzın yanında XVI. yüzyıl ile beraber klâsik bir İtalyanca mektup üslubu da kendini göstermeye başlamıştır ki bunda da yine Bembo en başta gelmektedir. Bu, tamamiyle modern, Lâtineden kasdî olarak uzak tutulmuş bir yazış tarzı olmakla beraber, fikir ve ruh bakımından yine de baştan başa klâsik ilk çağın tesiri altında bulunmaktadır. Aynı mektupların bir kısmı mahrem olarak yazılmakla beraber çoğu, ileride yayınlanmak ihtimali göz önünde tutularak ve belki de hepsi başkalarına gösterilmeye lâyık olmak düşüncesiyle zarif bir tarzda kaleme alınmıştır. 1530 tarihinden sonra basılmış mektup mecmuaları çıkmaya başlamıştır. Bunların bir kısmı ayrı ayrı kimseler tarafından ve hiçbir sıra gözetilmeksizin arka arkaya sıralanmış mektuplardan, bir kısmı da ayrı ayrı yazarların bir araya toplanmış mektuplarından teşekkül etmektedir. Aynı Pietro Bembo, Lâtinceye olduğu kadar İtalyanca mektup yazma sanatında da şöhret kazanmıştır^{5a}.

Fakat, dinlemenin en yüksek hayat zevklerinden

---

^{5a} Aretino'nun mektup mecmuaları hakkında karşı yu-
karda sayfa 233 ve not. Lâtince mektup mecmuaları, daha
XV. yüzyılda basılmıştı.

biri sayıldığı, bütün milletin muhayyilesinde Roma senatosu ve buradaki büyük hatiplerin hatıraları son derece canlı olarak yaşadığı bir devirde, hatipler⁶, mektup yazıcılarından çok daha parlak bir yer tutmaktadırlar. Hitabet, ortaçağda bir sığınak olarak barnıdığı kilisenin tesrini silkip atıyor, yükselmiş bir varlığın zaruri bir unsuru ve süsü haline geliyor. İçinde yaşadığımız devirde müziğe tahsis olunan tören saatlerinin birçoğu, o vakitler Lâtince veya İtalyanca nutuklarla doldurulmaktaydı. Her okuyucumuz bu nutuklar hakkında istediği gibi düşünebilir.

Hatibin içtimaî mevkii ne olursa olsun, bunun hiçbir önemi yoktu. Aranana tek vasıf, son derece kültürlü bir humanist olarak yetişmiş olan yüksek bir kabiliyetten ibaretti. Ferrara Dukası Borso'nun sarayında saray hekimi Jeronimo da Castello, hem İmparator III. Friedrich'e ve hem de Papa II. Pius'a hoş geldiniz hitabesinde bulunmak zorunda bırakılmıştır⁷. Ruhbanla ilgisi olmıyan evli kimseler, her tören veya matem gününde, hattâ aziz bayramlarında kilise minberlerine çıkarlardı. Henüz papas olarak takdis edilmemiş bulunan Aeneas Sylvius'un, İtalya dışı memleketlerden gelerek aziz Abrosius bayramında kilisede kürsüye çıkmasına Milâno başpiskoposunun müsaade etmesi, Basel Konsiline iştirâk eden üyeler için yepyeni birşeydi. Hazır bulunanlar, teologların

---

⁶ Karş. Philelphus, Sabellicus, Beroaldus vesairenin "Opera" (eserler külliyatı) larındaki mektupları ve aynı şekilde Jan. Menetti, Aeneas Sylvius ve ilaah.. nin yazıları ve biyografileri.

⁷ Diario Ferrarese: Murat. XXIV, Col. 198, 205.

bütün mırıldanmalarına rağmen buna katlandılar ve büyük bir istekle hatibi dinlediler⁸.

Önce hatiplere kitle önünde söz söylemek fırsatını veren en önemli ve sık sık tekrarlanan vesileleri kısaca gözden geçirelim.

Herşeyden evvel, bir devletten öteki devlete gönderilen elçilere hatip unvanı verilmesi bir mâna ifade etmektedir. Gizli müzakerelerden başka bu elçiler muhakkak surette bir nevi geçit resmî yapmak. kitle önünde ve mümkün olduğu kadar deb-debeli şartlar altında bir nutuk söylemek zorunda idiler⁹. Çok kere kalabalık olan elçilik heyetinden, kaide olarak yalnız bir şahıs, müsaade ile, hükümdar önünde söz söylerdi; Fakat papa II. Pius'un, huzurunda bir çeşit imtihandan geçmiş olmak isteği gösteren birçok şahısların uzun nutuklarını arka arkaya dinlemek zorunda kaldığı da görülmüştür¹⁰. Bundan başka hitabet kudretleri olan bil-

⁸ Pii II. Comment. L. I, p. 10.

⁹ Nutkunu güzelce söyleyebilen bahtiyar bir hatibin başarısı büyük takdir kazanıyordu; buna mukabil yüksek şahsiyetlerden teşekkül eden büyük meclis önünde şaşırان ve duraklayan hatip de, o nisbette güç bir duruma düşerdi. Böyle bir hale uğrayanların birçok örnekleri Petrus Crinitus, de honesta disciplina V, cap. 3. de toplanmıştır. Karş. Vespas. Fior p. 319. 340.

¹⁰ Pii II. Comment, L. IV, p. 205. Bunlara ilâve olarak onu Viterbo'da bekliyen Roma'lular da vardı. Singuli per se verba fecere, ne alius alio melior videretur, cum essent eloquentia ferme pares (Belâğatta eşit değerde olduklarından, biri diğerinden daha üstün görünmesin diye her biri ayrı ayrı konuştu). — Guicciardini, yeni seçilen Papa VI. Alexandr nezdine İtalyan devletlerinin müştereken göndermiş ol-

gin hükümdarlar da bizzat İtalyanca veya Lâtinçe güzel söz söylemekten zevk duyarlardı. Sforza hanedanının çocukları bu şekilde yetiştirilirdi. Henüz pek genç olan Galeazzo Maria, 1455 de büyük Venedik Meclisinin önünde çok belîğ bir nutuk söyledi¹¹. Maria'nın kız kardeşi İppolita, 1459 Mantua Kongresinde Papa II. Pius'u zarif bir söylev ile selâmladı¹². II. Pius'un kendisi de, anlaşıldığına göre, bütün hayatı boyunca hitabetiyle papalığa yükselmesi için zemin hazırlamıştır. Kilise devletinde en yüksek diplomat ve bilgin olmasına rağmen o, eğer hitabetinin şöhreti ve sihiri olmasaydı, belki de papalığa seçilmezdi. "Zira hiçbir şey, onun hitabetindeki tuntu kadar yüce değildi"¹³. Muhakkak ki, birçok kimseler, daha seçimden önce, onu sırf bu sebeple bile papalığa en lâyük adam olarak sayıyorlardı.

Her çeşit açık toplantılarda ve törenlerde hüküm-

---

dukları elçiler heyeti adına Arezzo piskoposuna konuşmak fırsatı verilmeyişini, 1494 te İtalya'nın başına gelecek olan felâketin ciddî sebepleri arasında saymaktadır (I. cildin başında).

¹¹ Marin Sanudo tarafından bildirilmiştir: Murat XXII, col. 1160.

¹² Pii II. Comment., L. II, p. 107. Karş. p. 87. — Hükümdar hanedanına mensup ve Lâtinçe söyleyebilen başka bir kadın hatip de Madonna Battista Montefeltro (evlendikten sonra Malatesta) dır. Bu bayan, Sigismund ve Martin'e hitab ederek onları selâmlamıştır. Karş. Archiv. stor. IV, I, p. 442, Nota.

¹³ De expeditione in Turcas: Murat. XXIII. Col. 68. Nihil enim Pii concionantis majestate sublimus. — Pius'un kendi başarılarını tasvir ederken duyduğu iptidai zevkten başka karşı. Campanus, Vita Pii II: Murat. III, II, passim.

darlar nutuklarla karşılaşılır, hem de bu nutuklar saatlerce sürerdi. Şüphesiz ki, ancak hükümdarın hitabet meraklısı olarak tanınması veya böyle tanınmak istemesi halinde¹⁴ ve elde ünlü bir hatip bulunduğu takdirde böyle yapılırdı. Bu hatip, ister bir saray edibi olsun, ister bir üniversite profesörü, bir memur, hekim veya rahip olsun, hiçbir fark gözetilmeksizin kürsiye çıkarılırdı.

Başka her siyasi vesileden de bu yolda büyük bir istekle faydalanılır ve hatibin şöhretine göre, kültürü seven herkes onu dinlemeye koşardı. Her yıl yapılan memur yenilemelerinde, hattâ yeni piskoposların işe başlamalarında bir humanistin kürüye çıkması muhakkaktı. Bu hatip, hazen¹⁵ hexameter veya Sappho vezinlerinde beyitlerle konuşurdu. İşe başlayan, bâzı yeni memurlar da kendi mesleklerinde, meselâ “adalet hakkında” bir nutuk söylemek zorunda bırakılırlardı. Buna hazırlıklı olanlar, işin içinden yüzlerinin akı ile çıkarlardı. Floransa’da Condottiere’ler de, kim ve yetişme tarzı ne olursa olsun, memlekette alışılmış olduğu veçhile hitabet kürsüsüne dâ-

¹⁴ Bir defasında V. Karl, Genova’da Lâtince oknuşan bir hatibin sözlerini tâkib edemediği zaman, Giovius’un kulağı dibinde içini çekti ve “ah, çocukken Lâtince öğrenmek hususunda gösterdiğim gevşeklik üzerine, bunun cezasını çok acı bir şekilde çekeceksin diye kehanette bulunan öğretmenim Hadrian ne kadar haklı imiş!” dedi. Paul. Jov., Vita Hadriani VI.

¹⁵ Lil. Greg. Gyraldus, de poetis nostri temp. Collicuccio’dan bahsederken. — Evli olup ruhban sınıfına dahil bulunmayan Filelfo, Coma katedralinde piskopos Scarampi’nin işe başlama nutkunu söylemiştir. (1460).

vet edilir ve, en bilgin devlet sekreterleri tarafından-komutanlık esasının takdimi sırasında, bütün halkın-önünde ona bir nutuk çektirilirdi¹⁶. Anlaşıldığına göre hükümet üyelerinin mütad olarak halka göründükleri Loggia de' Lanzi, yani tören salonuna veya bunun bitişiğine bir hitabet kürsüsü (*rostra, ringhiera*) yerleştirilmişti.

Yıldönümlerinden hususiyle hükümdarların ölüm günleri törenle kutlanır ve ölünün hâtırasına nutuklar söylenmesine vesile teşkil ederdi. Tanınmış bir insan öldüğü zaman onun naaşı başında söylenecek nutuklar da genel olarak humanistlere düşen bir işti. Bu takdirde humanistler, sivil elbise ile kilisede kürsüye çıkarlar, yalnız hükümdarların değil, memur ve başka tanınmış kimselerin¹⁷ tabutları başında belâgat kudretlerini gösterirlerdi. Nişan ve evlenme törenlerinde de çok kere aynı şekilde humanistler sahneye çıkarlardı. Ancak bu nutuklar, anlaşıldığına göre, kiliselerde değil, saraylarda söylenirdi. Meselâ Filelfo, Anna Sforza ile Alfonso d'Este'nin nişanında Milâno şatosunda böyle bir hitabede bulunmuştu. (Bununla beraber nutukların saray kilisesinde söylenmiş olması da ihtimal içindedir). İtibar sahibi özel şahıslar da böyle bir düğün hatibinden kibar bir lüks olarak faydalanırlardı. Ferra'da bu gibi vesileler ortaya çıktıkça Guarino¹⁸ 'ya baş vurulur ve ondan, öğrencilerinden

¹⁶ Fabroni, Cosmus, Adnot. 52.

¹⁷ Murat. XXIII, Col. 171. Jac. Volateranus'un tabutu başında söylediği hitabe.

¹⁸ Anecdota lit. I, p. 299, Lod. Podocatoro'nun cenazesi başında Fedra'nın hitabesi. Bu gibi hallerde Guarino, Fedra'yı görevlendirirdi.

birini göndermesi rica olunurdu. Kilise, nikâh ve ölüm olaylarında sadece dinî törenin yapılmasını sağlardı.

Akademik nutuklar, bir profesörün işe başlaması veya yeni bir kursun açılması¹⁹ münasebetiyle bizzat profesörler tarafından söylenir ve bunların güzel ve belîğ olmalarına son derece itina gösterildi. Alelâde üniversite takrirleri de çok kere belâgatli nutuklar karakterini taşırdı²⁰.

Avukatlar, her defasında dinleyicilerinin seviyesini göz önünde tutarlar ve buna göre hitabelerinde ölçü kullanırlardı. Bu nutuklar duruma göre tamamiyle felsefî ve klâsik ilkçağ fikirleriyle süslenirdi.

Savaşta önce veya sonra asker önünde İtalyanca olarak yapılan hitabeler tamamiyle ayrı bir tarz teşkil eder. Urbino Dukası Federigo bu hususta klâsik denebilecek bir mükemmelliğe ulaşmıştı²¹. Savaşa hazır olan birliklerine, birer birer dolaşarak, gurur ve heyecan telkin ederdi. XV. yüzyılın harp tarihi yazarlarındaki hitabelerin bâzıları, meselâ Porcellius'un eserinde (S. 142) görüldüğü gibi, kısmen hayal mahsulü olabilir; fakat bunlar kısmen gerçekten söylenmiş olan sözlere dayanmaktadır. Esas itibariyle Machiavelli'nin gayretiyle 1506 da vücuda

¹⁹ Elimizde bu gibi başlangıç derslerinin pek çok örnekteki vardır: Sabellicus, Beroaldus maior, Codrus Urceus ve ilaah.. gibi eserlerde bunlar mevcuttur.

²⁰ Pomponazzo'nun konferansının parlak şöhreti hakkında bak: Paul Jov. Elogia.

²¹ Vespas. Fior., p. 103. Karş. p. 598: burada Gianozzo Manetti'nin, onun karargâhına nasıl gittiği tasvir olunmaktadır.

getirilen Floransa milis askerine²² hitaben önceleri teftiş sıralarında ve sonradan özel yıldönümü törenlerinde söylenen nutuklar, yine başka bir tarz teşkil eder. Bunlar, genel olarak dinleyenlerin yurtseverlik duygularına hitap eder ve her karargâhın kilisesinde toplanmış olan asker önünde göğüsünde zırh, elinde bir kılıç bulunan bir vatandaş tarafından söylenirdi.

Ve nihayet XV. yüzyılda vaazlar, bazan nutuklardan ayırt edilemez bir hale gelmiştir. Bunun sebebi, rahiplerin klâsik ilkçağ kültürü içine girmiş ve bu alanda bir değer ifade etmek arzusunu beslemekte bulunmalarıdır. Hattâ henüz hayatta iken aziz sayılan ve halk tarafından tapınılan sokak vâızı Bernardino da Siena bile, yalnız İtalyanca vaaz etmeye mecbur bulunduğu halde, meşhur Guarino'nun belâgat derslerini küçümsememeyi kendine bir vazife saymıştı. Gerçekten de o vakitler, hususiyle büyük perhiz zamanlarında kürsüye çıkan vâızlardan her zamandan daha fazla derecede yüksek bir seviye istenmektedir. Bazı yerlerde, derin felsefî hitabeleri anlayabilen, hattâ, öyle görünüyor ki, kültürleri icabı böylesini istiyen dinleyici kitlesine rastlanıyordu²³. Bununla beraber biz, burada sadece fırsat düştükçe çıkan ve Lâtince konuşan seçkin vâızlardan bahsedebiliriz.

²² Archiv. stor. XV, p. 113, 121, Camestrini tarafından yazılan giriş; p. 342 vd., askere yapılan bu çeşit hitabelerden ikisi: Alamanni tarafından söylenmiş olan birincisi bilhassa güzel ve o ana (1528) lâyıktır.

²³ Bu hususta bak: Feustinus Terdoceus, De triumpho stultitiae adlı satir'inde, lib. II.

ceğiz. Yukarıda da söylediğimiz gibi ruhban sınıfından olmıyan bilgin kimseler, bâzan rahiplerin elinden fırsatları kapıyorlardı. Azizlere mahsus belli günlerde söylenecek nutuklar, cenaze ve düğün söylevleri, piskoposların ve ilâh... gibi yüksek payelilerin işe başlamaları münasebetiyle yapılan törenlerde söylenecek hitabeler, hattâ dost bir ruhaninin ilk dinî tören nutku ve tarikat bayramlarındaki hitabeler, dünyevilere bırakılırdı²⁴. Fakat XV. asırda, hangi vesile ile tören yapılırsa yapılsın, hiç olmazsa papanın sarayında yalnız rahipler vaazederlerdi. Papa IV. Sixtus devrinde Giacomo da Volterra bütün vâzları muntazam olarak saymakta ve sanat kurallarına göre tenkid etmektedir²⁵. Papa II. Julius zamanında tören hatibi olarak şöhret kazanan Fedra İnghirami, hiç olmazsa ruhban sınıfına mensup ve Lateran Kilisesinde başrahip olarak görevli bulunuyordu. Rahipler arasında ondan başka da Lâtinceyi zarif bir şekilde konuşabilen yeter sayıda insanlar bulunmakta id. XVI. asırda, ileride sözünü edeceğimiz başka şeylerde olduğu gibi bu alanda da ruhban sınıfına mensup bulunmıyan hu-

²⁴ Hayret edilecek bu her iki hâl de Sabellicus'da görülmektedir (Opera, fol. 61-82. De origine et auctu religionis, Verona'da "Yalın-Ayaklılar Tarikatı" kilisesinin vaaz kürsüsünden söylenmiştir; ve De sacerdoti laudibus, Venedik'te söylenmiştir. Kraş. sayfa 318, not 15.

²⁵ Jac. Volaterani Diar. rom: Murat. XXIII passim — Col. 173 de Papa IV. Sixtus'un tesadüfen hazır bulunmadığı bir sırada sarayad söylemiş çok dikkate şayan bir vaaz görülmeğidir: papas Paolo Toscanella papaya, ailesine ve kardinallerine ateş püskürüyordu; Sixtus bunu öğrendi ve gülümsemi.

manistlerin aşırı imtiyazları kaybolmuşa benzemektedir.

Simdi, genel hatları itibariyle bütün bu söylevlerin tarz ve konu bakımından mahiyetleri acaba nedir? İtalyanlarda söz söyleyebilmek kabiliyeti doğuştandır ve bu, bütün ortaçağ boyunca da eksik olmasa gerektir. Öteden beri belâgat, yedi serbest sanattan biridir. Fakat klâsik ilkçağ metodunun uyandırılması bahis konusu olunca, bu, Filippo Villani²⁶ nin ifadesine göre, 1348 tarihinde henüz genç iken vebadan ölen Bruno Casini adında bir Floransa'nının eseridir. Floransa'lılara meclislerde ve açık toplantılarda serbestçe ve maharetle ortaya çıkabilmek kabiliyetini kazandırmak gibi sırf pratik amaçlarla Bruno Casini, icat, söyleyiş, jest ve tavırları hep bir arada eskilerin ölçüsü ile mütalâa ediyordu. Başka yerlerde de yine çok erken zamanlarda tamamiyle pratik ihtiyaçlar için hitabet tâlimleri yaptırıldığını okumaktayız. Zarif bir Lâtince ile her defasında duruma en yakışıklı bir tarzda irticalen söz söyleyebilmekten daha üstün birşey yoktu. Cicero'nun nutukları ve nazari yazıları ile Quintilian ve imparatorluk meddahları üzerinde yapılan araştırmaların günden güne ilerlemesi, yeni ders kitaplarının ortaya çıkması²⁷, filoloji alanındaki

²⁶ Fil. Villani, Vite, p 33.

²⁷ Georg. Trapezunt. Rhetorica, ilk mükemmel öğretim sistemidir. — Aen. Sylvius: Artis rhetoricae praecepta: Opera p. 992, kasdî olarak yalnız cümle teşkilini ve kelimelerin cümleye nasıl yerleştirileceğini ele almaktadır; üstelik de, bu husustaki ustalığı için tipik bir eserdir. Başka birçok nazariyatçıların da adlarını vermektedir.

ilerlemelerden genel olarak faydalanılması ve, fikirlerini zenginleştirmeye insanı adetâ zorlayan klâsik ilkçağ kültür mahsülleri, bütün bunlar bir araya gelerek yeni söz söyleme sanatının karakterini tamamlıyordu.

Bu karakter şahsa göre çok değişiktir. Bâzı söylevler, hususile konu dışına çıkılmadan verilenler, gerçek anlamda belâgat örnekleri teşkil etmektedirler. Papa II. Pius'un bize intikal eden nutukları, genel olarak bu mahiyettedir. Giannozzo Manetti²⁸ nin hitabetteki sihirli tesir kudreti, kendisinin bütün tarih boyunca eşine az rastlanır bir hatip mertebesine eriştiğini göstermektedir. Manetti'nin Papa V. Nicolaus, Venedik Docu ve Meclisi önünde yaptığı konuşmalar, hatıraları uzun zaman zihinlerde yaşayan olaylardı. Buna mukabil birçok hatipler de, fırsattan faydalanarak kibar dinleyicilere birtakım yaltaklanmalar yanında, klâsik ilkçağ'dan aktardıkları bir sürü boş lâkirdilarla nutuklarını dolduruyorlardı. İki, hattâ üç saat müddetle bu çeşit nutukları dinlemeye nasıl katlanılabildiğini anlıyabilmek, o devirde klâsik ilkçağ kültürüne beslenen derin ilgiyi, bir de basımın henüz yayılmamış bulunduğu o sıralarda bu konular üzerinde okunacak eserlerin pek az oluşunu göz önüne getirmekle ancak kabil olur. Hâlâ bu çeşit nutukların, Petrarca'nın bazı mektuplarında (S. 278) işaret etmiş olduğumuz mahiyette bir değeri vardı. Fakat bazı kimseler bu hususta fazla ileri gidiyorlardı. Filelfo'nun söylediği nutukların çoğunda

²⁸ Onun "Vita"sı (Hayatı) (Murat. XX), baştan başa hitabetinin yapmış olduğu tesirlerle doludur. — Karş. Vesp. Fior. 592 vd.

klâsik eserler ve kutsal kitaplardan alınma parçalar karmakarışık ve hiç de güzel olmıyan bir şekilde üst üste yığılmış durumdadır. Bu arada övülmesi gereken büyüklerin şahsiyetleri her hangi bir şemaya, meselâ kardinalın faziletleri şemasına göre methedilmektedir. Filelfo ve daha başka bazı hatiplerde o devir tarihinin değerli sayılabilecek unsurları, ancak büyük güçlkle keşfolunabilmektedir. Meselâ Piacenza'lı bir profesör ve edibin 1467 de Duka Galeazzo Maria'yı karşılama vesilesiyle hazırladığı nutuk, C. Julius Caesar ile başlıyor, ilkçağdan aktarma birçok sözlerle bizzat hatibin allegorik bir eserinden alınma parçalar birbirine karışıyor ve hükümdara hayli cür'etli öğütlerle sona eriyor²⁹. Bereket versin ki vakit çok ilerlemişti ve karanlık bastığından hatip methiyesini yazılı olarak takdim etmekle yetinmek zorunda kalmıştı. Filelfo da bir nişanlanma vesilesile söylediği nutka şu sözlerle başlıyor: o meşşâî Aristo ilah.. Bazı hatipler, ne kendilerinin ve ne de dinliyecilerinin beklemedikleri bir şekilde Publius Cornelius Scipio veya buna benzer klâsik çağın tanınmış bilginlerinin adlarıyla nutuklarına başlıyorlar. XV. yüzyıl sonlarında birdenbire zevk değişiyor. Bunda esas itibariyle Floransa'lıların tesiri olmuştur. Artık başkalarının sözlerini tekrarlamakta çok temkinli bir ölçü tutulduğu görülmektedir. Çünkü bu arada müracaat kitapları çoğalmıştır. Ve bunlardan herhangi biri açılıp da bakılsa, o zamana kadar hükümdarları ve halkı hayran bırakmış olan sözlerin yazılı bulunduğu görülmektedir.

²⁹ Annales Placentini, Murat. XX, Col. 918.

Nutukların çoğu çalışma masası başında hazırlanmış olduğundan yazılmış metinler doğrudan doğruya bunların yayılmasına ve yayınlanmasına hizmet ediyordu. Buna karşılık irticâlen söyliyene büyük hatiplerin sözleri stenografi ile zaptolunurdu³⁰. Bundan başka elimizde bulunan nutukların hepsi, sırf gerçekten söylenmek için hazırlanmış değillerdi. Meselâ Beroaldus'un Ludovico Moro hakkındaki methiyesi sâdece yazılı olarak gönderilmiş olan bir eserdir³¹. Hattâ, tıpkı hayalî adreslerle dünyanın dört bucağına gönderilmek üzere temrin, formüller veya belli bir maksat için kaleme alınmış yazılar olarak tertip olunmuş mektuplar gibi, farazî vesileler³² için hazırlanmış ve büyük memur, hükümdar, piskopos vesaire gibi şahsiyetlerin selâmlanmasına yarıyacak formüller olarak kullanılan nutuklar da mevcuttu.

X. Leo'nun ölümü (1521) ve Roma'nın yağma ve tahrip edilmesi (1527) olayları, başka sanatlar için olduğu gibi söz söyleme sanatı için de inhibitat

³⁰ Meselâ Savonarola, karış. Perrens, Vie de Savonarola I, p. 163. Bununla beraber stenografçılar, onu ve meselâ vecd içinde söze başlayan başka vaizleri tâkib edemiyorlardı.

³¹ Hem de bu, aynı çeşit eserlerin en güzellerinden biri değildir. Bunun en dikkate değer tarafı, sonundaki şu sözdür: *Esto tibi ipsi archetypon et exemplar, te ipsum imitare etc.* (Sen kendine örnek ve model ol, kendini taklid et ilaah..)

³² Bu çeşit mektuplar gibi nutuklar da hazırlayanlardan biri, Alberto di Ripalta idi, karış. onun tarafından kaleme alınmış olan "Annales Placentini": Murat. XX. Col-914 vd.; burada bilgiç, kendi edebi hayatını tasvir ederken bize birçok şeyler öğretmektedir.

devrinin başlangıcı sayılmaktadır. *Giovio*³³, Ebedî Şehrin perişanlığından kaçır kaçmaz, tek taraflı olmakla beraber çok kere gerçeğin ifadesi olarak bu inhitatın sebeplerini yazıyor:

“*Plautus* ve *Terece*’nin bir zamanlar kibar Roma’lılar için Lâtince ifade eksersizleri okulu yerinde olan sahne oyunları, yerlerini İtalyan komedisine bıraktılar. Zarif hatipler, artık eskisi gibi mükâfat ve takdir görmemektedirler. Bu sebeptir ki, meselâ yüksek kilise avukatları sâdece nutuklarının giriş kısmını hazırlamakla yetinmekte, diğer kısımlarını karmakarışık şekilde o anda akıllarına gelen bir takım lâflarla doldurmaktadırlar. Fırsat düştükçe söylenen nutuklar ve vaazlar da aynı şekilde düşük bir seviyeye inmiştir.

Bir kardinalın veya yüksek bir cismanî şahsiyetin ölümü münasebetiyle cenazesi başında söz söyleyecek bir adama ihtiyaç hasıl olunca, vasiyetname hükümlerini yerine getirmekle yükümlü kimseler, yüz altın ücret vermektan kaçınarak şehrin en iyi hatibini tutmazlar; daha az bir para ile önlerine gelen ve, en ağır muaheze ile de olsa, sadece kendisinden bahsedilmesini istiyen birini bularak cenaze nutkunu buna söyletirler. Deniliyor ki hitabet kürsüsünde matem elbisesi giydirilmiş bir maymun dursa ve ağlar

³³ *Pauli Povii Dialogus de viris litteris illustribus: Tiraboschi, Tom VII, Parte IV. — Bununla beraber aynı adam 10 yıl sonra “Elogia literaria”sının sonunda şu fikri ileri sürüyor: filolojide liderlik Almanya’ya geçtikten sonra, sinceræ constantis eloquentiæ munitam arcem etc... (halis ve sağlam belâgatın müstahkem kalesini) “tenemus adhuc” (henüz elimizde tutuyoruz)*

gibi kısık sesle başlayarak yavaş yavaş bağırmaya başlasa bile, ölü, bütün bunlardan hiç birşey duymaz. Papaların büyük dinî törenlerinde yapılan vaazlar da artık kazanç getirmemektedir. Çeşitli tarikatlara mensup râhipler bu işi yeniden ellerine geçirmişlerdir ve tıpkı son derecede câhil dinleyicilere hitap ediyorlarmış gibi konuşmaktadırlar. Daha birkaç yıl önce bir âyin sırasında papanın huzurunda yapılan böyle bir vaaz, kolayca, piskoposluğa giden yolu açabilirdi.”

Humanistlerin mektup ve hitabet sanatlarını gözden geçirdikten sonra yine onların vücuda getirmiş oldukları başka eserlere geçiyoruz ki bunlar da klâsik ilkçağ eserlerinin dar veya geniş ölçüde reproductionudur.

Çok kere diyalog şeklinde³⁴ kaleme alınan treteler bunlara dahildir. Diyalog şeklinde olanlar doğrudan doğruya Cicero'dan alınmışlardır. Bu edebî nev'e bir dereceye kadar hakkını vermek, bir can sıkıntısı kaynağı sayarak daha baştan red etmemek için iki noktanın gözönünde tutulması icabeder. Ortaçağ tesirlerinden kurtulan asır, ahlâkî ve felsefî mahiyetteki birçok promlemlerde kendisiyle klâsik ilkçağ arasında aracılık yapacak özel bir unsura muh

³⁴ Collenuccio ve bilhassa Tontano tarafından Lucian taklid edilmek suretiyle meydana getirilen yeni yarı hicivli diyalog, tabii olarak özel bir nevi teşkil eder. Erasmus ile Hutten, bunlardan ilham almışlardır. — Plutarchus'un ahlâk üzerindeki yazıları, tretelerin asıl kendileri için örnek vazifesi görmüş olabilirler.

taçtı; işte bu aracılık rolünü, trete ve diyalog yazarları üzerlerine almışlardır. Onların yazılarında bugün bize alelâde kabilinden imiş gibi görünen birçok şeyler, kendileri ve çağdaşları için büyük güçlüklerle elde edilebilen yepyeni bilgiler, taptaze görüşlerdi ve bu meseleler üzerinde klâsik ilçağdan beri hiç kimse birşey söylemiş değildi. Bundan başka dilin kendisi de, ister Lâtince ister İtalyanca olsun, bu edebî tarzda kulağa daha hoş gelir; burada cümleler, tarihî hikâyede veya hitabe ve mektuplarda olduğundan daha büyük bir serbestlikle kıvrak ve çeşitli şekillere girmek imkânına sahip bulunduğundan, daha zevkle dinlenir. Gerçekten de İtalyan edebiyatında bu çeşit yazılar tâ bugüne kadar nesir örnekleri olarak yerlerini muhafaza etmişlerdir. Bu yazılardan bir kısmının daha önce sözünü ettik; bir kısmından da muhtevalarının önemi dolayısıyla ileride bahsedeceğiz. Burada sadece edebî bir nevi olarak aynı çeşit yazılar üzerinde biraz durmak icabetmektedir. Petrarca'nın mektup ve tretelerinin yazılmış olduğu zamandan başlayarak XV. asır sonlarına kadar, tıpkı hatiplerde olduğu gibi bunların da çoğunda klâsik ilkçağ eserlerinden bol bol aktarmalar ağır hasmaktır. Sonraları bütün olarak bu nevi, hususiyle İtalyanca yazılarda berraklaşmakta, Bembo'nun "*Asolani*" si ve Luigi Cornaro'nun "*Vita Sobria*" sı ile klâsik bir kemâle erişmektedir. Burada da esas âmil, bu arada klâsik çağ malzemesinin ansiklopedilerde — hattâ basılmış olarak — bir araya toplanmış bulunması ve trete yazarlarına artık engel teşkil etmemesi keyfiyeti olmuştur.

Humanizmanın tarih yazıcılığı üzerine de el koy-

ması kaçınılmaz bir zaruret haline gelmişti. Humanistler tarafından yazılmış olan tarihler eski Kroniklerle, hususiyle Villani'ninki gibi güzel, renkli ve canlı eserlerle şöyle sathî bir şekilde bile mukayese edilecek olursa, böyle bir değişiklik vukubulduğuna teessüf etmek icabedecektir. Humanistlerin bu alanda kaleme almış oldukları bütün yazılar, o eserlerin yanında ne kadar soluk, ne kadar basma kalıp görünmektedir. Hattâ meselâ Floransa tarihi yazıcılığında onu hemen takibeden en meşhur ardaları Lionardo Aretino ve Poggio da aynı seviyeyi aşmamaktadırlar. Facius, Sabellicus, Folietta, Senarega, Platina (Mantua tarihinde), Bembo (Venedik anallerinde) ve hattâ bizzat Giovio (*Historiae* sinde) gibi humanist tarih yazarlarının Livius ve Caesar'inkine benzer parlak klâsik sözleri arasında en öz ferdî ve mahallî rengin, gerçeğe karşı ilginin kaybolduğunu görmek, okuyucuyu sürekli bir azap içinde bırakmaktadır. Bu çeşit yazıcıların piri sayılan Livius'un, en az lâayık olan yerlerine en fazla değer verilmiş olduğunu görünce itimadımız büsbütün azalmaktadır. Gerçekten de bunlar, Livius'un "kuru ve kansız menkulatı zerafete ve berekete tahvil edilmiş ne" hayran kalmışlardır³⁵. Hattâ aynı yerde biz, çok şüpheli bir itirafa da rastlıyoruz. Buna göre tarih yazıcılığında, şiirin yerini tutacak bir üslup kullanmak ve böyle bir üslup vasıtasıyla okuyucuyu heyecana getirmek, tahrik etmek ve sarsmak zarureti vardır. En sonunda şöyle bir soru karşısında kalıyoruz:

³⁵ Benedictus: Caroli VIII. hist.: Eccard. Script. II. Col. 1577.

humanist tarih yazıcıları, bazen³⁶ açıktan açığa itiraft ettikleri gibi, modern şeyleri küçümsemektedirler; o halde acaba bu duygu, aynı modern şeylerin tarihi yazılırken ister istemez uğursuz bir tesir yapmış değil midir? İhtiyârı dışında olarak okuyucu, eski tarza sadık kalmış iddiasız Lâtince ve İtalyanca yazan analistlere, meselâ Bologna ve Ferrara vekayinâmelerine daha fazla bir ilgi ve güven gösteriyor; İtalyanca yazan asıl Kronistler arasında Marin Sano, Corio, Infessura gibi en iyilerine daha büyük bir şükran duygusu beslenmektedir. Bu kronistlerden sonra da, XVI. asrın başlaması ile birlikte, ana dille yazan büyük İtalyan tarihçilerinden bir sıra parlak simalar yetişmişlerdir.

Hiç şüphe yok ki çağdaş tarih, Lâtinceye zorlanmaktansa o gün yaşıyan dilde çok daha güzel yazılabiliyordu. Acaba çoktan geçmiş gitmiş olayların anlatılması, yani tarihî araştırmalar için de İtalyanca daha mı uygun olurdu? Bu soruya, o zaman için başka başka cevaplar vermek câizdir. O vakitler Lâtince, tahsil görmüş kimseler için sadece milletler arası anlamda — meselâ İngilizler'le Fransızlar ve İtalyanlar arasında — değil, aynı zamanda eyaletler arası anlamda "*Lingua franca*" idi; yani Lombardyalı'ların, Venedikliler'in ve Napolililer'in yazdıkları tarzda İ-

---

³⁶ Petrus Crinitus bu küçümsemeden şikâyetçidir: *De honesta disciplina*, L. XVIII, cap. 9. Bu hususta humanistler, ilkçağın sonlarına doğru yetişmiş olan yazarlara benzemektedirler. Bunlar da kendi zamanları hakkında yazmaktan kaçınmışlardı. — Karş. Burckhardt, *Die Zeit Constantin des Grossen*, sayfa 285 vd.

talyanca, çoktan beri Toscana lehçesine uydurulmuş olmasına ve çok zayıf bir şiyve farkı bulunmasına rağmen, Floransalı'lar tarafından tanınmış değildi. Okuyucuları hemen yerinde sağlanabilen mahallî çağdaş tarih için İtalyancaya katlanılabılırdi; fakat geniş bir okuyucu kitlesi aranmaya muhtaç olan eski zamanların tarihi için iş öyle kolay değildi. Burada halkın mahallî menfaatları, bilginlerin kendi menfaatları uğruna feda edilmek zorunda idi. Meselâ Forli'li Blondus, büyük âlimâne eserlerini Langobard diyeti ile yazmış olsaydı acaba ne dereceye kadar tesir yapabiliirdi? Sadece Floransalıların küçümsemeleri bile bu eserlerin muhakkak surette unutulmalarına kâfi gelebiliirdi. Halbuki bunlar, Lâtince yazılmış olmaları sayesinde bütün batı dünyasının bilgin çevreleri üzerinde son derece derin etkiler yapmışlardır. Floransalıların kendileri de XV. asırda Lâtince yazarlardı. Bunun sebebi, yalnız humanist zihniyetle düşünmeleri değil, aynı zamanda yazılarını kolayca yaymak imkânını göz önünde bulundurmalarıdır.

Nihayet, Lâtince olarak yazılmış olmakla beraber en mükemmel İtalyanca derecesinde değerli olan çağdaş tarihler de vardır. Livius taklit edilmek suretiyle yapılan mütemadiyen anlatma tarzına — ki bu bazı yazarlar için âdeta bir azap cenderesi olmuştur — son verilir verilmez, bunlar hayret edilecek surette değişmiş görünmektedirler. Büyük tarih eserlerini sırf mecbur olduğumuz için ve bize lâzım olduğu kadar okuduğumuz aynı Platina, aynı Giovio, birdenbire biyografi üslubunun üstatları olarak kendilerini göstermektedirler. Tristan Caracciolo'dan Fa-

cius'un biyografi eserlerinden, Sabellico'nun Venedik topografyasından ve ilah..dan evvelce bahsetmiştik ve ileride sırası düştükçe başkalarının da sözünü edeceğiz.

Eski zamanlar üzerinde Lâtince olarak kaleme alınan eserlerin konuları, tabii olarak birinci derecede klâsik ilkçağdan alınıyordu. Fakat aynı humanistlerin; ortaçağ genel tarihine ait bazı önemli eserler de meydana getirmiş olduklarını hayretle görmekteyiz. Bu çeşit önemli eserlerden ilki Matteo Palmieri'nin kroniğidir; bu, Prospes Aquitanus'un bittiği yerden başlar. Sonra tesadüfî olarak Forli'li Blondus'un "Decades"leri açılırsa, tıpkı Gibbon'da olduğu gibi, burada da hayretle görülür ki "Roma İmparatorluğunun batmasından itibaren (*ab inclinatione Romanorum imperii*) bir dünya tarihi yazılmıştır. Her asır yazarlarının bıraktıkları tarihî kaynak mahiyetindeki eserleri esaslı olarak incelemek suretiyle meydana getirilen bu eserin ilk 300 sayfası İmparator II. Friderich'in ölümüne kadar ortaçağ tarihinin ilk devrine aittir. Bu, kuzey memleketlerinde henüz papa ve imparator kroniklerinin ve "Fasciculus temporum"un en çok rağbette bulunduğu bir sırada vâki oluyordu. Blondus'un hangi eserlerden ayrı ayrı faydalandığını ve bunları bir arada olarak nerede bulunduğunu tenkitli bir şekilde açıklamak bizim burada meşgul olacağımız iş değildir. Fakat yeniçağ tarih yazıcılığında böyle bir etüt yapılmak suretiyle ona bir şeref bahşedilmek gerekir. Sadece bu bir tek kitap bile, bize: "ancak ilkçağın incelenmesi sayesinde ki ortaçağın etüd edilmesi mümkün kılınmıştır;

ilkçağın etüdü, insan kafasını ilk defa olarak objektif bir surette tarihle ilgilenmeye alıştırmıştır” demeğe hak kazandırır. Gerçi buna bir nokta daha ilâve etmek gerekiyor: o zamanki İtalya için ortaçağ artık geride kalmış bulunuyordu ve İtalyalının kafası, ortaçağın dışına çıkmış olması dolayısıyla, şimdi bu devri değerlendirecek bir durumda idi. Bununla beraber ortaçağ hakkında adaletle, hattâ insafla bir hüküm vermiş olduğu hemen söylenemez. Sanatlarda, yaratılmış olan eserlere karşı keskin bir peşin hükümü yerleşmiştir; humanistler de, yeni bir devrin başlangıcını, kendilerinin ortaya çıkmaları ile tarihlendirmektedirler. Boccaccio³⁷ şöyle diyor: “tıpkı eskilere yaptığı gibi İtalyanların da göğüslerine sonsuz lütuf ve inayetiyle yeniden ruh soktuğunu göreliden beridiki Tanrının İtalyan adına acıdığını ümit etmeğe ve buna inanmağa başlıyorum; bu ruh sayesinde ki İtalyanlar, şöhreti, çapulculuk ve zorbalıktan daha başka yollardan elde etmeğe, yani insanı ebedileştiren şiir vasıtasıyla kazanmağa çalışmaktadırlar”. Fakat bu tek taraflı görüş ve doğru olmıyan zihniyet, yüksek kabiliyet sahibi olanları ilmî araştırmalar yapmaktan alıkoymuyordu; halbuki aynı sıralarda Avrupa'nın diğer memleketlerinde bu çeşit araştırmalar asla bahis konusu değildi. İlmî araştırmalar sayesinde ortaçağ hakkında tarihiî bir tenkit teşekkül ediyordu; çün-

³⁷ Pizinga'ya mektupta,: Opere Volgari, vol. XVI. — Raph. Volaterranus'da, L. XXI, entellektüel dünya, XIV. asırla birlikte başlamaktadır. Aynı yazarın ilk kitaplarında birçok memleketlerin tarihleri hakkında o zaman için çok mükemmel olan gayet esaslı görüşler vardır.

kü birinci derecede humanistlerin bütün malzemeyi rasyonel bir şekilde işlemeleri usulü, bu tarihî malzeme de kendini değerlendirmek zorunda idi. XV. yüzyılda bu tarihî tenkit, ayrı ayrı şehirlerin tarihlerine o derece nüfuz etmiştir ki Floransa, Venedik, Milâno ve ilaah...nın menşeleri hakkında sonradan uydurulmuş saçmasapan efsaneler ortadan kalkmıştır. Buna mukabil kuzey memleketlerindeki kronikler, daha uzun zaman, şiir bakımından çoğu değersiz olan ve XIII. asırdan beri uydurulmuş hayal mahsulü bir takım safsatalar içinde bocalamış durmuştur.

Mahallî tarihin şöhret ile yakın ilgisine, yukarıda, Floransa vesilesiyle (S. 104) temas etmiştik. Venedik de bu hususta geri kalamazdı. Nasıl ki bir Venedik elçisi, Floransa'nın büyük bir hitabet zaferinden³⁸ sonra acele olarak memleketine yazıp aynı çapta bir hatip istemek lüzûmunu duymuştu, tıpkı bunun gibi Venediklilerin, Lionardo Aretino ve Poggio'nun eserleri ile kıyaslanabilecek bir tarihe ihtiyaçları vardı. İşte bu şartlar altında XV. asırda Sabellico'nun *Decades* ve XVI. yüzyılda Pietro Bembo'nun *Historia rerum venetarum* adlı kitapları vücuda gelmiştir. Her ikisi de cumhuriyet hükümetinin açık emri ile ve ikincisi birincisinin devamı olarak yazılmıştır.

XVI. asır başında yetişen Floransa'lı büyük tarih yazıcıları (S. 113 vd.), Lâtinceci Giovio ile Bebo'dan büsbütün başka insanlardı. Bunlar İtalyanca

³⁸ Giannozzo Manetti'nin, Papa V. Nicolaus ve bütün papalık erkânı ile uzak illerden gelmiş olan kalabalık yabancılar önünde kazandığı zafer; karş. Vespas. Fior., p. 592 ve Vita Jan. Man.

yazarlardı. Bunun sebebi, sadece o zamanki Cicero taklitçilerinin son derece ince zerafetleri ile artık rekabet edecek durumda olmamaları değildi; aynı zamanda, Machiavelli gibi, zâtî müşahedeleri³⁹ ile kazanmış buldukları canlı görüşleri ancak yaşıyan dille ifade edebilmeleri idi; Guicciardini, Varchi ve daha birçok başkaları gibi tarihçiler de, olayların akışı hakkındaki görüşlerinin mümkün olduğu kadar geniş ve derin tesir yapmaları emelini beslemektedirler. Meselâ Francesco Vettori gibi yalnız belli sayıda dostlar için yazsalar dahi, içlerinde duydukları bir ihtiyaçla insanlar ve olaylar hakkında tanıklıkta bulunmak zorundadırlar ve bu olaylara karışmalarının sebeplerini izah etmek, kendilerini haklı çıkarmak mecburiyetini duymaktadırlar.

Burada onlar, dilde ve üsluptaki bütün özelliklerine rağmen, tamamiyle klâsik ilkçağ kültürünün nüfuzuna kapılmış görünmektedirler; onları bu kültürün tesirinde olmaksızın düşünmek bile mümkün değildir. Onlar artık humanist değillerdir; yalnız humanizma okulundan geçmişler ve klâsik çağ tarih yazıcılığındaki ruhu, Livius'un taklitçileri olan Lâtincecilerin çoğundan daha fazla derecede benimsemişlerdir: tıpkı eskiler gibi onlar da, vatandaşlar için yazan vatandaşlardır.

Öteki özel bilimlerde humanizmanın yaptığı etkilerden bahsedecek değiliz. Bu bilimlerden her birinin ayrı bir tarihi vardır ve bu tarih içinde çağdaş İtalyan ilim adamları, esas itibariyle kendileri

---

³⁹ Macchiavelli'de, geçmiş olaylar da denebilir.

tarafından yeniden keşfolunan klâsik çağ bilgileri⁴⁰ sayesinde, büyük bir ayrı bölüm teşkil ederler. Bahis konusu olan ilim için her defasında bu bölüm ile, bazan tamamiyle kesin ve bazan da azçok derecede olarak, modern çağ başlamıştır. Felsefe için de, özel tarihî eserlere müracaat olunmasını tavsiye etmek zorundayız. Eski filozofların İtalyan kültürü üzerindeki tesirleri, bazan gayet muazzam, bazan da tâli derecede kalmış bir durumda görünür. Birinci hal için hususiyle Aristoteles'i ele alalım. Gerçekten bu filozofun, esas itibariyle, çok erkenden yayılan *Ethika*⁴¹ ve *Politika* adlı eserlerinde geçen kavramlar, bütün İtalyan aydınlarının müşterek malı olmuş, umumiyetle mücerret düşünme metoduna Aristoteles hükmetmiştir⁴². Buna mukabil eski filozofların, hattâ bizat Floransa'lı Eflatun hayranlarının, zihinler üzerindeki dogmatik tesirleri gayet hafif olmuştur. Böyle bir tesir gibi görünen şey, umumi olarak yeni kültürün bir neticesinden, özbeöz İtalyan dehasının gelişmesi sonucundan ibarettir. Din bahsına sıra gelince, bu mesele hakkında daha bazı şeyler söyleyeceğiz. Fakat çoğu hallerde, genel kültür ile değil, sadece mün-

⁴⁰ Gerçekten o zamanlar, bütün sanat ve ilimler yalnız Homeros'un ihtiva ettiği, onun bir ansiklopedi olduğu söylenmekte idi. Karş. Codri Urcei opera. Sermo XIII, son kısımları. Şüphesiz aynı görüşe, daha ilkçağda rastlanmaktadır.

⁴¹ Papa II. Paul devrinde bir kardinal, aşçısına bile Aristo'nun *Ethika*'sını öğretmekte idi. Karş. Gasp. Veron.. Vita Pauli II.: Muratori III, II, Col. 1034.

⁴² Genel olarak Aristo'yu etüt etmek için hususiyle Hermolaus Barbarus'un bir söylevi çok faydalıdır.

ferit şahısların veya bilgin çevrelerin ifadeleri ile karşılaşmaktayız; burada dahi klâsik öğretilerin gerçekten benimsenmiş olmak hâli ile sadece moda ya uyararak benimsenmiş gibi görünmek hâli arasında bir ayırma yapmak zarureti vardır. Çünkü birçokları için klâsik çağ kültürü, hattâ bu alanda çok bilgin olanlar için de, sırf bir modadan ibarettir.

Bununla beraber, bugün bize gösteriş gibi görünen bütün şeylerin o devir için de gerçekten gösteriş olması icabetmez. Meselâ çocuklara küçük ad olarak Yunan ve Romalı şahıs isimlerinin verilmesi, herhalde zamanımızda, hususiyle kız çocukları için çok revaçta olduğu gibi, romanlardan alma isimlerin takılmasından çok daha güzel, çok daha saygıya lâyık bir şeydir. Klâsik dünyaya hayranlık, azizlere duyulandan daha büyük olduğu anda, gayet tabiidir ki bir zâdegân ailesi, oğullarını Agamemnon, Achill ve Tydeus diye çağıracaktır⁴³; ressam da oğluna, Apelles ve kızına Minerva ilaah.⁴⁴ gibi adlar takacaktır. Hiç değilse, baştan atılmak istenen aile adları yerine klâsik çağda kullanılmış kulağa hoş gelen aile isimlerinin alınması, her halde müdafaa edilebilir bir harekettir. Bütün hemşerileri vasıflandıran ve fakat henüz bir

⁴³ Bursellis, Ann. Bonon.: Murat, XXIII, Col. 898.

⁴⁴ Vasari XI, p. 189, 257, Vite di Sodoma e di Garofalo. — Anlaşılması kolay sebeplerle o zaman Roma'da en bayağı kadınlar, Giulia, Lucrazia, Cassandra, Porzia, Virginia, Pentesilea ve ilaah.. gibi en ahenkli klâsik adlar almışlardır. Aretino'da bu kadınlar, bu adlarla geçmektedirler. Yahudiler de belki o vakitler, Amilcare, Annibale, Asdrubale gibi en büyük Roma düşmanlarının adlarını almışlardır.

soyadı halini almamış bulunan yer isimleri, aynı zamanda bir aziz ismi olarak insan için bir sıkıntı teşkil ettiği hallerde, tercihan atılıyordu. Böylece Filippo da S. Gemignano, bunu bırakarak Callimachus adını alıyordu. Ailesi tarafından red ve tahkir edilip bir bilgin olarak gurbet ellerde tâlihini arıyan ve sivrilen insan, bir Sanseverino olsa bile, iftiharla ad değiştirerek Julius Pomponius Laetus olabiliyordu. Lâtince konuşan ve yazan, yalnız tasrif edilmeye elverişli olmakla kalmayarak aynı zamanda nesir ve nazımda kullanılması kolay olan adlara ihtiyac duyan bir nesil çocuklarının adlarını doğrudan doğruya Lâtince veya Yunancaya tercüme edişleri, (sonra bu Almanya'da hemen hemen istisnasız uyulan bir âdet olmuştur) çok görülmemelidir. Asıl yakışsız olan ve çok kere gülünç düşen şey, gerek bir soy adının ve gerekse bir küçük adın, klâsik bir ahenk ve yeni bir anlam verecek hâle gelinceye kadar, yarım yamalak değiştirilerek garip bir kalıba sokulması idi. Böylece Giovanni'den Jovianus veya Janus, Pietro'dan Pierius veya Petreius, Antonio'dan Aonius vesaire; sonra yine Sannazaro'dan Synecrus, Luca Grasso'dan Lucius Crassus ve ilâah.. yapılıyordu. Bu gibi işler hakkında son derece alaylı sözler sarfetmiş olan⁴⁵ Ariosto, kendi eserlerinde tas-

⁴⁵ Quasi che'l nome i buon giudicî inganni,

Ee che quel meglîo t'abbia a far poeta,

Che non farà lo studio di molt' anni!

(Sanki uzun yıllar çalışmayan şair

daha büyük başarı göstermiş gibi) — Bahtın, kendisine şüphesiz ahenkli bir isim bahş etmiş olduğu Ariosto,

VII. Satir'in 64 üncü beyitinde böyle alay etmektedir.

vir etmiş olduğu erkek ve kadın kahramanların adlarının yeni doğan çocuklara konduğuna bizzat şahit olmuştur⁴⁶.

Aynı devrin Lâtince kullanan yazarlarında cemiyet hayatına ait birçok usüllerin, memurluk adlarının, resmî hizmetlerin, teşrifat ve ilâah..nın Lâtinceleştirildiğini görüyoruz; bu hususta hüküm verirken de pek öyle sert davranmamalıyız. Gerçi bu, sade ve akıncı bir Lâtince ile yetinildiği müddetçe-ki aşağı yukarı Petrarca'dan Aeneas Sylvius'a kadar gelen yazarlarda durum böyledir - o kadar göze çarpacak bir tarzda değildi; fakat tam mânasiyle saf, hususiyle Cicero üslubunda bir Lâtinceye genişilmesi istenince, kaçınılmaz bir zaruret haline girdi. Şimdi artık modern şeyler, sun'î olarak adları değiştirilmediği takdirde, üslubun bütününe uygun düşmüyordu. Bilgiçler, her şehir meclisine *Patres conscripti*, her rahibe manastırına *Virgines Vestales*, her azize *Divus* veya *Deus* unvanlarını vermekten büyük bir haz duyuyorlardı. Buna karşılık, Paolo Giovo gibi ince zevk sahibi kimseler ise, büyük bir ihtimalle yalnız kaçınmak imkânını bulamadıkları hallerde bunu yapıyorlardı. Böyle hareket etmeye mecbur kaldığı zamanlarda da tabii kalmasını bildiği ve fazla izam etmediği için, Giovio'nun güzel cümleleri içinde kardinallara *Senatores*, bunların dekanına *Princeps Senatus*, aforoza *Dirae*⁴⁷, karnavala

⁴⁶ Veya Bojardo'nın kahramanlarına göre, ki bunlar kısmen kendisinin de kahramanlarıdır.

⁴⁷ 1512 de Fransız askerlerine böyle deniliyor: *omnibus diris ad inferros devocati* (hep aforozlanarak cehenneme çağrıldılar). Daha ciddi düşünen ve yabancı asker birlikle-

Lupercalia ve ilâah.. demesi bizi fazla rahatsız etmektedir. Bu üslup özelliklerine bakarak bütün bu düşünce tarzı hakkında acele bir hüküm vermekten ne derecede kaçınılması gerektiği, bilhassa bu yazar da açık bir surette görülmektedir.

Doğrudan doğruya Lâtince üslubun tarihçesini burada tâkip edecek değiliz. Tam ikiyüz yıl müddetle humanistler, sanki Lâtince, yazı dili olmaya lâyük biricik lisan imiş ve böyle kalması mecburiyeti varmış gibi davranmışlardır. Poggio⁴⁶, Dante'nin büyük şiirini İtalyanca yazdığına teessüf etmektedir. Hakikatte ise Dante, bilindiği gibi bunu Lâtince olarak denemiş ve *Inferno*'nun başını Hexameter'lerle yazmıştı. İtalyan şiirinin bütün mukadderatı, Dante'nin bu yolda devam etmemesine bağlı kalıyordu. Fakat Petrarca bile *Sonette* ve *Canzone*'lerinden çok Lâtince şiirlerine güven besliyordu; hattâ bizzat Ariosto'nun Lâtince şiir yazmasını arzu edenler bile vardı. Edebiyat işlerinde bundan daha sıkı bir baskı hiçbir zaman görülmemiştir⁴⁹. Ancak şiir, esas itibariyle bu baskıdan sıyrılmıştır. Şimdi, herhalde fazla büyük bir iyim-

---

rine karşı Macrobius'dan bir aforoz formülü söyleyen başrahip Tizio'yu aşağıda yeniden anacağız.

⁴⁸ De infelicitate principum: Poggii Opera, fol. 152: Cuis (Dantis) exstat poema praeclarum, neque, si literis latinis constaret, ulla ex parte poetis superioribus (eskilere) postponendum, Boccaccio, Vita di Dante, p. 74 e göre daha o zaman birçok kimseler "ve bunlar arasında akıllılar" Dante'nin ne sebeple Lâtince yazmadığı sorusunu ortaya atıyorlardı.

⁴⁹ Bu husustaki taassubu öğrenmek isteyen baksın: Lil. Greg. Gyraldus de poetis nostri temporis (zamanımız şairleri hakkında).

serliğe kapılmaksızın diyebiliriz ki: İtalyan şiirinin iki çeşit ifade vasıtasına malik bulunuşu hayırlı olmuştur; çünkü her ikisinde de çok mükemmel ve orijinal şeyler yaratmıştır, öyle ki biz her ikisinde de neden bazan İtalyanca'nın bazan da Lâtincenin seçilmiş olduğunu anlayabiliyoruz. Belki nesir için de durum aynıdır. İtalyan kültürünün dünyadaki mevkii ve şöhreti, belli konuların Lâtince olarak - içeride ve dışarıda - işlenmesine bağlı idi⁵⁰. Diğer taraftan İtalyan nesrini en mükemmel surette yazanlar, Lâtince yazmamak için nefislerinde büyük bir iç mücadele yapmak zorunda kalan kimseler olmuştur.

XIV. asırdan beri Cicero, umumiyeyle nesirin en saf kaynağı olarak kabul edilmiş bulunuyordu. Bunun sebebi, hiç bir zaman Cicero'nun kelimelerine, cümle yapısına ve edebî kompozisyon tarzına duyulan hayranlık yalnız değildi; bunlardan başka, o mektup tarzı üstadının sevimliliği, o hatibin parlaklığı ve o felsefî müellifin açık ifadesi ile üslubu da, İtalyan düşünüş ve duyuşuna tam mânasiyle cevap veriyordu. Bir insan ve devlet adamı olarak Cicero'nun⁵¹ zaafını daha Petrarca açıkça görmüş bulunuyordu. Fakat klâsik ilkçağın bu parlak simasına beslediği saygı o

⁵⁰ Şüphesiz alelâde üslûp ekzersizleri de vardır; meselâ büyük Beraldus'un "Orationes" indeki Boccaccio'dan Lâtinceye tercüme edilen iki hikâyesi, hattâ Petrarca'nın bir "Canzone"si gibi.

⁵¹ Karş. Petrarca'nın yukarı-dünyadan "Fehametli gölgelere" mektupları.: Opera, p. 704 vd. Bundan başka de rep. optime administranda başlıklı yazıda p. 372: "sic esse doleo. sed sic est" (böyle olduğundan acı duyuyorum, ne çare ki böyledir)

kadar büyüktü ki bundan dolayı sevinç duymaktan onu alıkoyuyordu. Petrarca'dan beri evvelâ mektup tarzı hemen hemen baştan başa Cicero'nun örneğine göre gelişmişti ve hikâye müstesna olmak üzere diğer edebî neviler de yine aynı tesir altında yürümüştü. Bununla beraber, kaynaklarla belgelendirilemeyen her terimi reddeden gerçek Ciceronizma, ancak XV. asır sonlarına doğru, Lorenzo Valla'nın gramer üzerindeki yazıları bütün İtalyada tesirlerini gösterdikten ve Roma edebiyatı tarihçilerinin ifadeleri süzgeçten geçirilip mukayeseler yapıldıktan sonra⁵² başlamıştır. Ancak şimdi eskilerin nesrinde üslup ayrılıkları inceden inceye araştırılmaktadır ve teselli verici bir güvenle daima şu sonuca varılmaktadır ki tek başına Cicero veya, bütün edebî neviler kapsanmak istese, "o ölümsüz, nerdeyse semavî Cicero devri" mutlak örnektir⁵³. Şimdi Pietro Bembo, Pierio Valeriano vesaire gibi kimseler, bütün kuvvetleriyle bu amaca ulaşmak için çalışmaktadırlar. Uzun zaman bu temayüle karşı ayak diremiş ve en eski yazırları örnek almak suretiyle kendilerine arkaik bir üslup sağlamış olanlar⁵⁴ da en sonunda mukavemet edemiyor ve Cicero'nun önünde diz çöküyorlardı. Şimdi Longolius, Bembo'nun tesiriyle beş yıl boyunca Cicero'dan

⁵² Roma'da saf dilcilik taassubunun eğlenceli bir tablosunu Jovian. Pontanus, "Antonius"unda vermektedir.

⁵³ Hadriani (Cornetani) Card. Bak Chrysogoni de sermone latino liber. Başlıca giriş bölümünde. — O, Cicero ve çağdaşlarında Lâtinceciliğin tâ kendisini görmektedir.

⁵⁴ Paul. Jov. Elogia, Bapt. Pius'dan bahs etmesi vesilesiyle.

başka bir şey okumamaya karar veriyordu. Hatta aynı Longolius, Cicero'nun eserlerinde geçmiyen kelimeleri kullanmamaya yemin bile ediyordu. İşte bu gibi ruh hâletleri nihayet bilginler arasında büyük bir tartışmanın patlak vermesine sebep olmuştur ki bu mücadelede bir tarafın başında Erasmus, öteki tarafın da büyük Scaliger bulunmuşlardır.

Gerçekte Cicero bayranlarının hepsi de, onu dilin biricik kaynağı olarak sayacak derecede tek taraflı değillerdi. Daha XV. asırda Poliziano ie Ermolao Barbaro, şuurlu olarak kendilerine mahsus özel bir Lâtince üslup yaratmak cesaretini göstermişlerdir⁵⁵. Tabii olarak onlar, bunda "taşacak derecede zengin" bir bilginliğe dayanıyorlardı. Bize bunu haber veren Paolo Giovio da aynı amaca doğru yürümüştür. Bu adam, bir takım modern fikirleri ve hususiyle estetik düşünceleri ilk defa olarak ve büyük bir cehd sarfederek Lâtince ifade etmiştir. Daima isabetli olmakla beraber bunlar bâzan dikkate değer bir kudret ve zerafettendirler. Kendi devrinde yaşayan büyük ressam ve heykeltıraşların karakterlerini Lâtince tasvir ederken⁵⁶ ortaya attığı çok derin görüşler yanın-

⁵⁵ Paul. Jov. Elogia, Naugerius münasebetiyle. Ona göre ülküleri şu idi: *aliquid in stylo proprium, quod peculiarem ex certa nota mentis effigiem referret, ex naturae genio effixisse* (Üslûbunda zihniyetin belli bir tarafını özel surette aks ettirecek kendinden bir unsur katmak). — Daha Poliziano, acele olduğu zamanlarda mektuplarını Lâtince yazmakta güçlük çekiyordu, karşı. Ræph. Volat. comment. urban. L. XXI.

⁵⁶ Paul. Jov. Dialogus de viris literis illustribus; Tiraboschi, ed. Venez. 1796, Tom. VII, parte IV. Bilindiği gibi

da büyük hatalara da düşmekten kendini kurtaramamıştır. Şöhretini “*ut lingua latina nostro pontificatu dicatur facta auctior*”.⁵⁷ (Lâtin dili bizim papalığımız zamanında daha yükselmiştir denmesi) ne bağliyan Papa X. Leo da Lâtincenin kullanılması hususunda liberal bir temayül göstermiştir. Esasen onun zevk ve safa düşkünlüğü yanında bunun başka türlü olmasına da imkân yoktu. Dinlediği ve okuduğu şeylerin gerçekten Lâtince, canlı ve zarif bir üslupta olması onun için kâfi geliyordu. Nihayet Cicero, mükâleme için örnek vermiş değildi ve bu alanda onun yanında başka tanrılara da tapınmak mecburiyet oluyordu. Roma’da ve taşrada oldukça sık sık temsil olunan Plautus’un ve Terenz’in komedyaları mükâleme ihtiyacını karşılıyordu. Bu komedyalar, oyuna iştirak edenlere Lâtince konuşmak için eşsiz bir eksersiz teşkil ediyordu. Daha Papa II. Paul⁵⁸ zamanında bilgin Theanum kardinalı (ki büyük bir ihtimalle Pistoja’lı Niccolo Fortiguerra’dır), çok yıpratılmış ve isim indeksleri aşırılmış Plautus nüshaları ile meşgul olmaya cesaret ettiğinden ve aynı müellife dil bakımından büyük bir önem verdiği-

---

Giovio, bir zamanlar, sonradan Vasari’nin vücuda getirdiği büyük işi üzerine almak niyetinde idi. O, diyalog’da Lâtince’nin çok geçmeden hâkimiyeti büsbütün kayb edeceğini hissetmekte ve bundan şikâyette bulunmaktadır.

⁵⁷ 1517 de Franc. de Rosi’ye yazılan “Breve”de (papa yazısı); Sadoletto tarafından kaleme alınmıştır.; Roscoe, Leo X., ed. Bossi IV, p. 172.

⁵⁸ Gasp. Veronens, Vita Pauli. II.: Murat. III, II, Col. 103 1. Bunlardan başka Seneca’nın piyesleri ve Yunanca dramların Lâtinceye tercümeleri temsil ediliyordu.

den dolayı övülmektedir. İhtimal ki bu eserlerin sahnede oynanması teşebbüsü ilk defa ondan gelmiştir. Sonra Pomponius Laetus işi üzerine almış ve yüksek rütbeli kilise adamlarının evlerinde Plautus'un sahneye konulmasında rejisörlük etmiştir⁵⁹. Aşağı yukarı 1520 den itibaren bundan vazgeçilmesini, Giovio, yukarıda gördüğümüz gibi (S. 251), belâgatın gerilemesi sebepleri arasında sayıyordu.

Nihayet burada edebiyattaki Ciceronizma'nın sanatta bir paralelini zikretmemiz yerinde olur. Bu, mimarların Vitruvianizma'sıdır. Bütün Renaissance için yürürlükte kalan bir kanun burada bir defa daha teyit edilmektedir: Kültürde hareket, daima sanatta hareketin önünden gider. Burada, zaman farkı, Corneto Kardinalı Hadrian (1505?) ile mutlak Vitruvianist'ler arasını hesaplırsak, aşağı yukarı yirmi yıl kadardır.

Nihayet yeni Lâtinçe ile meydana getirdikleri şiirdir ki, humanistlerin en büyük gururunu teşkil etmektedir. Burada, humanizmanın karakterini belirtmeye yardım ettiği ölçüde bu şiirin üzerinde durmak zarureti vardır.

Bu tarz şiirin halk efkârı tarafından ne kadar tutulduğunu, kesin zaferi kazanmaya ne kadar yaklaştığını yukarıda izah etmiştik (S. 340). Peşin olarak şuna tamamiyle emin olmak lâzımgelir ki, o zamanki

⁵⁹ Ferrara'da Plautus'un, çoğu kere Collenuccio, Guarino v.s. tarafından kaleme alınmış İtalyancaları oynanırdı. Isabella Gonzaga bunları çok sıkıcı buluyordu. — Pomp. Laetus hakkında karşı. Sabellici opera, Epist. L., XI, fol. 56 ve sonrası.

dünyanın en kabiliyetli ve en ileri derecede gelişmiş bir milleti, sırf çılgınlık yüzünden ve önemli bir iş yapmak kastı olmaksızın, şiirde İtalyanca gibi bir dilden vazgeçmiş olamaz. Çok kuvvetli bir âmilin İtalyanları böyle bir yola götürmüş olması lâzımgelir.

İşte bu âmil, klâsik ilkçağ kültürüne duyulan hayranlık idi. Her gerçek ve samimi hayranlık gibi bu hayranlık da zaruri olarak taklitçiliği doğuruyordu. Başka zamanlarda ve başka milletlerde de aynı amaca doğru yapılmış münferit teşebbüslere sık sık rastlanmaktadır. Fakat yeni - Lâtince şiirin devamı ve gelişebilmesi için gerekli olan şu iki ana şart yalnız İtalyada mevcut bulunuyordu: Milletin tahsil görmüş zümrelerinde genel bir ilgi; bizzat şairlerde klâsik çağ İtalyan yaratıcılık kudretinin kısmî olarak yeniden uyanması - ki bu, çok eski bir musikinin nesilden nesile hârika nevinden devam edegelen nağmesinden başka bir şey değildir. Bu şartlar altında vücuda getirilen eserler arasında en seçkin olanlar, artık birer taklitten ibaret değil, fakat bağımsız olarak yaratılmış orijinal mahsullerdir. Sanatta iktibas edilmiş şekillere tahammül edemiyenler; klâsik kültürü ya bizzat takdir etmeyenler veya, tam tersi olarak, bu kültürü yaklaşılamıyacak derecede sihirli ve taklidi imkânsız sayanlar; ve nihayet birçok hecelerin uzunluk veya kısalık derecesini yeniden keşfetmek veya bulup çıkarmak zorunda kalmış şairlerde görülen çarpıklıkları affetmek istemiyen kimseler, bu nevi edebiyatı bir tarafa bıraksınlar. Onların en güzel eserleri her hangi bir keskin tenkit karşısında sarsılmadan değerini muhafaza edebilmek için değil, fakat şairin ve

binlerce çağdaşının hoşuna gitmek için vücuda getirilmişlerdir⁶⁰.

En az başarı, konuları klâsik çağ hikâyeleri ve efsanelerinden alınma epik şiir alanında kazanılabilmisti. Bilindiği gibi canlı bir epik şiir için gerekli olan ana şartların, değil yalnız şimdi örnek olarak kullanılan Roma'lılarda, hattâ, Homeros biryana bırakılacak olursa, Yunanlılarda bile mevcut bulunmadığı kabul edilmektedir. O halde Renaissance devri Lâtincecilerinde de bu şartlar aranamaz. Bununla beraber Petrarca'nın "*Africa*"sı, genel olarak modern zamanların herhangi bir epik eseri derecesinde heyecan uyandırmış, aynı nispette büyük bir okuyucu ve dinleyici kitlesi bulmuş olsa gerektir. Şiirin menşei ve güttüğü amaç, önemle gözönünde tutulmuştur. XIV. asır insanları, tamamiyle isabetli bir duygu ile, ikinci Pön harbi devrini Roma satvetinin zirvesi olarak görmüşlerdir; işte Petrarca bu devri yazmak ihtiyacını duyuyordu. Eger o vakitler Silius İtalicus keşfedilmiş olsaydı, belki de Petrarca, başka bir konu seçerdi. Fakat bu eser tanınmadığına göre Scipio Africanus'un yüceltilmesi, XIV. asır zihniyeti için âdetâ bir ihtiyaçtı. Nitekim Zanobi di Strada adında başka bir şâir de aynı konuyu ele almıştı ve sırf Petrarca'ya beslediği saygı yüzünden epeyce ilerletmiş bulunduğuşu bu eserini tamamlamaktan vazgeçiyordu⁶¹. *Africa*'nın vücuda getirilmesini haklı gösterecek herhangi

⁶⁰ Aşağıdaki bahis için bak: *Deliciae poetarum italar.*; Paul. Jovius, *Elogia*; — Lil. Greg. Gyraldus, *de poetis nostri temporis*; — Roscoe, Leone X., ed. Bossi'nin ekleri.

⁶¹ Filippo Villani, *Vite*, p. 5.

bir sebep göstermek lâzımgelirse bunu, yazıldığı zaman ve daha sonraları herkesin Scipio ile, sanki hâlâ yaşıyormuş gibi ilgilenmiş olmasında, onun İskender, Pompeios ve Caesar'dan daha büyük bir insan sayılmasında arayacağız⁶². Modern epik eserlerden kaç tanesi, *Africa* kadar kendi devrinde popüler, esasında tarihî olmakla beraber yine de zihinlerde esâtirî tesir yaratan bir konuyu işlemiş olmakla öğünebilir? Şüphesiz ki bu eseri şimdî zevkle okuyabilmemiz mümkün olamaz. Tarihî konuları ele alıp işliyen bu çeşitten başka eserler hakkında bilgi edinmek için okuyucularımıza edebiyat tarihlerini tavsiye edeceğiz.

Yunan ve Roma mitolojisi üzerinde işlemek, buradaki şiir gediklerini doldurmak yolunda yapılan çalışmalar daha zengin ve verimli olmuştur. İtalyan şiiri bu alanda da erkenden davranmış, Boccaccio'nun eserleri içinde en iyisi olarak sayılan *Teseide*'si ile işe başlamıştır. Papa V. Martin zamanında Maffeo Vegio, "*Aeneide*"ye ilâve olarak Lâtince bir on-üçüncü kitap kaleme almıştır. Bundan başka, hususiy-le Claudian tarzında ve daha az önemli olmak üzere meselâ *Meleagris*, *Hesperis* ve ilaah.. gibi bir takım denemeler görmekteyiz. Fakat en ziyade dikkate şayan olan, yeni ibdâ edilmiş esatirî menkıbelerdir.

⁶² Franc. Aleardi oratio in laudem Franc. Sfortiae.: Murat. XXV, Col. 384. — Scipio ile Caesar'dan hangisinin daha büyük olduğu tartışmasında Guarino Caesar'ın, Poggio ise (Opera, epp. fol. 125, 135 ve sonrası) Scipio'nun lehinde idi. — Attavante'nin minyatürlerinde Scipio ile Hannibal için bak: Vasari IV, 41, Vita di Fiesole. — İkisinin adları, Piccino ve Sforza için kullanılmıştır, sayfa 113.

Bunlar, İtalya'nın en şâirâne bölgelerini, tanrılar, periler, cinler, melekler ve aynı zamanda çobanlardan teşekkül eden otokton bir ahâli ile iskân etmektedirler. Burada epik tarz ile pastoral tarzı birbirinden ayırmak esasen imkânsızdır.

Bazan hikâye ve bazan dialog şeklinde yazılan pastoral şiirlerde çoban hayatı, Petrarca'dan beri artık hemen hemen tamamiyle⁶³ basma kalıp, gelişmiş güzel hayal ve duygular için bir zarf olarak işlenmiştir ki ilerde başka bir vesile ile bu mesele üzerinde duracağız. Şimdi sadece yeni esâtirî menkıbeleri bahis konusu edeceğiz. Eski Tanrıların Renaissance insanı için iki türlü mâna ifade ettiği keyfiyeti, herhangi bir yerden çok daha açık olarak burada kendini göstermektedir. Bir yandan bunlar şiirde mücerret kavramların yerini tutmakta, alegorik figürleri fuzûli kılmaktadırlar; aynı zamanda da şiirde serbest ve bağımsız birer unsur, mücerret güzellikten birer parçadırlar ve bu sıfatla her şiire katılmaya ve daima yeni yeni terkiplere elverişlidirler. Bunun ilk örneğini vermek cüretini Boccaccio göstermiş, her ikisini de İtalyanca yazdığı *Ninfaie d'Ameto* ve *Ninfaie fiesolano* adlı eserlerinde Floransa çevresinde yaşadığı mevhum tanrılar ve çobanlar alemini tasvir etmiştir. Ancak bu alanda yaratılan şaheser Pietro Bembo'nun⁶⁴ *Sarca'sı* olacaktı; burada *Sarca*

⁶³ Köy hayatının realist bir şekilde işlenmiş hâlde ortaya çıktığı parlak istisnalardan, aynı şekilde aşağıda bahsedeceğiz.

⁶⁴ Mai, *Scipilegium romanum*, vol. VIII de basılmıştır (aşağı yukarı 500 kadar Hexametre). Piero Valeri-

adlı nehir Tanrısının *Garda* isimli periye nasıl tâlip olduğu; Monte Baldo'daki bir mağarada kutlanan parlak düğün töreni; *Tiresias*'ın kızı *Manto*'nun, küçük *Minicius*'un doğacağını, *Mantua*'nın kurulacağını ve *Minicius* ile Andes perisi *Maia*'nın birleşmelerinden doğacak olan *Virgilius*'un gelecek zamanlarda kazanacağı şöhreti haber veren kehânetleri terennüm olunmaktadır. Bu ihtişamlı humanizma rokokosu için Bembo o kadar güzel beyitler bulmuş ve sonuna *Virgilius*'a o kadar zarif bir hitabe eklenmiştir ki her şair onu imrense yeridir. Genel olarak bu gibi eserlere, sadece bir inşaat sayılarak, fazla önem verilmemektedir. Ancak bu bir zevk meselesidir ki üzerinde herkes istediği gibi serbestçe fikir yürütebilir.

Başkaca, kutsal kitaplardan ve kiliseden konularını alan ve Hexameter kalıpları içine sokulan uzun epik şiirlerin de meydana getirilmiş olduğunu görmekteyiz. Bunların yazarları, her zaman kilise hiyerarşısı içinde yükselmek ve papanın gözüne girmek kastiyle hareket etmiş değillerdir. En iyilerinde ve hattâ *Parthenice'nin* yazarı olan Battista Mantuano gibi en kabiliyetsizlerinde bile, âlimâne Lâtince şiirleri ile dine hizmet etmek gibi samimi ve dürüst bir isteğin mevcut bulunduğunu kabul edebiliriz. Şüphesiz ki bu istekleri, yarı paganlık şeklindeki katolik anlayışlarına çok uygun düşüyordu. Geraldus bu çeşit şairlerden birçok isimler sıralamaktadır. İçlerinde *Chris-*

---

ano bu esatirî menkıbeyi şiir halinde yazmağa devam etmiştir; *Deliciae poet. ital.* da "Carpio"su — Verona'daki Murari sarayında Brusasorci'nin freskoları, Sarca'nın sahnelerini tasvir etmektedir.

tiade adlı eseri ile *Vida* ve *De Partu Virginis* unvanlı üç şarkısı ile Sannazaro, ön safta yer almaktadırlar. Sannazaro, paganlık ve hıristiyanlık elemanlarını hiç çekinmeden iç içe soktuğu beyitlerindeki sürekli ve kuvvetli akıcılık ile, tasvirlerindeki plâstik kudrete, işçiliğindeki pürüzsüz mükemmellekle son derece derin bir intibâ yaratmaktadır. Bir mukayeseden korkmaksızın Virgilius'un dördüncü çoban türküsünden bazı beyitleri kendi çoban türküsü içine sokuşturmak cesaretini de göstermiştir. Öteki dünyaya ait konuları işlerken bazan ancak Dante'de görülebilen cesaret örnekleri vermektedir. Meselâ Kırıl Davud'u öteki dünyada kilise babalarının ruhlarının temizlenmesine mahsus yerde (*Limbus patrum*) ayağa kaldırarak şarkı söyletmesi ve kehanette bulundurması, yahut da Tanrı tahtında oturup bütün iptidâi varlıkların resimleriyle pırıl pırıl yanan mantosu içine bürünmüş olduğu halde semâvî ruhlara hitap ettirmesi gibi sahneler bu kabildendir. Bazı defalar hiç tereddüt göstermeden eski mitolojiyi kendi konusu içine işlemekte ve bunu yaparken de aslında barok görünmemekte, yani bütünün ahengini bozacak bir duruma düşmemektedir; çünkü şair, paganlık devrinin tanrılarını sadece yardımcı figürler olarak kullanmakta ve hiçbirisine baş rolü vermemektedir. O zamanın sanat kudret ve kabiliyetini bütün kaplamı ile öğrenmek isteyen bir kimse, böyle bir eseri mütalâa etmekten uzak kalamaz. Şiirde hıristiyanlık ve paganlık unsurlarının birbirine karıştırılması, plâstik sanatlardakinden çok daha fazla derecede aksaklıklar meydana getirmeye elverişli olduğu gözönünde tutu-

lacak olursa, Sannazaro'nun gördüğü iş, bir kat daha büyük görünür. Plâstik sanatlarda göz, şekil ve renk güzelliği ile tatmin edilebilir; esasen da plâstik sanatlar, şiirde olduğundan çok daha az derecede konunun önemine bağlıdırlar. Çünkü muhayyile kuvveti, plâstik sanatlarda daha çok şekil üzerinde, şiirde ise daha çok maddenin kendisi üzerinde işler. İyi ahlâklı Battista Mantuano, *Bayramlar Takvimi*⁶⁵ adlı eserinde başka bir çıkar yol aramıştır: Tanrı ve yarı Tanrılara kutsal tarihe hizmet ettirecek yerde bunları, tıpkı kilise babalarının yaptıkları gibi, kutsal tarihe karşı faal bir muhalefete geçirmektedir. Melek Cebriâil, Nasira'da Meryem'i selâmlarken Mercur, Karmel dağından uçarak meleğin arkasından gelmiş bulunmakta ve kapıda gizlice onları dinlemektedir; sonra, işittiklerini, toplu bir halde bulunan tanrılara bildirmekte ve böylece onları ümitsizce kararlar vermeğe tahrik etmektedir. Diğer yazılarında⁶⁶ da şüphesiz bazan Thetis, Ceres Aeolus ve daha başka pagan Tanrıları, Bakirenin ve saltanatının önünde kendi istekleri ile eğilerek bîat etmek zorunda kalmaktadırlar.

Sannazaro'nun şöhreti, kendisini taklit edenlerin çokluğu, o zaman ileri gelenlerinin ona besledikleri derin saygı — bütün bunlar, yaşadığı çağ için onun ne kadar lüzumlu ve değerli bir şahsiyet olduğunu gösteren delillerdir. Bir şairin aynı zamanda hem hıristiyan, hem de tamamiyle klâsik olabileceğini ispat etmekle o, Reformation'un başlaması sıralarında

⁶⁵ De sacris diebus.

⁶⁶ Meselâ onun sekizinci Ekloge'sinde.

kilise için çok önemli olan bir problemi çözmüştür. Gerek Papa Leo ve gerekse Papa Clemens, bu büyük başarısı için ona açıktan açığa teşekkürlerini bildirmişlerdir.

Ve nihayet şimdi, Hexameter veya Distichon şekillerinde çağdaş tarihler de yazılmakta idi. Bazan daha çok hikâye üslubuuda, bazan da daha ziyade methiye tarzında olan bu nevi tarihler, mütad olarak bir hükümdarı veya bir hükümdar âilesini yüceltmek için kaleme alınırdı. *Sphorcias*, *Borseis*, *Borgias*, *Triultias* ve ilaah.. gibi eserler bu suretle vücuda gelmişlerdir. Şüphesiz ki bunlarla istenen sonuç elde edilmiş değildir. Çünkü, eğer herhangi bir kimse meşhur ve ölümsüz kalmış ise muhakkak ki bu, hatta en kudretli şairlerin kalemlerinden çıkmış olsalar bile, herkesin bükülmez bir isteksizlikle karşıladığı bu tarz şiirler sâyesinde olmuş değildir. Fakat, Meselâ Papa X. Leo'nun Palo'da avlanmasını tasvir eden güzel şiir⁶⁷ veya Kardinal Adriano da Corneto (S. 173) tarafından yaratılmış olan "*II. Julius'un seyahati*" gibi, meşhur insanların hayatlarından alınmış sahneleri canlandıran sade ve hiç bir maksat gütmeyen küçük eserler, büsbütün başka bir tesir yapmaktadırlar. Ercole Strozza'nın, şimdi adını andığımız Hadrian'ın ve daha başkalarının da avlanmalarını tasvir eden parlak eserleri vardır ve modern bir okuyucunun, bu eserlerde muhakkak ki sık sık rastlayacağı yaltaklan-

⁶⁷ Roscoe, Leone X, ed. Bossi VIII, 184; yine buna benzer üslûpta hoş bir şiir daha: XII, 130. — Angilberti'nin, Büyük Karl'ın sarayı hakkındaki şiiri, bu Renaissance'a ne kadar yakındır. Karş. Pertz, monum. II.

malardan ürkmesi veya alınması, ancak teessüfle karşılanır. Konuların ustaca işlenmiş olması ve bâzan hiç de az olmıyan tarihî değerleri, bu mütevazî şiirlere, çağımızın şu anda meşhur olan birçok şiirlerine nazaran daha uzun bir ömür sağlamaktadır.

Bütünü göz önünde tutulursa bu şiirler, içine karıştırılan hissî ve umumi unsurlarda gösterilmiş itidâl nisbetinde iyidirler. Meşhur üstatlar tarafından vücuda getirilmiş bâzı küçük epik şiirler vardır ki, bunlar, barok ve mitolojik unsurların yerli yersiz olarak içlerine sokulmuş olması yüzünden farkına varılmaksızın tasviri imkânsız derecede gülünç bir tesir uyanıdırmaktadırlar. Meselâ Ercole, Strozza'nın⁶⁸ Cesare Borgia (S. 163 vd.) için yazdığı mersiye bu çeşittendir. Burada bütün ümidini İspanyol soyundan Papa III. Calixtus ile VI. Alexandr'e bağlayan ve sonra Cesare'yi kendisine vaad olunmuş kurtarıcı olarak gören Roma'nın şikâyetlerini dinliyoruz. Cesare'nin tarihi, 1503 yılındaki felâkete kadar takib olunuyor. Sonra şair, o anda⁶⁹ tanrıların ne öğüt vermiş olduklarını sanat ve ilim perisinden soruyor ve Erato şöyle anlatıyor: Olympus üzerinde Pallas İspanyolların ve Venüs İtalyanların tarafını tutuyorlardı; her ikisi de Jüpiter'in dizlerine sarılmışlardı; bunun üzerine Jüpiter onları öptü, okşiyarak yatıştırdı ve kendilerine *Parcae* (dağ tanrıçaları) tarafından tâyin olunmuş alın yazısını değiştirmek elinde olmadığını izâh etti;

⁶⁸ Stozzii Poetae, p. 31 vd. Caesaris Borgiae ducis epicedium.

⁶⁹ Pontificem addiderat flammis lustralibus omneis Corporis ablutum labes Diis Jupiter ipsis etc..

fakat tanrıların vaatları, Este-Borgia hanedanından doğan bir çocuk⁷⁰ tarafından yerine getirilecektir dedi; her iki ailenin de mâcera dolu eski tarihlerini anlattuktan sonra, tıpkı vaktiyle bütün yalvarmalara rağmen Agamemnon'a veya Achilles'e yapamamış olduğu gibi, şimdi Cesare'ye de ebediliği bahşedemiyeceğini beyan etti. Nihayet Cesare'nin ölmeden önce savaşta birçok insan öldüreceği tesellisi ile sözüne son verdi. Sonra Mars Napoli'ye giderken savaş ve karışıklık çıkarıyor; fakat Pallas acele olarak Nepi'ye varıyor ve orada hasta Cesare'ye Papa VI. Alexandr kılığında görünüyor. Talihine katlanması ve kendi adının kazandığı şöhretle yetinmesi için bâzı ihtarlardan sonra papa şekline girmiş Tanrıçe "bir kuş gibi" kaybolup gidiyor.

Bunnula beraber klâsik çağ mitolojisinin az veya çok derecede karıştırılmış olduğu her şeyi reddedersek, bâzan büyük olabilecek bir zevkten lüzumsuz yere kendimizi mahrum etmiş oluruz. Bâzan sanat, aslında tamamiyle basma kalıp mahiyette olan bu unsuru, resim ve heykeltıraşlıkta olduğu derecede asilleştirmiştir. Bu nevi edebiyat heveslilerinde hattâ Parodi'nin başlangıçları (S. 177) bile görülmemektedir. Meselâ *Macaroneide* bulunan bir örneğidir ve Giovanni Bellini'nin komik "Tanrılar Bayramı" da, aynı ese-

⁷⁰ Bu, sonraki Ferrara hükümdarı II. Ercole'dir, doğ. 4 Nisan 1508, muhtemel olarak bu şiirin yazılmasından bir az önce veya biraz sonra. Şiirin sonlarına doğru: Nascere magne puer matri exspectate patrique (ey annenin ve babanın beklediği büyük çocuk, doğuyorsun); denilmektedir.

rin erken vücuda getirilmiş bir paralelini teşkil etmektedir.

Hexametre'ler kalıbında yazılmış olan şiirlerden bâzıları da sırf temrinlerden yahut da nesir hâlindeki tarihi yazıların nazma sokulmuş şekillerinden ibarettir ki okuyucular, buldukları takdirde, bu sonuncusunu tercih edeceklerdir. Bilindiği gibi sonunda her şey, her kavga ve her tören, terennüm edilmektedir. Reformation devrinin Alman humanistleri de aynı şeyi yapmışlardır⁷¹. Fakat bunu sâdece uyuşukluğun ve mısralar tertip etmekteki büyük kolaylığın bir sonucu olarak saymak da haksızlık yapmak demek olur. Hiç değilse İtalyanlarda asla şüphe götürmez surette zengin bir üslup duygusu yaşamaktadır ki bunu, aynı devrin mahsulü olan raporlar, tarih eserleri ve bizzat terzarima* şeklindeki pamfleler ispat etmektedir. Nasıl ki Niccolò da Uzzano, yeni bir anayasa tasarısını; Machiavelli, kendi yaşadığı devrin tarihini; bir üçüncü yazar, Savonarola'nın hayatını; bir dördüncüsü Piombino'nun Büyük Alfons⁷² tarafından muhasara edilmesini ve ilâah.. bu güç İtalyan şiir nevinde kaleme almışlar ve bu sayede daha tesrili olmak istemişler-

⁷¹ Krş. Schardius, Freher vesaire tarafından toplanan Scriptorum kolleksiyonları.

* Terze rima: Üç mısra'lı şiir şekli.

⁷² Uzzano, bak Arcniv. IV, I, 296. — Macchiavelli: i Decennali. — Fra Benedetto'nun Cedrus Libani unvanlı Savonarola'nın tarihi. — Assedio di Piombino,: Murat. XXV. — Buna paralel olarak *Teuerdank* (İmparator Maximilian'ın başından geçenleri tasvir eden alegorik bir şiirin başlığı) ve kuzey memleketlerinde o vakitler meydana getirilen diğer manzum eserleri gösterebiliriz.

dir; tıpkı bunlar gibi başka birçok müellifler de okuyucularını kendilerine bağlayabilmek için hexametre şeklini tercih etmek ihtiyacını duymuş olabilirler. Bu şekilde yazılmış şiirlerin ne kadar hoş görüldüğü ve aranıldığını, o devrin didaktik şiiri bize en iyi bir tarzda göstermektedir. Didaktik şiir XVI. yüzyılda hayret edilecek derecede bir ilerleme kaydetmiştir. Altın imâli, satranç oyunu, ipekböceği yetiştirme, astronomi, zührevi hastalıklar ve benzeri konular, Lâtince hexametreler şeklinde kaleme alınmaktadır. Ayrıca İtalyanca aynı neviden daha birçok uzun şiirler de vardır ki, bunların hiç sözünü etmiyelim. Bu çeşit şiirler, zamanımızda genel olarak okunmadan menfi bir hükümle reddolunmaktadır; bu öğretici şiirlerin ne dereceye kadar gerçekten okunmaya lâyık bulduklarını biz de söyleyecek durumda değiliz⁷³. Yalnız şu cihet muhakkaktır ki güzellik duygusunun zamanımıza nazaran kat kat üstün bulunduğu devirler, geç Yunan ile Roma dünyası ve Renaissance, sözü geçen şiir nevinden uzak kalamazlardı. Buna bir itiraz olmak üzere denebilir ki: bugün, güzellik duygusunun noksanlığı değil, fakat büyük ciddilik ve ilmî araştırmalarda çok gelişmiş metod, şiir şekillerinin kullanılmasını bertaraf eden âmillerdir; buna da bir diyeceğimiz yoktur.

Son yıllarda didaktik eserlerden bir tanesi, bazı

⁷³ L. Alamanni'nin eseri olup İtalyanca "versi sciolti" şeklinde yazılmış bulunan "Coltivazione" hakkında diyebiliriz ki şiir olarak zevk alınan bütün parçaları, doğrudan doğruya veya vasıtalı olarak klâsik devir şairlerinden iktibas edilmiştir.

yerlerde yeniden yayımlanmaktadır. Bu, Ferrara'lı gizli bir protestan olan Marcellus Palingenius tarafından kaleme alınmış "*Hayatın Burçları*" adlı eserdir. Yazar, Tanrı, fazilet ve ölümsüzlük gibi en yüce fikirlere bağlayarak, günlük hayat tezahürlerine ait birçok meseleleri münakaşa etmektedir; ve bu bakımdan da o, ahlâk tairinde yabana atılmıyacak bir otorite olarak görünmektedir. Bununla beraber şiiri, esas itibariyle Renaissance'in sınırları dışına çıkmakta ve aynı zamanda allegori, ciddî surette öğretmek amacına uygun olarak, mitolojinin yerine konulmaktadır.

Fakat, şair - filolog, en çok lirik şiir alanında, hususiyle mersiyede ve bir de hiciv nevinde klâsik çağ şiirine yaklaşılmaya muvaffak olmuştur.

Hafif şiir nevinde Catullus, İtalyanlar üzerinde gerçekten sihirli bir tesir yapmıştır. Birtakım zarif Lâtince mâniler, bazı küçük satirler ve dokunaklı mektuplar, sırf ondan yapılmış iktibaslardan ibaretti. "*Lesbia'nın Serçesi*" adlı şiirinden bir tek kelime alınmaksızın, fakat tamamıyla bu şiirdeki fikirler silsilesine bağlı kalınmak suretiyle, ölen köpeklere ve papağanlara ağıt tutulmaktadır. Yine aynı çeşitten bir takım kısa şiirler vardır ki bunların, XV. veya XVI. asırlara ait olduklarına dair maddî deliller mevcut bulunmasa, ne zaman yazıldıkları hususunda uzmanlar bile aldanabilirler.

Buna mukabil Saphik ve Alkaik vezinlerinde yazılmış olan *Ode* (kaside) ler arasında bir tane bile bulmak hemen hemen imkânsız gibidir ki bunların modern zamanlarda yazılmış olduğu belli olmasın.

Çoğu kere bu, klâsik çağda ancak Statius'a mahsus bulunan retorik güzelliğin ve lirik nevi için zaruri olan teksîfin noksan oluşları yüzünden belli olur. Ode'nin ayrı ayrı kısımları, iki veya üç kıt'ası bir araya getirilince bir klâsik çağ şiirinin parçaları gibi görünürler; fakat daha uzun parçaların aynı karakteri muhafaza edebildikleri çok nadirdir. Meselâ Andrea Navagero'nun Venüs'a yazdığı güzel bir *ode*'sinde olduğu gibi bu halin mevcut bulunduğu görülen şiirlerde de klâsik devir şaheserlerinin⁷⁴ şerh ve izahından başka birşey yapılmadığı kolayca sezilmektedir. Bazı *ode* şairleri, konu olarak azizleri almakta, niyaz ve tazarrûlarında Horatius ve Catullus'un benzeri *ode*'lerini ince bir zevkle taklit etmektedirler. Meselâ büyük melâike Cebraîl *Ode*'sinde Navagero ve hususiyle pağanlık duygularına tasarruf etmekte fazla ileri giden Sannazaro, böylelerindenidir. Şair herşeyden evvel adını taşıdığı azizi⁷⁵ kutlamaktadır. Bu azizin küçük kilisesi, şairin Posilippo kıyısında, "deniz dalgalarının kayalıklardaki akıntıyı yuttuğu ve bu kutsal yapının divarlarına çarptığı yerde" kurulmuş olan şâhâne manzaralı ufak villâsına ait bulunuyordu. Şair, her yıl yapılan St. Nazarius bayramından zevk duymakta idi; aynı günde küçük kiliseyi süsliyen yaprak ve çelenkleri, azize sunulmuş kurban bağışları olarak görüyordu. Federigo d'Aragon ile birlikte kaçak

⁷⁴ Burada Lucretius'un giriş'ine ve Horatius'un Ode IV, I ine göre.

⁷⁵ Yukarda daha ciddi bir vesile ile görmüş olduğumuz gibi (sayfa 80) bir hâmi azize niyaz ve tazarrûda bulunulması, esas itibariyle bir pağan âdetidir.

iken uzak diyarlarda, Loire nehri ağzındaki St. Nazaire' de, derin kalp acıları içinde patron azîzine isim gününde şimşir ve meşe yapraklarından örülmüş çelenkler sunuyordu. Eski yılları, bütün Posilippo gençlerinin çelenklerle süslenmiş kayıklar içinde bayrama geldikleri günleri hatırlıyor ve memleketine dönebilmek için dua ediyordu⁷⁶.

Hususiyle mersiye veya hexametre kalıplarında yazılmış olup konuları asıl mersiyeden hicviyeye kadar giden bir takım şiirler, klâsik çağ şiirlerine çok benzerler ve insanı aldatırlar. Humanistler, tıpkı Roma'lı mersiye şairlerinin metinlerini en büyük bir serbestlikle kullandıkları gibi, onları taklit etmekte de kendilerini en kudretli buluyorlardı. Navagero'nun geceye hitap eden mersiyesi, tıpkı bu devrin aynı nevi şiirlerinde olduğu gibi, klâsik çağ örneklerinin taklidinden hiç de kurtulmuş değildir. Fakat buna rağmen şiirde klâsik hava ve ahenk, son derece canlı bir şekilde kendini göstermektedir. Ashında Navagero⁷⁷, daima daha önce gerçekten şairâne bir konu bulmakla işe başlar; sonra bu konuyu esirce bir bağlılıkla değil, fakat tam ve ustaca bir serbestlikle antoloji

⁷⁶ Sit satis ventos tolerasse et imbres

Ac minas fatorum hominumque fraudes,

Da Pater tecto salientem avito

Cernere fumum!

Rüzgârlara, yağmurlara, kaderin tehditlerine, insanların desiselerine tahammül artık kâfi! Tanrım, nasib et de dedelerden kalma damdan yükselen dumanı görelim).

⁷⁷ Andr. Naugerii crationes duae carminaque aliquot, Venet. 1530, 4. — Az sayıda Carmina (şarkılar), kısmen veya tamam olarak Deliciae'de vardır.

üslubuna, Ovidius, Catullus ve Vergilius'un pastoral şiirleri tarzına sokar; mitolojiyi kullanmakta çok çekingен davranır ve ancak, meselâ *Ceres* vesâire gibi kır tanrılarına yaptığı duada olduğu gibi, kır hayatını canlandırmak için mitolojiden faydalanır. Elçilikle gittiği İspanya'dan dönerken memleketini selâmlıyan bir şiirinin, sadece başlangıcını yazabilmiştir. Eğer gerisi de başlangıç gibi gelseydi bu şiir, muhakkak fevkalâde bir bütün teşkil ederdi:

Salve cura Deûm, mundi felicior ora,
Formosae Veneris dulces salvete recessus;
Ut vos post tantos animi mentisque labores
Aspicio lustroque libens, ut munere vestro
Sollicitas toto depello e pectore curas!*

Mersiye veya Hexametre şekli, her çeşit yüksek duyguları içine alabilen bir kap oluyordu ve en asil yurtseverlik coşkusu (S. 107, II. Julius'a mersiye) kadar, hüküm süren şahısların en tumturaklı bir şekilde Tanrılaştırılması ve aynı zamanda Tibullus gibi bir şâirin melânkolisi de bunda ifadesini buluyordu⁷⁸. Papa VII. Clemens ile Farnese hanedanına yaltaklan-

* Selam sana, ey Tanrıların sevgilisi, dünyanın mesut toprağı,
Selâm size güzel Venüs'ün yaşadığı tatlı yerler;
Sizi ruhumun ve zihnimin bunca sıkıntılarından sonra
Ne kadar sevinçle görüyor ve seyr ediyorum, sizin sayenizde
Bütün gönlümden üzücü düşünceleri nasıl atıyorum!

⁷⁸ X. Leo'ya neler arz edilebildiği hakkında bir fikir edinmek için bak: Guido Postuma Silvestri'nin İsa, Meryem ve bütün azizlere hitap eden duası; bu duada onlardan daha uzun zaman insanlara bu ilahî mahluk'un yer yüzünde bırakılması istenmektedir; çünkü gökte kâfi derecede eşleri vardır. Roscoe, Leone X. ed. Bossi V, 237 de basmıştır.

mak hususunda Statius ve Martial ile âdetâ yarışa giren Mario Molsa, hasta yattığı döşekte “yoldaşlarına” hitaben yazdığı bir mersiyede bize ölüm üzerine her hangi bir klâsik ilkçağ şairi kadar güzel ve saf düşünceler vermektedir; fakat bu fikirlerin hiç birini esas itibariyle klâsiklerden ıktibas etmiş değildir. Eski Romalılar’a mahsus mersiye tarzının mahiyet ve kaplamasını en derin surette kavrayan ve kendine örnek edinen de, yine Sannazaro’dur. Onun kadar çok sayıda ve nitelikte bu nevi şiir veren başka bir şâir yoktur. Bâzı mersiyelerini, ele aldığı konular dolayısıyla sırası geldikçe zikredeceğiz.

En son olarak, Lâtince epigram, o zamanlarda güzel tertiplenmiş birkaç satır halinde, anıta konmuş yazıtlar veya kahkahalarla ağızdan ağıza söylenen sözler halinde, bir bilgin’in şöhretini sağlayacak derecede önemli bir şiir şekli olmuştur. İtalya’da bu temayül, daha çok erkenden kendini gösteriyor. Guido della Polenta’nın, Dante’nin mezarını bir anıt ile süslemek istediği duyulunca her yandan, “kendilerini göstermek, ölü şâire saygı sunmak veya Polenta’nın gözüne girmek isteyen kimselerden” mezar taşı yazıtları gelmiştir⁷⁹. Başpiskopos Giovanni Visconti (ölümü 1354) nin Milano katedralindeki mezar anıtına konmuş 36 Hexametrenin altında şu cümleyi okuyoruz: “Parma’lı Bay Gabrius Zamoreis, hukuk doktoru, bu mısırâları yazdı”. Zaman geçtikçe başlıca Martial’in ve kısmen Catullus’un tesiriyle, bu geniş bir edebiyat nevi olarak teşekkül etti. Bir epigram, klâsik çağdan kalma, eski bir taştan kopya edilmiş sanıldığı, veya,

⁷⁹ Boccaccio. Vita di Dante, sayfa 36.

meselâ Bembo'nun bâzı epigramları gibi, bütün İtalya'da ezberlenecek derecede mükemmel görüldüğü takdirde, zaferlerin en büyüğü elde edilmiş olurdu. Venedik hükûmetinin Sannazaro'ya üç *distichon* (iki mısralı şiir) den ibaret bir methiyesi karşılığı olarak 600 Dukat ödemesi, asla cömertce bir israf değildi; bu, o zamanın bütün aydın insanlarınca epigramın ifade ettiği mânanın takdir edilmesinden, şöhretin son derece tekasüf etmiş bir şekil olarak kabul olunmasından ileri geliyordu. Diğer taraftan o zaman hiç kimse, alaylı bir epigramdan zarar görmeyecek kadar kudretli değildi. Bizzat büyükler de bir yazıtı her hangi bir yere koymadan önce her defasında dikkatlice ve bilgince istişarelere muhtaç idiler; çünkü meselâ güllünc mezar taşı yazıtları, neşelenmek amacı ile tertiplenen mecmualara alınmak tehlikesi karşısında idiler⁸¹. Epigrafi ile epigramcılık birbirlerine ellerini uzatıyorlardı. Epigrafi, klâsik devirden kalma taşlar üzerindeki yazıların büyük bir gayretle etüt edilmesine dayanıyordu.

Roma, epigram ve yazıtların başlıca şehri idi ve böyle kalıyordu. Şöhretin babadan evlâda intikal etmediği bu devlette ebedileşmek çarelerini herkesin kendisi araması gerekiyordu. Kısa alaycı şiir, epigram, aynı zamanda rakiplere karşı da bir islâh teşkil ediyordu. Daha Papa II. Pius, baş şairi Cam-

⁸⁰ Sannazaro, böyle tahriflerle kendisini sinirlendiren birisi ile alây eder: *Sint vetera haec aliis, mî nova semper erunt* (Başkaları varsın bunları eski bilsin; benim için daima yeni olacaklardır).

⁸¹ *Lettere de principi*. I, 88, 91.

panus'un, kendi hükümdarlığı zamanına ait yazmış olduğu *distikhon*'ları memnunlukla karşılamıştır. Bundan sonra gelen papalar devrinde satirik epigrom gelişmiş ve VI. Aleksandr ile mensuplarına karşı yapılan muhalefet sıraalarında iskandal manzarası gösteren mukavemet hareketinde en yüksek mertebesine ulaşmıştır. Gerçi Sannazaro, hicviyelerini nispeten güven altına alınmış bir durumda yazmıştır; fakat başkaları, papa sarayının yanibaşında en büyük tehlikeleri göze almışlardır. (S. 165). Kitaplığın kapısına asılmış görülen⁸² sekiz *distikhon* üzerine Papa Aleksandr, muhafız kıtasını bir defa 800 kişiye çıkarmıştır. Yakalanması mümkün olsaydı bunun şairine papanın yapacağı muamelenin ne şekilde olacağını tasavvur edebiliriz. X. Leo zamanında Lâtince epigramlar günlük ihtiyaçlardandı. Papayı teb-cil veya terzil etmek için; adı söylenen ve söylenmi-yen düşmanların ve kurbanlıkların yola getirilmesi için; gerçek veya uydurma olan latife, habislik, matem, istiğrak konuları için bundan daha uygun bir şekil bulunamazdı. O zaman Andrea Sansovino'nun S. Agostino kilisesi için vücuda getirdiği Meryem Ana ile Azi-ze Anna ve çocuktan müteşekkil gurubu tasvir eden meşhur esere konmak üzere tam yüzyirmi kişi Lâtince

⁸² Malipiero, Ann. Veneti: Archiv. Stor. VII, I, p. 508. Sonunda, Borgia'ların armaları üzerindeki hayvan olan boğa kasd edilerek şöyle denilmektedir:

Merge, Tyber, vitulos animosas ultor in undas;

Bos cadat inferno victima magna Jovi!

(Ey intikam alıcı Tiber, danaları coşkun dalgalarına göm;

Büyük kurban olarak bir boğa yer altı Juniter'i için vurulsun.)

mısralar yazmıştır. Şüphesiz onlar, duydukları saygı yüzünden değil, eseri ismarhyanın hoşuna gitmek için bunu yapmışlardır⁸³. Lüksemburg'lu Johann Goritz adlı ve papanın ricânâmeler raportörü olan bu adam, Azize Anna bayramında yalnız âyin yaptırmakla kalmamış, üstelik Kapitol eteğindeki bahçesinde edebiyatçılara büyük bir ziyafet çekmiştir. O vakitler Papa Leo'nun sarayında tâlihlerini arayan bir sürü şâire, Franc. Arsillus'un yaptığı gibi, uzun bir şiirde, "de poetis urbanis", geçit resmi yaptırmak, zahmete değer bir işti⁸⁴. Franc. Arsillus, ne papanın, ne de başka bir kimsenin himayesine muhtaç değildi ve meslektaşlarına karşı da fikirlerini açıktan açığa söylemekten kazınmazdı. Epigram tarzı, Papa III. Paul devrinden sonra nadir olarak görülmektedir. Buna karşılık epigrafi, daha uzun zaman gelişerek yaşamış

⁸³ Bütün bu işler hakkında bak: Roscoe, Leo X, ed. Bossi VII, 211, VIII, 214 vd. Basılmış, fakat şimdi bulunması güç olan 1524 tarihine ait bu Corycaiana mecmuasının içinde yalnız Lâtince şiirler vardır. Vasari, Augustin rahiplerinin elinde, içinde Sonette ve ilaah.. de bulunan başka bir kitap daha görmüştür. Şiirleri üzerine yapıştırmak öyle bir salgın haline gelmiştir ki bir parmaklık içinde muhafaza altına almak, hattâ büsbütün örtmek zorunda kalınmıştır. Goritz'in "Corycius senex" şekline çevrilmesi, Virgilius'dan alınmıştır, Georg. IV, 127. Adamın "Sacco di Roma" 'da feci bir tarzda hayatını kayb etmesi hakkında bak: Uiero Valeriano, de infelic. literat.

⁸⁴ Roscoe, Leone X. eklerinde ve Deliciae'de basılmıştır. Karş. Paul. Jov. Elogia, Arsillus vesilesiyle. Ayrıca çok sayıdaki epigram şairleri hakkında bak: Lil. Greg. Gyraldus. En sokucu kalem sahiplerinden biri Marcantonio Casanova idi. — Daha az tanınmış olanlar arasında Jo. Thomas Musconius (bak Deliciane) anılmağa değer.

ve nihayet XVII. yüzyılda ağdalı ve karışık bir üslup halini alarak kaybolmuş gitmiştir.

Aynı şiir nevinin Venedikte de kendine mahsus bir tarihçesi vardır ki biz bunu Francesco Sansovino'nun "*Venezia*" adlı eseri sayesinde takip edebilmekteyiz. Doclar Sarayının büyük salonuna konan doğ resimlerinin altına yerleştirilen yazıtlar (*Brievi*), epigram yazarları için daimi bir fırsat teşkil ediyordu. İki ilâ dört Hexametre uzunluğunda olan bu yazılar, ait oldukları docların iktidar devrinde geçmiş olan en önemli olayların özetini verirdi⁸⁵. Ayrıca XV. yüzyılın doğ mezarlarında sadece vak'aları anlatan nesir şeklinde kısa yazıtlar ve bunların yanında ağdalı Hexametre'ler veya Leo tarzında* beyitler bulunurdu. XV. asırda üsluba daha fazla ihtimam gösterilmiştir; XVI. asırda ise en parlak devrine erişmiştir; çok geçmeden de mânasız antitezleri, teşhis sanatı, yapmacık heyecan, mücerret niteliklerin övülmesi, birtek kelime ile: ağdalı karışık ifadeler şekline düşmüştür. Sık sık hicivler görülmekte ve doğrudan doğruya ölüyü överken gizli tarzda başkalarına taş atılmaktadır. Ancak çok daha sonraki bir devirdedir ki tekrar eski basit üslupta tektük epigramlara rastalamaktayız.

Mimarî ve tezyini eserler meydana getirilirken bir taraflarına yazıtlar konacağı göz önünde tutulmakta, hattâ çok kere yazıtlar için birkaç tane yer ayrılmak-

⁸⁵ Marin Sanudo, *Vite de duchi di Venezia* (Murat. XXII) bunları muntazaman bildirmektedir.

* Leo adında bir ortaçağ şairinin adına izafeten adlandırılan bir şiir şekli. Bunlar Hexametre ve Pentametre ölçeklerinde olup orta ve son mısra'ları kafiyelidir.

tadır. Buna mukabil meselâ kuzeyin Gotik sanatında, ancak güçlkle tek bir yazıt yeri ayrılabilmekte ve meselâ mezar anıtlarında tercihan en fazla tehlike karşısında kalan yerler, kenar taraflar, yazıt için bırakılmaktadır.

Şimdiye kadar söylediklerimizle okuyucularımıza İtalyanlarda bu Lâtince şiirin karakteristik değerleri hakkında tam bir fikir verebildiğimize asla inanmıyoruz. Yaptığımız şey, ancak Lâtince şiirin kültür tarihi içindeki yerine ve zaruretine işaret etmekten ibarettir. Daha o zaman bu şiirin bir karikatür şekli ortaya çıkmıştır⁸⁶. Makaroneik şiir, (Lâtince şivesine uydurulmuş âdi ve kaba kelimelerle yazılan şiirler) adı verilen bu üslupta ana eser, "*Opus macaronicorum*", Merlinus Cocaius (Mantua'lı Teofilo Folengo) tarafından yazılmıştır. Bu eserde ele alınan konuların ileride sırası geldikçe sözünü edeceğiz. Şekle gelince-Hexametre ve daha başka kalıplarda Lâtince ve sonları Lâtince kelimeler gibi biten İtalyanca kelimeler birbirine karıştırılmış ., bunda esas itibariyle komik olan taraf, bu karma kelimelerin, birbirini kovalıyan dil hatêları olarak ve son derece acele konuşan bir Lâtince tulûatçının ağzından fıskırırçasına kulağa gelmesidir. Almanca ve Lâtince kelimeleri karıştırmak suretiyle yapılan taklidleri ise, böyle bir tesir yaratmaktan çok uzaktır.

⁸⁶ Scardonius, De urb. Patav. antiq. (Graev. thes. VI. III, Col. 270), bu tarzı icad eden adam olarak, XV. asır otalarında Padua'lı Odaxius adında birini göstermektedir. Fakat Lâtince ve mahallî kelimelerin karıştırılması ile meydan getirilen beyitler, çok daha önceleri her tarafta görülüyordu.

XIV. yüzyıl başından beri nesiller boyunca parlak şair-filologlar, İtalya'yı ve dünyayı klâsik ilkçağ kültürü ile doldurmuşlar, öğretim ve eğitime esas yönü vermişler, çok kere de devlet işlerinde baş rolü oynamış ve klâsik çağ debiyatını güçleri yettiği nisbette ihya etmişlerdi. Fakat sonra, XVI asırla birlikte, öğretileri ve bilgilerinden büsbütün müstağni kalmak istenmediği bir zamanda, bütün bu insan sınıfı genel olarak itibardan düştü. Mütemadiyen onlar gibi konuşuyor, yazıyor, şiir nşad olunuyordu. Fakat hiç kimse şahsen onlara mensup olmak istemiyordu. Haklarında şikâyeti mucip olan iki ana kusurlarına, yani habis gururları ile iğrenç sefahatlerine bir üçüncüsü katılıyordu ki bu da imansızlıkları idi. İmansızlıklarına karşı yükselen şikâyet sesleri, o vakitler henüz başlamak üzere bulunan katolik reformundan (mukabil reformation) çıkıyordu.

İlk önce, haklı veya haksız yere olsun, bu kötüleme ve ayıplama seslerinin neden daha evvel yükselmediğini sormak gerektir. Gerçekte bunlar, epeyce erkenden görülmektedir, fakat tesirsiz kalmışlardır. Anlaşıldığına göre sebebi de ediplere, klâsik kültür bilgileri dolayısıyla, şahsen klâsik kültüre tasarruf etmeleri ve bunun yayıcıları olmaları dolayısıyla, fazla derecede bağlı bulunulmasıdır. Fakat klâsik eserlerin,¹ büyük ve oldukça mükemmel tertiplenmiş el ve müracaat kitaplarının basılarak yayılması, halkı sürekli olarak humanistlerle şahsen temas etmek zorundan geniş ölçüde kurtarmıştır. Kısmen de olsa onlara

¹ Aynı eserlerin çok erkenden eski ve yeni açıklamaları basıldıkları gözden kaçmamalıdır.

muhtaç olmaktan kurtulur kurtulmaz halkın fikrinde biraz evvel söylediğimiz değişiklik vukubulmuş ve bunda iyi ile kötü birbirinden ayırd edilmemiştir.

Bu şikâyetleri ilk defa yapanlar, humanistlerin doğrudan doğruya kendileri olmuşlardır. Öteden beri bir sınıf teşkil etmiş olan insanlar arasında müşterek menfaat duygusu en zayıf olan veya böyle bir duyguya en az saygı gösteren, bu humanistler olmuştur. Birisi ötekinin üstüne çıkmak şansını gördüğü anda, her türlü vasıtaya başvurmak meşru görülmüştür. Hayret edilecek bir sür'atle ilmî esaslardan ayrılarak en şiddetli şahsî hücumlara geçiyorlar, durup dururken birbirlerine hakaretler yağdırmaya başlıyorlar. Muâzırlarını sadece altetmek değil, fakat her bakımdan büsbütün yok etmek istiyorlar. Bu, biraz da onların mevkileri ve çevrelerinin suçu sayılmak gerektir. Kendilerinin çığırktan sözcülüğünü yaptıkları devrin, şöret ve alay ihtiraslarıyla ne kadar şiddetle çalkalandığını yukarıda görmüştük. Aynı zamanda gerçek hayat içindeki mevkileri de çoğu kere sürekli olarak varlık mücâdelesini gerektirecek durumda idi. Bu gibi ruh hâletleri içinde yazarlar, konuşurlar ve birbirlerini tasvir ederlerdi. Sadece Poggio'nun eserlerinde bile, bütün bu humanistler güruhu hakkında peşin hüküm vermeye yetecek kadar kirlilik mevcuttur. Fakat buna rağmen aynı *Opera Poggii*, gerek Alplerin ötesinde ve gerekse berisinde en çok basılmış olan bir eserdir. XV. asırda bu humanistler güruhu arasında kusursuz görünen bir simâyâ rastlarsak hemen sevince kapılmamalıyız. Araştırmalara devam edersek bunda da bir takım kusurlara rastlamak tehlikesi daima

vardır ve bunlar, aslında inanmasak bile, bahis konusu şahsın tablosunu bulandıracaktır. Terbiyeye aykırı birçok Lâtince şiirler ve, meselâ Pontano'nun "*Antonius*" diyalogunda olduğu gibi, kendi ailesini gülünç mevkie koymak kabilinden şeyler, bu insanların itibardan düşmeleri için noksan kalanı da tamamliyordu. XVI. asırda bütün bu kötü deliller tanıyordu ve bu çeşit humanistlerden artık bıkmıştı. Şimdi bu adamlar, yaptıklarının ve o zamana kadar gördükleri aşırı derecedeki itibarın kefarecini ödemek zorunda idiler. Milletin en büyük şairi, sâkin ve hâkimâne bir küçümseme edâsı ile onlardan bahsediyordu ise, karabahtları böyle istemişti².

Birike birike ancak şimdi genel bir isteksizlik haline gelen muahezelerden pek çoğu gerçekten kuvvetli esaslara dayanıyordu. Gerçi filologlardan bazılarının din ve ahlâk kurallarına belli bir dereceye kadar bağlı kaldıkları ve bu hususta bazen oldukça sıkı davrandıkları inkâr edilemez; fakat buna dayanarak bir sınıfın bütünü hakkında bir hüküm vermek, o devri hakkiyle tanımamağa delâlet eder. Birçokları ve bunlar arasında hususiyle en fazla sesleri duyulanları gerçekten suçludurlar.

Suçlarını mâzur gösteren ve belki de bir dereceye kadar hafifleten üç şey vardır: birincisi, tâlihleri yaver gittiği zamanlarda gördükleri aşırı derecede iltifattan doğan şımarıklık; ikincisi, maddî bakımdan hayatlarının teminatsız oluşu, öyle ki bu insanlarda saadet ile sefalet kendilerini himaye eden

² Ariosto, Satira VII, tarih 1531.

büyüklerin keyiflerine ve muarızlarının hareketlerine göre başdöndürücü bir sür'atle birbirinin yerini almaktadır; ve nihayet üçüncüsü da, klâsik çağ kültürünün yanlış yola götürücü etkisidir. Klâsik ilkçağ kültürü humanistlerin üzerinde menfi tesirler yapıyor, buna mukabil kendi varlığından onlara birşey vermiyordu. Din işlerinde de klâsik kültür, esas itibariyle şüpheci ve menfi taraflarıyla etkisini gösteriyordu. Çünkü onlarca eski Tanrılara inancın pozitif olarak kabulü bahis konusu değildi. Klâsik çağ kültürünü dogmatik bir şekilde, yani bütün düşünüş ve fiilleri için örnek olarak kabul etmeleri yüzündendir ki humanistler bu hususta da zararlı çıkmaya mahkûm idiler. Fakat klâsik dünyayı ve eserlerini tam bir tek-tarafhlıkla tanrılaştırmak zihniyetinin hâkim olduğu bir çağın meydana gelmesinde artık fertlerin suçu yoktu; bu, ancak yüksek bir tarihî mukadderat icabı idi. O zamandan beri geçen yüzyıllarda elde edilmiş ve gelecekte de edilecek olan bütün kültür başarıları, bunun vukubulmuş olmasına, hem de o vakit böyle tamamiyle tek taraflı olarak ve hayatın diğer bütün gayeleri bir tarafa bırakılmak suretiyle vukubulmuş bulunmasına dayanmaktadır.

Humanistlerin hayatları genel olarak o tarzda idi ki ancak ahlâk bakımından son derece metin olan karakterli olanlar zarar görmeksizin yaşayabilirlerdi. İlk tehlike bazen ana ve babadan gelirdi. Ana ve babalar, çok kere gayet küçük yaşta gelişen çocuklarını, ileride herşey demek olan humanistler sı-

nıfındaki mevkilerini göz önünde tutarak harika çocuk³ olarak yetiştirmeye çalışırlardı. Fakat harika çocuklar umumiyetle belli bir seviyeye geldikten sonra dururlar veya bundan sonraki gelişmeleri son derece büyük güçlüklerle mümkün olur. Haris bir genç insan için de humanistlerin şöhret ve cemiyet içindeki parlak mevkileri, çekici fakat tehlikeli idi. Zannederdi ki kendisi de “doğuştan gururu dolayısıyla âdi ve aşağılık işlerle artık ilgilenemezdi”⁴. İşte böylece daima değişen, yıpratıcı bir hayat içine atılırdı. Çetin etütler, aile öğretmenliği, sekreterlik, profesörlük, hükümdarların maiyetinde hizmet, can düşmanlıkları ve hayat tehlikeleri, hayranlıklar ve alay edilmeler, zenginlik ve sefâlet birbirini kovalar dururdu. Bazen gayet sathi heveskârlık, en derin bilginin üstüne çıkabilirdi. Fakat işin en fena tarafı, humanistlerin sahip buldukları mevkiin, sabit bir yurttaki kalmakla hemen hemen hiçbir zaman telif kabul etmez mâhiyette oluşudur. Mevkileri, yer değiştirmeyi ya doğrudan doğruya zaruri bir hale getirmekte, yahut da insanı hiçbir yerde uzun zaman

³ Harika çocuklara sık sık rastlanmaktadır. Bununla beraber ben, söylediğimi isbat etmek için bir misâl verecek durumda değilim. Harika çocuk Giulio Campagnola, ihtiras yüzünden yükseltilmiş olanlardan biri değildir. Karş. Scardeonius, De urb. Patav antiq: Graev, Thesaur. VI, III, Col.276. — Harika çocuk Cecchino Bracci, 15 yaşındayken 1544 te ölmüştür, karş. Trucch. Poesie ital, inedite III, p. 229. — Kardano hakkında bak: Cardanus, de propria vita, cap. 34.

⁴ Philippo Villani'nin ifadesi, Vite, p. 5, böyle bir vesileyle.

rahat edemeyecek bir ruh haletine sokmaktadır. Bir yandan humanist, bulunduğu yerdeki insanlardan bezerken ve türlü türlü düşmanlıklar arasında huzuru kaçmış bir duruma düşerken, öte yandan aynı insanlar da daima yeniliği istemektedirler (S. 287). Burada da bazı şeyler, Philostratus'un tasvir etmekte olduğu imparatorluk devri Grek sofistlerini hatırlatmaktadır. Fakat o sofistler, çok daha elverişli hayat şartları içinde bulunmuşlardır; çünkü çoğunda servet vardı, veya parasız da yapabiliyorlardı; ne bilgin, ne de profesyonel belâgat öğretmenleri olduklarından, çok daha kolaylıkla yaşıyabiliyorlardı. Buna mukabil, Renaissance devrinin humanisti, çok geniş bir bilgiye sahip bulunmak ve daima değişen hayat şartlarına intibak etmesini bilmek zorundadır. Ayrıca, dertlerini unutmak için kendini inkıtasız bir şekilde zevk ve sefaya vermesi ve, kendisinden en fena şeyler yapabileceği beklendiğinden, başkaları tarafından kabul edilmiş olan ahlâk kaidelerine karşı tam bir kayıtsızlık göstermesi hususları da buna ilâve edilmelidir. Bu gibi insanların gurur sahibi olmamaları esasen tasavvur olunamaz. Sırf başlarını su yüzünde tutabilmek için gurura muhtaçtırlar ve kendilerine karşı duyulan hayranlıkla nefret, her ikisi de, gururlarını artırmaktadır. Onlar, bağlarını silkip atmış olan sübjektifliğin en göze çarpan örnekleri ve kurbanlarıdır.

Şikâyet ve istihzalı tasvirler, yukarda işaret etmiş olduğumuz gibi, çok erkenden başlamıştı. Gerçekten de her gelişmiş ferdiyet için, her çeşit şöhret için, islâh edici bir alet olarak elde *alay* denen belli bir vasıta mevcuttu. Alay için, ilgili insanların doğrudan doğruya

kendileri bol bol malzeme veriyorlardı ve bunlardan ancak faydalanmaktan başka yapılacak bir iş kalmıyordu. Daha XV. yüzyılda Battista Mantovano, yedi devden⁵ bahsederken humanistleri “*Superbia*” başlığı altında başka birçok kimselerle birlikte sıralamaktadır. Kendilerini Apollo’nun oğulları yerine koyan humanistlerin, yapmacık vakarları ile küskün ve haşin bir tavır takınarak, tıpkı yem arıyan turna kuşları gibi bazen kendi gölgelerini seyrederek ve bazen de methedilmek kaygusu ile derin düşüncelere dalmış oldukları halde, nasıl yürüdüklerini tasvir etmektedir. Fakat XVI. yüzyılda humanistler, bir takım ithamlarla şeklen yargıya çekilmek durumuna düşmüşlerdir. Ariosto’dan başka edebiyat tarihi yazarı Gyraldus da bu hususta tanıklık etmektedir. Gyraldus’un eseri⁶ X. Leo zamanında kaleme alınmış, fakat büyük bir ihtimalle 1540 da yeniden işlenmiştir. Ahlâk bozukluğuna ve edebiyatçıların sefilce hayatlarına dair ikaz edici misaller burada hayret edilecek kadar bir bollukla karşımıza çıkmakta ve bu arada umumi olarak gayet ağır ithamlar ifade olunmaktadır. Bunların başlıcaları: tutku, gurur, inançılık, kendini tanrılaştırma, sefih bir hususi hayat, her çeşit ahlâksızlık, delâlet, münkirlik — sonra yine anlamadan konuşmak alışkanlığı, hükümetler üzerinde uğursuz nüfuz, dilde bilgiçlik, öğretmenlere karşı nankörlük, edebiyatçılara önce teveccüh gösterip sonra onları açlıktan öldüren hükümdarlara yaltaklanmalar vesaire gibi it-

⁵ Bap. Mantuan., de calamitatibus temporum, L. I.

⁶ Lil. Greg. Gyraldus: Progymnasma adversus literas et litereratos.

hamlardır. Tasvirin sonunda henüz ilim diye bir şeyin mevcut bulunmadığı bir altın devre işaret olunmaktadır. Bu ithamlardan bir tanesi, çok geçmeden en tehlikelisi olmuştur ki bu da müşrikliktir. Bu yüzden bizzat Gyraldus, gençliğinde yazdığı mâsumca bir eseri⁷ yeniden bastırınca, Ferrara Dukası II. Ercole'ye sığınmak zorunda kalmıştır; çünkü artık kendini mitolojik araştırmalara değil, hıristiyanlık konuları üzerindeki çalışmalara vermenin daha hayırlı olacağına inanan insanların sözü geçmektedir. Halbuki sözü geçen eserinde yazar, tam tersine olarak, böyle bir zamanda, objektif etüt konuları verebilecek hemen hemen biricik hazinenin mitoloji olduğu fikrini ileri sürmektedir.

Fakat, eğer kültür tarihinin vazifesi, ahlâk bakımından ithamlar hususunda mutedil davranarak insan sevgisi duygusuna daha fazla önem veren ifadeler aramak ise, bunun için hiçbir kaynak Pierio Valeriano'nun birçok defa sözü geçen "*Bilginlerin Talihsizliği hakkında*"⁸ adlı eseri ile mukayese edilemez. Eser, Roma'nın tahrip edilmesinin doğurduğu hüznü intiba altında yazılmıştır. Valeriano, bilginlere de getirdiği sefaletle birlikte bu olayı, uzun zamandan beri Roma'nın üzerine çökmüş bulunan uğursuzluğun sonu olarak görmektedir. Yazar burada sade ve, topu birden alınırca, doğru bir duygunun tesiriyle hareket etmektedir. O, yüksek kabiliyetli insanları dehalari

⁷ Lil Greg. Gyraldus: Hercules. İthaf kısmı, engizisyonun ilk defa olarak tehdid edici bir şekilde kıpırdanışının konuşan bir anıttır.

⁸ De infelicitate literarum.

yüzünden takibeden özel bir gizli kuvvetin varlığı üzerinde durmuyor, fakat çok kere sırf uğursuz bir tesadüfün esas âmül olarak rol oynadığı vakıayı tesbit ediyor. Bir trajedi yazmak veya herşeyi yüksek kuvvetler arasındaki anlaşmazlıktan çıkarmak isteğinde değildir; işte bu yüzdendir ki günlük hayatın sahnelerini önümüze seriyor. Burada karışık zamanlarda önce gelirlerini, sonra da mevkilerini kaybeden insanlarla tanışıyoruz; iki mevki elde etmek için çalışan, fakat hiçbirine nail olamıyan adamlar görüyoruz; paralarını daima elbiselerine dikili olarak yanlarında gezdiren ve soyulduktan sonra çıldırarak ölen hasislere rastlıyoruz; bol paralı hizmetler kabul eden ve şimdi kaybettikleri eski hürriyetlerini özlemekten tutuldukları melânkoli içinde sönüp giden kimseler buluyoruz. Sonra birçok kimselerin ateşten veya vebadan pek genç yaşta hayata gözlerini yumduklarından şikâyet edilmekte, bunların yazmış oldukları eser müsveddelerinin de yatakları ve elbiseleri ile birlikte yakıldığı anlatılmaktadır. Meslektaşlarının ölüm tehditleri altında yaşamakta ve ızdırap çekmekte olan insanlar az değildir. Bazıları bencil hizmetçileri tarafından öldürülüyor veya seyahat esnasında caniler tarafından yakalanıyor ve, fidye ödemek için parası olmadığından, zıندانlarda çürütülüyor. Bir takımları gizli kalp acıları, uğradıkları hakaret ve gözden düşme yüzünden hayata vedâ ediyorlar. Bir Venedikli, bir hârîka çocuk olan küçük oğlu öldüğü zaman acısına dayanamıyarak kendisi de bu dünyadan göçüp gidiyor; anne ile kardeşi de, sanki çocuk hepsini kendine çekiyormuş gibi onu takibediyorlar. Birçokları,

hususiyile Floransa'lılar, intihar ediyorlar⁹; birçoğları da bir tiran'ın gizli adaletine kurban gidiyorlar. Bütün bunlardan sonra bahtiyar olan kimdir? ve ne suretle bahtiyar kalabiliyor? Meselâ bu gibi sefaletler karşısında duygularını tamamiyle körletmek suretiyle mi? Pierio eserini diyalog şeklinde yazmıştır. Diyaloga iştirak eden sözcülerden biri, bu sorulara cevap vermesini biliyor. Bu sözcü meşhur Gasparo Contarini'dir. G. Contarini adının sadece zikredilmesinden bile, o zaman bu mes'eleler hakkında düşünülenlerden hiç değilse bir takım derin ve gerçek şeyler öğrenmemiz beklenebilir. Sözcü, mesut bir bilgin tipi olarak Fra Urbano Valeriano'yu göstermektedir. Uzun zaman Venedik'te Grekçe öğretmeni olarak faaliyette bulunan bu zat, Yunanistanı ve Yakındoğu memleketlerini ziyaret etmiş, hayatının sonlarına doğru, tek bir defa bile hayvan sırtına binmeksizin, diyardan diyara dolaşmış, hiçbir zaman metelik tutmamış, kendisine verilmek istenen bütün şeref ve unvan payelerini reddetmiş, neş'eli uzun bir ömürden sonra, bir iskeleden düşmesi bir tarafa bırakılacak olursa, tek bir saat bile hastalık çekmeden 84 yaşında ölmüştür. Onu humanistlerden ayıran nedir? Humanistlerde, başarı ile değerlendirebileceklerinden daha fazla ölçüde serbest irade ve sübjektiflik vardır. Buna mukabil Dilenci Tarikatı rahibi, çocuk yaştan beri manastırda yaşadığından hiçbir zaman kendi keyfine göre yemek eymemiş veya uyumamıştır; ve bu sebeple mecburiyeti artık mevcuriyet olarak duymamaktadır. Bu alışkanlık sayesinde bütün güçlükler içinde tam

⁹ Bunun için karş. Dante, Inferno XIII.

anlamiyle huzur içinde bir hayat sürmüş ve dinleyicileri üzerinde Yunanca'sından daha çok böyle bir intibâ ile tesir yapmıştır. Dinleyicileri ona bakarak artık şu kanaati getiriyorlardı ki felâket zamanlarında üzülmek mi yoksa kendi kendini teselli etmek mi lâzımgeldiği, doğrudan doğruya insanın kendisine bağlı bir şeydir. “O, yoksuzluk ve meşakkatler içinde mes'ut idi; çünkü böyle olmak istiyordu; çünkü şımarık, hayalperest, gelgeç gönüllü ve açgözlü değildi; tersine olarak daima azla veya büsbütün hiçle kanaat ederdi”. Eğer Contarini'nin kendisini dinleseydik, belki bir de dinî amilin rol oynadığını görürdük. Bununla beraber, sadece sandal giymiş pratik filozof bile, yeter derecede açık ve mânalı konuşmaktadır. Hyppokrates'in tefsircisi olan Ravenna'lı Fabio Calvi¹⁰ de başka bir çevre içinde ona benzer bir karakter göstermektedir. Bu zat çok ilerlemiş bir yaşta ve, “bir zamanlar Pythagoras Okuluna mensup filozofların yaptıkları gibi”, yalnız ot yiyerek Roma'da yaşardı ve Diogenes'in fıçısına pek de tercih edilecek bir tarafı bulunmayan bir kulübede otururdu. Papa Leo'nun kendisine tahsis ettiği ödenekten ancak en zarurî ihtiyaçlarını karşılayacak kadar gayet az bir miktar alır ve geri kalan parayı başkalarına dağıtırdı. Fra Urbano gibi sıhhatli bir insan olarak kalmadı ve onun gibi gülümser dudaklarla ölmemiş olsa gerektir. Gerçekten de Roma'nın tahribi sırasında hemen hemen doksanlık bir ihtiyar olan o, İspanyollar tarafından fidye koparmak ümidiyle sürüklenip götürülmüş ve

¹⁰ Coelii Calcagnini opera, ed. Basil. 1544, p. 101, Epistola'nın VII. kitabında. — Karş. Pierio Val. de inf. lit

en sonunda bir hastahanedede açlıktan ölmüştür. Fakat onun adı, ebedilik ülkesine intikal etmiştir; çünkü Rafael bu ihtiyarı bir baba gibi sevmiş, bir üstat gibi ona saygı göstermiş ve her işte onun öğütlerine başvurmuştur. İhtimal ki bu istişareler, başlıca eski Roma'nın o zaman tasarlanan restorasyonu mes'elesi üzerinde (S. 258 vd.) belki de çok daha yüksek başka problemler üzerinde olmuştur. Rafael'in *Atina Okulu* bediasında ve diğer önemli büyük kobpozisyonlarında Fabio'nun verdiği fikirlerin ne derecede payı bulunduğunu kim söyleyebilir?

Eserimizin bu bölümünü zarif ve cana yakın bir şahsiyeti, Pomponius Laetus'u tanıtmakla kapa- mağı ne kadar arzu ederdik. Fakat Laetus hakkında elimizde bilgi olarak yalnız talebesi Sabellicus¹¹un bir mektubundan başka bir şey yoktur. Aynı mektupta Laetus, kasdî olarak bir az antik kisveye sokulmuştur. Bununla beraber onun karakterinden bazı çizgiler ve- rebileceğiz. Kendisi (S. 341) Salerno hükümdar ha- nedanı olan Napoli'li Sanseverini ailesinin gayri meş- ru bir çocuğu idi; fakat bu aileye mensup olmayı ka- bul etmemiş ve kendileri ile birlikte yaşaması için gön- derdikleri davetiyeye cevap olarak meşhur mektubunu yazmıştır: *Pomponius Laetus cognatis et propinquis suis salutem. Quod petitis fieri non potest. Valete**. Aca- ip elbisesiyle, küçük ve fakat canlı gözleriyle ufak te- fek bir adamdı; XV. asrın sonlarına doğru Roma

¹¹ M. Ant. Sabellici opera, Epist. L. XI, fol. 56. Ay- rıca bak: Paolo Giovio'nun Elogia'sındaki ilgili biyografi.

* (P. Laetus hısım ve akrabalarına selâm eder. İsteddiği- niz olamaz. Hoşca kalın).

Üniversitesinde profesör olarak bâzan Esquilin tepesindeki küçük bahçeli evinde, bazan da Quirinal'deki bağında yaşardı. Evcisinde ördek ve başka kümes hayvanları yetiştirir, bağında ise Cato, Varro ve Columella'nın târiflerine sıkıdan sıkıya bağlı kalarak toprağı işlerdi. Bayram günlerini balık ve kuş avı ile, yahut da bir kaynak başındaki gölgelikte veya Tiber nehri kıyısında ziyafetlerle geçirirdi. Zenginliği ve lüks hayatı hakir görürdü. Kıskançlık ve kötü lâf nedir bilmezdi ve kendi çevresinde de böyle şeylere tahammül edemezdi. Yanlız ruhban sınıfının aleyhinde idi; sade ruhbanı karşı gayet serbest ve ağır dille konuşurdu; son zamanları bir tarafa bırakılırsa, dini hakir gören bir adam olarak sayılırdı. Papa II. Paul tarafından humanistlerin tâkilbi sırasında Laetus da kovuşturulmuş ve Venedik tarafından papaya teslim edilmiştir; fakat, bütün gayretlere rağmen, kendisini lekeliyecek ve haysiyetini düşürecek şekilde herhangi bir itirafa zorlanmamıştır. Bundan böyle papalar ve büyük ruhaniler tarafından davet ve himaye olunmuş, IV. Sixtus zamanındaki karışıklıklar sırasında evi soyulduğu zaman, kaybettiğinden daha fazlası kendisine sağlanmıştır. Profesör olarak gayet dürüst ve görevine son derece bağlı idi. Daha gün doğmadan, elinde feneri ile Esquilin tepesinden aşağı indiği görülür ve dersaneye geldiği zaman salonu daima tıklım tıklım dolu bulurdu. Biraz kekeme olduğundan, kürsüye çıktığı vakit itina ile, fakat güzel ve düzgün konuşurdu. Az sayıda olan eserleri de aynı şekilde büyük bir ihtimam ile yazılmıştır. Eski metinlerin okunmasında herkesten daha fazla bir dikkat ve tevazu gösterirdi. Aynı şekilde

çılıgına dönmüş bir hale girecek veya göz yaşları boşanarak da klâsik kültür kalıntıları önünde gerçek ve samimi saygısını açığa vururdu. Başkalarına yardımda bulunacak durumda olduğu zamanlar kendi işi gücünü bırakarak koşardı ve bu yüzden muhiti kendisine çok bağlı idi. Hattâ öldüğü zaman, Papa VI. Alexandr bile saray erkânını cenâze törenine gönderdi; tabutu en ileri gelen dinleyicilerinin omuzları üzerinde taşındı. Araceli'de yapılan âyinine kırk piskopos ve bütün yabancı elçiler iştirak etmişlerdi.

Laetus, klâsik çağın ve başlıca Plautus'un sahne eserlerinin Roma'da oynanmasını icad eden, temsillerin sevk ve idaresini üzerine alan insandır (S. 345). Her yıl Roma şehrinin kuruluşunu bir şenlikle kutlar, burada dostları ve öğrencileri şiirler okurlardı. Esas itibariyle bu iki olay sayesinde ki, *Roma Akademisi* denen müessese doğmuş ve sonra da dağılmaksızın varlığını koruyabilmiştir. Bu akademi, tamamiyle serbest bir birlik idi ve belli herhangi bir enstitü ile ilgisi yoktu. Sözü geçen vesîlelerin dışında yüksek bir şahsiyetin daveti üzerine veya ölen bir üyenin, meselâ Platina'nın anma töreni yapıldığı zamanlarda toplanırdı¹². Böyle hallerde öğleden evvel birlik üyesi bulunan bir papas bir dua okur, sonra meselâ Ponponino kürsiye çıkarak anma konusu ile ilgili bir konuşma yapardı. Peşinden başka bir üye kalkarak yine kürsüden bir merisiye okurdu. Gerek mâtem ve gerekse sevinç tören-

¹² Jac. Volateran. Diar. Rom.: Murat XXIII. Col. 161, 171, 185. — Anecdota liter. II, p. 168 vd.

leri, mûtat tartışmalı ve şiirli ziyafet ile son bulurdu. Akademi üyeleri, meselâ hususiyle Platina, daha erkenden eğlence sever insanlar olarak tanınınlardı¹³. Bâzı defa misafirler, Atellan tarzında eğlenceli şakalar yaparlardı. Serbest bir kurum olarak faaliyetlerinde çok değişik alanlar kapsayan bu müessese, aslındaki şekliyle Roma'nın tahribine kadar devam etti. Misafirleri arasında Angelus Coloccius. Joh. Corycius (S. 366) ve saire gibi şahsiyetler bulunuyordu. Milletın fikir hayatı için bu akademinin gerçek değeri hakkında kesin bir hüküm vermek, bu çeşit cemiyetlerin her hangi birisi hakkında olduğu gibi, mümkün değildir. Bununla beraber Sadoletto¹⁴ gibi bir kişi, Roma Akademisini gençliğinin en iyi hâtıralarından biri olarak saymaktadır. İtalya'nın diğer şehirlerinde, mevcut humanistlerin sayı ve önemlerine veya zenginlerin ve büyüklerin himâye derecelerine göre daha birçok akademiler doğmuş ve batmışlardır. Meselâ Napoli Akademisi, Jovianus'un etrafında toplanan insanlardan teşekkül ediyordu. Bu kurumun bir kısmı Lecce'ye göç etmişti¹⁵. Por-denone Akademisi de Condottiere Alviano'nun sarayını teşkil ediyordu. Lodovico Moro'nun çevresinde toplanan insanların meydana getirdikleri akademi ve bunun hükümdar için özel önemi hakkında yukarıda bilgi vermiştik (S. 60).

XVI. asır ortalarına doğru bu kurumlarda esas-

¹³ Paul Jov. de Romanis piscibus, cap. 17 ve 34.

¹⁴ Sadoleti Epist. 106, sene 1529.

¹⁵ Anton, Galatei, epist. 10 ve 12: Mai, Spicileg rom., vol. VIII.

lı değişiklikler vukubulduğu anlaşılmaktadır. Hayatın başka alanlarında da liderlik mevkiini kaybeden ve başlamakta olan Katolik Reformu nazarında şüpheli görülen humanistler, akademilerin başkanlığını da elden kaçırmışlardır; burada da Lâtince şiirin yerini İtalyanca şiir almıştır. Çok geçmeden önemli şehirlerden hemen hemen her birinin, garip garip adlar¹⁶ taşıyan, iâne ve vakıflarla beslenen birer akademisi vardır. Buralarda şiirler okunur, eski Romalı'ların bir mirası olarak belli zamanlarda şöenler verilir ve dramlar oynanırdı. Dramları oynayanlar, kısmen akademi üyelerinin kendileri, kısmen de bunların nezareti altında genç elemanlardı. Çok geçmeden ücretli artistlere yer verilmiştir. İtalyan tiyatrosunun, sonra da operasının istikbâli, uzun zaman bu kurumların elinde kalmıştır.

---

¹⁶ Böyle adlara, daha asrın ortasından önce rastlanmaktadır. Karş. Lil. Greg. Gyraldus, De poetis nostri temporis. II.

Dünya Edebiyatından Tercümeleler

ALMAN KLASİKLERİNDEN SON ÇIKAN
BAZI ESERLER

		<u>Fiatı</u>
Goethe	Şiir ve Hakikat I <i>Recai Bilgin</i>	210
Goethe	Şiir ve Hakikat II <i>Recai Bilgin</i>	270
Goethe	Şiir ve Hakikat III <i>Recai Bilgin</i>	400
Goethe	İtalya Seyahatı I <i>S. B. Göknil</i>	230
Bismarck	Düşünceler ve Hatıralar I <i>Nijad Akipek</i>	470
Bismarck	Düşünceler ve Hatıralar II <i>Nijad Akipek</i>	380
Bismarck	Düşünceler ve Hatıralar III <i>Nijad Akipek</i>	240
L. Von Ranke	Reform Devrinde Alman Tarihi <i>Cemal Köprülü</i>	430
Thomas Mann	Venedik'te Ölüm <i>B. Necatigil</i>	130
Thomas Mann	Değişen Kafalar <i>Saadet İkesus Alp</i>	110
Hebbel	Agnes Bernauer <i>Vecahat Akyol</i>	120
Hebbel	Maria Magdalena <i>S. Batu</i>	70
Hermann Hess	Knulp <i>Zahide Gökberg</i>	110
G. Hauptmann	Güneş Batarken <i>Seniha Bedri Göknil</i>	140
G. Hauptmann	Elga <i>Süleyman Tamer</i>	170

Maarif Vekâleti Yayınevleriyle bütün
kitapçılarda satılmaktadır.